Ruxandra Ivan
Vasile Pleșca
(coordonatori)

A guverna/ a fi guvernat.
Ipostaze ale raportului dintre stat și cetățean

Ruxandra Ivan
Vasile Pleşca
(coordonatori)

A guverna/ a fi guvernat.
Ipostaze ale raportului dintre stat și cetățean

Referenţi ştiinţifici:

Conf. univ. dr. Alexandra Ionescu, Universitatea Bucureşti,

Conf. univ. dr. habil. Sergiu Mişcoiu, Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca

Autorii volumului își asumă întreaga responsabilitate pentru respectarea normelor legale in ceea ce privește drepturile de autor și a normelor etice și deontologice ale cercetării, inclusiv utilizarea echitabilă (*fair use*) a lucrărilor supuse legislației copyright-ului.

Drepturile de proprietate intelectuală aferente tuturor lucrărilor publicate în cadrul volumului aparţin Academiei Române – Filiala Iași. Volumul poate fi citat fără permisiune scrisă, doar cu specificarea sursei, în condiţiile respectării regulilor utilizării echitabile a lucrărilor supuse legislației copyright-ului.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
A guverna/ a fi guvernat : ipostaze ale raportului dintre stat şi cetăţean / Ruxandra Ivan, Vasile Pleşca (coord.). - Bucureşti : Pro Universitaria, 2015
Bibliogr.
ISBN 978-606-26-0343-4

I. Ivan, Ruxandra (coord.)
II. Pleşca, Vasile, coord (coord.)

32

Cuprins

Introducere (Ruxandra Ivan, Vasile Pleșca) 7

I. Mecanisme ale guvernării 13

Guvernăm sau suntem guvernaţi? Despre democraţia deliberativă și posibilitățile ei de manifestare în societatea românească a secolului XXI (Vasile Pleșca) 15

Postcomunismul în România. Influenţe ale ideologiei anterioare asupra sistemului de drept (Mihai Lupu) 31

II. Obiecte ale guvernării 57

Cetăţenii și revoluţia: tehnici de producere a cetăţeniei în România comunistă, 1965-1989 (Emanuel Copilaș) 59

Noi forme de guvernamentalitate biopolitică (Mihai-Laurenţiu Fuiorea) 77

Guvernarea riscurilor. Tipare şi evoluţii ale raporturilor de guvernare (Val Codrin Tăut) 99

Internaţionalizarea guvernării. Noile mutaţii ale guvernării dincolo de statul suveran (Liana Andreea Ioniţă) 123

III. Reproducerea guvernării 145

Guvernarea totalitară din perspectiva teoriei clasice și a studiilor sociale revizioniste (Ecaterina Artiomov), ... 147

Imunitatea (parlamentară), puterea politică și guvernarea Schimbări conceptuale din Evul Mediu și până în epoca modernă (Ionuţ - Ciprian Negoiţă) 171

Reţelele de putere, contactele și interacţiunile elitelor politice locale din Europa central-răsăriteană (Roxana Marin) 189

IV. Momente de criză a guvernării 219

Marx, Nietzsche și critica guvernării (Dan Cuzmici) 221

Guvernare și autoritate: despre redefinirea subiectului politic (Matei Demetrescu) 247

Privatizarea instrumentelor de guvernare. Efectele subcontractării instrumentelor de asigurare a securității (Ruxandra Ivan) 269

Cuprins

Abstract 289

Despre autori 293

Introducere

Cu cât vorbim mai mult despre guvernare, cu atât înţelegem mai puţin ce este ea. Conţinutul noţiunii ni se sustrage și avem din ce în ce mai mult senzaţia că ne învârtim în jurul unui loc gol. Aceasta este constatarea pe care am făcut-o după șase luni de reflecţie, împreună cu autorii care au contribuit la acest volum, la diferitele faţete ale problemei guvernării. Un paradox, dacă ne gândim că problema guvernării se află în centrul reflecţiei despre stat și/ sau despre societate: este problema principală a știinţei politice, a filosofiei politice, și, în mod indirect, ea infuzează și fundamentul altor discipline, precum dreptul. Ea subsumează problematica relaţiilor care se stabilesc în societate: între stat și cetăţeni, între cetăţeni între ei, și între puterile publice între ele.

Deși problema guvernării este adesea adresată, chiar și în mod indirect, în majoritatea cercetărilor de știinţă politică, istorie sau drept, ea este arareori asumată conștient și explicit. Prin propunerea acestei direcţii de cercetare încercăm tocmai scoaterea la lumină a ceea ce este implicit, prin provocarea la o reflecţie asupra implicaţiilor problemei guvernării într-o paletă cât mai largă de aspecte investigate de cercetătorii din știinţele umane. Deoarece credem că toate aceste cercetări, adesea fără să o afirme în mod direct, se ocupă, subiacent, și de problema guvernării. Astfel, obiectivul urmărit în cadrul acestei cercetări este înţelegerea raporturilor între stat și cetăţean prin examinarea mecanismelor și practicilor asociate guvernării. La prima vedere, pare că este vorba de două paliere diferite ale politicului: raporturile dintre stat și cetăţean se declină sub specia legitimităţii, fiind impregnate de considerente ce ţin de putere și autoritate, precum și de cadrul juridic ce reglementează exercitarea acestora. Pe de altă parte, guvernarea se declină prin intermediul operaţiunilor tehnicizate de administrare a teritoriilor, indivizilor și populaţiilor. După cum vom încerca să sugerăm, cel de-al doilea palier se dovedește o cheie de lectură extrem de interesantă a problematicii legate de legitimitate.

Emergenţa statului modern în secolul al XVI-lea, prin dezmembrarea structurilor feudale, centralizarea statală și reconfigurarea structurilor de putere în Europa conform modelului statului teritorial cu frontiere precise, în interiorul cărora puterea se exercită în mod uniform, duce și la o schimbare de paradigmă în ceea ce privește gestionarea, de către autoritatea politică, a supușilor. Este momentul când se conturează problema guvernării moderne și când se poate sesiza o mutaţie în reflecţia asupra actului guvernării: corpusul de literatură medievală cunoscut sub numele de „oglinzi ale prinţilor” se transformă într-un corpus de tratate și manuale ale artei de a guverna. Aceasta devine din ce în ce mai mult o știinţă cu reguli precise. Fenomenul este strâns legat de transformarea modului de exercitare a autorităţii politice și de trecerea de la piramida medievală la statul suveran centralizat. Scopul guvernării devine perpetuarea statului, dar și gestionarea unui nou tip de subiect (bio)politic: populaţia.

Cu certitudine, problema guvernării își modifică formele de manifestare din secolul al XVI-lea până astăzi, dar nu își schimbă, în linii mari, miza. Mai cu seamă

transformările legate de globalizare, apariţia unor forme de comunităţi politice deteritorializate, chiar virtuale, permeabilitatea crescândă a frontierelor schimbă modalităţile de gestionare a guvernării. Apare ideea de „guvernanţă”, încă mai tehnicizată şi, declarativ cel puţin, mai apolitică decât aceea de guvernare, deoarece trimite la o guvernare fără guvern. În acest context, ipostazele actului de guvernare se ramifică într-o multitudine de direcţii, de strategii şi de tehnici care se cer investigate pentru înţelegerea raporturilor dintre stat şi cetăţean.

Astfel, direcţia de cercetare pe care o propunem reuneşte cercetări din domeniul istoriei, ştiinţelor politice, filosofiei politice, economiei politice, dreptului şi relaţiilor internaţionale, care aduc o perspectivă asupra modului în care se manifestă operaţiunile de guvernare. Cum evoluează istoric practicile de guvernare? Cum se construiesc raporturile dintre guvernanţi şi guvernaţi? Cum operează discursurile de putere pentru a produce şi menţine aceste raporturi? Care sunt instrumentele folosite de stat pentru a produce legitimitatea guvernării? Ce înseamnă guvernarea şi cum apare termenul, din ce în ce mai utilizat astăzi, de „guvernanţă”? Ce tip de raporturi sociale instituie aceasta? Când devine o guvernare opresivă, care sunt instrumentele sale şi care sunt formele de rezistenţă la opresiune ale cetăţenilor? Iată câteva întrebări la care proiectul nostru de cercetare şi-a propus să găsească răspunsuri.

Câmpul semantic al noţiunii de guvernare este destul de vast şi variază în funcţie de perioada istorică asupra căreia ne îndreptăm atenţia. De la *potestas* şi *auctoritas* până la contemporanul *guvernanţă*, sensul noţiunii de guvernare se suprapune parţial, fără însă a coincide vreodată, cu o serie de termeni care desemnează forma de exercitare a puterii într-un anumit moment istoric. Etimologic, termenul de „guvernare” are o rădăcină comună cu *gouvernail*, care înseamnă cârma unei corăbii. Ambele derivă însă din grecescul *κυϐερνα΄ω (kubernao)*[1]: a cârmui/ a pilota/ a dirija/ a conduce, inclusiv latinescul ulterior (în latina medievală) *gubernare*. Referinţa implicită, conţinută în etimologia termenului, la cârma unei corăbii nu este lipsită de importanţă; dimpotrivă, metafora comunităţii politice care, asemenea unei corăbii în furtună, are nevoie de o direcţie fermă (metaforă prezentă deja la Platon, în *Republica*) este una ce survine adesea, mai ales în imaginarul medieval. Sensul medieval al lui „a guverna” este, aşadar, acela de „a cârmui”. Cu toate acestea, multiplicitatea de sensuri către care evoluează termenul mai târziu nu contribuie deloc la clarificarea sa, ba, dimpotrivă, stabileşte doar zone de contaminare: o reflecţie asupra acestora este de natură să ne dea o idee despre plaja semantică a termenului. Astfel, „a guverna” poate trimite la a dirija; a reglementa/*regere*; a administra; a exercita autoritate; a exercita puterea politică; a exercita funcţia executivă. Or, între exerciţiul puterii politice şi cel al funcţiei executive în stat, diferenţa este, de fapt, una de natură: distincţia este (dacă ne raportăm la secolul XX) între capacitatea de a emite legislaţie pe baza mandatului reprezentativ şi cea de a administra treburile cetăţii în conformitate cu această legislaţie. Mai mult, termenul „a guverna” este folosit şi cu trimitere la capacitatea omului de a-şi stăpâni afectele (guvernarea pasiunilor), precum şi la educarea copiilor (de unde şi termenul de „guvernantă”). În linii mari, termenul pare să

[1] Un amănunt interesant şi poate nu lipsit de semnificaţie în contextul discuţiei despre guvernare este că termenul „cibernetică” are aceeaşi provenienţă etimologică.

se refere la capacitatea de a imprima un curs, o direcţie, unui obiect care poate fi o navă, un copil, un stat sau propriul suflet.

Michel Senellart observă pe bună dreptate că tipul de „cârmuire” la care se referă termenul medieval de „guvernare” are în vedere mai ales binele public, dar că termenul va suferi o deplasare semantică la intersecţia dintre evul mediu și perioada modernă, mai precis odată cu Machiavelli. După acest moment, guvernarea devine asociată cu dominaţia, deoarece Machiavelii „a redus guvernarea la ansamblul metodelor care să-i permită principelui să se apere de supușii lui” (Senellart 1998, 16). Pentru a exemplifica, Senellart citează o frază din *Discursul asupra primei decade a lui Titus Livius*: „*Un governo non e altro che tenere in modo i sudditi che non ti possono o debbano offendere*” (Machiavelli, *Tito Livio,* II, 23). Articularea a două paliere distincte ale exercitării puterii devine din ce în ce mai vizibilă în secolele următoare: la Hobbes, de exemplu, „se schiţează o dublă tendinţă: una constând în a reduce guvernarea la suveranitate, prin intermediul obligativităţii supunerii, cealaltă constând din a separa riguros nivelul lor de funcţionare în termeni de drept – capacitatea de a enunţa legea – și exercitare – aplicare la niște realităţi specifice” (Senellart 1998, 31). Se conturează astfel distincţia între o ordine politico-juridică, căreia îi corespunde guvernarea înţeleasă ca exercitare a autorităţii, și o ordine economică, în care guvernarea trimite la capacitatea de a administra oameni şi lucruri, distincţie pe care Rousseau o va enunţa explicit. Este vorba de o din ce în ce mai mare „autonomizare a activităţii guvernamentale în raport cu funcţia suveranului” (Senellart 1998, 32) pe care Adolphe Thiers o va enunţa cu precizie în celebra sa butadă din 1830: „regele domnește, dar nu guvernează”.

Reflectând asupra aceleiași problematici a multiplicităţii sensurilor termenului de „guvernare”, Michel Foucault susţine că cele două paliere ale noţiunii coexistă în paralel timp de mai multe secole (Foucault 2009). Pe de o parte, este adevărat că Machiavelli formulează un îndrumar pentru principi care să-i ajute pe aceștia să-și impună și să-și menţină dominaţia asupra principatelor lor. Pe de altă parte, există un corpus de lucrări care se opun, explicit sau implicit, tezelor lui Machiavelli despre exercitarea autorităţii principelui (una dintre cele mai cunoscute fiind chiar cea redactată de Frederic al II-lea, *Anti-Machiavelli*). Este vorba însă de două probleme diferite pe care cele două poziţii le tratează. Principele lui Machiavelli, spune Foucault, este complet exterior și separat faţă de principatul său; scopul său este guvernarea sau stăpânirea teritoriului și a supușilor (Foucault 2009, 84-88). Cei care au criticat poziţia lui Machiavelli au făcut-o însă în numele unei idei despre guvernare ca fiind imanentă și ca având drept scop gestionarea relaţiilor dintre „lucruri” (în sens larg), și dintre oameni și lucruri. Dincolo de nevoia de a aşeza autoritatea principelui pe un fundament de legitimitate care poate, la nevoie, să fie chiar forţa, avem „o pluralitate a formelor de guvernare și imanenţă a practicilor de guvernare în raport cu statul” (Foucault 2009, 85). Această guvernare, fidelă pluralităţii sensurilor sale etimologice, are trei dimensiuni inseparabile, pe care Foucault le identifică pornind de la o oglindă a prinţilor scrisă în 1653 de Francois de La Mothe Le Vayer, în care acesta se referă la conducerea de sine, adică morala, conducerea familiei, adică economia, și conducerea treburilor statului, adică politica. De aici înainte, „introducerea economiei în interiorul exerciţiului politic (...) va fi miza esenţială a guvernării (...). Guvernarea unui stat va însemna, deci, activarea economiei la nivelul statului întreg, adică exercitarea faţă de locuitori, de bogăţii, faţă de conduita tuturor și a fiecăruia, a unei

forme de supraveghere, de control, nu mai puţin atentă decât cea a tatălui de familie asupra persoanelor casei și a bunurilor sale” (Foucault 2009, 87).

Tot în tradiţia anti-machiavelliană se situează și lucrarea iezuitului italian Giovanni Botero, *Della Ragion di Stato,* elaborată în jurul anului 1589 (Botero 2013). Aceasta este o altă sursă ce documentează penetrarea economicului în sfera politicului. Deși punctul de plecare este același ca la Machiavelli, Botero considerând că „raţiunea de stat înseamnă cunoașterea mijloacelor menite să întemeieze, să menţină și să extindă o stăpânire” (Botero 2013, 41), el insistă asupra unor aspecte ce ţin de gestionarea treburilor cetăţii, printre care asigurarea alimentelor pentru populaţie și favorizarea natalităţii, chestiuni atinse și în lucrarea sa anterioară, *Delle cause della grandezza delle cità*.

Intervine așadar un hiatus între reflecţia asupra suveranităţii, fondată pe un corpus de filosofie politică și juridică, și cea care are ca obiect elementele bunei guvernări. Aceasta din urmă împrumută din ce în ce mai mult problematica economicului și se traduce prin emergenţa teoriilor mercantiliste și fiziocrate, precum și prin apariţia „populaţiei” ca obiect și în același timp scop al guvernării: „trecerea de la un regim dominat de structurile de suveranitate la un regim dominat de tehnici de guvernare se face în secolul al XVIII-lea în jurul populaţiei și, în consecinţă, în jurul nașterii economiei politice” (Foucault 2009, 97).

Pornind de la constatarea acestui hiatus, Foucault elaborează o istorie a formelor de guvernare, identificând o formă de putere pastorală, specifică creștinismului și care continuă să subziste după debutul modernităţii în paralel cu raţiunea de stat, care ar fi cea de-a doua formă pe care o ia noţiunea de „guvernare”. Acestea fac obiectul cursului la Collège de France din 1977-1978, *Trebuie să apărăm societatea* (Foucault 2009). Sfârșitul secolului al XVIII-lea și emergenţa „populaţiilor” este însoţită de o nouă paradigmă de guvernare: cea liberală, în care piaţa devine un „loc de formare a adevărului”, urmată în secolul XX de paradigma neoliberală: acestea fac obiectul cursului din 1978-1979, *Nașterea biopoliticii* (Foucault 2007).

Observaţia că opera lui Foucault legată de guvernare și guvernamentalitate infuzează o bună parte din contribuţiile incluse în volumul de faţă este corectă și asumată de autori. Sperăm, de altfel, că acesta ar putea fi unul din elementele de unitate ale volumului, deoarece reflecţia noastră iniţială a vizat chiar exemplificarea modului de articulare a practicilor guvernării moderne prin câteva posibile studii de caz. De altfel, unii din autorii care au contribuit la acest volum s-au ocupat de această problemă și anterior (Demetrescu și Tăut 2014). Ei au schiţat chiar o tentativă de a defini guvernarea contemporană: „a guverna înseamnă, înainte de orice, operaţia de structurare a unui spaţiu de intervenţie a puterii” (Demetrescu și Tăut 2014, 12).

În cursul său despre stat la Collège de France, Pierre Bourdieu identifică două sensuri suprapuse ale noţiunii de „stat”: unul, restrâns, ar desemna aparatul administrativ și ministerial, forma de guvernare, pe când celălalt ar face referinţă la „teritoriul naţional și ansamblul cetăţenilor” (Bourdieu 2012, 211). Ambiguitatea noţiunii de „guvernare” rezidă tocmai în dificultatea de a articula cele două nivele ale definiţiei și de a identifica, de fapt, unul din cele două sensuri ca fiind primordial în raport cu celălalt. Ori, spune mai departe Bourdieu, ar fi o formă naivă de fetișizare să credem că statul ca ansamblu al cetăţenilor ar fi cel care generează statul ca guvernare. Dimpotrivă, „suntem în permanenţă nevoiţi să constatăm modul în care invenţia unor proceduri, a unor tehnici

juridice, a unor tehnici de colectare a resurselor, a unor tehnici de concentrare a cunoașterii – modul în care aceste invenţii, venind de la centru, duc la transformări profunde, pe termen mai lung sau mai scurt, în ceea ce privește teritoriul și populaţiile" (Bourdieu 2012, 212). Tocmai această relaţie ambivalentă face obiectul abordării pe care ne-am propus-o în acest volum, care se constituie ca un panoptic menit să înfăţişeze diferite ipostaze ale guvernării, într-un demers pe care nu-l dorim, și care nici nu ar putea fi, exhaustiv.

După constatarea lipsei unui conţinut substanţial al noţiunii de guvernare, cartea a fost concepută ca o tentativă de investigare arheologică a modului în care guvernarea este produsă și operează a nivelul societăţilor umane, pentru a identifica anumite elemente de structură a acesteia. Confruntaţi cu dificultatea de a construi o naraţiune unitară și coerentă care să dea seama de evoluţia guvernării moderne, autorii acestei cărţi au optat pentru o construcţie subiectului din instantanee – sau ipostaze – ale guvernării. Cu siguranţă, acestea nu vor produce un efect de unitate a privirii asupra subiectului, însă sperăm că vor indica, cel puţin, câteva direcţii de reflecţie pe care le are la dispoziţie cineva care se preocupă de problema guvernării. Astfel, cele două contribuţii din prima parte a volumului surprind două modalităţi prin care anumite tipuri de societăţi, contextualizate istoric, produc mecanisme de guvernare. Este vorba, în contribuţia semnată de Vasile Pleșca, despre societatea românească a secolului nostru, şi de modul în care un anumit tip de luare a deciziilor – ceea ce este îndeobște cunoscut sub numele de „democraţie deliberativă" - poate fi instituit. Apoi, articolul semnat de Mihai Lupu adresează problema transformărilor pe care moștenirea post-totalitară le imprimă proceselor de democratizare.

Partea a doua a volumului se ocupă de modul în care guvernarea își produce propriile obiecte. Relaţia dintre societate și Stat este una cu dublu sens: pe de o parte, societatea produce Statul, împreună cu instituţiile sale și mecanismele de guvernare. În același timp însă, procesul de guvernare își produce la rândul său și își ordonează conform logicii sale interne anumite tipuri de obiecte guvernabile. Mutaţiile survenite în procesele de guvernare din societăţile moderne au fost documentate în multe din lucrările lui Michel Foucault; asupra acestora se apleacă și reflecţia lui Mihai Laurenţiu Fuiorea, care adresează aceste noi forme de guvernamentalitate. Fie că este vorba de producţia de cetăţeni adecvaţi ideologic de către guvernarea comunistă, ca în capitolul semnat de Emanuel Copilaș, fie că este vorba de tehnici de guvernare a riscurilor, ca în contribuţia lui Codrin Tăut, sau de translaţia proceselor de guvernare de la nivel naţional la nivel global, prin internaţionalizarea guvernării, ca în contribuţia Lianei Ioniţă, obiectele guvernării urmează o traiectorie deja înscrisă în logica internă a necesităţilor de gestionare a unor fenomene și procese specifice unor contexte istorice la un moment dat.

Una din aceste necesităţi, căreia orice tip de guvernare trebuie să-i facă faţă, este propria supravieţuire și perpetuare. De aceea, cea de-a treia parte a volumului de faţă se ocupă de câteva modalităţi prin care guvernarea se reproduce. Acestea îmbracă forme specifice în societăţile totalitare, după cum o demonstrează contribuţia Ecaterinei Artiomov, dar nu lipsesc nici în societăţile democratice, în care există mecanisme de asigurare a continuităţii elitelor, fapt documentat în articolul semnat de Ciprian Negoiţă, care surprinde evoluţia practicii imunităţii parlamentare, și în cel al Roxanei Marin, care

se ocupă de structura reţelelor de putere la nivel local în orașele mici din Europa centrală și de Est.

În sfârșit, ultima parte a volumului prezintă câteva elemente care pot sta la baza unui demers critic de abordare a guvernărilor moderne. Interpretarea criticii guvernării la Marx și Nietzsche face obiectul contribuţiei semnate de Dan Cuzmici, în timp ce Matei Demetrescu investighează modul problematic în care subiectul politic se auto-redefinește în postmodernitate într-un mod care pare să scape autorităţii politice. În sfârșit, articolul care încheie volumul, semnat de Ruxandra Ivan, surprinde o contradicţie a sistemelor de guvernare din democraţiile liberale în care privatizarea atinge însuși nucleul raţiunii de a fi a statului născut din contractul social.

Ruxandra Ivan, Vasile Pleșca

Referinţe bibliografice:

Botero, Giovanni. 2013. *Della ragion di stato/Despre raţiunea de stat*. București: Humanitas.

Bourdieu, Pierre. 2012. *Sur l'Etat. Cours au Collège de France (1989-1992)*. Paris: Raisons d'agir/Seuil.

Demetrescu, Matei, Tăut, Codrin. 2014. *Guvernamentalitatea. Forme și tehnici ale puterii în Occident.* Iași: Adenium, 2014.

Foucault, Michel. 2007. *Nașterea biopoliticii. Cursuri ţinute la Collège de France (1978-1979)*. Cluj-Napoca: Idea Design & Print.

Foucault, Michel. 2009. *Trebuie să apărăm societatea*. *Cursuri ţinute la Collège de France (1977-1978)*. Cluj-Napoca: Idea Design & Print.

Senellart, Michel. 1998. *Artele guvernării. De la conceptul de* regimen *medieval la cel de guvernare.* București: Meridiane.

Partea I

Mecanisme ale guvernării

Guvernăm sau suntem guvernaţi? Despre democraţia deliberativă și posibilităţile ei de manifestare în societatea românească a secolului XXI*

Vasile Pleșca

Introducere

Ceea ce este urmărit în acest studiu este șansa democraţiei deliberative în România. Prezumţia de la care se pornește este că, de cele mai multe ori, cetăţeanul obișnuit este irelevant în decizia politică din democraţia românească. Cetăţeanul obișnuit are ocazia foarte rar de a influenţa această decizie, influenţa sa este coruptă de foarte multe ori, iar capacitatea sa de limitare a abuzului politic este practic nulă. În aceste condiţii, a vorbi despre șansa democraţiei deliberative, ultima formă de dezvoltare a democraţiei occidentale, poate părea prematur. Pentru a se consolida însă, democraţia românească trebuie să înveţe să îmbine în mod armonios mai multe viziuni deja testate ale politicii mileniului trei. Prezentul studiu încearcă să propună o modalitate – dintr-un șir de multe alte propuneri viabile – de creștere substanţială și relativ rapidă a participării politice prin înmulţirea momentelor instituţionale de întâlnire dintre decizia politică și contestarea ei publică.

Democraţia este proiectul politic câștigător al contemporaneităţii din mai multe motive. În primul rând, aceasta se datorează viziunii asupra naturii umane pe care o are. Omul este văzut, în același timp, ca o făptură profund morală, interesată de propriul bine, dar și de binele celorlalţi, și ca o făptură raţională, una capabilă să treacă peste diferenţele superficiale între oameni. Că este o viziune optimistă asupra naturii umane este mai mult decât evident – și din faptul că realitatea contrazice flagrant această viziune aproape de fiecare dată rezultă problemele democratice și inadecvarea propriului discurs –, dar, ca ideal, democraţia răspunde unor aspiraţii împărtășite la o scară neegalată. Altfel spus, democraţia pornește de la individ și are ca finalitate individul, iar principalele probleme, interne sau externe, ale democraţiei, pornesc tocmai din ignorarea acestei realităţi. O democraţie este cu atât mai puternică cu cât individul-cetăţean este mai puternic și mai vizibil, sau, cu alte cuvinte, cu cât este mai apropiată de viziunea unei societăţi compuse din oameni liberi.

Înţeleasă așa, ca loc în care se împletesc aspiraţiile politice ale tuturor indivizilor, democraţia reunește mai multe discursuri, dintre care cel etimologic, despre domnia

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/133675 „Inovare şi dezvoltare în structurarea şi reprezentarea cunoaşterii prin burse doctorale şi postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)”, cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

poporului, este cel mai incomplet. Discursul pluralist, în sensul că nu există o singură viziune monopolistă asupra societăţii, ci aceasta e creată dintr-o multitudine de abordări aflate în competiţie, şi discursul instituţional, care vede democraţia ca locul în care norma şi procedurile de aplicare ale ei sunt obligatorii şi egal accesibile pentru oricine, împlinesc – dar nu epuizează înţelegerea democraţiei. Mai mult decât orice, însă, democraţia, punând în centrul discursului său individul-cetăţean, este suspicioasă faţă de orice formă de concentrare a puterii politice (Dahl 2000).

Democraţia românească pe drumul greşit în căutarea consolidării

Cel care se aşteaptă să citească definiţia cuvântului „democraţie" în dicţionare sau tratate de specialitate şi apoi să ridice ochii şi să o vadă întruchipată în realitate trăieşte, de cele mai multe ori, o deziluzie profundă. Aceasta se întâmplă, de obicei, pentru că nicăieri nu este vizibilă acea „putere a poporului" prezentă în însăşi structura lingvistică a cuvântului. Iar problemele nu se opresc aici. Sartori (1999, 46) enumeră nu mai puţin de şase posibile interpretări ale termenului „popor", acesta desemnând „toată lumea", „mare parte a mulţimii", „clasele inferioare", întreaga societate ca „întreg organic", „poporul ca mare parte exprimată prin *principiul majorităţii absolute*", „poporul ca mare parte exprimată prin *principiul majorităţii limitate*". Acest aspect, al pluralismului discursurilor despre cine este acest „popor" care guvernează, e mult mai important decât pare, şi aceasta, în fapt, pentru că o lume este definită mai degrabă de oamenii care o compun decât de instituţiile ei fundamentale. Lucru banal de evident, de altfel, şi aceasta pentru că oamenii compun o societate, nimic altceva, însă, din cauză că este tot timpul uitat, acest adevăr banal trebuie repetat. Altfel spus, atitudinile specifice unui anume comportament politic determină valoarea unei instituţii şi nu invers. Începutul anilor 90 ai secolului trecut, contemporan prăbuşirii regimurilor comuniste, a adus un optimism în analiza democraţiei capabil să nege aceste puternice evidenţe:

> „instalarea democraţiei nu trebuie să fie precedată de existenţa unor adepţi autentici ai democraţiei. Întrucât constituie un mijloc de facilitare a unei coexistenţe care altminteri este greu de menţinut, normele democraţiei pot fi îmbrăţişate ca expediment necesar. " (di Palma 1992, 29)

Succesul lecturii în cheie hegeliană a fenomenului democratic-liberal, realizată de către Francis Fukuyama, în acea perioadă, nu a fost însă deloc folositoare înţelegerii evenimentelor sfârşitului de mileniu doi. În acei ani, procesul de democratizare era considerat ca decurgând de la sine tocmai pentru că ar fi permis afirmarea demnităţii umane. Ceea ce era fundamental greşit în această interpretare era că, într-o populaţie cu conştiinţa politică distrusă în totalitarism, nu există, la acest nivel, demnitate. Conştiinţa că eşti unic, dar şi că împreună cu ceilalţi formezi o lume, faptul că persoana ta, ca şi a celor apropiaţi ţie, are valoare în sine, şi nu prin raportare la anumite comandamente şi cerinţe politice, toate acestea pot fi – şi au fost – anihilate de teroare, indiferenţă şi înregimentare. În fapt, fără exerciţiul libertăţii, democraţia nu poate fi percepută, înţeleasă şi construită. Pentru că este un construct raţional, democraţia, ca instituţie modernă, suferă, pentru că individul uman este departe de a fi

exclusiv un animal raţional. El poate să asiste la triumful libertăţii, poate vedea că, pentru alţii, exerciţiul democratic poate deveni cea mai facilă cale de a tinde spre fericire, dar nu poate trece în mod direct peste prejudecăţile și cutumele impuse nu în primul rând de o tradiţie normală – lucru absolut normal, dealtfel, și care nu constituie o problemă, deoarece marca democraţiei sunt tocmai toleranţa și dialogul cu alteritatea –, ci de un sistem de opresiune expert în manipulare.

În fapt, ultimul sfert de secol nu a făcut decât să confirme un lucru pe care spiritele critice l-au știut dintotdeauna: mult mai uşor decât să se dezvolte, o democraţie poate muri foarte repede. Dacă fundamentele ei sunt șubrede, dacă lipsește o tradiţie democratică serioasă, dacă există alte valori dominante în societate decât cele legate de cultura politică a democraţiei, dacă drepturile fundamentale ale omului sunt îngropate de tradiţii nedemocratice, de corupţie sau, pur și simplu de indiferenţă – și putem enumera n alte condiţii uşor de îndeplinit și în același timp suficiente pentru moartea democraţiei –, este foarte ușor ca drumul unui regim democratic să fie frânt. Istoria ultimului secol a arătat că aceasta se întâmplă și prin metode, cel puţin parţial și contextual – democratice. Germania începutului anilor 30 ai secolului trecut, parţial România anului 1947 şi Ungaria prezentului sunt tot atâtea exemple ce confirmă adevărul simplu al afirmaţiilor de mai sus. Și mai mult decât atât, nu doar „nevrednicia" celor guvernaţi este vinovată. Huntington este unul dintre cercetătorii fenomenului democratic ce pune punctul pe i:

> „Este probabil ca ameninţările la adresa democraţiilor din al treilea val să nu vină din partea generalilor și revoluţionarilor care nu simt pentru democraţie altceva decât dispreţ, ci mai degrabă din partea celor implicaţi în procesul democratic. Aceștia sunt lideri politici și grupări politice care câștigă alegerile, preiau puterea, iar apoi manipulează mecanismele democraţiei pentru a o afecta sau chiar distruge. În cazul democraţiilor din al treilea val, problema nu este răsturnarea regimurilor democratice, ci eroziunea lor, adică slăbirea intermitentă sau treptată a democraţiei de către cei care câștigă alegerile." (Huntington 2004, 45)

Ultimii ani au cunoscut o evoluţie interesantă. Foarte multe ţări au cunoscut fiorii încercării de a fi democrate, fie pe cont propriu, fie ajutate din exterior. Înlăturarea de la putere a unor dictatori ai căror mandat părea a se întinde la nesfârșit, „Primăvara arabă", „Euromaidanul" și multe alte evenimente au creat impresia că există un nou val al democratizării. Nimic mai greșit. Fenomenul este exact invers, iar după fiecare pas înainte a existat un recul puternic, situaţia înrăutăţindu-se aproape de fiecare dată. Iar acest lucru se întâmplă de atâţia ani, astfel încât nu e de mirare că *The Economist* nu ezită să-și intituleze ultimul raport asupra democraţiei, „Democracy Index 2013", pur și simplu, „Democraţia în uitare." (*Democracy Index 2013*). Acesta vine dintr-o evoluţie, din păcate, foarte clară: analiza din 2008 (*Democracy Index 2008)*, observa că după decenii întregi de avânt al democratizării, răspândirea democraţiei s-a oprit, analiza din 2010, cu un subtitlu revelator, *Democracy in retreat* (*Democracy Index 2010)*, concluziona că există deja un model dominant ce vorbește despre faptul că democraţia este în regres la nivel mondial, iar analiza anului 2011 nu poate decât să constate prelungirea declinului.

Și pentru Larry Diamond, de exemplu, lucrurile sunt destul de clare (Diamond 2015: 141-155): el vorbește, continuând o serie de alte abordări (Diamond 2008: 36-48;

Puddington 2009: 93–107; 2010: 136–50) de o incidenţă din ce în ce mai mare a „avariilor" democraţiei în multe colţuri ale lumii, de faptul că noile democraţii nu dau decât exemple de proastă guvernare, iar vechile democraţii par a fi închistate într-o stagnare democratică determinată de un statut incert al libertăţii, dar şi de probleme structurale ale guvernării.

Bineînţeles, involuţia din 2008, din momentul în care evoluţia democratică se opreşte, până în prezent, când democraţia aproape nu mai este locul comun al discursului politic, iar în lume sunt foarte multe locuri unde valoarea ei este pusă la îndoială, se suprapune peste o criză economică globală, dar aceasta este doar una dintre explicaţiile posibile, şi nu cea mai importantă. Sunt enorm de multe cauze ale acestei evoluţii şi nu este scopul acestui studiu de a le atinge pe toate. Dar una dintre cele mai importante cauze trebuie subliniată: distanţa mare dintre ceea ce este şi ceea ce ar trebui să fie democraţia face ca funcţionarea ei, nu doar în societatea românească – ci şi în cele mai dezvoltate şi mai vechi democraţii ale lumii –, să cunoască rateuri majore. Există multe explicaţii ale acestor rateuri. Una dintre ele ar fi aceea că vechiul ideal al „puterii poporului" s-a dovedit a fi o minciună („a vorbi despre puterea poporului e foarte periculos pentru că fiecare dintre cei care compun poporul ştie că nu porunceşte şi de aceea are impresia că democraţia este o escrocherie" (Popper 1998, 76-77). Dintr-un alt punct de vedere însă, unul complementar, tocmai încercarea de a înţelege democraţia ca „putere" a cuiva este marele defect al acestui sistem.[1] Prin abordarea democraţiei ca un discurs despre felul în care se câştigă şi se păstrează puterea,[2] aceasta nu e văzută decât ca un sistem politic ca oricare altul, unul în care cineva deţine puterea asupra altcuiva, diferenţa nefiind decât cantitativă faţă de o oligarhie de orice fel: majoritatea îşi exercită puterea asupra minorităţii. În fapt, democraţia este mult mai mult decât un răspuns la întrebarea „cine deţine puterea?", iar încercarea de a înţelege democraţia în altă paradigmă este una dintre liniile directoare ale acestui studiu.

În acest cadru, răspunsul la întrebarea „unde este România în procesul democratizării?" e, deloc de mirare, mult mai complex decât am vrea să fie. Ultimul secol este, la nivel global, unul în care, marşul democraţiei a fost extrem de puternic. Mai mult chiar, odată cu înfrângerea Germaniei naziste la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, discursul democratic a devenit singurul legitim în gândirea politică occidentală. România nu a fost niciodată în acest marş, nici măcar în pluton. În secolul XX, în oricare dintre cele mai îngăduitoare sensuri ale sale, democraţia românească nu a existat. În perioada interbelică, mai ales în condiţiile în care discursul democratic oricum era obnubilat la nivel european, regimul politic românesc avea elemente ce ţineau de un autoritarism riguros, de la lipsa egalităţii în faţa legii, până la un regim al guvernării discreţionar, trecând printr-un antisemitism organic, toate sub umbra unei sărăcii cronice. În perioada postbelică, România a fost în avanposturile atacurilor la adresa democraţiei, perioada comunistă nefiind decât una pe care o putem considera drept una în care absolut toate elementele definitorii ale unei democraţii contemporane, pluralism, drepturi ale

[1] „Este foarte regretabil că acest cuvânt, democraţie, a ajuns indisolubil legat de concepţia puterii nelimitate a majorităţii în chestiuni particulare." (Hayek 1991: 23).

[2] „Democraţia este acel aranjament instituţional pentru a ajunge la deciziile politice, prin care indivizii dobândesc puterea de a decide prin mijloacele luptei competitive în scopul de a câştiga votul populaţiei" (Schumpeter 1943: 263).

omului, separarea puterilor în stat etc. au fost nu doar ignorate, ci încontinuu atacate. Nici perioada post 1989 nu a adus democraţiei româneşti o renaştere. Discursul democratic a căpătat putere doar în condiţiile în care a fost, până la urmă, singurul discurs legitim, iar direcţia la nivelul Europei de Est, a fost, cel puţin o vreme, chiar la începutul mileniului III, strict în direcţia democraţiilor cu model occidental. Această direcţie însă a fost tot timpul, în cazul României, plină de ambiguitate, iar după anul 2008 cu adevărat problematică, aşa cum reiese şi din tabelul de mai jos, ce adună notele acordate în ultimele patru *Democracy Index*:

Year	Rank	Overall score	I Electoral process and pluralism	II Functioning of government	III Political participation	IV Political culture	V Civil liberties
2007	50	7.06	9.58	6.07	6.11	5.00	8.53
2010	56	6.60	9.58	6.43	5.00	3.75	8.24
2011	59	6.54	9.58	6.07	4.44	4.38	8.24
2013	60	6.54	9.58	6.07	4.44	4.38	8.24

Ceea ce e îngrijorător în datele de mai sus este faptul că nu există o cifră îmbunătăţită de la începutul evaluării până acum, iar datele la zi sunt, în continuare, îngrijorătoare.

În ianuarie 2015, Curtea Constituţională a respins ca neconstituţională în integralitatea ei Legea privind securitatea cibernetică a României. Deşi este o temă foarte importantă în cadrul discuţiilor despre problema democraţiei în România, nu tema principală a legii ne interesează în acest loc, ci un anume fragment din Motivaţia CCR care vorbeşte, tangenţial, despre o problemă cel puţin la fel de gravă. Acest fragment spune:

> „Curtea constată că întregul act normativ suferă de deficienţe sub aspectul respectării normelor de tehnică legislativă, a coerenţei, a clarităţii, a previzibilităţii, de natură a determina încălcarea principiului legalităţii, consacrat de art.1 alin.(5) din Constituţie. Astfel, legea face trimiteri în mai multe cazuri la reglementarea unor aspecte esenţiale în economia domeniului reglementat, la acte legislative secundare, precum hotărâri de Guvern, norme metodologice, ordine sau decizii sau 'proceduri stabilite de comun acord'." (CCR 2015)

Practic, Curtea Constituţională spune că în România decizii politice foarte serioase, care afectează nu doar administrarea societăţii, ci fundamente de bază ale regimurilor democratice, se bazează pe acte legislative secundare care nu au fost niciodată supuse unei dezbateri publice. Însăşi această problemă nu atinge decât tangenţial dezbaterea publică. Din această cauză, înainte de a vedea cum o democraţie liberală are şanse să fie deliberativă, o privire, chiar şi lacunară, asupra felului în care se ia decizia politică în România va sublinia importanţa, nevoia implicării cetăţeanului obişnuit în decizia politică.

Un *Raport* al Comisiei de la Veneţia, publicat în decembrie 2012 spune: „Ideea de bază [în politica românească] e aceea că majoritatea politică poate face orice, din simplul motiv că e majoritară. Aceasta este, evident, o înţelegere greşită a democraţiei. Democraţia

nu poate fi redusă la regula majorităţii, aceasta fiind necesar a fi limitată prin Constituţie și prin lege.”

Ironic este faptul că, chiar și atunci când o anumită facţiune politică are o majoritare parlamentară stabilă, diferite facţiuni politice au preferat mai degrabă să evite calea legislativă normală și să guverneze, de multe ori direct, prin intermediul ordonanţelor de urgenţă. Factual, numărul acestora a cunoscut un maximum în anul 2000 (300 la număr), alte vârfuri fiind în 1999, 2002, 2005, 2008, în fiecare dintre acești anin înregistrându-se peste 200 de ordonanţe de urgenţă, însă ceea ce ne interesează în acest moment este caracterul nociv al lor, atât în sine, cât și ca simptom al unui anumit model de guvernare. În anii în care democraţia românească a cunoscut un recul, guvernele Boc au emis nu mai puţin de 10 ordonanţe de urgenţă care, mai apoi, au fost declarate neconstituţionale, guvernul Ponta 1 a încercat să modifice printr-o ordonanţă de urgenţă însăși Constituţia, în momentul în care a încercat să limiteze atribuţiile Curţii Constituţionale printr-o asemenea ordonanţă. Nu doar abuzul este o marcă a actului politic situat în afara dezbaterii, ci și incompetenţa. Astfel, OUG 96/ 2012, prima a guvernului Ponta 2, a fost modificată succesiv prin ordonanţele 6 și 15 din 2013, și prin două rectificări publicate în „Monitorul Oficial”, iar legea de adoptare a ordonanţei a cunoscut și ea modificări majore. La fel, OUG 21/ 2013, prin care guvernul reglementează desemnarea reprezentantului României la CEDO, a ignorat total prevederile constituţionale, ajungându-se ca însăși guvernul să solicite Avocatul Poporului ca acesta să sesizeze CCR cu privire la neconstituţionalitatea propriei ordonanţe (*Monitorul oficial*) Încununarea prin abuz s-a petrecut prin intermediul ordonanţei nr. 55 din 28 august 2014, prin care s-a suspendat, pentru o perioadă de 45 de zile aplicarea prevederilor unei legi, mai exact prevederile stipulate prin art. 9 alin. (2) lit. h1) şi art. 15 alin. (2) lit. g1) din Legea nr. 393/2004 privind Statutul aleşilor locali, cu modificările şi completările ulterioare. Ordonanţa și-a făcut efectele, favorizând o facţiune politică în cadrul scrutinului din noiembrie 2014. Faptul că, între timp, legea de adoptare a ordonanţei a fost declarată neconstituţională este irelevant atâta vreme cât totul este tardiv. În sfârșit, tautologic, legislaţia secundară este o marcă a opacităţii. Guvernele Ponta au emis, în doi ani consecutivi, 2013 și 2014, două ordonanţe de urgenţă ce modificau legea învăţământului. Ambele ordonanţe au fost emise între Crăciun și Anul Nou, tocmai când opinia publică era mai puţin atentă asupra dezbaterilor politice și aveau în vedere modificări sensibile, ce necesitau o dezbatere publică (discuţia despre *Legea învăţământului* merită și ea o precizare, măcar, aici: și ea a fost adoptată prin procedura de asumare a răspunderii de către guvernul Boc, evitându-se cu obstinaţie orice dezbatere publică. Aceste fapte, exemplare, dar care nu reușesc nici pe departe să cuprindă întreaga amploare a fenomenului, nu fac decât să confirme faptul că analize precum cea realizată în cadrul „Global Competitiveness Index,” unde, la capitolul „Transparency of government policymaking”, România este plasată pe poziţia 114 din 144 de ţări analizate (Global Competitiveness Index 2014-15) sunt corecte.

Datele de mai sus nu fac decât să ateste faptul că acel individ aflat în centrul discursului democratic este lucrul cel mai ignorat în ceea ce numim democraţia românească. Mai grav este însă altceva: acest fapt nu este o preocupare nu doar pentru clasa politică – lucru evident, dealtfel –, dar nici pentru grupuri reprezentative din societate.

Democraţie deliberativă. Aspecte teoretice și practice

„În anumite condiţii de egalitate, includere și transparenţă, un proces comunicaţional bazat pe raţiune (forţa argumentului just) reușește să transforme preferinţele individuale și să ajungă la niște decizii ce au în vedere binele public.” spune Donatella della Porta reuşind să surprindă faptul că, departe de România, în ultimele decenii, în toate democraţiile consolidate ale lumii, o preocupare constantă pentru o creștere a nivelului implicării a dus la o transformare serioasă a viziunii asupra democraţiei, una în care acest regim politic se transformă, dintr-un joc anost al câștigării și păstrării puterii, într-unul care are în vedere incluziunea și cooperarea (della Porta 2005: 340).

Totul se bazează pe o încredere legitimă în capacitatea indivizilor de a-și decide felul în care își coordonează viaţa într-o societate democratică (Parkinson 2006). O comunitate întreagă de cercetători (Gutman, Thomson 1997, 2004; Benhabib 1996; Besson, Marti 2005; Fisckin, Lasslet 2003; Goodin 2005, MacMahon 2009; Tallise 2009) au construit un model care, în timp a devenit definitoriu pentru democraţia occidentală. Pornind de la valorile oamenilor obișnuiţi, democraţia deliberativă este locul dialogului şi al înţelegerii, excluzând elitismul și dominaţia unei minorităţi. Mai mult decât orice însă, apariţia democraţiei deliberative este rezultatul unei nemulţumiri. Democraţia liberală este acuzată de artificialitate și de impuneri nerealiste ale unor constrângeri pentru cetăţeni. După nemulţumire, vorbim de creionarea credinţei că doar un model deliberativ poate reuși să integreze diferitele viziuni particulare ale cetăţenilor. În sfârșit, democraţia deliberativă apare din preocuparea pentru lipsa de satisfacţie faţă de comunitatea democratică și faţă de nivelul redus de implicare civică (O’Flyin 2006).

Un decalog al lui Sydney Hook (Hook 2002, 294-295), în afara caracterului normativ evident pe care-l are, descrie mai bine decât orice, cadrul în care democraţia deliberativă poate funcţiona:

1.Nimic şi nimeni nu este imun la critici.

2.Toţi cei implicaţi într-o controversă au o responsabilitate intelectuală de a se informa cu privire toate la datele disponibile.

3.Critica ar trebui să fie îndreptată în primul rând spre politici, iar împotriva persoanelor numai atunci când ele sunt responsabile pentru aceste politici

4.Chiar dacă anumite cuvinte sunt permise din punct de vedere legal, asta nu atrage şi moralitatea folosirii lor.

5.Înainte de a infirma motivele unui adversar, chiar şi atunci când pot fi contestate şi din punct de vedere legal, trebuie oferit un răspuns argumentelor sale.

6.Nu trata un adversar de idei ca şi cum ar fi un inamic personal sau al democraţiei.

7.Deoarece o cauză bună poate fi apărată de argumente proaste, dacă observi aceste argumente, trebuie să le prezinţi şi pe cele bune.

8.Nu ezita să recunoşti lipsa de cunoştinţe sau să-ţi suspenzi judecata atunci când temeiurile unui argument sunt insuficiente.

9.Numai în logica pură şi matematică, nu şi în ştiinţele socio-umane, se poate demonstra că ceva este strict imposibil.

10. Păcatul cardinal este refuzul de a discuta sau acţiunea de a bloca discuţia.

Habermas (Habermas 2006: 25) vede în democraţia deliberativă locul unei societăţi descentralizate, în care, spre deosebire de modelele pe care el le numește liberale sau republicane, raţiunea va cunoaște o utilizare publică prin implicarea directă a cetăţenilor autonomi. Toate acestea ar face ca o societate democratică să cunoască nu doar un salt în calitatea discursului și a practicii politice, ci și o creștere a nivelului epistemic al unei comunităţi, de vreme ce schimbul de argumente și informaţii ar fi liber și condiţionat doar de imperative legate de procesul cunoașterii (Elster 1998: 11).

Întorcându-ne la Habermas, el pune în spatele deciziilor luate în cadrul unui proces deliberativ o teorie morală. Pe drumul convingerii celuilalt sau, din contră, pe drumul propriei convingeri de către celălalt prin forţa argumentativă a deliberării, se exclud, de la sine înţeles, coerciţia sau manipularea. Aceasta înseamnă că dialogul presupune egalitate de poziţii, fiind astfel cea mai apropiată situaţie de idealul egalităţii în faţa legii. Pornind de la aceste consideraţii, Habermas construieşte o teorie centrată pe următorul principiu: normele în societate au validitate morală dacă şi numai dacă sunt construite discursiv în urma unui proces deliberativ ce trebuie să respecte anumite condiţii: 1) o aserţiune poate fi introdusă de către oricine într-un dialog (aceasta presupune, apriori, lipsa discriminării de orice fel, ca şi, cum subliniam mai sus, egalitatea în faţa legii); 2) oricine poate contesta orice aserţiune (acesta presupune prezenţa libertăţii, a celei politice, în primul rând); 3) nimeni nu poate fi împiedicat din interiorul sau din exteriorul procesului deliberativ să-şi exercite drepturile specificate mai sus (aceasta presupune absenţa coerciţiei de orice fel) (Habermas 1990: 62). Toate acestea înseamnă, în viziunea lui, că, *într-o democraţie, propriile proceduri au validitate și legitimitate doar dacă contribuie în mod real și întăresc practica permanentă a dezbaterii în societate.*

Democraţia deliberativă s-a așezat, de la începuturile sale teoretice, pe o poziţie antagonică faţă de modelul liberal al democraţiei, imputându-i acestui model ruptura dintre cei guvernaţi și cei care guvernează. Aportul liberalismului la construcţia democratică contemporană este însă altul, tocmai acela prin care cetăţeanul obișnuit are un control total asupra celui care guvernează. Din această cauză, paradoxal, modelul deliberativ al democraţiei, posibil în România, este tocmai cel care împlinește dezideratul liberal al contestării.

Votul ca liant al participării

Dacă într-o societate democratică, oamenii au autoritatea de a-și alege reprezentanţii, ar părea normal ca aceeași oameni să aleagă și procedurile prin care își aleg reprezentanţii. Or, peste tot în lume, procedura este stabilită de funcţionari sau, în cel mai fericit caz, de aceeași reprezentanţi (Thomson 2008: 20). Peste tot în lume acest deziderat este pus în discuţie pentru a avea în vedere o democraţie mai inclusivă, în care fiecare voce contează într-un discurs armonios.

În momentul în care este scris acest articol funcţionează în cadrul Parlamentului României o Comisie de cod electoral ce are în vedere revizuirea întregului pachet de legi electorale, pornind de la premisa că actualele proceduri electorale sunt deficitare. În fapt, acesta nu este decât forma actuală, departe de a fi ultima, a nesfârșitelor dezbateri asupra

diferitelor modele electorale. În 2008 s-a produs o mini-reformă electorală ce a dus, în alegerile parlamentare, la abandonarea reprezentării proporţionale în favoarea scrutinelor în circumscripţii uninominale (Sorescu 2006), iar în cadrul alegerilor locale, la alegerea primarilor și a șefilor de consilii judeţene într-un singur tur. Consecinţele nedorite ale acestui sistem electoral, concretizate în primul rând în posibilitatea lipsei de legitimitate a aleșilor, au dus la o respingere aproape totală a actualului sistem electoral în societatea românească.

Această respingere ignoră însă un lucru evident în mai toate democraţiile consolidate: legătura dintre tipul modelului electoral și calitatea democraţiei este mult mai slabă decât se consideră în cadrul dezbaterilor din societatea românească. Dacă nivelul democraţiei ar depinde major de felul alegerilor, democraţii precum cele din Statele Unite sau din Marea Britanie, construite pe majorităţi pure, ar fi mult mai fragile decât democraţia românească, acolo unde reprezentativitatea este respectată cu stricteţe, astfel încât echilibrul puterii din Parlament să fie reprezentarea procentuală a rezultatului de la urne. Evident, acest lucru nu se întâmplă, pentru simplul fapt că nivelul de consolidare democratică depinde, alături de tipul de vot, de foarte mulţi alţi factori. Mai mult, paradoxal, un sistem majoritar vorbește mai mult despre sănătatea pe termen lung a democraţiei decât unul proporţional. Aceasta se întâmplă pentru că sistemul majoritar oferă mai multă putere. În cazul în care o facţiune politică ajunsă la putere printr-un sistem majoritar pierde această putere, acesta e un semn important că democraţia în care se întâmplă acest fapt e sănătoasă: cei de la putere pleacă de acolo chiar dacă au avut mecanisme în plus care să le permită să rămână acolo. Existenţa alternanţei la putere într-un sistem ce inhibă această alternanță este semn de calitate. Lipsa calităţii democratice ar duce la lipsa alternanţei.

Pe de altă parte, însăși ideea reprezentativităţii este abordată greșit, din mai multe puncte de vedere. Astfel, în primul rând, cele mai multe discuţii despre reprezentativitate presupun că o comunitate e reprezentată de un politician ca și cum această comunitate ar fi un bloc unitar, cu concepţii clare și ușor de decelat, netransformabile de-a lungul unui mandat reprezentativ. În fapt, reprezentantul politic al unei comunităţi trebuie, măcar ca deziderat, să vorbească în numele tuturor membrilor comunităţii, deci inclusiv al celor care nu l-au votat. În același timp însă, niciun mandat nu este imperativ, astfel încât, absolut democratic, un reprezentant, de orice fel, al unei comunităţi, odată ales, poate vota așa cum crede de cuviinţă – inclusiv împotriva opiniei publice din comunitatea reprezentată (Birch 2007: 134). În sfârșit, ca o încununare, este greu de supralicitat problema reprezentativităţii în condiţiile în care peste tot în lume prezenţa la urne este din ce în ce mai redusă, făcând ca, de cele mai multe ori, un politician să aibă în spate cel mult 30% din votanţii comunităţii pe care o reprezintă.

Aceste realităţi duc la apariţia unei îndoieli în însăși valoarea în sine a procesului electoral: „dacă reprezentativitatea întâmpină atâtea probleme, care mai este rolul alegerilor democratice?”. Or, și o asemenea întrebare este fundamental greșită. În primul rând, votul democratic, chiar dacă poate fi puţin reprezentativ pentru opţiunile politice într-o comunitate umană oarecare, asigură legitimitate. Actul politic nu poate exista în lipsa acesteia. Trimiterea la divinitate a dispărut odată cu modernitatea occidentală, asfel încât votul rămâne încă unica referinţă a legitimităţii politice. Mai mult decât atât însă, votul este instrumentul suprem de contestare politică în democraţie. Popper nu ezită să definească însăși democraţia tocmai prin capacitatea de a înlocui pașnic și regulat

oamenii politici aflaţi la putere (Popper 1998). Ideea este în aceeași măsură împărtășită de Dahl, care vede în a sa poliarhie un regim în care „puterea asupra oficialităţilor este împărtășită... pe scară largă printr-un nivel destul de înalt de control exercitat de cetăţeanul obișnuit asupra conducătorilor săi” (Dahl 1963: 73). Altfel spus, manifestarea opţiunilor politice prin vot este forma supremă, în democraţie, a contestării politice. Și nu doar atât. Forma cea mai evoluată a înţelegerii democraţiei, una prin care aceasta încearcă să răspundă provocărilor mileniului trei, este cea a deliberării. Or, una dintre cele mai serioase probleme ale democraţiei deliberative este transpunerea în practică a rezultatelor deliberării, votul fiind calea cea mai evidentă. Altfel spus, *operaţiunile electorale sunt cele mai dezvoltate și mai profunde medii prin care deliberarea se manifestă*. Cu nicio altă ocazie, inclusiv în România, o democraţie incompletă ce păcătuiește în primul rând prin nivelul redus al participării și printr-o cultură politică pasiv-parohială, în termenii lui Almond și Verba, nivelul deliberării nu este atât de ridicat. Perspectiva confirmării politicianului aflat deja la putere de către cetăţenii mulţumiţi de el sau a contestării lui de către cetăţenii nemulţumiţi asigură dinamica cea mai serioasă a deliberării.

Rezumând, votul este mediul propice al deliberării în societate, instrumentul suprem al sancţionării democratice și cel care face ca orice act politic în democraţie să aibă legitimitate. În termenii lui Habermas, votul este prima procedură ce întărește practica dezbaterii în societate.

În acest context, o altă întrebare apare mai mult decât legitimă: dacă votul este atât de important în democraţie, de ce repetarea lui nu aduce de la sine consolidarea democratică, de ce, de cele mai multe ori, termenul de „democraţie electorală” definește, în primul rând, o democraţie fragilă? Votul este un instrument, nimic altceva. Permite cetăţeanului obișnuit să-și manifeste opţiunea sa, dar nu garantează că acea opţiune este mai bună decât cea anterioară. Mai mult, oferă o falsă justificare morală: „sunt un bun cetăţean pentru că am votat” și o sofistică autoritate a politicianului: „deciziile lui x sunt bune pentru că a fost votat cu o largă majoritate” (Samons 2004: 79). Votul poate crea confuzie și dezamăgire, pentru că există o ruptură majoră între nivelul de așteptare al cetăţeanului de la urne și posibilităţile celui mai bine intenţionat politician (asta în varianta în care acesta ar exista) (Unger 1998: 4). În niște termeni mai plastici,

> „We find ourselves barbarized by an empty public culture, intimidated by colossal bureaucracies, numbed into passivity by the absence opportunities for meaningful deliberation, inflated by absurd habits of consumption, deflated by the Leviathans that surround us, and stripped of dignity by a way of living that far exceeds a human scale.” (Beiner 1992: 34)

Mai mult decât atât, experienţa democraţiei românești ridică o serie de alte probleme în plus: alegerile electorale sunt cu adevărat alegeri? Nu cumva, mai degrabă, avem de a face cu o simplă rotaţie a cadrelor în care taberele politice se succed la putere nu datorită propriilor calităţi, ci, mai ales, faptului că cel aflat la putere este incompetent, corupt, sau și una și alta? Practic aceste întrebări definesc realitatea democratică românească. Alternanţa la putere s-a realizat de fiecare dată, la nivel naţional, dar impactul, atât la nivelul bunei guvernări, cât și la nivelul consolidării democratice a fost de fiecare dată dacă nu nul, cel puţin insignifiant. Alegerile nu au oferit niciodată garanţia sfârșitului abuzului de putere, a manifestării ei discreţionare sau o reducere a nivelului

corupţiei. Acestea fac ca întrebările de mai sus să fie mai mult decât rezonabile și să ne transpună într-o realitate pe care nu ne-o dorim.

Toate acestea, în cazul românesc, s-au întâmplat, în primul rând din cauza lipsei unei competiţii politice reale. Sistemul electoral românesc este presărat mai degrabă de bariere în calea intrării în competiţie decât de căi favorizante. Legea partidelor (14 din 2003) conţine prevederi ce fac practic imposibil accesul unui outsider în politică. Acest acces este completat de existenţa pragului electoral, care nu doar că împiedică intrarea unor nume noi, dar favorizează pe cei mai puternici, pentru că voturile acordate noilor intraţi care nu adună cinci procente se transferă direct celor din sistem. Din această cauză primenirea clasei politice este imposibilă. Această imagine spune un adevăr banal: simplul cetăţean este mai degrabă nerelevant în ecuaţia electorală. Atâta vreme cât un politician pleacă de la putere maximum patru ani,[3] atâta vreme cât avem de-a face cu un cadru rigid în care alternanţa la putere este formală, sunt de înţeles și mișcările pentru boicotarea votului. Din păcate, cum anularea votului sau absenţa de la vot nu au consecinţe asupra echilibrului electoral de la un moment dat și, mai grav, o anume prezenţă la vot întotdeauna favorizează întotdeauna o facţiune politică în defavoarea alteia, boicotul nu este o opţiune valabilă. Aceasta cu atât mai mult cu cât e îngrijorător faptul că tocmai o pătură inteligentă și raţională de cetăţeni (căci boicotul este mai puţin o alegere instinctuală, cât una deliberată raţional, în urma dezamăgirilor acumulate) decide să devină inactivă politic.

Aceste elemente care vorbesc despre lipsa competiţiei reale sugerează că, practic, calea dezirabilă, și extrem de simplă în profitarea la maximum de calităţile votului și reducerea efectelor sale negative este legată de cointeresarea cetăţeanului. Pare a fi singura cale prin care democraţia își poate își poate îndeplini rolul de „political machinery that translates public preference into public policy." (Inoguchi 1998: 3).

În acest context, în continuarea unor propuneri mai vechi (Pleșca 2012: 21-27), vom dezvolta un model ce are în vedere o minimă complicare a procesului electoral. Acest model pornește de la premisa că *ceea ce diferenţiază democraţia faţă de orice alt regim politic e ceva mult mai subtil şi ţine nu atât de cantitatea indivizilor implicaţi în acţiunea politică (întregul corp electoral într-o democraţie versus o elită aristocratică sau un individ autocrat), cât de calitatea deciziilor lor. La modul ideal, într-o democraţie, deciziile luate de către cei mulţi sunt superioare calitativ deciziilor luate de o minoritate sau de un individ, tocmai prin faptul că într-o comunitate, pentru ca aceasta să funcţioneze, trebuie să primeze dialogul şi puterea argumentului celui mai bun, alături de incluziune şi cooperare. La modul practic, democraţia are cele mai bune proceduri şi principii, deşi nu perfecte, dintre toate regimurile politice, prin care greşelile celor care conduc pot fi – şi sunt – sancţionate*. Altfel spus, modelul propus vizează o creştere a numărului proceselor electorale prin decalarea alegerilor pe diferite paliere ale puterii. Trebuie spus, această propunere este în totală contradicţie cu discuţiile și argumentele dezbătute în societatea românească, unde există mai degrabă tendinţa de a reduce procesele electorale. În 2012, la un moment dat, au existat discuţii foarte serioase asupra

---

[3] Există, în întreaga istorie postdecembristă, un singur partid important, PNȚCD, ce odată înlăturat de la putere, a devenit insignifiant. Restul partidelor importante din România adună, în forme diferite, cel puțin două reveniri la putere.

comasării alegerilor, iar, în opinia SAR, unul dintre pericolele majore la adresa democraţiei româneşti în viitorul apropiat era considerat tocmai numărul mare de alegeri din anii următori: „sistemul politic românesc a demonstrat că este incapabil să se adapteze unui sistem de alegeri frecvente şi continue. Cu genul de resursă umană de care dispun în momentul de faţă, partidele noastre nu pot să facă simultan şi luptă electorală şi guvernare rezonabilă, optând pentru una din ele, de regulă prima.” (SAR Policy Brief 2009: 3). Ceea ce trebuie spus e că observaţia e corectă, în sensul că, în 2009, ca şi în 2015, resursa umană a diferitelor facţiuni politice este incapabilă să gestioneze, în acelaşi timp, guvernarea şi alegerile, sau chiar opoziţia politică şi alegerile. Aceasta nu face însă concluzia asumată şi corectă: nu putem reduce standardele democratice la nivelul de competenţă al partidelor româneşti ci, exact invers, trebuie demarate procedurile astfel încât competenţele la vârf din cadrul diferitelor facţiuni politice să fie la nivelul exigenţelor democraţiilor contemporane. Faptul că o voce importantă a societăţii civile româneşti vede într-o anume frecvenţă a alegerilor un pericol la adresa democraţiei e un fapt îngrijorător, dar tocmai acesta este discursul dominant în spaţiul românesc. Din această cauză trebuie repetat: votul este una dintre componentele de bază ale democraţiei, iar fiecare punere a lui la îndoială nu face deloc bine însăşi democraţiei.

În modelul propus, plecăm totuşi de la de la observaţia celor de la SAR privitoare la calitatea capitalului uman din diferitele partide politice româneşti. Acestea sunt organizaţii private, felul în care îşi decid echipele de conducere şi programele politice ţine strict de interesul lor particular. În momentul în care partidele intră în competiţia electorală naţională ne confruntăm însă cu un prim paradox: expresia vot uninominal pur, atât de des folosit în România, nu doar că este nesusţinută de teoria politică, dar denota şi o realitate care nu există: alegătorul nu alege o persoană, ci tot un partid. Asupra candidaturii persoanei, ca reprezentant al unui partid, un alegător nu are nicio putere. Altfel spus, un alegător poate alege să voteze doar partidul x, dar nu poate alege între candidaţi a, b sau c ai acelui partid. Partidul impune candidatul, nu există nicio competiţie în alegerea lui, iar de aici derivă probleme cu capitalul umane evidenţiate de către SAR. Singura modificare faţă de votul pe liste, unde se vota o anumită ordine pe o listă, e doar că nu mai există lista, în rest, alegătorul are aceeaşi lipsă totală de putere asupra omului care va fi trimis să decidă pentru el. Neputând controla candidatura, care este un cadou al partidului, nu al alegătorului, cetăţeanul obişnuit nu va avea, bineînţeles, nicio modalitate de control nici în timpul exercitării mandatului a celui ales. Toate aceste consideraţii impun primul punct al propunerii noastre: 1) *orice candidat al unui partid va fi selectat exclusiv în cadrul unor procese electorale preliminare interne.* Dacă vorbim de orice candidat, ne referim la orice palier al puterii, de la candidatul pentru postul de consilier local până la cel de preşedinte al ţării, iar aceste alegeri primare trebuie să aibă caracter deschis (în sensul că poate vota orice persoană interesată din raza teritorială al postului pentru care se candidează, indiferent de opţiunile politice prezentate la votul final, nu doar membrii de partid), pentru că orice reprezentant ales reprezintă întreaga comunitate, nu doar pe proprii alegători. Bineînţeles, procedurile evoluează în funcţie de numărul de alegători, astfel încât, la un anumit nivel, se impune delegarea votului, dar acestea sunt detalii tehnice ce nu afectează principiul de bază.

Următorul punct al propunerii noastre vizează ca 2) *preşedintele ţării să fie ales o dată la 5 ani, maximum două mandate posibile*. Este modelul actual, diferenţa fiind legată

de integrarea într-un anume model și de faptul că motivaţiile diferă profund. Caracteristicile actuale ale mandatului prezidenţial au fost definite de motive politicianiste, şi nu de ceea ce este urmărit în acest studiu, capacitatea alegătorului de controla deciziile politicianului. Principala critică asupra acestui model este critica generală la adresa principiului decalării alegerilor: aceea că acest model generează instabilitate politică. Această analiză presupune ideea că un anume nivel al contestării și al lipsei de consens este inacceptabil în democraţie, or, din punctul nostru de vedere, tocmai contestarea deciziei politice – în orice formă a sa – este benefică democraţiei, finalitatea contestării fiind concretizată în reducerea abuzului și într-o calitate a guvernării superioare. Alt contraargument important, de data aceasta specific României, este acela că, odată cu debranșarea alegerilor prezidenţiale de cele parlamentare, prezenţa la vot la acestea din urmă s-a prăbușit dramatic, procentul de prezenţă din 2008 și 2012 fiind cu aproximativ 20 de puncte procentuale mai mic decât procentul prezenţei la parlamentarele din 2004 (Cerkez 2013: 33). Corelaţia nu înseamnă implicaţie însă, prăbușirea prezenţei la vot din 2008 și 2012 arătând, de fapt, cu totul altceva: că procentele prezenţei la vot pentru parlamentare erau, până în 2004, artificiale, fiind trase în sus de procentele prezenţei pentru alegerile prezidenţiale, și nu de calităţile intrinseci ale alegerilor parlamentare. Altfel spus, cetăţeanul român participă în procent redus la alegerile parlamentare pentru că înţelege că votul acordat contează mai puţin decât votul pentru alegerea președintelui (acesta fiind văzut, de cele mai multe ori, ca îndeplinind, cumulativ, atribuţiile șefului executivului și ale unui lider autoritar al majorităţii legislative), iar așa se explică și prezenţa și mai redusă la alegerile europarlamentare. Deficitul democratic astfel reliefat are, de fapt, cauze mult mai profunde decât corelaţia cu alegerile prezidenţiale. Aceste consideraţii duc la următoarea propunere a proiectului nostru: 3) *mandatul unui senator durează șase ani; o treime dintre senatori fiind aleși odată la 2 ani; mandatul unui deputat durează patru ani, la fiecare doi ani, jumătate dintre posturile de deputaţi fiind reînnoite; prerogativele membrilor celor două camere legislative sunt în general diferite, ale senatorilor reducându-se la adoptarea bugetului, afaceri externe și rezolvarea la nivel central a problemelor din colegiile electorale*. Doar în condiţii total deosebite, deciziile unei camere vor fi cenzurate de către cealaltă, conform unei proceduri foarte clare ce ar conţine implicarea Curţii Constituţionale și a Instituţiei Prezidenţiale. În cadrul alegerilor locale, 4) *mandatul unui primar este de patru ani (alegerile au loc în anii pari); mandatul unui consilier judeţean durează cinci ani (alegerile nu trebuie să fie în același an cu cele prezidenţiale); mandatul unui consilier local durează trei ani.*

Conform acestui model este realizată mult mai ușor de realizat contestarea politică. Pe diferite paliere și diferite laturi ale puterii politice, devine foarte greu pentru o anume facţiune politică să câștige o putere extinsă, și, în același timp, devine foarte ușor ca aceeași facţiune să piardă puterea politică. Creșterea competiţiei va atrage creșterea competitivităţii și va reduce nivelul imposturii, incompetenţei și corupţiei, iar presiunea cetăţeanului asupra politicianului devine demnă de luat în seamă.

În formele actuale, oricare dintre variantele electorale promovate în România nu au făcut decât să mărească arbitrariul actului politic și nu să-l supună unui control riguros din partea corpului electoral. Or, un asemenea model precum cel conturat de mai sus, adăugat cererilor clasice ale societăţii civile – renunţarea la pragul electoral de orice fel, reducerea piedicilor la înfiinţarea noilor partide, alegerea primarilor și a președinţilor de consilii judeţene în două tururi de scrutin, rezolvarea problemei finanţării transparente a

partidelor (vezi, de exemplu, contribuţiile platformelor *Politica fără bariere* și AMPER) ar crea condiţiile în care consolidarea democratică în România ar căpăta sens. Prin acest model crește capacitatea cetăţeanului obișnuit de a influența decizia politică, iar acest lucru va angrena în spirală creșterea deliberării în spaţiul public, cu consecinţe pozitive atât la nivelul participării politice, cât și la cel al contestării. În paralel, tarele majore ale sistemului electoral românesc, indiferent de model – mita electorală și migraţia politică – vor fi serios diminuate pentru că nu se vor putea susţine prin orice analiză costuri–beneficii: orice ales nu va căuta de fiecare dată să fie de partea la putere, pentru că această putere va deveni mult mai fragmentată și mai iluzorie decât acum. La fel, cumpărarea votului prin diferite mijloace va deveni imposibil de susţinut odată cu creșterea participării politice.

Bineînţeles, există și contraargumente care pot fi aduse acestui model. De unul dintre ele am pomenit mai sus: instabilitatea politică. Aceasta este însă o slabă întâmpinare, chiar dacă Platon pomenea de ea încă în cartea a VI-a din *Republica*, de vreme ce, pe lângă avantajele enumerate, o anume instabilitate contează prea puţin. Nu doar atât însă: instabilitatea este mai mult un mit, de vreme ce niciuna dintre instituţiile vizate nu-și reduc activitatea, iar cea mai scurtă perioadă de deţinere a puterii parlamentare ar însemna, totuși, doi ani. Mai mult, o asemenea structură cu alegeri decalate ar favoriza dialogul și colaborarea între politicieni și nu doar alianţe conjuncturale. Alt neajuns major al acestui program ar fi legat de costurile ridicate ale organizării alegerilor, practic aproape în fiecare an. În același timp însă, pentru că vorbim de bani publici, aceștia vor fi mult mai bine cheltuiţi de o clasă politică supusă unui control electoral explicit decât una care este indiferentă la orice control.

Concluzii

Parafrazându-l pe Kwame Anthony Appiah, democraţia este, dincolo de orice, un set de dezbateri (Appiah 2005: VIII). Mai mult decât atât, este supremaţia dezbaterii și, în România contemporană, votul este cea mai bună ocazie a dezbaterii. În nicio altă ocazie, întreg mecanismul de funcţionare a democraţiei nu este pus în discuţie atât de aprofundat și la un asemenea nivel al implicării indivizilor.

Acesta este contextul în care vedem cum atuurile democraţiei liberale consolidează o democraţie deliberativă, pentru că modelul de vot descris mai sus privilegiază fiecare opinie, pentru că fiecare cetăţean are posibilitatea, de mult mai multe ori, de a decide în plus în chestiunile care îl interesează, ajutând dezvoltarea simţului civic, al participării și al autonomiei acestuia.

În cadrul acestui model de vot, dezbaterile vor căpăta amploare și profunzime, vor fi continue și importante, pentru că cetăţenii vor ști, de fiecare dată, că opiniile lor se vor concretiza în politici publice, iar câștigurile deliberării, prin faptul că fiecare opinie trebuie susţinută prin soliditatea și temeinicia propriilor argumente, vor fi foarte mari. Un alt deziderat de bază al deliberării, acela că „adevărurile individuale”, interesele, valorile, de multe ori edificate prin prisma unor viziuni ce pot fi catalogate ca fiind egoiste, vor fi transformate, în cadrul diferitelor dezbateri prilejuite de ocazia votului, prin acţiunea argumentului cel mai bun în direcţia unei acţiuni pozitive ce să vizeze un interes mai

general care să reflecte cu adevărat participarea politică, are mari șanse să se concretizeze prin intermediul acestui model.

Participarea politică nu se confundă cu angajamentul civic (Ekman, Amnå 2012: 284), și aceasta face ca, deși cel puţin în mediul urban mare din România, să existe foarte multe acţiuni civice, participarea politică să fie extrem de redusă. Pentru ca aceasta să crească, ea trebuie să aibă o finalitate la nivelul guvernării, trebuie ca decizia deliberată a celui guvernat să se transforme în acţiuni ale celor care guvernează, iar presiunea continuă din cadrul unui sistem electoral cu alegeri dese și care permit încontinuu pierderea puterii pe un anumit palier poate fi o soluţie de luat în seamă.

Referinţe bibliografice:

Appiah, Kwame Anthony. 2005. *The Ethics of Identity*, Princeton: Princeton University Press.
Beiner, Ronald. 1992. *What's the Matter With Liberalism?* Berkeley: University of California Press.
Besson, Samantha, Luis, Marti Jose (eds.). 2006. *Deliberative Democracy and its Discontents*. London. Ashgate Publishing Limited.
Birch, Anthony H. 2007. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. London & New York: Routledge.
Cerkez, Șerban. 2013. „Influenţa incertitudinii asupra competiţiei politice." în Adrian Miroiu și Șerban Cerkez (coord). *Competiţia politică în România*. Iași: Polirom.
Dahl, Robert A. 2000. *Poliarhiile. Participare și opoziţie.* Iași: Institutul European.
Dahl, Robert A. 1963. *Modern Political Analysis*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall
Democracy Index. 2007. http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202 008.pdf
Democracy Index. 2010 http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf
Democracy Index. 2011 http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid= DemocracyIndex2011
Democracy Index. 2013. http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid =Democracy0814
Diamond, Larry. 2015. „Facing Up to the Democratic Recession." *Journal of Democracy* 26 (1): 141-155. http://live-jod.pantheon.io/sites/default/files/Diamond-26-1.pdf
Diamond. Larry. 2008. „The Democratic Rollback: The Resurgence of the Predatory State." *Foreign Affairs* 87 (March–April).
Di Palma, Giuseppe. 1992. „Tranziţie în Europa Răsăriteană." *Sinteza* 90.
Ekman, Joakim, Amnå, Erik. 2012. „Political Participation and Civic Engagement: Towards a new Tipology." *Human Affairs* 22.
Fishkin, James, Laslett, Peter (eds.). 2003. *Debating Deliberative Democracy*. Oxford: Blackwell Publishing.
„Global Competitiveness Index 2014-15" http://www3.weforum.org/docs/WEF_ GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdfGoodin
Goodin, Robert E. 2008. *Innovating Democracy. Democratic Theory and Practice after the Deliberative Turn*. Oxford: Oxford University Press.
Gutman, Amy, Thompson, Denis. 1997. *Democracy and Disagreement.* Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Gutman, Amy, Thompson, Denis. 2004. *Why Deliberative Democracy*. Princeton: Princeton University Press
Habermas, Jurgen. 1990. *Moral Consciousness and Comunnicative Action*. Cambridge: Polity Press.
Habermas, Jurgen. 2006. „Three Normative Models of Democracy." in *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, ed. Seyla Benhabib. Princeton: Princeton University Press.
Hayek, Friedrich A. 2001. „Confuzia de limbaj în gândirea politică." în Adrian Paul Iliescu (coord.), *Filosofia socială a lui F.A. Hayek*. Iași: Polirom.
Hook, Sidney. 2002. *Sidney Hook on Pragmatism, Democracy, and Freedom: The Essential Essays*. Amherst, NY: Prometheus Books.
Huntington, Samuel. 2004. „Democraţie pe termen lung," în Larry Diamond (coord.), *Cum se consolidează democraţia*. Iași: Polirom.
Inoguchi, Takashi, Newman, Edward, and Keane, John. 1998. „Introduction: The changing nature of Democracy," în Takashi Inoguchi, Edward Newman, and John Keane (Eds.), *The Changing nature of Democracy*. Tokio: United Nations University Press.
McMahon, Christopher. 2009. *Reasonable Disagreement. A Theory of Political Morality.* Cambridge, Cambridge University Press.
Pleşca, Vasile. 2012. „Democraţia românească în două chipuri ale reformei." *Sfera Politicii:* 167
Popper, Karl Raymund. 1998. *Lecţia acestui secol*. Bucureşti: Nemira.
Della Porta, Donatella. 2005. „Deliberation in Movement: Why and How to Study Deliberative Democracy and Social Movements", *Acta Politica.* vol. 40.
Puddington, Arch. 2009. „The 2008 Freedom House Survey: A Third Year of Decline," *Journal of Democracy* 20 (4): 93–107;
Puddington, Arch. 2010. „The Freedom House Survey for 2009: The Erosion Accelerates." *Journal of Democracy* 21 (4): 136–150.
SAR Policy Brief. 2009. http://www.sar.org.ro/files/383_Policy%20memo41.pdf,
Samons II, Loren J. 2004. *What's Wrong with Democracy. From Atenian Practice to American Worship.* Los Angeles: California University Press.
Sartori, Giovanni. 1999. *Teoria democraţiei reinterpretată*. Iași: Polirom.
Schumpeter, Joseph. 1943. *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper&Row.
Sorescu. Adrian (coord.). 2006. „25 + 2 sisteme electorale", *Centrul de Resurse pentru Democraţie al Asociaţiei Pro Democraţia*, http://www.apd.ro/files/publicatii /25plus2 _Modele_electorale_I_ Sisteme_electorale.pdf
Unger, Roberto. 1998. *Democracy Realized*. London: Verso.
http://www.amper.org.ro/
http://ro.scribd.com/doc/253881524/Decizia-si-Motivarea-Curtii-Constitutionale-din-21-Ianuarie-2015-asupra-Legii-privind-Securitatea-Cibernetica-a-Romaniei
http://www.expert-monitor.ro/LexMonitor/Demo/index.jsp
https://politicafarabariere.wordpress.com/

Postcomunismul în România. Influenţe ale ideologiei anterioare asupra sistemului de drept*

Mihai Lupu

„Partea cea mai rea a comunismului e ceea ce vine după el.”
Adam Michnik

1. Ideologia în cadrul sistemului de drept

Postcomunismul în România, abordat atât ca o simplă perioadă istorică, dar și din punct de vedere instituţional, prin prisma corpus-ului de idei și de comportamente ce-i sunt definitorii, este o temă aprig dezbătută în România în ultimul sfert de veac. De la analiza îndeplinirii previziunilor specialiştilor până la studierea realităţilor prin mijloace de investigaţie empirice, furnizând date exacte, cercetătorii din domeniul ştiinţelor sociale au încercat să explice perioada care a urmat schimbării de regim politic din decembrie 1989.

Orice etapă istorică nu poate fi înţeleasă decât dacă este tratată din perspectiva mai multor ştiinţe, într-o abordare care să includă reflecţii asupra comportamentului guvernaţilor, activităţii guvernanţilor și a efectelor acestei activităţi. Cercetarea concentrată, determinată de și inducând o singură perspectivă poate fi doar utilă într-un demers de cercetare integrativ care presupune o abordare interdisciplinară.

În prezentul studiu, ne propunem găsirea unor răspunsuri la întrebarea în ce măsură, după 1989, a fost construit un sistem de drept capabil să asigure tranziţia către un stat de drept democratic, deziderat proclamat în 22 decembrie?

Obiectivele cercetării sunt legate de răspunsurile la întrebările: a fost creat un sistem normativ coerent în România după 1989?; a răspuns acest sistem nevoilor și așteptărilor guvernaţilor?; cum a fost transpus sistemul normativ în sistemul de drept?; s-a manifestat ideologia comunistă și după momentul decembrie 1989 și la ce nivel?; a generat o contradicţie manifestarea ideologiei comuniste în funcţionarea noului sistem de drept, având la bază principiile democraţiei plurale?; această contradicţie a fost soluţionată?

Ipoteza de lucru este constituită de aserţiunea că românii au înlăturat regimul Ceaușescu pentru a edifica un stat de drept democratic. Concluzia, la începutul studiului

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/133675 „Inovare şi dezvoltare în structurarea şi reprezentarea cunoaşterii prin burse doctorale şi postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)”, cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

doar intuitivă, este că, relativ facil de îndeplinit în plan teoretic, printr-un sistem normativ care să-i transpună principiile, în practică, statul de drept a fost subminat de ideologia comunistă, manifestată atât în comportamentele guvernanţilor, cât şi în cele ale guvernaţilor. Ideologia a venit în contradicţie cu normele juridice sancţionate de stat, compromiţându-le finalitatea. Astfel, s-a generat instabilitate și insecuritate la nivelul sistemului de drept, cu generarea unor întârzieri majore în consolidarea democraţiei.

În privinţa metodologiei, dată fiind întinderea articolului, am ales câte o instituţie juridică, cum ar fi dreptul de proprietate, abordată prin deconstrucţia sistemelor de activitate concepute potrivit teoriei cultural-istorice a activităţii, care va fi expusă în studiu. Recurenţa ideologiei comuniste va comporta și alte exemple menite să evidenţieze contradicţia dintre principiile democratice și utilizarea lor sub influenţa unor impulsuri determinate de educarea personalităţii sub alte tipuri de regim, non-democratice.

Buna guvernare înseamnă, din perspectivă juridică, mai ales în cazul unor schimbări radicale de regim politic, după o lungă perioadă de timp, un sistem de drept coerent, funcţional, fără contradicţii majore. Dacă geneza, existenţa și remedierea contradicţiilor constituie apanajul guvernanţilor, rolul decisiv în asigurarea funcţionării acestuia, a sesizării contradicţiilor și, eventual – deși acest fapt se întâmplă mai ales în statele cu o democraţie consolidată –, a sancţionării lipsei acţiunii de înlăturare a contradicţiilor de către guvernanţi, le revine guvernaţilor. De aceea, în descendenţa unei întregi şcoli de gândire ce cuprinde nume de la Dahl la Sartori, de la Arendt la Lijphart și de la Held la Putman, îmbrăţișez ideea că între guvernanţi și guvernaţi trebuie să existe o permanentă „tensiune”, care să responsabilizeze ambele categorii, în sensul îndeplinirii funcţiilor specifice. Există unele elemente care anihilează această „tensiune”, uniformizând comportamentele, în termeni de acceptare, încurajare sau revoltă nemanifestă. Un astfel de element este ideologia. Dacă ideologia include drept caracteristică pluralismul, atâta timp cât nu devin contrare sistemului de drept, curentele divergente favorizează vigilenţa actorilor. Când însă, împreună, cele două categorii sunt marcate de aceeași ideologie și ideologia este contrară sistemului de drept, rezultatul momentan nu poate fi decât impredictibilitatea comportamentelor și instabilitatea instituţiilor.

Abordarea temei prezentului studiu presupune, în primul rând, lămurirea conceptului de sistem de drept. Hart (1961, 15) considera că sistemele de drept cuprind: reguli care interzic sau impun anumite tipuri de comportament sub ameninţarea cu pedeapsa; reguli care cer oamenilor să acorde compensaţii persoanelor cărora li s-au adus prejudicii; reguli care specifică ce urmează a se face pentru a întocmi testamente, contracte sau alte acorduri ce oferă drepturi sau impun obligaţii; instanţele de judecată care constată ce sunt regulile, când aceste reguli au fost încălcate și stabilesc pedepsele sau cuantumul compensaţiilor; un organ legislativ pentru elaborarea regulilor noi și abrogarea celor vechi. Funcţiile principale ale statului sunt îndeplinite prin activităţi corespunzătoare care poartă aceeaşi denumire: legislativă, executivă și judecătorească (Muraru și Tănăsescu 2001, 285). Preluând aceste elemente, am considerat (Lupu 2011, 231-238) că sistemul de drept poate fi definit ca un ansamblu unitar şi coerent structurat de activităţi desfăşurate de subiecţii de drept (participanţii la raporturile juridice), care folosesc anumite instrumente (interpretarea, competenţele), după reguli prestabilite (actele juridice normative sau individuale), având un obiect determinat şi urmărind un rezultat. Activităţile pot constitui, la rândul lor, sisteme sau subsisteme. Unele elemente ale sistemului de activitate au o stabilitate mai mare decât altele. De exemplu, în

legiferare, o stabilitate mai mare în privinţa limitării legislativului o are constituţia şi elementul mai puţin stabil este legea, rezultat al activităţii. Legea, ca nivel intermediar în ierarhia lui Hans Kelsen (1960, 271), construită ca o piramidă în vârful căreia se situează constituţia, după care urmează legile, actele administraţiei centrale, baza piramidei fiind alcătuită din acte administrative şi jurisdicţionale cu caracter individual, se adaptează realităţilor sociale, fiind în permanentă schimbare, în timp ce constituţia trebuie să constituie un punct fix, de raportare, în lipsa căruia se poate crea un dezechilibru, manifestat prin criza de autoritate a statului. Legile prezintă, în contemporaneitate, tendinţa de a întrebuinţa clauze generale, cu un conţinut foarte elastic, care să permită funcţionarului din administraţie şi judecătorului o mare libertate în alegerea soluţiei pentru executarea legii sau aplicarea legii în cazuri concrete (Drăganu 1992, 192). Această flexibilitate contribuie la stabilitatea legii, necesară cu atât mai mult constituţiei.

Activităţile pot fi privite, la rândul lor, ca sisteme autonome. Prin raportarea la funcţiile principale ale statului, vom avea, în principal, următoarele sisteme constituite: legiferarea, executarea legii și aplicarea legii. Subiectele care desfășoară aceste activităţi sunt autorităţile care exercită puterea legislativă, puterea executivă și puterea judecătorească. Sfera nu este limitată, însă, existând discuţii cu privire la existenţa altor puteri/ funcţii. Se mai poate vorbi, de exemplu, de activităţi cu influenţă importantă asupra guvernării, cum ar fi cele desfășurate de: mass-media, partidele politice, curţile constituţionale.

Într-un regim politic totalitar, sistemele de activitate aproape se confundă între ele, rolul unificator fiind exercitat de partidul unic și ideologia proclamată. La polul opus, în statul de drept democratic, sistemele funcţionează separat, relaţiile dintre ele fiind de colaborare și control reciproc. Separarea, în orice relaţie socială, trebuie constituită, în primul rând, la nivel de subiect. Legislatorii sunt aleși de electorat pe criterii politice, înalţii demnitari sunt numiţi de legislatori pe același criteriu, funcţionarii publici sunt învestiţi pe criteriul profesionalismului, asemeni magistraţilor, care sunt numiţi. Ultimele două categorii trebuie să se bucure de stabilitate, indiferent de partidul care câștigă alegerile, fie denumită ca atare, fie sub forma inamovibilităţii. În perioadele de tranziţie, deși sistemele sunt formal separate, datorită relaţiilor constituite paralel, informal, rezultatele activităţii vor fi compromise. Ideologia influenţează activitatea politică a legislatorilor. Legea, până la adoptare, este un act cu un pronunţat caracter politic, iar după adoptare și promulgare devine act juridic. Pentru administraţie și justiţie, ideologia nu mai are relevanţă decât, eventual, ca un simplu criteriu de interpretare, importantă fiind legea, care trebuie executată/ aplicată dincolo de orice ideologie. Cu această motivaţie, o coerenţă a sistemului de drept, lipsit de contradicţii majore, este foarte importantă.

2. Teoria cultural-istorică a activităţii ca metodă de cercetare

Formularea teoriei cultural-istorice a activităţii (Engestrom 2001, 134-136), metodă de cercetare consacrată în ştiinţele sociale, a presupus dezvoltarea a două metode de cercetare în psihologie concepute de savanţii ruşi Lev Vîgotsky şi Alexei Leontiev. Destinată iniţial explicării învăţării ca activitate umană, teoria lui Yrgo Engestrom şi-a găsit vaste aplicaţii în ştiinţele sociale.

Premisa de la care se pleacă este aceea că omul nu mai poate fi înțeles ca personalitate în afara culturii, cultură care include și sistemul juridic. La rândul ei, societatea trebuie explicată prin contribuţia individuală, cu folosirea şi crearea de instrumente utilizate în activitate (instrumentele, în ştiinţele juridice, sunt: competenţele atribuite de lege, mecanismele instituționale, regulile de interpretare), exprimând achiziţiile personale şi instituţionale privite ca ansamblu. Prin drept este creată sau restabilită ordinea în societate. Crearea şi restabilirea ordinii sunt realizate prin activităţi desfăşurate de autorităţi de stat şi cetăţeni, după anumite reguli. Rezultatele sau finalităţile în crearea și restabilirea ordinii se pot prevedea sau nu, pentru că, într-un conflict juridic, fiecare parte poate considera că are dreptate. De asemenea, aplicarea dreptului poate evidenţia soluţii contradictorii. Activităţile, din punct de vedere formal, sunt exprimate în acte şi fapte juridice. Regulile sunt, în cazul nostru, legi, în sensul larg al cuvântului.

Acţiunile asupra unui obiect sunt întotdeauna explicit sau implicit caracterizate de ambiguitate, surpriză, interpretare, căutarea unui sens şi potenţialul de schimbare.

Metoda de cercetare bazată pe teoria cultural-istorică a activităţii presupune respectarea unor principii, între care există numeroase legături, principii ce urmează a fi detaliate.

I. Ca primă unitate de analiză este luat un sistem de activitate colectiv, mediat de (în care sunt utilizate anumite) instrumente şi care este orientat spre obiect pentru obţinerea unui rezultat urmărit. Sistemul este considerat în relaţiile cu alte sisteme.

Activitatea ar putea fi confundată cu raportul juridic, relaţia socială reglementată de norma de drept. Raportul juridic este doar componenta de bază a activităţii. Activitatea există prin multiplele raporturi care se stabilesc între participanţi. Prin urmare, raportul juridic nu este identic activităţii, aşa cum ar putea părea la o primă analiză. În funcţie de sfera de cuprindere, activitatea se realizează pe diferite paliere: activitatea statală (privită ca un întreg), activitatea corespunzătoare celor trei funcţii ale statului, activitatea unui funcţionar sau demnitar etc.

Pentru descrierea unei activităţi am ales legiferarea, modelul propus fiind, deocamdată, pur teoretic. Parlamentul (subiectul care desfășoară activitatea) reglementează o relaţie socială sau un ansamblu de relaţii sociale (obiectul activităţii) rezultatul urmărit fiind o lege, ca act juridic având anumite caracteristici (supremaţie, generalitate, obligativitate). Subiectul include, pe de o parte, parlamentarii îmbrăţişând diferite programe politice, iar, pe de altă parte, structurile organizatorice ale parlamentului (organe de conducere, comisii, direcţii, servicii). Instrumentele pot fi normele de tehnică legislativă şi regulamentele parlamentului, principii de interpretare juridică, doctrina juridică. Rezultatul, legea, este regulă în cadrul altor sisteme, cum ar fi înfăptuirea justiţiei.

II. Activitatea este desfăşurată într-o comunitate cu multiple puncte de vedere, tradiţii şi interese. Exercitarea atribuţiilor specifice în activitate creează diferite poziţii pentru participanţi în sistemul marcat de reguli, convenţii şi istoricul activităţii.

Comunitatea este reprezentată de popor, care delegă parlamentului puterea legislativă, fiind, în acelaşi timp, şi beneficiarul legii.

Exercitarea atribuţiilor (Kelsen 1960, 340) se constituie pe două paliere distincte: în cadrul parlamentului, grupurile parlamentare promovând proiecte de lege inspirate, în

principiu, de programe politice diferite; în general, parlamentul şi şeful de stat, care promulgă legea. Exercitarea atribuţiilor specifice este privită, pe aceste paliere, într-un mod simplist, ca pur exemplu. Această diviziune poate avea în vedere aparatul tehnic care contribuie la transpunerea ideii politice în act normativ sau ansamblul autorităţilor implicate în procesul legislativ.

Activitatea se desfăşoară după anumite reguli (constituţie, norme de tehnică legislativă, regulamente) și are un anumit istoric (relaţia socială sau ansamblul de relaţii sociale a mai fost reglementat, s-a mai încercat reglementarea, dar nu s-a ajuns la o finalitate etc).

III. Trebuie analizată istoricitatea, înţeleasă ca diferite stadii de evoluţie de-a lungul timpului.

Istoricitatea privește evoluţia relaţiei sociale sau a ansamblului de relaţii sociale de reglementat, a normelor juridice care le-au reglementat și a modului în care au fost aceste norme interpretate și aplicate.

IV. În cadrul activităţii, rolul central este ocupat de o contradicţie care împiedică funcţionarea sistemului și, implicit, obţinerea rezultatului urmărit. Această contradicţie devine o sursă de schimbare și declanșează un proces de transformare.

Contradicţia poate fi, în cazul nostru, opoziţia dintre concepţia politică care a stat la baza elaborării legii, influenţată de ideologia regimului politic totalitar (e.g. favorizarea unei anumite clase/categorii sociale) și valorile democratice (principiul egalităţii) consacrate constituţional. Totodată, contradicţia se poate naște între rezultatul urmărit și reguli. În sistemele totalitare, rezultatul este prestabilit, regulile fiind adaptate.

V. Procesul de transformare, declanșat de rezolvarea contradicţiei, generează o transformare calitativă a sistemului de activitate.

Dacă principalele activităţi statale (crearea, executarea și aplicarea legii) sunt evaluate după acest model, contradicţia relevantă pentru demersul de cercetare poate lua naștere între reguli, în cazul nostru legile, expresia unei concepţii democratice asupra statului, și artefacte, incluzând o morală „dobândită" anterior instaurării regimului democratic, care se manifestă ca rezistenţă pasivă. Riscul este de a fi compromise regulile și, implicit, rezultatul activităţii (legea, actul administrativ sau hotărârea judecătorească).

În studiul de faţă, voi analiza influenţa ideologiei totalitare, manifestată de actorii implicaţi, asupra rezultatului dezirabil/predictibil al activităţilor statale într-un regim democratic. Tranziţia generează disensiunea între drept, sancţionat formal și bazat pe principii de guvernare opuse celor anterioare, și morală, determinată de educaţia și adaptarea la condiţiile vechii ideologii. Astfel, sistemul de drept comportă contradicţii pe relaţia subiect – reguli – comunitate – artefacte.

Democraţia, în contemporaneitate, nu mai este percepută doar ca o putere a poporului. Conceptul a devenit, cu timpul, din ce în ce mai complex. În principiu, democraţia, ca ideal cel puţin, presupune câteva elemente a căror configurare comportă trasarea unor linii de demarcaţie destul de subţiri, un sistem incluzând actori în multiple ipostaze, care desfășoară diverse activităţi pentru atingerea unor obiective. În mod firesc, sistemul este guvernat de reguli. În societate, regulile se circumscriu celor două principale sfere: dreptul și morala.

În primul rând, democraţia, ca regim politic instituţionalizat juridic, nu există decât într-un stat de drept. Definirea unui stat ca stat de drept excede unei simple

reglementări într-o lege fundamentală. Două raporturi se cuvin a fi studiate, inclusiv la nivelul aplicării dreptului: stat – drept și stat – cetăţean. Astfel, statul creează dreptul, dar, totodată, se supune dreptului. Pe de altă parte, rolul conducător al statului este limitat de respectarea drepturilor şi libertăţilor fundamentale. Așa cum au fost concepute, drepturile omului, fiind inerente naturii umane, sunt intangibile. Teoretizarea și, mai târziu, reglementarea s-au produs tocmai pentru împiedicarea încălcării lor de către stat. Deci, raţiunea lor este, în principal, de a limita exerciţiul puterii prin împiedicarea abuzurilor.

Constituţiile statelor, limitând exerciţiul puterii, reglementează drepturile și libertăţile fundamentale ale cetăţenilor, ansamblul drepturilor subiective, recunoscute persoanelor fizice şi protejate atât contra puterii executive, cât şi contra puterilor legislativă şi judecătorească (Debbash 1983, 72).

Etica încorporează regulile morale după care se conduce o comunitate pentru a-și asigura coeziunea. În prezentul demers, nu voi aborda aceste reguli exhaustiv, ci doar exemplificând punctual principii și reguli. Morala reprezintă etica aplicată. Etica se învaţă în familie și în comunitatea restrânsă din care face parte familia. Cu timpul, se transformă în morală, construind personalitatea umană, ca element intrinsec al acesteia. Drepturile fundamentale se învaţă și, multe dintre ele, se exercită mai târziu, vârsta diferind de la o ţară la alta. Din punct de vedere juridic, în România, copilul devine responsabil la vârsta de 14 ani. Până atunci se bucură de o serie de drepturi pe care însă le exercită prin concursul alterităţii (părinţi, stat): dreptul la educaţie, dreptul la protecţie socială, dreptul de proprietate. Odată cu schimbarea de regim politic, ceea ce reprezenta înainte regulă de drept, se contopește cu vechea morală, devenind o nouă morală, opusă noului sistem de drept. În timp ce sistemul de drept se poate modifica radical foarte repede, morala se constituie într-un timp îndelungat și, prin urmare, rezistă schimbărilor intervenite în domeniul dreptului.

În manifestarea drepturilor și libertăţilor fundamentale, specifică democraţiei este limitarea impusă de principiul egalităţii: libertatea individuală se oprește atunci când este încălcată libertatea celuilalt. Concilierea celor două principii, aparent antagoniste, reprezintă un ideal al democraţiei. Limitele sunt mai stricte decât în cazul eticii. De cele mai multe ori, în cazul unui diferend care implică încălcarea unei reguli din sfera eticii, nu este implicat un terţ, cele două părţi aflate în conflict, apelând la principiile moralei universale, ajung singure la o soluţie. Odată găsită, soluţia acceptată este însușită la nivel individual. Conflictul de natură juridică, privind încălcarea unui drept, implică statul, care impune cu forţa sancţiunea neacceptată de una din părţi. Calea concilierii între indivizi va fi blocată, separându-i. Comportamentul viitor, fără îndoială, va avea punct de reper dreptul, și nu morala. Dacă, într-o comunitate mică, condusă de principii etice, un individ care nu respectă aceste principii este izolat, fiind silit, în cele din urmă, la integrare, drepturile și libertăţile fundamentale îi conferă acestuia un trai cel puţin liniștit. În virtutea principiului egalităţii, prezenţa lui se impune celorlalţi membri ai comunităţii, care pot fi sancţionaţi de stat pentru discriminare.

Un alt element definitoriu pentru democraţie este relaţia stat – societate civilă. Societatea civilă este greu de configurat: comunitate, individ, reprezentanţi cu o conștiinţă civică superioară? Este societatea civilă instituţionalizată? Consider că poate fi numai dacă avem în vedere personalitatea umană cu drepturile și libertăţile fundamentale garantate. O majoritate nu va putea încălca drepturile și libertăţile fundamentale ale unui singur om. O

bună guvernare are ca reper garantarea drepturilor și libertăţilor fundamentale pe termen cel puţin mediu. Raportat la societatea civilă, statul își poate exercita rolul conducător sau pe cel al unui stat social care doar „preia" nevoile societăţii și răspunde acestora.

Când oamenii au ca punct de reper doar dreptul, comportamentul tinde să nu mai reflecte codul interior, ci numai regula exterioară. Limita este impusă de frica suportării consecinţelor.

Valorile morale exprimate în regulile etice devin instrument, ca mijloc de interpretare, în special atunci când este aplicat dreptul. În acest sens, este de menţionat dilema celui chemat să interpreteze și să aplice legea atunci când aceste operaţiuni presupun încălcarea unor norme etice, adânc înrădăcinate în propria conștiinţă și în conștiinţa comunităţii. „A face dreptate" poate însemna în acest caz o nedreptate. Avantajul democraţiei este existenţa constituţiei ca vârf al piramidei normative (Kelsen 1960, 271). Normele constituţionale au o dublă valoare: principiu și forţă juridică. Astfel, pot fi aplicate direct sau ca o schemă de interpretare (Kelsen 1960, 16). Cum normele constituţionale ar trebui să reflecte valorile poporului, inclusiv cele morale, recursul la acestea pentru rezolvarea problemei poate fi o soluţie. Cel chemat să administreze dreptatea, cu restabilirea echilibrului social, în ultimă instanţă, judecătorul, nu mai este limitat de „ecranul legislativ", pe care îl poate lesne depăși. Morala poate servi ca justificare a unor activităţi prin care este încălcat dreptul.

Ţinând cont de trei categorii principale, stat de drept, personalitate, democraţie, cetăţenii se pot găsi în trei ipostaze: alegător/ales, guvernat/guvernant, titular de drept/cel care încalcă dreptul subiectiv.

Raportul guvernat/ guvernant este sub semnul jocului între profesarea drepturilor și limitele moralităţii. Puterea își trage seva din exprimarea voinţei poporului, prin alegeri și, în mod excepţional, prin revoluţii. Poporul este întreaga colectivitate sau suma indivizilor care alcătuiesc această colectivitate. Interesele de apărat sunt multiple și variate. De la instituirea puterii până la modul direct în care cetăţeanul simte guvernarea este drum lung.

3. Tranziţia postcomunistă

Guvernarea presupune, în primul rând, o legitimitate a celor care guvernează, legimitate justificată, de-a lungul timpului, în varii moduri. Discursul dominant, în contemporaneitate, consideră că legitimitatea guvernanţilor este conferită de alegerile libere. La polul opus, o organizaţie, cu argumentul situaţiei excepţionale și pretenţia de reprezentativitate a intereselor generale, își apropie puterea prin mijloace care ţin mai mult de forţa brută decât de convingerea fermă a guvernaţilor.

Un rol foarte important în proces îl joacă conștiinţa guvernaţilor: educaţia, convingerile, accesul la informaţii, capacitatea de a învăţa din trecut și de a lua decizii în funcţie de toate elementele care pot influenţa esenţial decizia. Elementele sunt incluse în categoria de „cultură civică", teoretizată de Almond și Verba (1963).

De precizat este și situaţia, din punctul nostru de vedere ideală, în care elitele care pot influenţa evoluţia unei societăţi își înţeleg rolul și îl valorifică la un potenţial înalt. Desigur, personalităţi vizionare singulare, fără contribuţia unui aparat care să pună în practică

deciziile, nu pot acţiona într-un mod determinant și, de aceea, nici nu pot fi apreciate făcându-se abstracţie de cei care îi înconjoară (Mosca 1939, 50-59, 108-119; Pareto 1916, 551).

Programul politic al organizaţiei care va guverna urmează a fi pus în aplicare prin măsuri de ordin legislativ. În timp ce schimbările de regim politic presupun schimbări de sistem radicale, alternanţa partidelor politice la guvernare implică o continuitate, dar, în același timp, şi o adaptare a legislaţiei la nevoile prezente și viitoare ale societăţii, a celor guvernaţi. Prin constituţie se stabilesc liniile directoare, în timp ce legislaţia infraconstituţională, executarea și aplicarea legii asigură adaptarea.

Totodată, o societate trebuie să cunoască și niște mecanisme de echilibrare, care să exceadă voinţei politice a guvernanţilor temporari. Aceste mecanisme devin funcţionale prin acţiunea eșaloanelor inferioare ale administrației și prin puterea judecătorească, menite a executa, respectiv a aplica, deciziile organismelor politice.

Cine trebuie să aibă responsabilitatea actului de guvernare: guvernanţii sau guvernaţii care deleagă primilor puterea? O schimbare de regim nu poate șterge cincizeci de ani de practică într-un anumit spirit al subordonării faţă de un singur partid.

Prezentul studiu folosește o clasificare simplă a regimurilor politice, utilizând sensuri dintre cele mai consacrate. Astfel, democraţia este „acel aranjament instituţional de luare a deciziilor politice în care indivizii dobândesc puterea de a decide ca urmare a unei lupte concurenţiale pentru voturile oamenilor” (Schumpeter 1942, 269). Robert Dahl (1971, 3) enumeră caracteristicile alegerilor libere ca fiind: libertatea de asociere, libertatea de expresie, votul universal pentru adulţi, dreptul politicienilor de a concura pentru voturi, accesul liber la informare și libertatea de expresie.

Totalitarismul, potrivit lui Carl Friedrich și lui Zbigniew Brzezinski (1956, 9-10), se înfăţișează ca o formă de dictatură cu o „ideologie oficială” la care trebuie să adere, cel puţin pasiv, întreaga societate. Pe scena politică joacă un partid de masă unic, condus, în mod tipic, de către un singur om, fie superior faţă de organizaţia birocratică guvernamentală, fie în strânsă legătură cu aceasta. Guvernarea se exercită cu ajutorul unui sistem de control poliţienesc îndreptat nu numai împotriva „dușmanilor” demonstrabili ai regimului, ci și împotriva unor segmente de populaţie selectate arbitrar. Statul deţine un monopol aproape complet asupra comunicaţiilor în masă și al luptei armate și realizează conducerea centralizată și controlul întregii economii. Aş mai adăuga o intruziune sufocantă în viaţa privată de la restrângerea excesivă a proprietăţii până la interzicerea avortului și recomandarea numărului ideal de copii pentru fiecare familie.

În fine, cel de-al treilea, regim politic, autoritarismul, era considerat de Juan Linz (1975, 264) sistemul politic cu un pluralism politic limitat, lipsit de responsabilitate, în care un conducător sau un grup restrâns, exercită puterea în cadrul unor limite care nu sunt bine definite din punct de vedere formal, dar care sunt previzibile. Post-totalitarismul e o formă de autoritarism.

Studiul modalităţilor în care s-au constituit ideologiile ce au influenţat sistemul juridic românesc anterior momentului decembrie 1989 nu constituie o preocupare fundamentală pentru lucrarea de faţă, ci voi încerca doar conturarea „conţinutului” ideologiei. De aceea, importantă este perioada ulterioară schimbării de regim politic. Nu voi intra nici în disputa privind natura evenimentelor politico-juridice care au dat nașterii tranziţiei spre un regim democratic, deși „revoluţie” ar fi totuși cel mai potrivit termen, dacă acceptăm revoluţia ca „formă neconstituţională, nenegociată de schimbare politică,

în care sunt implicate elita și masele, și care are ca rezultat o schimbare a tipului de regim” (Topor 1994, 9).

La o analiză succintă a situaţiei din România dinainte de decembrie 1989, peisajul se înfăţişează în felul următor: un partid unic; lipsa alegerilor libere; educaţia politică începând de la cea mai fragedă vârstă, prin înrolarea în organizaţii „atașate” sistemului educativ care pregăteau tinerii pentru intrarea în partidul comunist; reprimarea, în forme de o duritate variabilă, a tuturor celor care îndrăzneau să critice sistemul; controlul economiei prin planuri cincinale și întreţinerea cvasi-majorităţii bunurilor în proprietatea statului; structuri sociale paralele: reţele sociale constituite pe baza intereselor individuale primare, cu încălcarea regulilor ce reglementează activitatea statală; încălcarea regulilor constituia, de fapt, o regulă, asigurând un minim pentru dezvoltarea personalităţii umane; existenţa unei culturi oficiale canonice, ritualizate.

Ideologia comunistă, aplicată în practică, a dus la crearea unui aparat birocratic care a folosit aparatul de stat în scopul satisfacerii intereselor personale, în special a dorinţei de putere. Așa cum observa V. Tismăneanu (1997, 65), cu privire la divergenţele dintre potentaţii sistemului și cei care încă mai credeau în comunism, „în cele câteva documente teoretice publicate de comuniștii iugoslavi la începutul anilor 50, modelul sovietic era descris ca o dictatură controlată de o uriașă mașinărie birocratică. Aceste publicaţii susţineau că Partidul Comunist al Uniunii Sovietice nu mai reprezintă avangarda proletariatului mondial, ci o clică de birocraţi a căror supravieţuire depindea de perpetuarea epurărilor. Sistemul sovietic degenerase într-un capitalism de stat administrat de o nouă clasă de potentaţi birocraţi. Pentru a se evita repetarea erorilor lui Stalin, Tito și tovarășii lui au decis în 1950 să experimenteze tranziţia spre un model în care muncitorii puteau exercita control direct asupra mijloacelor de producţie”.

Alina Mungiu-Pippidi (2002, 208) definea tranziţia post-comunistă ca pe un proces prin care instituţiile formale ale regimului comunist - proprietatea de stat, economia planificată, sistemul monopartinic, organizarea administrativă strict ierarhică, subordonarea vieţii economice, sociale și politice unei ideologii oficiale – sunt înlocuite cu alte instituţii formale, cu dogme noi și norme oficiale, care sunt ale democraţiei liberale și economiei de piaţă. Direcţia ar fi crearea unei democraţii consolidate, o democraţie în care niciun actor politic nu mai contestă regulile principale ale jocului, adică alegerile democratice.

Potrivit lui Dahrendorf (1990, 76), în timp ce perioadele de normalitate presupun existenţa mai multor alternative și, întotdeauna, cel puţin o a treia cale, în politica constituţională nu poate exista decât opţiunea între o societate deschisă liberală şi o societate închisă. Prin urmare, schimbările de regim politic din 1989 nu puteau să vizeze decât o singură finalitate: înlocuirea statului de tip comunist cu statul de tip democratic. Politica, la nivel constituţional, poate institui societatea deschisă numai dacă asigură, pe lângă drepturi fundamentale și guverne legitime, principiile de bază ale unei economii de piaţă: libertatea proprietăţii private, libertatea contractuală şi libera concurenţă. Economia de piaţă trebuie instituită înainte de a se pune problema unor modalităţi de a compensa efectele negative.

Andrew Arato (1993, 28), aruncând o privire critică teoriei expuse mai sus, își pune câteva întrebări legitime. În afara purului contrast cu totalitarismul, are sens ca singura opţiune la nivel constituţional să fie considerată societatea deschisă? Dacă s-a hotărât întemeierea unei societăţi libere, nu ar trebui negociate unele probleme esenţiale,

în loc să se transfere pur și simplu sarcina redactării unei constituţii legiuitorilor, oricât de creativi ar fi? Ar trebui copiate prevederile constituţiilor altor state cu tradiţie sau ar trebui instituite unele prevederi noi? Care este cadrul electoral cel mai democratic? Ar trebuie să existe o curte constituţională? Trecerea la o economie bazată pe proprietatea privată se va realiza prin privatizare sau reprivatizare și cine vor fi responsabili de acest proces? Deschiderea noului sistem de proprietate trebuie menţinută prin încurajarea și protejarea unei pluralităţi de forme de proprietate? Odată cu aceste întrebări, Arato constată că simpla instituţionalizare a regulilor constituţionale poate fi o premisă, dar nu garantează dezvoltarea unei societăţi civile puternice, capabilă să contrabalanseze puterea discreţionară a statului.

Potrivit lui Jon Elster (citat în Arato 1993, 36), sarcinile istorice ale regimurilor post-comuniste sunt crearea unei economii de piaţă în contextul dezafectării unui sistem industrial de comandă și înfiinţarea unor instituţii liberale într-un cadru strâns de democratizare rapidă. Pentru ca o astfel de transformare să aibă loc, există patru imperative obligatorii: instituirea unor autentice preţuri de piaţă, a proprietăţii private, a democraţiei politice și a constituţionalismului.

Alina Mungiu-Pippidi (2002, 210) constata, 12 ani de la evenimentele din decembrie 1989 că, din punct de vedere formal, tranziţia politică luase sfârșit, fapt la care a contribuit: a doua alternanţă politică petrecută cu respectarea regulilor democratice, cu întoarcerea partidului post-comunist principal la putere în anul 2000; depășirea dihotomiei partide comuniste – partide anticomuniste, ca reflecţie a vechii opoziţii nomenclaturiști/disidenţi și recunoașterea faptului că de acum avem de a face cu o singură clasă politică; încheierea războiului simbolic care a durat aproape 10 ani, cu admiterea rolului pozitiv jucat de monarhie și a celui negativ jucat de securitate; încheierea divergenţelor fundamentale privitoare la instituţiile economice esenţiale, prin votarea și punerea în aplicare a unei legi de restituire a proprietăţilor confiscate de regimul comunist agreată de toate partidele, precum și privatizarea către investitori străini a unor unităţi economice-simbol ale economiei comuniste. România însă a rămas, într-o foarte mare măsură, în zona informală prin neasimilarea instituţiilor formale. Societatea a rezistat ficţiunii instituţionale a comunismului, dezvoltând instituţii reale, contra celor declarate, în zona informală, fapt ce tinde să se cronicizeze (Mungiu-Pippidi 2002, 213).

Tranziţia spre dezirabila societate democratică, proclamată, de altfel, prin actele juridice adoptate imediat după 1989, a fost marcată de numeroase ezitări, lipsa unui program coerent și inerţia culturii politice anterioare. Iniţierea primelor acţiuni, fundamental contradictorii, a avut efecte negative, imprimând societăţii românești o direcţie greșită pentru următorii, așa cum s-a dovedit, zeci de ani.

4. Primele semne ale încălcării statului de drept

Debutul noilor guvernanţi în direcţia edificării statului de drept democratic a fost promiţător, prin emiterea primului act cu valoare constituţională, cu un pronunţat caracter programatic, „Comunicatul Consiliul Frontului Salvării Naţionale” (*Monitorul Oficial al României*, Partea I nr. 1 din 22.12.1989). O analiză a conţinutului acestuia scoate în evidenţă câteva aspecte demne de luat în seamă.

În primul rând, este de remarcat încercarea de culpabilizare exclusivă pentru regimul totalitar a familiei Ceaușescu și inducerea ideii că, prin eliminarea acestuia, cei vinovaţi pentru tot ce însemnase exercitarea puterii de stat înainte de acel moment au suportat consecinţele juridice pentru faptele lor, pe de o parte, iar noua conducere, responsabilă pentru aplicarea pedepsei, este învestită legitim la conducerea ţării, pe de altă parte.

Apoi, este de observat că structurile de putere dizolvate erau ale statului și nu ale clanului Ceaușescu. S-au avut în vedere doar legislativul și executivul, nu și puterea judecătorească. Deși aparent puţin relevant, pentru că partidul controla tot aparatul de stat, organizat potrivit legii fundamentale pe principiul subordonării ierarhice, faptul că puterea judecătorească a rămas neatinsă de schimbări are o relevanţă majoră în evoluţia sistemului de drept postcomunist. În comunism, judecătorii apărau statul sau îi justificau abuzurile. La polul opus, în democraţie, rolul judecătorului este tocmai de a apăra cetăţeanul împotriva abuzurilor statului, desigur, când statul, sub diferite forme, este acţionat în justiţie pentru apărarea drepturilor și libertăților cetățenești.

În continuarea justificării legitimităţii, prin comunicat se pretindea reprezentativitatea formaţiunii proaspăt constituite: „în acest moment de răscruce am hotărât să ne constituim în Frontul Salvării Naţionale, care se sprijină pe armata română şi care grupează toate forţele sănătoase ale ţării, fără deosebire de naţionalitate, toate organizaţiile şi grupările care s-au ridicat cu curaj în apărarea libertăţii şi demnităţii în anii tiraniei totalitare”. Componenţa demonstra însă tocmai contrariul: cu excepţia unei minorităţi alcătuite din cei care s-au remarcat în anii dictaturii prin poziţia anticomunistă, care și-au dat demisia imediat ce au realizat că ai lor proaspeţi colegi nu prezintă nicio garanţie pentru viitoarea democraţie, restul erau foști membri de partid cu poziţii importante în trecut, dar percepuţi ca posibili concurenţi de conducerea partidului comunist, cum ar fi: Dumitru Mazilu (profesor de drept la Academia de Ştiinţe Politice și Sociale „Ștefan Gheorghiu” din București, profesor de drept internaţional la Școala de ofiţeri de Securitate de la Băneasa, diplomat la ONU, dizident din 1986), generalul Ştefan Guşe (șef al Marelui Stat Major al Armatei Române în perioada 1986-1989), generalul Victor Stănculescu (prim adjunct al Ministerului Apărării Naţionale în perioada 1986-1989), Corneliu Mănescu (ministru al afacerilor externe în perioada 1961-1972), Alexandru Bîrlădeanu (ministru, membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Român), Silviu Brucan (comunist în ilegalitate până în 1945, ambasador al României în Statele Unite ale Americii și la ONU).

Principiile statuate erau neechivoce și ferme: instaurarea democraţiei, libertăţii şi demnităţii poporului român; abandonarea rolului conducător al unui singur partid; statornicirea unui sistem democratic pluralist de guvernământ; organizarea de alegeri libere; separarea puterilor în stat; eliminarea dogmelor ideologice care au provocat atâtea daune poporului român şi promovarea adevăratelor valori ale umanităţii; reinstaurarea societăţii civile în România, garantând triumful democraţiei, libertăţii şi demnităţii tuturor locuitorilor ţării; trecerea la proprietatea privată.

Teoretic, poporul român se îndrepta spre democraţie. Cu un sens stabilit, pronosticurile asupra duratei erau variate. Treptat au început să apară semnele restauraţiei unui regim cel puţin autoritar, în schimbul celor specifice unei revoluţii.

Două dintre aceste semne, care demonstrează în mod evident că practicile nu aveau să se schimbe, merită menţionate: regizarea evenimentelor din decembrie 1989 în scopul prezentării acestora într-o lumină ideologică și executarea cuplului Ceaușescu. Primul nu are prea mare relevanţă juridică, așa încât voi menţiona pe cei care se pare că au fost realizatorii: Adrian Sârbu şi Sergiu Nicolaescu (Comunicatul Consiliul Frontului Salvării Naţionale”, *Monitorul Oficial al României*, Partea I nr. 1 din 22.12.1989). Ambii incluși în CFSN, au avut cariere remarcabile și înainte și după 1989. Singurul element concret specific unei revoluţii au fost cei aproximativ opt sute de morţi după 22 decembrie. Restul elementelor prezentate la televiziunea naţională s-au dovedit a fi regie: teroriștii, pericolul revenirii clanului Ceaușescu la putere etc.

În România nu a existat o opoziţie organizată, care să preia puterea imediat după înlăturarea regimului Ceaușescu.

Cel puţin teoretic, organismele asigurând tranziţia (crearea unor instituţii democratice) trebuiau alcătuite nu pe baza reprezentativităţii (invocată în textul comunicatului), ci pe baza a două criterii: persoane care s-au afirmat ca opozanţi ai regimului, susţinători ai pluralismului politic, și specialiști care să dea formă actelor normative tranzitorii pentru exercitarea guvernării tranzitorii și asigurarea alegerilor libere. Este posibil, în anumite condiţii, așa cum s-a întâmplat în fosta Cehoslovacie.

Prima încălcare a statului de drept, proclamat prin comunicatul Frontului Salvării Naţionale, a fost judecarea procesului prin care Nicolae și Elena Ceaușescu au fost inculpaţi pentru o serie de infracţiuni foarte grave. Legea a fost încălcată atât sub aspect procedural, prin instituirea tribunalului extraordinar, încălcarea dreptului la apărare, imposibilitatea exercitării unei căi de atac, cât și pe fond, acuzaţiile (genocid – peste 60.000 de victime; subminarea puterii de stat prin organizarea de acţiuni armate împotriva poporului și puterii de stat; distrugerea bunurilor obștești; subminarea economiei naţionale; încercarea de a fugi din ţară pe baza unor fonduri de peste un miliard de dolari depuse la bănci în străinătate) fiind false sau nedovedite.

Ceaușescu a fost judecat pentru faptele săvârșite în exercitarea mandatului de Președinte al RSR. Potrivit art. 76 alin. (1) din Constituţia din 1974 a RSR (Buletinul Oficial al României nr. 167 din 27.12.1974), Președintele RSR era răspunzător în faţa Marii Adunări Naţionale pentru întreaga sa activitate. Cum niciun organ de stat nu preluaseră formal funcţiile fostului organ deliberativ, tragerea la răspundere a Președintelui nu putea fi iniţiată.

Din punct de vedere procedural, Tribunalul Militar Excepţional care l-a judecat pe Ceaușescu nu era legal constituit. Emitenţii pretinsului decret de numire nu aveau nicio calitate sau competenţă legală. Competenţa de judecată ar fi aparţinut Tribunalului Militar Teritorial [art. 28 alin. (2) lit. c) din Codul de procedură penală]. În plus, actul juridic nu a fost publicat în Monitorul Oficial al României, fiind inexistent. Ca o a treia observaţie, într-un stat de drept democratic, instanţele extraordinare sunt interzise prin legea fundamentală, instituirea lor fiind considerată un abuz.

Al treilea comunicat al CFSN (Monitorul Oficial al României nr. 3 din 26.12.1989) făcea un rezumat al procesului lui Nicolae și al Elenei Ceaușescu, conţinutul infracţiunilor nefiind detaliat, dar, în schimb, fiind menţionată executarea sentinţei.

Unul din principiile statului în care separaţia puterilor este recunoscută (comunicatul CFSN din 22.12.1989) este legalitatea. Or, așa cum am arătat mai sus, cei

care au preluat puterea în decembrie 1989 au abandonat fără niciun scrupul principiile pe care le statuaseră două zile anterior.

Codul de procedură penală (Buletinul Oficial al României nr. 58-59 din 26.04.1973) a fost menţinut în vigoare până în 1997. Toate principiile reglementate în Partea generală, Titlul I, Capitolul I, având denumirea marginală „Scopul și regulile de bază ale procesului penal" au fost încălcate. Menţionez doar câteva:

- aflarea adevărului (art. 3): „În desfăşurarea procesului penal, trebuie să se asigure aflarea adevărului cu privire la faptele și împrejurările cauzei, precum și cu privire la persoana făptuitorului";

Adevărul avut în vedere este adevărul obiectiv, perceput nemijlocit sau dovedit cu probe. În cursul procesului, nu s-au administrat probe în sensul Titlului III, Capitolul III, din același act normativ, condamnarea făcându-se doar pe baza unor speculaţii. Interpretarea rezultă din ambiguitatea caracterizării faptelor: „peste 60.000", „peste un miliard".

- dreptul la apărare (art. 6) din cuprinsul căruia menţionez doar „dreptul inculpatului de a administra probele în apărare".

Inculpaţii nu au beneficiat de acest drept, deși l-au invocat în cursul procesului.

Întrebarea este dacă cei care au decis executarea soţilor Ceauşescu au făcut-o deliberat sau în virtutea unor obişnuite pe care le dobândiseră în exercitarea funcţiilor ce implicau autoritatea de stat anterior evenimentelor din decembrie 1989. Evenimentele ulterioare par să confirme a doua ipoteză, a impunerii intereselor grupurilor pe care le reprezentau prin exerciţii de putere și cu ignorarea legalității. Majoritatea membrilor nomenclaturii comuniste nu a avut sentimentul răspunderii juridice.

Procesul poartă toate caracteristicile proceselor politice din ţările comuniste desfăşurate mai ales în perioada 1945-1965: acuzaţii nedovedite; aplicarea pedepsei capitale sau a închisorii de exterminare; lipsa procesului sau un proces simulat; scopul constând în eliminarea potenţialilor adversari sau în justificarea faţă de masele populare.

Singurul argument pentru executarea dictatorilor a fost starea de necesitate care reclama o acţiune urgentă și fermă. Se pare totuși că această stare de necesitate, intitulată „revoluţie", termen consacrat juridic prin art. 1 alin. (3) din Constituţia României din 2003 (Monitorul Oficial al României, Partea I nr. 767 din 31.10.2003) a fost mai mult o regie menită a crea aura de salvatori a celor care au condus-o.

Ulterior, semnalele date de putere, în special în perioada 1990-1996, au consfinţit haosul în toate domeniile: politic, economic, social. Guvernarea a indus ideea unei libertăţi exercitate cu o singură limită: susţinerea grupării aflate la putere (manifestaţiile și contra-manifestaţiile din 28-29 ianuarie 1990, manifestaţiile de la Tg. Mureș din 15 martie 1990, mineriada din iunie 1990).

5. Legiferarea

Funcţia legislativă revine, de regulă, autorităţii statale deliberative. Alegerea candidaţilor propuşi fiind o opţiune politică a fiecărui alegător, statele au legiferat practici sau tehnici electorale potrivit condiţiilor economice şi social politice, tradiţiilor democratice specifice acestora. În pofida diversităţii, s-au sintetizat şi formulat patru

principii directoare sau cerinţe fundamentale ale oricărui sistem de votare (Ionescu 2003, 307), respectarea sau nerespectarea acestor principii conferind sistemului electoral caracterul democratic sau nedemocratic: fiecare candidat are o şansă egală cu a altuia de a fi ales; actul votării trebuie să fie real, sincer şi în conformitate cu concepţia politică, conştiinţa civică şi interesele alegătorului; legalitatea sau corectitudinea verificării şi anunţării rezultatelor alegerilor; contenciosul electoral. Modalităţile practice de respectare şi înfăptuire a acestor principii sunt diferite de la un stat la altul.

Alexandru Dragomir (1992, 175), cu referire la statele postcomuniste, observa paradoxul relaţiei dintre puterea economică și puterea politică în contextul democraţiei. Puterea economică este trambulina de lansare spre puterea politică, pentru ca, mai apoi, cea din urmă, odată câștigată, să fie utilizată pentru a o consolida și dezvolta pe prima. Diferenţa enormă de statut economico-social între aleși și cei care îi reprezintă indică faptul că cel de-al doilea principiu director menţionat mai sus, potrivit căruia alegătorul trebuie să aibă conștiinţa actului votării, este serios pus sub semnul întrebării.

Ce îi determină pe candidaţi să participe la alegeri? Este o întrebare care frământa gânditorii din cele mai vechi timpuri. Răspunsul poate fi: interesul personal sau urmărirea realizării unui bine comun. Ambele categorii sunt configurate de sistemul activităţilor în care a fost implicat subiectul până la momentul depunerii candidaturii şi ţin de domeniul moralei. Deși, aparent, interesul personal e, prin natură, negativ, iar, binele comun, pozitiv, o reprezentare falsă a ceea ce înseamnă bine comun sau a mijloacelor prin care acest bine comun poate fi atins a generat în cursul istoriei cele mai negre experienţe ale umanităţii (e.g. Holocaustul, Gulagul). Un interes personal ancorat bine în principiile morale este salutar faţă de cele două exemple de mai sus.

Greu de deslușit este și motivul pentru care alegătorii au o anumită opţiune. Ideal ar fi ca electoratul să aibă credinţa fermă că cel ales va reprezenta cel mai bine comunitatea reprezentată: locală, regională, naţională, supranaţională. Cel puţin trei elemente se cuvin a fi amintite. Un prim aspect vizează o informare prealabilă asupra funcţiilor și atribuţiilor pe care viitorul demnitar le va îndeplini/avea. Am în vedere exemplul alegătorului care se întreabă ce a făcut parlamentarul din adunarea legislativă a statului pentru comunitatea locală, fără a avea cunoştinţă de faptul că, acel parlamentar, odată ales, reprezintă interesele poporului, nu doar ale comunităţii și că principala funcţie a parlamentului este cea legislativă, de adoptare a normelor generale, impersonale şi obligatorii la nivelul întregii ţări. Alt element foarte important este cunoașterea de către alegător a condiţiilor economice, sociale, culturale și politice ce caracterizează comunitatea în momentul alegerii. În fine, este necesară o bună informare asupra personalităţii alesului și a implicării acestuia în proiectele comunitare. Raportat la modelul sistemului de activitate care stă la baza metodologiei cercetării, toate aceste pasaje se referă la ceea ce înseamnă subiectul legiferării marcat de artefacte, reprezentate de ideologia anterioară (aici, comunismul).

Astfel, se constituie subiectul care își va orienta acţiunea spre obiect pentru a atinge rezultatul, legea.

În elaborarea sistemului normativ post-totalitar, din punct de vedere al scopului urmărit, s-au conturat trei direcţii principale: reglementarea unor măsuri reparatorii faţă de abuzurile regimului trecut; elaborarea unui cadru normativ pentru asigurarea tranziţiei; măsuri legislative specifice noului regim politic.

Abordarea procesului legiferării, în prezentul studiu, se centrează numai asupra legii în sens restrâns. Într-o clasificare consacrată, legile pot fi, în funcţie de importanţa relaţiilor sociale reglementate și procedura de adoptare, constituţionale, organice și ordinare. Ţinând cont de această clasificare, procesul legiferării are loc pe mai multe paliere.

Legile constituţionale, în tranziţia de la o societate totalitară la o societate democratică, sunt relativ ușor și repede de adoptat. De regulă, adunarea constituantă împrumută, câteodată fără o cenzură prealabilă, prevederile din constituţiile statelor cu o tradiţie democratică mai bogată. Consultarea poporului în adoptarea constituţiei, în perioada imediat următoare schimbării de regim, nu ridică mari probleme. În entuziasmul revoluţionar, o critică obiectivă, mai ales fără un exerciţiu prealabil, e greu de realizat. Contradicţiile apar odată cu guvernarea și aplicarea normelor constituţionale.

Mai problematică, se pare, este „construirea" sistemului normativ infraconstituţional. Divizarea socială specifică regimului totalitar, cu toate „achiziţiile" personale și de grup, abia acum se face simţită. Tendinţa este, pentru o parte însemnată a societăţii, spre menţinerea *status quo* – ului. Exprimată formal, această tendinţă presupune eliminarea primelor două direcţii menţionate mai sus și focusarea spre măsurile legislative specifice noului regim. Motivaţiile pot fi imposibilitatea reparării greșelilor trecutului și necesitatea unor transformări imediate menite a estompa decalajele faţă de statele cu democraţii consolidate. Elaborarea legilor infraconstituţionale relevă, pregnant, contradicţiile între valorile democratice consacrate constituţional și manifestarea ideologiei specifice regimului totalitar anterior. Contradicţiile se vor accentua în executarea și organizarea executării legilor și în aplicarea legii prin înfăptuirea justiţiei.

Principalul drept fundamental de natură economico-socială al omului este proprietatea privată. Cum în comunism acest drept a fost drastic limitat, principala formă de proprietate fiind proprietatea socialistă de stat, una dintre problemele pe care le-a ridicat post-comunismul a fost revenirea/trecerea la proprietatea privată. Criteriile însă au fost arbitrare, avantajând unele categorii sociale.

Primul pas în noua reglementare a dreptului de proprietate ar fi fost inventarierea bunurilor aflate în proprietatea statului. Căile erau simple: o reglementare clară a dreptului de folosinţă a bunurilor proprietate de stat; realizarea cadastrului general și întocmirea unui istoric al dreptului de proprietate, ţinându-se cont de evidenţele din perioada 1945-1962; elaborarea unei legislaţii unitare bazate pe principiul justei despăgubiri și pe cel al egalităţii de tratament; adoptarea legislaţiei pentru privatizarea întreprinderilor de stat; crearea unor mecanisme eficiente de control.

Cadastrul general nu a fost realizat nici în prezent, iar inventarierea bunurilor a fost dispusă abia după obligarea României la adoptarea unei legislaţii bazată pe principiile enunţate mai sus (octombrie 2010), justa despăgubire și respectarea principiului egalităţii, prin Legea nr. 165/2013 (Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 278 din 17.05.2013).

O analiză nu foarte profundă demonstrează strânsa legătură între lumea politică/administraţie și evoluţia dreptului de proprietate privată.

În scop electoral, au fost făcute 1 000 000 de constituiri de proprietate pe suprafeţe de 0,5 ha pentru membrii CAP (Legea fondului funciar nr. 18/1991, republicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 1 din 05.01.1998), fapt ce a avut consecinţe nefaste asupra retrocedărilor, care nu au mai putut fi făcute pe vechiul amplasament și

asupra exploatării prin divizarea excesivă fără a asigura o bază economică celor în favoarea cărora s-au făcut.

Pentru menţinerea privilegiilor economice ale nomenclaturii comuniste din domeniul agricol, IAS-urile au fost păstrate până în anul 2000 (au fost desfiinţate prin Legea nr. 1/2000, Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 8 din 12.01.2000), cu aceeaşi consecinţă a împiedicării reconstituirii pe vechiul amplasament şi favorizarea inginerilor agronomi, prin constituirea dreptului de proprietate, mai ales în imediata apropiere a localităţilor (prin Legea nr. 18/1991). Terenurile nu au mai servit exercitării profesiei, ci au creat premizele speculaţiilor imobiliare pentru construire. Apoi, în perioada 1991-1997, cei care au avut terenuri în IAS-uri au primit acţiuni (Legea nr. 18/1991). Acţiunile, nefurnizând beneficii satisfăcătoare, au fost tranzacţionate astfel încât, din 2000, restituirea în natură nu s-a mai făcut, de multe ori, în favoarea foştilor proprietari sau a urmaşilor acestora, ci în favoarea noilor acţionari, pe amplasamente alese în complicitate cu administraţia locală învestită cu atribuţii în domeniul retrocedărilor. Regula vechiului amplasament a fost instituită prin Legea nr. 1/2000 - art. 2 alin. (1) - dar, din 2001, reglementarea a fost modificată, reconstituirea făcându-se, din nou, arbitrar (Ordonanţa de urgenţă nr. 102/2001, Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 350 din 29.06.2001).

Neadoptarea unei legislaţii unitare şi neexecutarea legilor de organisme comune constituite la nivelul administraţiei publice au adâncit haosul care guverna regimul proprietăţii.

Mult după adoptarea legii privind retrocedarea terenurilor, a fost adoptată legea privind casele naţionalizate, în 1995 (Legea nr. 112/1995. Monitorul Oficial al României, Partea I nr. 279 din 29.11.1995), o lege trunchiată, care, în mod evident, avantaja foştii chiriaşi sau persoanele cu influenţă în administraţie. Fără a nega dreptul chiriaşilor la protecţie, cu privire la această susţinere, voi face doar trei observaţii.

Cele mai valoroase imobile au fost ocupate de membrii aparatului de stat din perioada comunistă în calitate de chiriaşi. Prin urmare, legea a reglementat dreptul la restituirea în natură doar foştilor proprietari care ocupau imobilele în calitate de chiriaşi. În condiţiile în care ocupau numai o parte din imobil, era restituită numai acea parte, şi nu tot ce statul preluase abuziv, iar dacă nu mai locuiau în imobil, nu aveau dreptul la restituirea în natură.

Legea, a consfinţit, în schimb dreptul chiriaşilor de a cumpăra imobilele închiriate la preţuri infime.

Ca o a treia observaţie, legea a intrat în vigoare la 60 de zile de la publicare (art. 29), creând posibilitatea încheierii unor contracte de închiriere în scopul cumpărării în condiţiile legii.

Legea care a reglementat cuprinzător situaţia foştilor proprietari a fost adoptată 5 ani mai târziu, dar cu validarea actelor încheiate în baza legii anterioare.

Întârzierea privatizărilor întreprinderilor de stat, fie că a fost vorba de fabrici sau instituţii bancare, a constituit premiza devalizării şi distrugerii multor active care ar fi putut fi valorificate eficient în profitul Statului Român.

Protecţia dreptului de proprietate a constituit o preocupare a Curţii Constituţionale încă de la începutul activităţii sale (Decizia nr. 6 din 11.11.1992. Monitorul Oficial al României, Partea I nr. 48 din 04.03.1993). Curtea a constatat că art. 41 (după vechea

numerotare) din Constituţie garantează dreptul de proprietate cu toate dezmembrămintele sale. Datorită importanţei sale, regimul general al proprietăţii este de domeniul legii organice. Pe cale de consecinţă, interdicţia de înstrăinare a unor bunuri, înlăturând dreptul de dispoziţie al proprietarului, nu poate fi instituită decât tot prin lege organică.

Încercarea de legiferare a abuzurilor comuniste împotriva proprietăţii private, prin considerarea imobilelor preluate fără titlu ca fiind proprietatea statului, a fost sancţionată de Curtea Constituţională printr-o decizie istorică (Decizia nr. 73 din 19.07.1995. Monitorul Oficial al României, Partea I nr. 177 din 08.08.1995). Instanţa a reţinut că, în cazul locuinţelor care au fost preluate de stat printr-un act administrativ ilegal, ori pur şi simplu în fapt, fără titlu, în lipsa unei reglementări legale care să constituie temeiul juridic al constituirii dreptului de proprietate al statului, dreptul de proprietate al persoanei fizice nu a fost desfiinţat legal, astfel încât, statul nefiind proprietar, asemenea imobile nu pot fi incluse în categoria celor avute în vedere într-o lege al cărei obiect este reglementarea situaţiei juridice a locuinţelor trecute în proprietatea statului. Astfel, măsurile cuprinse în lege nu sunt aplicabile acelor locuinţe cu privire la care statul nu a dobândit, legal, dreptul de proprietate. A considera, într-o dispoziţie a legii, că şi imobilele preluate de stat, fără titlu, fac obiectul dreptului său de proprietate ar însemna să se recunoască acestei legi un efect constitutiv de drept de proprietate al statului, ceea ce ar presupune fie un efect retroactiv al legii, fie recurgerea la un mod de transformare a proprietăţii persoanelor fizice în proprietate de stat, pe care Constituţia din 1991 nu îl cunoaşte şi care, prin urmare, nu poate fi acceptat. Legea menţionată încălca, prin obligaţia impusă cetăţenilor români domiciliaţi în străinătate de a-şi stabili domiciliul în România, ca o condiţie pentru a beneficia de prevederile legii, şi principiul egalităţii în drepturi, reglementat de art. 16 din Constituţie.

Cu privire la trecerea unor bunuri din proprietatea privată a statului şi a unităţilor sale administrativ-teritoriale în proprietatea publică a acestora, Curtea Constituţională a decis că se poate face numai în condiţiile în care statul şi entităţile sale administrativ-teritoriale au în proprietate bunurile pe care le transmit în proprietatea publică. Astfel, nu pot dispune trecerea fără plată în proprietatea publică a statului a unor imobile intrate legal, pe calea privatizării, în proprietatea exclusivă a unor persoane juridice de drept privat. O asemenea operaţiune se poate face numai prin expropriere, pentru o cauză de utilitate publică, stabilită, potrivit legii, cu dreaptă şi prealabilă despăgubire (Decizia nr. 121 din 16.10.1996. Monitorul Oficial al României. Partea I nr. 101 din 27.05.1997).

Într-o practică abuzivă, societăţile agricole au inclus terenul agricol în capitalul social, pentru ca, după privatizare, dreptul de proprietate asupra acestora să fie transferat din patrimoniu public în patrimoniu privat. Această practică a fost considerată nelegală de instanţa de contencios constituţional (Decizia nr. 206 din 17.10.2000, Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 653 din 13.12.2000). S-a constatat că în mod legal terenurile agricole şi cele aflate permanent sub luciu de apă nu au fost niciodată incluse în capitalul social al societăţilor comerciale agricole. Astfel, deşi prin Legea nr. 15 din 7 august 1990 privind reorganizarea unităţilor economice de stat ca regii autonome şi societăţi comerciale (Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 98 din 08.08.1990), lege preconstituţională, societăţile comerciale constituite prin transformarea unităţilor economice de stat au preluat tot patrimoniul acestora, iar la art. 20 alin. 2 din acea lege s-a prevăzut că „Bunurile din patrimoniul societăţii comerciale sunt proprietatea acesteia,

cu excepţia celor dobândite cu alt titlu", totuşi terenurile agricole nu puteau intra în componenţa patrimoniului societăţilor comerciale, întrucât situaţia juridică a acestora, reconstituirea sau constituirea dreptului de proprietate asupra lor, urma să fie reglementată prin acte normative ulterioare. Anterior, la 31 iulie 1990, Parlamentul adoptase Legea nr. 9 privind interzicerea temporară a înstrăinării terenurilor prin acte între vii (Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 95 din 01.08.1990). Pentru reglementarea dreptului de proprietate asupra terenurilor agricole, precum şi a situaţiei juridice a acestor terenuri au fost adoptate ulterior o serie de acte normative: Legea fondului funciar nr. 18/1991, republicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 1 din 05.01.1998; Legea arendării nr. 16/1994, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 91 din 07.04.1994; Legea 54/1998 privind circulaţia juridică a terenurilor, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 102 din 04.03. 1998.

6. Executarea legii

Executarea legii se realizează prin acte administrative, de către guvern, la nivel central, şi de către organele administraţiei publice locale. În subordinea acestora pot fi înfiinţate agenţii, departamente, direcţii etc.

Raportat la tema prezentului studiu, am ales ca exemplu necesitatea respectării stabilităţii funcţiei publice, funcţionarii fiind, în sistemul de activitate, subiecţii. Într-un stat de drept, funcţia publică administrativă se bucură de stabilitate. În România, partidul ajuns la putere înlocuiește persoanele aflate în funcţiile publice de pe diferite paliere, fapt care generează instabilitate și o stare tensionată în comunităţile guvernate. În loc să execute legea, funcţie stabilită prin Constituţie, funcţionarii publici, dependenţi de partid, vor satisface interesele de grup, constituite într-o ideologie proprie, specifică unui regim totalitar.

Ultima schimbare a partidului de guvernământ în România a avut loc în vara anului 2012. Odată cu aceasta, la nivel central, a fost înlocuit Avocatului Poporului, și, la nivel local, au fost mutaţi pe poziţii inferioare directorii Agenţiilor Judeţene pentru Plăţi și Inspecţie Socială.

Domnul Gheorghe Iancu a fost revocat din funcţia de Avocat al Poporului prin Hotărârea Parlamentului nr. 32/2012 (Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 445 din 04.07.2012), aducându-i-se acuza de a fi „demonstrat prin acţiunile sale că utilizează prerogativele sale constituţionale şi legale în scopuri politice, mai ales pentru a servi interesele acelei forţe politice care l-a promovat în această funcţie, respectiv Partidul Democrat Liberal, atacând la Curtea Constituţională acte normative adoptate de actualul Guvern învestit după demiterea printr-o moţiune de cenzură a Guvernului Ungureanu". Acţiunile menţionate în cuprinsul hotărârii sunt atacarea din oficiu la Curtea Constituţională a: art. V alin. (1) teza I din Ordonanţa de urgenţă nr. 15/2012 privind stabilirea unor măsuri financiare în domeniul asigurărilor sociale de sănătate şi al finanţelor publice, reglementare care avea un caracter financiar-bugetar, ţinând de domeniul finanţelor publice, şi nu avea o legătură cu drepturile şi libertăţile cetăţeneşti, având drept scop contracararea unei măsuri de redresare a bugetului de stat luate de Guvernul Ponta, pentru a menţine efectele unei măsuri politice discriminatorii şi partizane

luate de Guvernul Ungureanu; Ordonanţei de urgenţă a Guvernului nr. 27/2012 prin care s-au luat unele măsuri cu privire la organizarea Institutului Cultural Român, măsuri care nu afectau în vreun fel drepturile şi libertăţile cetăţeneşti.

În plus, același Avocat al Poporului s-ar fi „pronunţat în mai multe rânduri asupra unor probleme politice fără să fi fost sesizat în cadrul competenţelor constituţionale, iar, uneori, s-a adresat autorităţilor publice solicitându-le măsuri cu privire la modul de soluţionare a unor chestiuni administrative concrete”, caz exemplificat prin adresele din oficiu către ministere cu privire la aplicarea taxei clawback.

Instituţia Avocatului Poporului este reglementată la nivel constituţional în art. 58 – 60. Legea nr. 35/1997 (Republicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 844 din 15.09.2004, modificată prin Legea nr. 383/2007, Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 900 din 28.12.2007 și Legea nr. 258/2010, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 847 din 17.12.2010) detaliază prevederile constituţionale, stabilind organizarea și funcţionarea instituţiei.

Interpretarea dată de Parlament textelor de lege enunţate mai sus a surprins corect spiritul reglementării instituţiei în cauză. S-a reţinut că „aceste prevederi care definesc instituţia plasează mandatul ei constituţional şi întreaga activitate sub spectrul obiectivităţii, imparţialităţii şi în afara oricărei ingerinţe şi a oricărei implicări politice, mai ales partizane. În aceiaşi parametri trebuie privită şi competenţa instituţiei Avocatul Poporului de a ridica în faţa Curţii Constituţionale excepţia de neconstituţionalitate privind legile şi ordonanţele. Această atribuţie importantă i-a fost conferită pentru a-şi îndeplini menirea sa fundamentală: apărarea drepturilor şi libertăţilor persoanelor fizice, şi nu pentru a transforma Avocatul Poporului într-o putere care să poate fi utilizată ca armă politică.”

Înainte de a trece la analiza convergentă a textelor de lege, a interpretării, a exemplificărilor încălcării constituţiei de către Avocatul Poporului, se cuvine a reda și conţinutul sesizărilor pe care acesta le-a înaintat Curţii Constituţionale cu privire la neconstiuţionalitatea ordonanţelor de urgenţă.

Excepţia de neconstituţionalitate a art. V alin. (1) teza I din Ordonanţa de urgenţă nr. 15/2012 privind stabilirea unor măsuri financiare în domeniul asigurărilor sociale de sănătate şi al finanţelor publice a fost întemeiată pe garantarea dreptului cetăţenilor dintr-o anumită unitate administrativ teritorială la un nivel de trai decent. Autorul excepţiei a conturat mai întâi noţiunea de autonomie locală care „prezintă 3 aspecte, cel financiar, cel organizatoric şi cel regulamentar, iar în cauza de faţă se pune problema sub aspectul autonomiei financiare. Unele referiri la autonomia locală se regăsesc în Legea administraţiei publice locale nr. 215/2001, iar autonomia locală financiară presupune gestionarea resurselor prin constituirea şi planificarea de venituri. În temeiul autonomiei locale financiare numai autorităţile administrativ-teritoriale pot rectifica bugetul local. Scopul Hotărârii Guvernului nr. 255/2012 privind alocarea unor sume din Fondul de rezervă bugetară la dispoziţia Guvernului, prevăzut în bugetul de stat pe anul 2012, pentru unele unităţi administrativ-teritoriale este acela de a acoperi plata unor arierate aferente unor cheltuieli curente şi de capital, precum şi pentru cofinanţarea unor proiecte finanţate din fonduri externe nerambursabile. Retragerea unor asemenea sume reprezintă o încălcare a dreptului la un nivel de trai decent al cetăţenilor ce locuiesc pe teritoriul respectivelor unităţi administrativ-teritoriale. De asemenea, criteriul folosit pentru

restituirea sumelor alocate, acela al neutilizării acestora, este neconstituţional." Curtea Constituţională a admis excepţia de neconstituţionalitate (Decizia nr. 558 din 24.05.2012. Monitorul Oficial al României, Partea I nr. 382 din 07.06.2012) considerând că dispoziţiile criticate „sunt constituţionale în măsura în care se aplică numai sumelor alocate prin Hotărârea Guvernului nr. 255/2012 şi neutilizate de către unităţile administrativ-teritoriale care nu au înregistrat arierate aferente unor cheltuieli curente şi de capital şi nu au avut în derulare cofinanţări de proiecte cu finanţare externă nerambursabilă până la data intrării în vigoare a Ordonanţei de urgenţă a Guvernului nr. 15/2012".

În motivarea excepţiei de neconstituţionalitate a Ordonanţei de Urgenţă nr. 27/2012 (Curtea Constituţională a României. Decizia nr. 737 din 31.07.2012. Monitorul Oficial al României, Partea I nr. 684 din 03.10.2012), Avocatul Poporului a arătat că „ordonanţa de urgenţă criticată, prin care Institutul Cultural Român a fost trecut sub control parlamentar, prin dobândirea de către Senat a unor atribuţii legate de organizarea şi funcţionarea acestuia, încalcă dispoziţiile art. 115 alin. (4) şi (6) din Constituţie. În opinia autorului excepţiei de neconstituţionalitate, urgenţa reglementării nu a fost justificată în mod corespunzător de către Guvern şi nici nu se poate constata existenţa unei situaţii extraordinare, deşi Guvernul, prin Nota de fundamentare care a însoţit ordonanţa de urgenţă, a prezentat situaţia ca fiind una extraordinară, a cărei reglementare nu putea fi amânată."

Analizând acţiunile Avocatului Poporului care au stat la baza revocării din funcţie, se poate observa lesne că motivele invocate nu se circumscriu încălcării Constituţiei, ci au la bază mai mult o motivaţie politică, de evitare a cenzurii ordonanţelor de guvern de către Curtea Constituţională. În sesizările formulate, au fost invocate încălcări ale unor drepturi fundamentale sau au fost solicitate informaţii de la unele autorităţi publice, atribuţii stabilite prin lege. Una din sesizări a avut și efectul scontat, instanţa de contencios constituţional constatând o interpretare posibil neconstituţională.

Deși controlul de constituţionalitate asupra ordonanţelor se poate realiza la sesizarea opoziţiei parlamentare după adoptarea legilor prin care sunt aprobate, în cazul unor măsuri urgente, menite a consolida poziţia majorităţii în special înainte de alegeri, o posibilă sancţionare de către instanţa de contencios constituţional ar fi tardivă.

Fără a avea informaţii despre angajamentele şi convingerile domnului Gheorghe Iancu, acuzat „a face jocurile" Partidului Democrat Liberal, în opoziţie, se putea judeca lesne orientarea politică a domnului Valer Dorneanu, deputat al Partidului Social Democrat în perioada 2000 – 2008, care a asigurat interimatul până la numirea de către Parlament a unui nou Avocat al Poporului.

Practica descrisă mai sus, cvasi-unanimă în perioada post-revoluţionară, foarte rar sancţionată, este departe de constituţionalism ca o stare de stabilitate indusă societăţii și implicit vieţii politice de constituţie, ca lege fundamentală. Fiecare astfel de acţiune își are germenii în conduita forţei politice care a guvernat anterior și care, la rândul ei, și-a impus opinia și oamenii, fără deschidere către un minim consens care să garanteze stabilitatea instituţională. Decizia impusă, și nu negociată, ţine de sfera abuzului politic.

În luna iunie a anului 2012, directorii executivi ai agenţiilor judeţene pentru plăţi și inspecţie socială au fost obligaţi, indirect, să completeze o cerere cu următorul conţinut: „În conformitate cu prevederile art. 87 alin. (2) lit. d) și art. 91 alin. (2) lit. b) din Legea

nr. 188/1999 privind Statutul funcţionarilor publici, vă rog a-mi aproba mutarea definitivă din funcţia publică de conducere de director executiv gradul II în funcţia publică de inspector social. Vă solicit acest lucru având experienţa mea profesională de ... și din motive personale."

Mutarea definitivă avea drept obiectiv instalarea noilor directori, simpatizanţi ai partidului de guvernământ. În toată ţara, doar doi directori au rezistat. Împotriva lor au început să se facă presiuni prin evaluări subiective, aplicarea de sancţiuni și sesizări pentru săvârșirea unor infracţiuni (Raportul de evaluare a performanţelor profesionale individuale înregistrat la Agenţia Naţională pentru Plăţi și Inspecţie Socială sub nr. 2005/19.02.2013; Decizia Agenţiei Naţionale pentru Plăţi și Inspecţie Socială nr. 377 din 20.08.2013).

7. Înfăptuirea justiţiei

Înfăptuirea justiţiei este una din cele trei funcţii ale statului şi presupune, ca activitate, soluţionarea conflictelor sociale născute prin încălcarea normelor de drept. Noţiunea este inclusă în termenul general de jurisdicţie. Justiţia este o funcţie, în timp ce prin jurisdicţie se înţelege mai mult organul sau sistemul de organe care aplică dreptul. Incluziunea se face raportat la criteriul organic şi la criteriul formal. Înfăptuirea justiţiei este activitatea realizată de instanţele judecătoreşti, în timp ce jurisdicţia poate fi realizată şi de alte organe de stat sau chiar private. Pe de altă parte, înfăptuirea justiţiei este materializată într-o hotărâre judecătorească irevocabilă, în timp ce alte acte jurisdicţionale, emise de autorităţi cu o competenţă administrativ-jurisdicţională, pot fi cenzurate de instanţele judecătoreşti.

Preocupări pentru o definire a noţiunii de jurisdicţie au existat încă din antichitate, etimologia dezvăluind originea latină. *Jurisdictio* în limba latină înseamnă a pronunţa dreptul, cuvântul rezultând din îmbinarea lui *jus,* care înseamnă drept, şi *dicere* – a spune.

Giorgio del Vecchio (1940, 228) considera jurisdicţia ca fiind activitatea realizată de judecător, care urmăreşte soluţionarea conflictelor ce se nasc în raporturile intersubiective. Judecătorul dă viaţă legii, prin interpretare şi apoi prin aplicare, transformând norma juridică adoptată de organul legislativ.

Într-o primă accepţiune, termenul de jurisdicţie desemnează puterea de a decide asupra conflictelor ivite între diferitele subiecte de drept, persoane fizice sau juridice, prin aplicarea legii (Radu 1983, 287). Din această definiţie rezultă că jurisdicţia se identifică cu a treia putere în stat, puterea judecătorească. Criticii au susţinut că jurisdicţia este mai mult decât o putere, este o putere – datorie, judecătorul neavând doar facultatea de a judeca, ci fiind obligat să se pronunţe asupra litigiilor cu soluţionarea cărora a fost învestit (Leş 2001, 30). Critica este susţinută şi la nivel legislativ de art. 3 din vechiul Codul civil: „Judecătorul care va refuza a judeca, sub cuvânt că legea nu prevede sau că este neîndestulătoare, va putea fi urmărit ca culpabil de denegare de dreptate".

Un al doilea înţeles al noţiunii de jurisdicţie include totalitatea organelor prin care statul distribuie justiţia. Există şi aici o remarcă de făcut. Constituţia României reglementează înfăptuirea justiţiei în Secţiunea I, Capitolul IV, Titlul III, intitulată Instanţele judecătoreşti: justiţia se înfăptuieşte în numele legii. De aici concluzia că

justiţia se înfăptuieşte numai de către instanţele judecătoreşti. Cu toate acestea, în limbajul juridic, întâlnim termenii de justiţie și jurisdicţie însoţiţi de numeroşi determinanţi (jurisdicţie administrativă, jurisdicţia muncii, justiţie constituţională, jurisdicţii internaţionale), fapt ce ar putea da naştere confuziilor. Interpretarea sistematică a legii înlătură aceste confuzii, dacă luăm în considerare reglementarea accesului liber la justiţie în art. 21: „orice persoană se poate adresa justiţiei pentru apărarea drepturilor, a libertăţilor şi a intereselor sale legitime”. Înfăptuirea justiţiei revine, în final, instanţelor judecătoreşti care oferă toate garanţiile de independenţă, imparţialitate şi egalitate.

În interpretarea principiului separaţiei puterilor în stat (Considerentul I al Deciziei Curţii Constituţionale a României nr. 322 din 20.11.2001. Monitorul Oficial al României, Partea I nr. 66 din 30.01.2002), instanţa de contencios constituţional din România a reţinut că statul de drept implică exercitarea funcţiei de jurisdicţie, constând în soluţionarea litigiilor dintre subiectele de drept, persoane fizice sau persoane juridice, cu privire la drepturile lor subiective, prin judecători imparţiali şi independenţi care se supun numai legii.

Ţinând cont de cele menţionate mai sus, este exclusă posibilitatea desfăşurării activităţii de înfăptuire a justiţiei de către alte structuri sau de către persoane ori instituţii private. Activitatea de judecată se înfăptuieşte, în numele legii, exclusiv de către judecători, întrucât doar cu privire la aceştia se proclamă, prin art. 124 alin. (3) din Constituţie, că sunt independenţi şi se supun numai legii.

În activitatea de înfăptuire a justiţiei, subiectul este instanţa judecătorească, alcătuită conform normelor de organizare judecătorească.

Exercitarea atribuţiilor specifice se produce atunci când completul de judecată este alcătuit din mai mulţi judecători (de principiu la judecata într-o cale atac), fiecare judecător fiind independent atât cu privire la soluţie, cât şi cu privire la motivarea ei.

Comunitatea este alcătuită din justiţiabili, alţi participanţi la proces (procurori) şi persoanele auxiliare instanţelor judecătoreşti (grefieri şi experţi autorizaţi).

Obiectul este litigiul de soluţionat. După regulile de desfăşurare şi scopul urmărit, voi distinge două mari categorii, litigii de natură civilă (incluzând litigiile de muncă, contenciosul administrativ, litigiile comerciale) şi litigii de natură penală (având drept scop tragerea la răspundere a celor care au săvârşit fapte antisociale prin aplicarea unei pedepse, incluzând plângerile contravenţionale). Pentru această clasificare, criticabilă de altfel, am luat în considerare și normele de procedură după care se desfășoară activitatea de înfăptuire a justiţiei.

Instrumentele sunt mijloacele de probă şi calităţile personale ale judecătorului în administrarea lor – cunoştinţe lingvistice, psihologice, economice, sociologice, tehnice. Ele vizează două părţi ale activităţii de înfăptuire a justiţiei distincte: administrarea probelor pentru stabilirea stării de fapt şi aplicarea textului de lege, principalul instrument fiind interpretarea, completată de raţionamentul logic.

Regulile sunt de două categorii: materiale, reglementând raporturi juridice generatoare de drepturi şi obligaţii, devenit litigios, şi procesuale, reglementând raporturile dintre participanţii la activitate, după declanşarea procesului penal sau civil.

Atunci când unul din aceste elemente este viciat, în mod firesc, şi rezultatul va fi viciat. Când activitatea se realizează în mod normal, există prezumţia unui rezultat legal exprimând adevărul şi corespunzând sentimentului uman de dreptate.

Contradicţia care formează obiectul investigaţiei se produce la nivelul subiectului, care, sub influenţa unor artefacte constând într-o serie de elemente specifice ideologiei socialiste, contrare spiritului legii, înţeleasă de astă dată nu ca act normativ, ci ca întreg sistem normativ, pronunţă o soluţie nelegală, dar justificabilă prin însuși textul legal, care se manifestă ca „ecran legislativ” fie că e vorba de norme de procedură, fie că este avut în vedere dreptul material. De exemplu, în aplicarea directă a normelor constituţionale, principalul obstacol este aşa-numitul ecran legislativ (Muraru ș.a. 2002, 78-79), tehnică folosită mai ales în justiţia administrativă. Astfel, se refuză examinarea unui act administrativ sub aspectul constituţionalităţii pe motivul că acest act corespunde unei dispoziţii legislative, iar aceasta joacă rolul de ecran între actul administrativ şi Constituţie. Raţionamentul este continuat în sensul că judecătorului îi este imposibil să facă un control căci, astfel, ar trebui să aprecieze constituţionalitatea legii, ceea ce îi este interzis. Acest procedeu este uneori utilizat de judecători, deşi ecranul legislativ a fost şi este un pretext pentru a nu aplica Constituţia.

Un exemplu elocvent de influenţă a ideologiei comuniste în materia aplicării dreptului după 1989 este validarea actelor abuzive săvârșite de regimul comunist prin preluarea proprietăţii private. Fără a cerceta dacă dreptul de proprietate a fost constituit legal, deși era de notorietate trecerea abuzivă în proprietatea statului și, în drept, faptele sau acte notorii nu este necesar a fi probate, statul, prin autorităţile administrative sau regiile autonome, a înstrăinat bunurile preluate abuziv, iar instanţele judecătorești au validat actele de înstrăinare fondate, în mod evident, prin abuz de drept. Statul a fost poziţionat astfel pe o poziţie supraordonată în raport cu persoanele de drept privat, fizice sau juridice, în apărarea dreptului fundamental de proprietate, poziţionare specifică ideologiei comuniste și în contradicţie cu principiile statului de drept: legalitatea și egalitatea în drepturi.

Cazul pe care îl consider relevant pentru argumentaţia de mai sus a fost judecat de instanţele judecătorești din România în perioada 2006-2011(Judecătoria Sectorului 1 București. Dosarul nr. 33/299/2006; Tribunalului București. Dosarul nr. 36996/3/2007). Într-o prezentare succintă, imobilul aparţinând unei unităţi de cult religios, dobândit prin act de vânzare-cumpărare și construire, prin desfiinţarea abuzivă a cultului în 1948, a trecut în proprietatea statului. Deși, imediat după înlăturarea regimului Ceaușescu, a fost recunoscută ilegalitatea desfiinţării și, implicit, a preluării bunurilor de către stat, imobilul a fost înstrăinat către foștii chiriași, în baza Legii nr. 112/1995. Soluţia instanţelor a fost favorabilă acestora din urmă, pe trei considerente principale: foștii chiriași au fost cumpărători de bună credinţă; reclamanta nu are un drept de proprietate recunoscut ulterior anului 1989; reclamanta are dreptul la despăgubiri potrivit legii speciale.

Două precizări prealabile se impun: pentru protejarea identităţii voi folosi termenii de „cult”, „unitate de cult”, „reclamantă” pentru fostul proprietar, respectiv „pârâţi” pentru actualii proprietari, foști chiriași; din punct de vedere al dispoziţiei legale aplicabile, se pune problema unui concurs de legi între prevederile de drept comun, art. 480 din Codul civil din 1864 și art. 1 al Protocolului 1 la Convenţia Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăţilor Cetăţenești, protejând dreptul de proprietate, și cele adoptate printr-o lege specială, reglementând, în cazul cultelor, acordarea de despăgubiri pentru imobilele preluate abuziv și care nu se mai află în proprietatea statului.

Astfel, titlul reclamantei din 1934, provenind de la adevăratul proprietar şi fiind transcris în Cartea funciară, era valabil.

Imobilele revendicate au fost preluate fără titlu de către stat, prin desfiinţarea cultului, potrivit Decretului-Lege nr. 358/1948 privind stabilirea situaţiei de fapt a fostului cult, publicat în Monitorul Oficial al României, Partea I nr. 281 din 02.12.1948, intrat în vigoare în aceeaşi zi.

Actul normativ încălca toate principiile şi drepturile garantate chiar de Constituţia comunistă din 13.04.1948: „Proprietatea particulară şi dreptul de moştenire sunt recunoscute şi garantate prin lege. Proprietatea particulară, agonisită prin muncă şi economisire, se bucură de o protecţie specială.” (art. 8); „Pot fi făcute exproprieri pentru cauză de utilitate publică pe baza unei legi şi cu o dreapta despăgubire stabilită de justiţie.” (art. 10); „Toţi cetăţenii Republicii Populare Române, fără deosebire de sex, naţionalitate, rasă, religie sau grad de cultură, sunt egali în faţă legii.” (art. 16).

Caracterul abuziv al acestui act normativ a fost constatat de Decretul-Lege nr. 9/1989 al Consiliului Frontului Salvării Naţionale, publicat în Monitorul Oficial al României, Partea I nr. 9 din 31.12.1989, articol unic pct. 20, prin care s-a abrogat Decretul-Lege nr. 358/1948 privind stabilirea situaţiei de fapt a fostului cult. În preambul s-a recunoscut emiterea decretului „în scopul înlăturării imediate din legislaţia ţării noastre a unor reglementări legale emise de fostul regim dictatorial care prin caracterul lor discriminator, nedrept, au adus grave prejudicii materiale şi morale poporului român, intereselor legitime ale tuturor cetăţenilor, desfăşurării unor relaţii normale cu celelalte state”.

Prin urmare, la data înstrăinării, Statul nu mai avea un titlu valabil, fiind încălcate dispoziţiile Legii nr. 112/1995.

Legea nr. 112/1995 din 25.11.1995 pentru reglementarea situaţiei juridice a unor imobile cu destinaţia de locuinţe, trecute în proprietatea statului, publicată în Monitorul Oficial, Partea I nr. 279 din 29.11.1995, act intrat în vigoare la data de 28 ianuarie 1996, avea ca obiect de reglementare numai imobilele care au fost proprietatea persoanelor fizice, preluate cu titlu valabil, după cum se poate deduce din interpretarea art. 1 („Foştii proprietari - persoane fizice - ai imobilelor cu destinaţia de locuinţe, trecute ca atare în proprietatea statului sau a altor persoane juridice, după 6 martie 1945, cu titlu, şi care se aflau în posesia statului sau a altor persoane juridice la data de 22 decembrie 1989, beneficiază de măsurile reparatorii prevăzute de prezenta lege.”) şi ale art. 9 alin. 1 („Chiriaşii titulari de contract ai apartamentelor ce nu se restituie în natură foştilor proprietari sau moştenitorilor acestora pot opta, după expirarea termenului prevăzut la art. 14, pentru cumpărarea acestor apartamente cu plata integrală sau în rate a preţului.”).

Hotărârea Guvernului nr. 20/1996 din 17.01.1996 pentru stabilirea Normelor metodologice privind aplicarea Legii nr. 112/1995 pentru reglementarea situaţiei juridice a unor imobile cu destinaţia de locuinţe, trecute în proprietatea statului, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I nr. 16 din 23.01.1996 califică drept just titlu numai actele ulterioare anului 1950. În plus, este încălcat principiul separaţiei puterilor în stat, numai puterea judecătorească având dreptul să califice un act drept just titlu, aşa cum, în considerentele unui decizii, a statuat Curtea Constituţională a României atunci când a fost sesizată cu obiecţia de neconstituţionalitate asupra art. 1 din Legea nr. 112/1995.

Nu se poate afirma că, între situaţia reclamantei – fără o posibilitate reală a reparaţiei abuzului suferit în urmă cu 60 de ani și perpetuat și în prezent, doar cu

„speranţa” unor despăgubiri potrivit unor dispoziţii legale care nu își ating finalitatea nici după aproape 10 ani [art. 5 alin. (5) și art. 6 alin. (1) din O.U.G. nr. 94/2000 (Monitorul Oficial al României, Partea I nr. 308 din 04.07.2000) și Legii nr. 247/2005 (Monitorul Oficial al României, Partea I nr. 653 din 22.07.2005)] – şi situaţia pârâţilor al cărui titlu este fondat pe încălcarea flagrantă a drepturilor omului există o respectare a principiilor enunţate mai sus, la care se adaugă securitatea raporturilor juridice.

Interpretarea cu privire la concursul de legi este contradictorie. Pe de o parte, se susţine de către instanţele judecătorești că, între art. 480 Cod civil (art. 1 din Protocolul 1 la Convenţie) și O.U.G. nr. 94/2000, trebuie să se aplice legea specială, iar, pe de altă parte, instanţele recunosc ineficienţa dispoziţiilor legii speciale atunci când „indică” reclamantei calea pretinderii unor despăgubiri directe, ineficienţa mecanismelor de despăgubire din România fiind constatată la nivelul Curţii Europene a Drepturilor Omului (Curtea Europeană a Drepturilor Omului. *Hotărârea în cauza Gingis împotriva României*. Monitorul Oficial al României, Partea I nr. 458 din 02.07.2009).

8. Concluzii

Cu toate că nu a fost creat un sistem normativ coerent în România după 1989, ci unul bazat în mare măsură pe interesele anumitor categorii sociale, în detrimentul altora, au fost instituite sau recunoscute norme juridice menite a instituţionaliza statul de drept democratic, în special la nivel superior (e.g. Constituţia României, Convenţia Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăţilor Cetăţenești). Sistemul de drept însă, privit ca un ansamblu de sisteme de activităţi, a răspuns mai mult nevoilor unor grupuri interesate în a-și menţine privilegiile anterioare, pe care să le valorifice în noul context. Transpunerea sistemul normativ în sistemul de drept a fost compromisă, printre altele, și de manifestarea în continuare a ideologiei comuniste în special la nivelul executării și aplicării legii. Contradicţia dintre spiritul legii specific statului de drept democratic și ideologia comunistă a împiedicat funcţionarea sistemului de drept, încetinind procesul de schimbare a societăţii românești. Remarcabil este că pluralismul, dând șansă alegerii între mai multe opţiuni, a încurajat și soluţionarea contradicţiei prin valorificarea prioritară a noilor principii, factor ce a determinat evoluţia pozitivă în direcţia consolidării instituţiilor statului de drept democratic.

Referinţe bibliografice:

Almond, Gabriel și Sydney Verba. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press

Arato, Andrew. 1993. *Interpreting 89.* Social Research 60, 2 (Summer)

Brzezinski, Zbigniew și Carl Friedrich. 1956. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy. Cambridge*: Harvard University Press

Dahl, Robert. 1971. *Polyarchy*. New Haven: Yale University Press

Dahrendorf, Ralf. 1990. *Reflections on the Revolution in Europe*. New York: Random House

Del Vecchio, Giorgio. 1994. *Lecţii de filozofie juridică*, traducere de Josif C. Drăgan, Bucureşti : Europa Nova
Debbasch, Charles et al. 1983. *Droit constitutionnel et institutions politiques*. Paris: Economica
Dragomir, Alexandru. 2010. *Meditaţii despre epoca modernă*. Bucureşti: Humanitas
Drăganu, Tudor. 1992. *Introducere în teoria şi practica statului de drept*, Cluj-Napoca: Dacia.
Engestrom, Yrgo. 2001. *Expansive Learning at Work: toward an activity theoretical reconceptualization*. *Journal of Education and Work* 14, 1.
Hart, H.L.A.. 1999. *Conceptul de drept*, traducere de Ştefan Lupu. Chişinău: Sigma.
Ionescu, Cristian. 2003. *Tratat de drept constituţional contemporan*. Bucureşti: All Beck
Kelsen, Hans. *Doctrina pură a dreptului*, traducere de Ioana Constantin. Bucureşti: Humanitas
Leş, Ioan. 2001. *Tratat de drept procesual civil.* Bucureşti: All Beck
Linz, Juan. 1975. *Totalitarian and Authoritarian Regimes.* In Handbook of Political Science (vol. III), ed. Fred Greenstein şi Nelson Polsby. Adison-Wesley
Lupu, Mihai. 2011. „Sistemul de drept şi ordinea juridică. Stabilirea contradicţiilor care declanşează constituţionalizarea în cadrul sistemului de drept”. În *Idei şi valori perene*: XVI. Cluj-Napoca: Argonaut
Mosca, Gaetano. 1939. *The Ruling Class*. New York: McGraw-Hill Book Company, Inc.
Mungiu-Pippidi, Alina. 2002. *Politica după comunism.* Bucureşti: Humanitas
Muraru, Ioan şi Simina Tănăsescu. 2001. *Drept constituţional şi instituţii politice* (ed. IX). Bucureşti: Lumina Lex
Muraru, Ioan ş.a.. 2002. *Interpretarea Constituţiei – doctrină şi practică.* Bucureşti: Lumina Lex
Pareto, Vilfredo. 1961. *The Circulation of Elites.* In *Theories of Society. Foundations of Modern Sociological Theory* (vol. II), ed. Talcott Parsons. New York: The Free Press of Glencoe, Inc.
Dumitru, Radu. 1983. *Dicţionar de drept procesual civil.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică
Schumpeter, Joseph Alois. 1942. *Capitalism, Socialism and Democracy.* New York: Harper
Tismăneanu, Vladimir. 1997. *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel.* Iaşi: Polirom
Topor, Gabriel. 1994. „’Revoluţia’ după 1989”. *Revista Polis* 4.

Partea a II-a

Obiecte ale guvernării

Cetăţenii și revoluţia: tehnici de producere a cetăţeniei în România comunistă, 1965-1989*

Emanuel Copilaș

În loc de introducere: resorturi discursiv-ideologice ale cetăţeniei

Calitatea de cetăţean, de membru cu drepturi depline al unui *polis*, nu este o invenţie recentă. A fost concepută în antichitate, deși într-un sens mult mai restrictiv și exclusivist decât cel utilizat în prezent. Impresionanta democraţie ateniană, de exemplu, conta doar pe câteva mii de cetăţeni, bărbaţi cu statut social și o anumită avuţie; marea majoritate a populaţiei (sclavii, femeile, copii) reprezentau instrumentele pasive aflate la discreţionarul decizional al cetăţenilor, în ciuda faptului că munca lor asigura existenţa și continuitatea *polis*-ului. În perioada modernă, sensul cetăţeniei s-a modificat, în strânsă interdependenţă cu cel al democraţiei. Ultima a devenit, pe măsură ce comunităţile umane se extindeau, reprezentativă, indirectă, direcţia de manifestare transformându-se corelativ din orizontală (democraţia directă) în verticală (democraţia reprezentativă) (Sartori 1999, 39-40). Corelativ, noul tip de democraţie opera cu subiecţi care doreau mai degrabă limitarea puterii politice decât gestionarea sau exercitarea ei, așa cum se întâmpla în antichitate: „libertatea modernă era libertatea persoanei private, nu a cetăţeanului, și era libertate faţă de politică în aceeași măsură ca libertate în politică" (Miller 2000, 104). Însuși termenul „privat", observă Sartori, își schimbă radical sensul. Dacă în democraţiile antice absenţa calităţii de cetăţean era percepută de cei care se considerau îndreptăţiţi să o obţină ca o privare, ca o lipsire a persoanei de un bun inalienabil, în democraţiile moderne „privat" înseamnă preponderent personal, un spaţiu intim și protejat de imixtiunile arbitrare ale politicului (Sartori 1999, 260).

Oarecum de la sine înţeles, în noile democraţii ponderea fiecărui cetăţean în decizia asupra problemelor obștești nu avea cum să nu se diminueze. Pentru a compensa acest neajuns, dar și din multe alte motive, democraţiile liberale au extins calitatea de cetăţean asupra tuturor rezidenţilor adulţi ai unui stat. Noile forme ale puterii, observă Michael Foucault, sunt mult mai eficiente și insidioase deopotrivă, având ca unic scop prezervarea și optimizarea funcţionalităţii statului ca instituţie, spre deosebire de perioadele istorice în care puterea era masiv personalizată (Foucault 2005a, 88). La rândul său, guvernarea (preponderent teritorială) se transformă în „guvernamentalitate", adică „ansamblul format din instituţiile, procedurile, analizele și reflecţiile, calculele și

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", cofinanţat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

tacticile care permit exercitarea acestei forme absolut specifice, deși complicate, de putere care are ca țintă principală populația, ca formă majoră de cunoaștere economia politică, iar ca instrument tehnic esențial dispozitivele de securitate" (Foucault 2005a, 71). Puterea politică modernă „științificizează" de asemenea și dreptul: pedepsele devin mai puțin atroce, mai puțin spectaculoase, în schimb ele se adresează acum individului ca atare, nu faptei penale. Noile tehnologii ale puterii produc criminalitatea ca formă de reglementare a comportamentului populației prin impunerea unor standarde de normalitate care funcționează administrativ, în direcția creșterii productivității economice (Foucault 2005b).

Cetățenia, termen pe care îl utilizez în sens filozofico-politic, nu este, așa cum voi încerca să argumentez pe parcursul studiului, o categorie politică trans-discursivă. În ciuda faptului că există o indeniabilă contiguitate între cetățenie în sensul liberal, respectiv cetățenie în sensul leninist al termenului, ambele fiind forme de adaptare la un anumit *status quo*. Dar, dacă regimurile liberale doreau păstrarea și perfecționarea acelui *status quo*, cele leniniste urmăreau fără doar și poate depășirea lui. În intensul conflict ideologic desfășurat de-a lungul Războiului Rece, regimurile liberale și cele leniniste au concurat agresiv pentru a impune propriul sens particular-privilegiat, generator al unui comportament politic aferent – cetățeniei. Numai că, în timp ce în cadrul relației liberale putere-individ, ultimul, în calitate de cetățean, era, deși preoponderent semnificat în discursul oficial, la rândul său semnificant, chiar dacă întreaga relație avea și are la bază o evidentă asimetrie semantico-politică – în cadrul relației leniniste putere-individ, asimetria și diferența dintre cele două părți nu era recunoscută decât ca o temporară anomalie. În acest discurs, cetățeanul era un permanent și vehement semnificat. Raportarea Republicii Socialiste România (RSR) la problematica cetățeniei o dovedește fără doar și poate.

Prezentul studiu pornește de la ipoteza că tehnologia puterii existentă în România comunistă între 1965 și 1989 relevă ambiția unei republici omniprezente de a-și produce cetățenii cât mai minuțios posibil, fără a fi la rândul său produsă de ei. Dimensiunile principale ale acestei tehnologii politice, urmând a fi hașurate pe parcurs și analizate explicit la finalul textului, sunt: angajarea materială (industrie, agricultură – tehnica material-coercitivă) și deopotrivă simbolică (propagandă, festivități și spectacole publice, toate având rolul de a ameliora „conștiința politică" și patriotismul cetățenilor – tehnica simbolic-remunerativă) a populației în marele semnificant gol numit „construcția socialismului", respectiv excluziunea politico-ideologică urmată de reeducare („elemente bolnave", „descompuse", „trântori", „leneși" și „nebuni" - tehnica punitiv-psihiatrică de producere a cetățeniei). Până atunci, se impune însă o discuție preliminară amănunțită a problematicului concept de cetățenie în accepțiunea discursului leninist, a celor trei ipostaze ale subiectului politic (comunist, cetățean, patriot), respectiv luarea în considerare a câtorva elemente specifice de biopolitică național-comunistă.

Nu în ultimul rând, trebuie menționat faptul că prezentul studiu se integrează în economia tematică generală a volumului prin faptul că evidențiază raportul dintre stat și cetățean într-un interval de timp specific prin intensitatea și unicitatea practicilor disciplinare destinate integrării subiecților politici, cetățenii RSR, în ordinea discursului oficial. Ca idee, respectiv ca practică politică, guvernarea este cum nu se poate mai diferită în regimurile liberale în raport cu cele leniniste. În primele, a guverna înseamnă autogestionarea politică a unei societăți care își autoinstituie, prin mijloace democratice, o conducere colectivă și astfel reprezentativă. Ca guvernați, cetățenii au acces, prin

intermediul reprezentanţilor lor, guvernanţii, la influenţarea procesului decizional. Desigur, guvernanţii au tendinţa să reprezinte din ce în ce mai puţin, odată cu trecerea timpului, interesele guvernaţilor, concentrându-se cu predilecţie pe propriile interese. Aici intervine alternanţa politică, alegerile libere periodice menite să revitalizeze sistemul politic în sensul de prevenire a creşterii coruptibilităţii facţiunii care s-a menţinut prea mult timp la putere și care dă semne că este tot mai puţin interesată de soarta *polis*-ului în ansamblu în raport cu propria ei soartă. Sau, așa cum simplu și percutant s-a exprimat Churchill, „democraţia este cel mai rău sistem politic din lume cu excepţia tuturor celorlalte".

În regimurile leniniste în schimb, guvernarea nu înseamnă numai administrarea unei societăți, ci și permanenta ei (re)producere într-o direcţie transformatoare, militantă, nouă. Sigur, s-a scris enorm despre faptul că și regimurile liberale ar proceda în acest fel. Michel Foucault cu a sa „guvernamentalitate", Herbert Marcuse și a sa „toleranţă represivă", Antonio Gramsci și „cultura guvernanţilor" versus „cultura guvernaţilor" – pentru a lăsa la o parte vechile critici marxiste la adresa societăţii civile, înţeleasă ca insidios mecanism de autoperpetuare și de legitimare al capitalismului – toţi acești autori au considerat că între regimurile liberale și cele leniniste există o diferenţă de grad, nu una de natură: practicile guvernamentale liberale ar fi doar mai „*soft*", obţinând în schimb rezultate mult mai durabile decât cele obţinute de către și în interiorul regimurilor leniniste. Din punctul meu de vedere, între cele două forme de guvernare există o diferenţă de natură, nu una de grad, această diferenţă fiind sesizabilă în primul rând în ceea ce privește raportarea ambelor tipuri de regimuri la prezent, relaţia fiecăruia cu un anumit tip de *status quo*.

Cetăţenie și luptă de clasă: o contradicţie antagonică?

Spre deosebire de regimurile liberale, cetăţenia în regimurile leniniste conţine o contradicţie majoră, contradicţie ce reflectă însăși natura divizată, schizoidă chiar, a acestor regimuri. În cazul regimurilor liberale, cetăţenia este un element de legitimare a *status quo*-ului. Toate criticile la adresa puterii venite din partea societăţii civile acţionează ca un fel de supapă de detensionare care eludează, prin interiorizare, orice punere în problemă de anvergură a ordinii politico-economice existente, confirmând-o în același timp. Capacitatea hegemonică a discursului liberal este în această privinţă net superioară discursului leninist, care nu și-a oferit o astfel de supapă de detensionare, un astfel de mecanism de reglementare internă care să prevină acumularea unor tensiuni cu potenţial subversiv major. Regimurile leniniste urmăresc să abolească distanţa dintre societate și politică, considerând că socialul este perfect transparent în raport cu sine însuși și politica se poate topi în societate într-un întreg armonios, lipsit de contradicţii și exploatare. Acest deziderat se reflectă în ambiţia ultimă a leninismului de a suprapune și ulterior identifica proletariatul, clasă generică în sine, cu întreaga societate și ulterior, după ce revoluţia mondială va fi avut loc, cu întreaga lume.

Jowitt (1993) distinge între mișcări leniniste (partide revoluţionare) și regimuri leniniste, partide revoluţionare ajunse la putere și constrânse să acţioneze și pe filieră guvernamentală, statală. Numai că partidele leniniste se comportă ca niște „fortăreţe" în raport cu societatea pe care urmăresc să o modeleze în conformitate cu propriile principii

revoluţionare. Intransigenţa ideologică și militantismul se pot dilua la o expunere prelungită a partidului în raport cu „masele șovăielnice" și tributare unei mentalităţi retrograde și oportuniste, „mic-burgheze" într-un cuvânt. Asta pe lângă faptul că partidul ca organizaţie poate fi infiltrat și erodat din interior, pe lângă „carieriști", de tot felul de agenţi ai puterii. Odată ajunse ele însele la putere, partidele leniniste au, pe lângă responsabilitatea faţă de propriii membri, și responsabilităţi statale. Iar societatea, la care se raportează cu o permanentă neîncredere, dacă nu chiar ostilitate, este abordată (asaltată, mai bine spus) printr-o complexă strategie: insulare-penetrare-transformare. Pentru Jowitt, partidul „fortăreaţă" se izolează în primă fază relativ la tendinţele ideologice dizolvante ale societăţii, încercând să își păstreze și consolideze ceea ce în limbaj propagandistic era numit „puritatea rândurilor", pentru ca apoi să demareze un lung și laborios proces de „penetrare" a acesteia, de difuzare a propriului discurs astfel încât să devină tot mai familiar publicului larg – proces având ca finalitate transformarea societăţii „după chipul și asemănarea" partidului. Numai atunci când aceasta se va comporta și va acţiona ca un gigantic și monolitic partid la rândul ei, numai atunci se poate pune vechea problemă marxistă a dispariţiei statului și implicit partidului. Adică a încheierii revoluţiei. În acest context trebuie subliniat că marxismul diferă profund de leninism din multe puncte de vedere, așa cum se evidenţiază de altfel în literatura de specialitate (vezi Kubálková și Cruickshank 1980, 31-34, 99-100, 115-121; Tucker 1969, 10-11; Copilaş 2012; Copilaş 2013).

Radicalismul partidului, o grupare fanatică și ultra-militantă, formată din ceea ce Lenin numea „revoluţionari de profesie", este invers proporţional cu succesul său politic (Tucker 1969, 187-188). Aici rezidă, așa cum vom vedea, una din marile probleme ale lui Nicolae Ceaușescu, dezamăgit și îngrijorat de faptul că Partidul Comunist Român (PCR) se transforma progresiv într-un partid de „funcţionari", incluzând tot mai puţini „activiști revoluţionari" (Ceaușescu 1989, 233). Birocratizarea și rutina reprezintă inamicii principali ai regimului leninist, catalogat pertinent de către Robert Tucker drept „regim revoluţionar dinamic de masă sub auspicii monopartinice" (1971, 7). Birocratizarea este însă inevitabilă deoarece, așa cum am amintit deja, regimurile leniniste au responsabilităţi nu numai pe linie de partid, ci și pe linie de stat. Iar cu timpul, ultimele tind să devină prioritare în raport cu primele, fenomen tradus în termeni leniniști prin diminuarea „vigilenţei" și/sau a „combativităţii revoluţionare" și echivalând cu invadarea și lenta dezagregare a partidului de către influenţe externe, „mic-burgheze", provenite atât din propria societate, cât și din afara graniţelor ţării (Ceaușescu 1989, 222).

Dilema fundamentală în acest caz este că regimul leninist are nevoie, din punctul de vedere al partidului, de cât mai mulţi „activiști revoluţionari", comuniști devotaţi, patrioţi, în timp ce, pe filieră statală, este nevoit să aibă de-a face cu simpli și banali cetăţeni, cărora încearcă în permanenţă să le insufle o „nouă" conștiinţă politică, revoluţionară, o nouă moralitate, o nouă etică, pe scurt, să îi transforme în celebrii „oameni noi". Nikita Hrușciov era perfect conștient de acest problematic aspect: „Noi suntem comuniști. Nenorocirea este că am preluat puterea și am înlăturat pe capitaliști și moșieri și prin aceasta am devenit ostași ai revoluţiei mondiale și purtăm răspundere pe linie de stat. Noi purtăm răspundere nu numai ca comuniști (sic!), ci avem și o răspundere naţională. În această situaţie se află toţi cei care au luat puterea" (Buga 2012, 210). Cum transformi cetăţenii în comuniști? Sau cum îi împiedici măcar să devină membri de partid

pe cei mai puţin „înaintaţi" ideologic, dar în același timp deosebit de pragmatici, cum obstrucţionezi birocratizarea partidului, menţinerea lui pe coordonate revoluţionare, dinamice, militante, prevenind osificarea birocratică, cum previi transformarea unei organizaţii având tradiţii politice „ilegaliste" și subversive, contestatare la adresa *status quo*-ului politic, într-un comod și până la urmă mic-burghez partid de guvernământ? Cum și până unde să faci concesii unui prezent politic indezirabil, unui temporar stat, pe care ești nevoit să îl conduci în condiţii ostile sau cel puţin nefavorabile atât în plan intern, cât și extern, stat alcătuit, până la definitivarea revoluţiei globale, din temporari și imaturi ideologic cetăţeni? Sunt câteva din întrebările pe care sunt sigur că Ceaușescu și le punea frecvent, chiar dacă altfel formulate, și la care nu a încetat să răspundă nici până în ultimul moment altfel decât în maniera unei inflexibilităţi ideologice debordante (Ceaușescu 1989, 223).

Un partid al comuniștilor, nu al cetăţenilor, cel puţin nu al cetăţenilor ca cetăţeni, ci ca viitori comuniști, ca oameni care vor fi renunţat la îndoială, duplicitate, la mentalitatea individualistă și la prevaricaţiunile specifice birocraţilor, dar reverberând la nivelul întregii societăţi. Deși era practic imposibil de distins, în cadrul regimurilor leniniste, partidul de stat, primul se afla în raport cu ultimul într-o relaţie de subordonare. „Organele de partid" nu aveau dreptul să înlocuiască organizaţiile „obștești" sau „de masă", nici „consiliile oamenilor muncii", colective ale muncitorilor din fabrici care răspundeau pentru calitatea producţiei și îndeplinirea planurilor de producţie pe linie de stat, muncitorilor incumbându-le deci în acest caz obligaţii în calitatea lor de cetăţeni. Pe de altă parte, „membrii de partid din aceste organisme și din toate sectoarele de activitate răspund, în faţa organelor de partid, de activitatea lor și a organismelor din care fac parte" (Ceaușescu 1989, 204; vezi și Ionescu 2009, 61-74).

Partidul acţiona deci, în termenii lui Foucault, ca un instrument de „păstorire" a conștiinţelor individuale, pe care le dorea revoluţionare, permanent orientate spre angajament și sacrificiu în favoarea unui bine colectiv suprapus rigid cu interesele regimului. Simplul civism nu putea asigura o astfel de mobilitate, voluntară și asumată deopotrivă; conștiinţa cetăţenească, în măsura în care exista, reprezenta un inamic ideologic; purtătorii ei erau în schimb indispensabili construirii socialismului. Lenin afirmase fără echivoc: „Noi putem (și trebuie) să începem construcţia socialismului nu cu un material uman imaginar sau anume creat de noi, ci cu un material uman pe care ni l-a lăsat moștenire capitalismul" (Lenin 1954, 593). Acest „material" era însă mai dificil de modelat decât se anticipase în primă instanţă. Pe de altă parte, în regimurile leniniste nu se poate discuta de cetăţeni în accepţiunea liberală a termenului, deoarece conceptul de societate civilă este aici, așa cum am discutat deja, total absent. În primul caz cetăţenii sunt subiecţi juridici, inamici indispensabili partidului „fortăreaţă" în procesul de transformare revoluţionară a societăţii, peremptoriu semnificaţi. În al doilea caz, cetăţenii sunt și subiecţi juridici, dar și parteneri, cu drepturi minimale, ce-i drept, ai guvernării. Deși sunt în mare măsură semnificaţi, semnifică la rândul lor guvernarea, „instanţa hegemonică" (Laclau) producătoare a discursului oficial. Chiar dacă Marx a considerat acest aspect un simplu truc al perpetuării și legitimării democratice a capitalismului, el s-a dovedit de o importanţă capitală în procesul gradual al contestării și emancipării civice, oricât de redusă și incompletă ar putea fi considerată.

Alocând orice mijloc obiectivului general de a reduce și ulterior elimina distanţa dintre partid (politic) și populaţie (social), regimurile leniniste dislocau sensul liberal al cetăţeniei, propensiunea sa anti-naţionalistă, anti-rasistă, anti-xenofobă, într-un cuvânt, anti-discriminatorie și egalitară în sens civico-democratic (vezi Oommen 1997, 234-235) – pentru a o transforma într-un mijloc de discriminare a subiecţilor politici, creator de inegalitate. „Cetăţenii cei mai înaintaţi și mai conștienţi din rândurile muncitorilor, ţăranilor, intelectualilor și ale celorlalte categorii de oameni ai muncii”, putem citi în Constituţia RSR din 1969, „se unesc în Partidul Comunist Român, cea mai înaltă formă de organizare a clasei muncitoare, detașamentul ei de avangardă” (1969, 9). Cetăţenia nu reflectă o legitimitate prezentă, așa cum se întâmplă în regimurile liberale, ci o situaţie inevitabilă juridic și indezirabilă politic, o stare temporară care se va finaliza prin transformarea fiecărui cetăţean într-un comunist devotat: „...într-o anumită etapă, însuși partidul va dispărea. Dar aceasta se va realiza nu prin crearea unui vid, ci tocmai prin simbioza între membrii de partid și cei ce nu sunt membri ai partidului, în care toţi vor acţiona după principii comuniste...”. Altfel spus, „trebuie să dezvoltăm valorile morale și virtuţile umane specifice fiecărui cetăţean, în strânsă concordanţă însă cu gândirea filozofică și etica socială revoluţionară...”; „Comuniștii (...) trebuie să acţioneze pentru a ridica pe toţi cetăţenii la nivelul cerinţelor care se pun în faţa unor constructori ai societăţii comuniste”, obiectiv care face necesară „recompensarea fiecărui cetăţean după meritele în lupta pentru progresul societăţii socialiste” (Ceaușescu 1989, 241, 314, 294-295). Nu numai partidul, ci și statul ar fi dispărut la un moment dat, pe măsură ce revoluţia era dusă la bun sfârșit. Dar „chiar și în comunism, când va dispărea statul, societatea nu va admite decât ceea ce va considera că îi este util !” (*Rolul conducător al partidului*... 1972, 180; *Activitatea ideologică*... 1972, 93).

Cetăţenia era o categorie atât de ambiguă în comunism deoarece contrasta direct cu principiul luptei de clasă. Pentru partidul leninist, lupta de clasă – preluată din vocabularul marxist, unde „istoria tuturor societăţilor de până azi este istoria luptelor de clasă” (Marx, Engels 2006, 11) – reprezintă mijlocul indispensabil de construire a unei societăţi omogene și de înfăptuire în acest fel a revoluţiei; pentru regimul leninist, acţionând în calitate de stat, o anumită preocupare pentru bunăstarea cetăţenilor se impune de la sine. Cetăţenia este, în interiorul discursului liberal care a produs-o, un principiu egalizator în sens civic, un concept și o practică prin definiţie statice, revendicându-se de la păstrarea și ameliorarea unei anumite ordini social-politice; leninismul dorește tocmai abolirea acelei ordini, iar lupta de clasă este un principiu dinamic, centrat pe militantism și „transformări revoluţionare”, pe înlocuirea „vechiului” retrograd și mic-burghez cu „noul” înţeles ca anticameră a revoluţiei.

Comunist, patriot, cetăţean – ipostaze ale subiectului politic

În tradiţia izolaţionist-agresivă tipică partidelor leniniste, PCR adoptase o poziţie mefientă faţă de populaţie, numită, în funcţiile de oscilaţiile ideologice ale momentului și de așteptările/dezamăgirile partidului, fie „oamenii muncii”, „masele populare”, „masele largi”, „popor”, fie „masele fără de partid”. RSR în schimb, dimensiunea statală a regimului, era obligată juridic să trateze toţi rezidenţii ţării drept cetăţeni. O parte din

ambiguităţile acestei situaţii le-am constatat în paginile de mai sus. Categoria cetăţeni punea statul într-o postură sensibilă, la fel de dependentă de fluctuaţiile ideologiei ca partidul căruia îi era de altfel subordonat – dar îl obliga în același timp să păstreze o anumită stabilitate, un compromis cu prezentul, chiar dacă strategic și incomplet. Ceaușescu emite o teorie interesantă în această privinţă, aparent contradictorie cu militantismul solicitat în permanenţă populaţiei: „trebuie să se renunţe complet la concepţia greșită, care se manifesta pe timpuri, că dictatura proletariatului este neîngrădită de lege". Ideologia, transformată într-o anexă a juridicului, partidul într-o anexă a statului? Cel puţin asta reiese din continuarea ideii. „Este neîngrădită de legile societăţii vechi, burgheze, dar puterea clasei muncitoare, a oamenilor muncii nu se poate întări și dezvolta decât pe bază de lege, asigurându-se respectarea strictă a legilor societăţii noastre socialiste!" (*Rolul și locul omului*... 1978, 107; vezi și *Statutul partidului*... 1974, 17). Natura duală a regimului, partid dinamic/transformator, respectiv stat, static/birocratic, își spune din nou cuvântul. Putem considera însă că Ceaușescu nu făcea decât să condamne, prin sintagma „concepţie greșită, care se manifesta pe timpuri", perioada interbelică, în care minusculul partid comunist din România era subordonat Cominternului, a treia internaţională comunistă fondată de Lenin în 1919 și perfecţionată de Stalin în deceniile următoare, înainte de a fi desfiinţată în 1943 ca un gest de bunăvoinţă faţă de aliaţii occidentali nemulţumiţi de propaganda subversivă a Moscovei și prea puţin dispuși să asiste Uniunea Sovietică în respingerea invadatorului nazist – perioadă în care partidul a fost constrâns să adopte poziţii explicite împotriva integrităţii României Mari (Constantiniu 2001, 31-32; vezi, pentru critici explicite la adresa Cominternului, *Naţiunea socialistă*... 1972, 103; Fischer 1989, 31; Tismăneanu 1984, 78; Preda și Opriș 2009, 341; Verdery 1991, 118). Este posibil ca afirmaţia să fi reprezentat și o strategie de pacificare a cetăţenilor ostili politicii oficiale, urmată de o eventuală înregimentare a lor.

Cert este că, nevoit să se comporte în măsură tot mai mare ca stat, pe măsură ce industrializarea masivă și „revoluţi agricolă" antrenau o augmentare corelativă a segmentului birocratic, PCR devine un partid tot mai „individualist". Ceaușescu identifică soluţia în „organizarea timpului liber al activului nostru de partid și de stat", acesta din urmă trebuind să își desfășoare cea mai mare parte a sarcinilor într-o relaţie tot mai apropiată cu „masele de oameni ai muncii", proces de natură să consolideze „spiritul de viaţă colectivă" și să demanteleze „spiritul individualist care începe, din păcate, să se facă simţit". Asta deoarece comuniștii, revoluţionarii autentici, „trebuie să fie dușmani neîmpăcaţi ai individualismului mic-burghez" (*Rolul și locul omului*... 1978, 97, 117). Comunist nu era acela care accepta mecanic deciziile partidului, recunoscându-i în orice împrejurare „rolul conducător", deoarece așa procedează „fiecare cetăţean al patriei noastre"; comunismul înseamnă mult mai mult, devotament autentic, neprecupeţirea niciunui efort pentru „înfăptuirea liniei partidului" pe toate planurile, în special în domeniile în care își desfășoară activitatea. „Aceasta este o problemă – ca să spun așa – a A.B.C.-ului comunismului", indispensabilă pentru revoluţia naţional comunistă. „Și acest lucru trebuie înţeles de toţi tovarășii" (*Dezvoltarea și perfecţionarea*... 1972, 317). Devine tot mai clar un mare paradox al „Epocii de Aur", având în centru un lider mefient și din ce în ce mai anxios în relaţie cu propriul partid, invadat de „individualism mic-burghez" – lider care, în același timp, urmărea prin toate mijloacele creșterea excesivă a productivităţii în industrie și agricultură și eliminarea integrală a șomajului („trebuie să ne preocupăm serios ca fiecare cetăţean să fie încadrat în muncă" - *Rolul și locul omului*... 1978, 99) – procese necesitând o

inevitabilă circumscriere birocratică și deci statală. Era practic imposibil pentru un regim leninist să aibă și un partid dinamic, militant, revoluţionar, și o centralizare statală deplină a economiei și societăţii, generatoare de mecanisme birocratice statice, stabile, tot mai comode și inevitabil „mic-burgheze” prin însăși natura lor.

Portretul comunistului, al „omului nou” necesar construirii socialismului, se conturează tot mai clar. El este „luptătorul de avangardă împotriva vechiului”, atât în plan intern, cât și internaţional, însușindu-și activ concepţia revoluţionară, nu ascunzându-și imobilismul ideologic și politic după „anumite teze și idei generale, enunţate la timpul lor de clasicii marxism-leninismului”; comunistul este de asemenea „cinstit, curajos, demn” și nu se compromite prin „manifestări de admiraţie și de ploconire faţă de tot ce vine peste hotare, fie că este valoros, fie că nu”, este convins că trebuie să privească numai „înainte, împreună cu partidul, spre făurirea comunismului în România”, dispune de o morală nouă, „ce servește la distrugerea societăţii vechi, exploatatoare și la unirea tuturor celor ce muncesc în jurul proletariatului”, afirmă și dezvoltă prin toate mijloacele posibile „spiritul revoluţionar (...) în toate sectoarele de activitate”, inclusiv, sau mai ales, în etică, deosebită de moralitatea individuală prin amploare, o etică a „întregii societăţi”, capabilă să ofere „o autentică conștiinţă (sic!) a participării” tuturor cetăţenilor la configurarea „socialismului multilateral dezvoltat”, la dezvoltarea unei concepţii adecvate „faţă de proprietatea socialistă” căreia îi sunt străine „furturile, delapidările, sustragerile de orice fel” din bunul public, infracţiuni „ce lovesc în interesele tuturor oamenilor muncii” și „sunt acte ostile construcţiei socialiste”, în ultimă instanţă „acte contrarevoluţionare” (*Activitatea ideologică*... 1972, 89; Ivan 2009, 108-128; *Rolul științei*... 1972, 86; *Plenara*... 1971, 53, 74; *Rolul conducător la partidului*... 1972, 156; Lenin *apud* Grigoraș 1974, 137; Damian 1975, 38; Zanc 1975, 37-38; Pantazi 1975, 36; *Perfecţionarea relaţiilor de producţie*... 1972, 46; Turtoi 1979, 46). Pentru a identifica forme cât mai „noi” și „eficiente” de pedagogie socială, comunistul trebuia să se preocupe de perfecţionarea și fortificarea atitudinii critice, de „creșterea continuă a spiritului ofensiv” relativ la tarele societăţii, la imobilismul ei funciar și în esenţă „contrarevoluţionar” (Bobocea 1973, 48). În acest sens, propaganda asiduă la nivel central și local era chemată să devină un real „mijloc de combatere a fenomenelor negative” din sfera economico-socială, extirpându-le pe cât posibil, și ulterior, într-un viitor tot mai nebulos și mai incert, integral „din comportamentul cetăţenilor” (Paranici 1973, 59).

Nedispunând de prea mulţi comuniști, nici de suficienţi patrioţi, PCR se vedea limitat și subminat în proiectul său revoluţionar de către aceiași recalcitranţi și terni cetăţeni. Așa că a utilizat diferite organizaţii paravan, „obștești”, pentru a îi ţine sub permanentă observaţie. Chiar dacă partidul, reprezentând poporul „prin cei mai buni fii ai săi”, avea în 1981 aproximativ trei milioane de membri (Ceaușescu 1989, 228-309), marea majoritate a populaţiei o alcătuiau tot „masele fără de partid”. În acest sens, a fost înfiinţat încă din 1968 Frontul Unităţii Socialiste (FUS), redenumit în 1980 Frontul Democratic al Unităţii Socialiste (FDUS, probabil pentru a atenua criticile occidentale referitoare la nerespectarea drepturilor omului de către regim) ca „expresie a întregului popor” (Buzatu 1975, 19; Cuciuc 1986, 85). Pe măsură ce proiectul revoluţionar al PCR devenea tot mai caduc, eșuând în impulsionarea mobilităţii voluntare și a creării noii conștiinţe ideologice, naţional-comuniste, regimul insista tot mai des pe importanţa factorului politic, în ultimă instanţă represiv, în „construirea socialismului”. Inversând

integral relaţia marxistă structură-suprastructură, PCR argumenta că „perfecţionarea democraţiei socialiste", ca „fenomen suprastructural complex" și continuu, „nu rezultă automat din natura bazei economice a socialismului, ci depind(e) în mod hotărâtor de acţiunea factorului subiectiv, înainte de toate de factorul politic, reprezentat de partidul comunist din fiecare ţară socialistă" (Buzatu 1975, 20; vezi și Florea și Moraru 1973, 30-31). Înlocuind transformarea socială, firească și de durată, cu o transformare politică artificială și alertă, PCR își propunea, prin intermediul FUS, formarea „cetăţenilor patriei în spiritul înaltelor idealuri ale socialismului, al devotamentului neţărmurit faţă de patrie și partid", împreună cu „respectul și dragostea pentru minunatele tradiţii de luptă ale poporului nostru pentru eliberarea socială și naţională", respectiv „pentru triumful cauzei libertăţii, independenţei și suveranităţii naţionale" și „respectarea neabătută a legilor ţării" (Buzatu 1975, 42, 47; Olteanu, Ceaușescu în *Statul socialist...* 1976, 248-252; Florea și Moraru 1973, 38, 41; *Congresul al X-lea...* 1969, 71; *Perfecţionarea organizării...* 1972, 187-189).

Pentru că ne aflăm deja la jumătatea capitolului, se impune o revizuire succintă a materialului parcurs până acum, sub forma tripartită a tehnologiei discursive pe care am anunţat-o în secţiunea introductivă. Pe cale de consecinţă, consider că raportul putere-cunoaștere în România anilor 1965-1989 poate fi compartimentat în trei părţi interdependente și mutual constitutive:

Corectitudinea în muncă, sau tehnica material-coercitivă de producere a cetăţeniei, a fost abordată tangenţial în secţiunea referitoare la cele trei ipostaze ale subiectului politic din RSR. Producţia naţională, bunurile publice, infrastructura, toate acestea trebuiau tratate cu respect și deferenţă de către toţi cetăţenii. Nimic neobișnuit până aici: și în regimurile liberale se negociază permanent consensul asupra interesului public, numai că guvernaţii, sindicatele au acolo un cuvânt de spus în acest proces, chiar dacă având o pondere mai redusă decât cea a patronatelor, edililor, guvernanţilor. Și chiar dacă importanţa acestui cuvânt se diminuează vertiginos în prezent. În regimurile leniniste însă, cu precădere în RSR, se urmărea, așa cum ne amintim, tocmai suprimarea distanţei între social și politic, între guvernaţi și guvernanţi deoarece „chiar și propriile noastre neajunsuri și imperfecţiuni pot dăuna cuceririlor revoluţionare", acestea din urmă reprezentând „valori fundamentale ale societăţii socialiste", atât materiale, cât și ideatice (Popa 1987, 109, 166). Bunurile publice și interesul colectiv nu reprezentau deci nimic altceva decât o perenă formă de coerciţie, de disciplinare a cetăţenilor pentru a-i reinventa, pe termen scurt și mediu, ca patrioţi, iar pe termen lung ca autentici revoluţionari, comuniști convinși, nu pragmatici, „oportuniști", așa cum deseori reproșa Ceaușescu subminarea din interior a PCR, atribuind-o individualiștilor „mic-burghezi" și „tovarășilor" cu un spirit practic deosebit de dezvoltat, interesaţi exclusiv de posibilităţile de „căpătuială".

„Munca este o îndatorire de onoare pentru fiecare cetăţean al ţării", fiecăruia dintre aceștia oferindu-i-se „posibilitatea de a desfășura, potrivit pregătirii sale, o activitate în domeniul economic, administrativ, social sau cultural, remunerată după calitatea și cantitatea ei" (*Perfecţionarea repartiţiei...* 1972, 34). Posibilitatea însemnând desigur obligaţia. Numai că munca depusă de cetăţeni pentru „construcţia socialismului" îl indispunea pe Ceaușescu din mai multe motive. În primul rând, deoarece prea puţini dintre aceștia dovedeau că înţeleg necesităţile momentului și sacrificiile aferente, impuse de însuși ritmul accelerat al dezvoltării economice.„Unii ar dori să fie retribuiţi ca și când am

fi ajuns în comunism, în sensul de a primi de la societate după nevoi, dând în schimb după capacitate – sau chiar mai puţin”. Astfel de atitudini „egalitariste”, imposibile de altfel și după emergenţa comunismului, „nu au nimic în comun cu principiile după care se ghidează azi societatea noastră”. Angajaţii nu pot fi însă remuneraţi decât în funcţie de „aportul fiecăruia la munca generală”; pe de altă parte, diferitelor categorii de „oameni ai muncii” le corespund necesităţi diferite (*Perfecţionarea repartiţiei*... 1972, 54) „raţional”, „ştiinţific” validate, printre alţii, și de către doctorul Iulian Mincu, mai sus citat. În acest sens, PCR, împreună cu toţi cetăţenii „înaintaţi”, avea ca misiune principală înmulţirea eforturilor „împotriva oricăror tendinţe de egalitarism mic-burghez” (Ceaușescu 1989, 299), de egalitarism al comodităţii, suficienţei și individualismului consumerist, ireconciliabil cu „eroismul” și „romantismul revoluţionar”, pentru care nimic nu este imposibil.

„Totul pentru patria noastră socialistă!”, sau tehnica simbolic-remunerativă de producere a cetăţeniei, sintetizează dezideratul regimului de a suprapune și de a înlocui remanenţele individualiste, mic-burgheze ale cetăţenilor cu propriile aspiraţii, practice și și în același timp ideologice. „Totul pentru socialism, totul pentru popor, totul pentru patria noastră socialistă – Republica Socialistă România!” (*Naţiunea socialistă* 1972, 141). Transformarea fiecărei întreprinderi într-o „puternică cetate de muncă revoluţionară”, într-un „colectiv revoluţionar”, era imposibilă, așa cum am observat, în absenţa unei transformări ideologice radicale, alcătuită dintr-o osmoză aproape perfectă între leninism și naţionalism, tocmai în sensul xenofob și agresiv pe care PCR pretindea că l-a eradicat o dată pentru totdeauna, înlocuindu-l cu „patriotismul revoluţionar socialist” (Ceaușescu 1989, 70; Răducu și Deliman 1983, 47). Avertizând împotriva unei „posibile false sau parţial false conștiinţe patriotice” a unor cetăţeni insuficient maturizaţi ideologic sau chiar a unor membri de partid, a burgheziei naţional comuniste anterior discutată, Constantin Răducu și Ecaterina Deliman erau de părere că libertatea specifică societăţilor capitaliste echivalează cu „negarea oricărei supuneri a individului faţă de comandamentele societăţii, cu spontaneitatea gândirii și acţiunii, cu carierismul (sic!)”, în timp ce în societăţile socialiste libertatea este organic împletită cu interesele colective, transformându-se astfel în „responsabilitate politică” și fiind „de nedespărţit de atitudinea patriotică a cetăţeanului”, pe care o completează și o ridică la un nivel superior (Răducu și Deliman 1983, 122, 125).

Pentru promovarea patriotismului (aparent) dincolo de canonul discursului oficial au fost create gigantice competiţii sportive, cum a fost cazul „Daciadei”, în ultimul deceniu de existenţă a regimului, sau a intens mediatizatului festival artistic anual intitulat „Cântarea României”. Daciada, denumire aleasă de însuși Ceaușescu, se dorea a fi o atotcuprinzătoare competiţie sportivă, pornind de la nivel local și încheindu-se la nivel naţional. Nedezminţindu-și propensiunea biopolitică, regimul justifica întrecerea având loc o dată la doi ani prin necesitatea îmbunătăţirii stării de sănătate a populaţiei, a ridicării spiritului de competitivitate și a disciplinării patriotice a tinerilor cetăţeni. Daciada, precum și Cântarea României, așa cum vom constata în rândurile de mai jos, era evaluată în termenii aportului pe care îl aducea la cauza naţional-revoluţionară. Printre multele sarcini trasate competiţiei – impulsionarea activităţii sportive la nivel social, optimizarea sportului de performanţă românesc, consolidarea controlului asupra întregii activităţi sportive, ralierea sportului românesc la cele mai înalte standarde internaţionale (se pare că unul dintre motivele pentru care Ceaușescu a decis înfiinţarea Daciadei este copleșitorul

succes al gimnastei Nadia Comăneci, intens mediatizat la nivel global) sau dezvoltarea și îmbunătăţirea infrastructurii sportive la nivel naţional – regăsim probabil și cea mai importantă marotă a regimului: „Daciada va trebui să lege mai mult pe sportivi de locurile natale” (Necula 2002, 77-82). Daciada a fost precedată, începând cu anii 1950, de competiţii sportive cum ar fi „Cupa tineretului muncitor”, „Cupa unităţii tineretului” sau „Cupa satelor”. Aproximativ șase milioane de tineri au luat parte la prima ediţie a Daciadei, concurând prin intermediul unor probe de gimnastică, lupte greco-romane, caiac-canoe, tenis de masă, tenis de câmp, nataţie, handbal, șah, box sau fotbal, printre altele. „Spre noi victorii și în sport și-n muncă/ Sportivi ai României socialiste ne încolonăm,/ Cinsti-vom tricolorul cu adâncă/ Putere de a birui – Jurăm!/ Din milioanele de piepturi crește/ Credinţa ce partidului purtăm;/ Să ne întrecem și să-nvingem voinicește,/ Cinstit și ne-nfricat – Jurăm!”. Altă lozincă a competiţiei, mai personalizată, de data aceasta, era următoarea: „Tovarășului Ceaușescu, cu credinţă/ Neîncetat îndemnul i-l urmăm;/ Să urce tricoloru-n biruinţă/ Prin «Daciada», peste veac – Jurăm!” (Mitroi în *Almanahul Scânteia* 1979, 257-263).

Inspirată, ca și Daciada, de iniţiative sovietice anterioare în domeniul disciplinării active, angajante a cetăţenilor, prin gigantice și continue dinamizări ale socialului utilizând grandioase spectacole apelând la emoţiile și sentimentele populaţiei, aparent dincolo de accesibilitatea discursului oficial (vezi Necula 2002, 83) – Cântarea României urmărea același scop: crearea „noii” conștiinţe, patriotice pe termen scurt și mediu, respectiv comuniste pe termen lung. Pentru secretarul general al PCR, era evident că artiștii, poeţii, scriitorii sau muzicienii care „nu cântă patria și poporul” nu se pot califica și nu merită titulatura „de scriitor(i) și poe(ţi) a(i) României socialiste” (Ceaușescu 1989, 281). Participarea la festival era condiţionată de performanţele obţinute în muncă și astfel de contribuţia adusă la consolidarea, prezentă și în perspectivă, a regimului. Cei care doreau să participe trebuiau să îndeplinească următoarele condiţii: *„să aibă rezultate bune în producţie și la învăţătură sau în activitatea artistică”, „să aibă o comportare socială și etică exemplară”, „să promoveze o artă revoluţionară, eficient educativă”, și în sfârșit „să desfășoare o activitate cultural-artistică susţinută în rândul oamenilor muncii, în special al tineretului”*. Scopul principal al Cântării României era acela de a „contribui la educarea întregii societăţi, a tineretului, în spiritul muncii neobosite dăruite făuririi socialismului pe pământul românesc, al patriotismului înflăcărat, al devotamentului faţă de partid, al umanismului revoluţionar”. În fiecare an, evenimentul era organizat de către FUS împreună cu numeroase alte instituţii și „organizaţii obștești” , ministere (Internele și Apărarea), sindicate, uniuni ale femeilor, ale tineretului comunist, a studenţilor, a pionierilor și „Radioteleviziunea Română”. Festivalul era de asemenea etapizat după cum urmează: o „etapă de masă”, o „etapă judeţeană și a sectoarelor din capitală”, o „etapă interjudeţeană”, care avea loc în marile orașe și o „etapă republicană”, finalizându-se cu „galele artiștilor amatori și profesioniști laureaţi”. Întregul demers organizatoric dura aproximativ nouă luni. Cântarea României era de asemenea defalcată pe două domenii majore, creaţie și interpretare. Prima categorie includea „concursuri de poezie, proză, dramaturgie, publicistică, muzică (revoluţionară și patriotică, ușoară, de fanfară), coregrafie (balet, dans nou cu temă), artă plastică (pictură, sculptură, grafică, arte decorative, cineamatorism și artă fotografică), artă populară (costume, ţesături, cusături, ceramică, crestături în lemn, împletituri, lucrări în piele, picturi pe sticlă)”, în timp ce al

doilea domeniu, interpretarea, consta în „întreceri de teatru, muzică revoluţionară și patriotică, fanfare, muzică de cameră, muzică ușoară, muzică populară, balet și dans cu temă, dans popular, estradă, satiră și umor, brigăzi artistice, teatru de păpuși și marionete”, respectiv „montaje literare și recitaluri de poezie”. Rolul de perspectivă al giganticei manifestări culturale era acela de a produce „manifestări noi, rod al însufleţirii şi fanteziei oamenilor muncii”, urmând „să aducă, de-a lungul etapelor sale, sub cupola întregii ţări, pe fundalul cântecului și versului înaripat, raportul, esenţial, al împlinirilor constructiv-productive” („Organizarea și desfășurarea...” în *Almanahul Scânteia* 1977, 69-72; subl. în orig.). Ediţia din 1977 a festivalului a marcat centenarul independenţei și totodată șapte decenii de la răscoala rurală din 1907, ultima manifestare de proprorţii a ţărănimii la nivelul întregului continent european. Ca „perpetuă mișcare spre superior” și „emulaţie permanentă spre mai mult și spre mai bine”, festivalul era considerat de Ceaușescu, în viziunea propagandiștilor, „o sursă permanentă de elevaţie a vieţii spirituale a poporului” (Popescu-Bogdănești în *Almanahul Scânteia* 1978, 131-132).

Pe măsură ce regimul eșua flagrant în toate sarcinile majore pe care și le propusese, atât materiale cât și ideologice, și pe măsură ce, începând cu finalul anilor 1970, climatul geopolitic și economia mondială îi subminau la rândul lor planurile – naţionalismul xenofob devine ultima redută a partidului-fortăreaţă încarnat acum, datorită tendinţelor ideologice nefaste care începuseră să îl dezintegreze, în persoana secretarului general al PCR. Invocându-l ritualic pe Eminescu, Ceaușescu amintea că poetul „i-a urât pe cei care s-au rupt de popor și s-au pus în slujba străinilor”, recitând celebrele versuri din poezia Doina, până la finalul anilor 1980 pusă la index datorită xenofobiei și antisemitismului debordant pe care le conţinea: „Cine-a îndrăgit străinii/ Mânca-i-ar inima câinii/ Mânca-i-ar casa pustia,/ și neamul nemernicia” (Ceaușescu *apud* Cernat 2005, 526). Un mesaj mai clar de atât nici că se putea transmite: comunismul românesc era impregnat de xenofobie până în cea mai intimă fibră constitutivă (Shafir 1989).

Elemente bolnave, descompuse, trântori, leneși, nebuni, sau tehnica punitiv-psihiatrică de producere a cetăţeniei aduce în discuţie ultimul aspect al tehnologiei discursive tripartite de inscripţionare a cetăţeniei în densul, copleșitorul și inclementul raport putere-cunoaștere funcţional în „Epoca de Aur”. „Fiecare cetăţean”, era de părere Ceaușescu, era dator să conștientizeze faptul că, deși „nu există pădure fără uscături”, „la noi nu este loc pentru trântori, pentru leneși, pentru cei care încalcă normele de convieţuire socială, pentru cei care fac abuzuri, pentru cei ce își însușesc prin furt munca altora” (Ceaușescu 1989, 155). Încadrarea sistematică a tuturor cetăţenilor în activităţi publice era creditată, încă o dată, ca având capacitatea de a atenua progresiv „deosebirile între comuniști și necomuniști” ajungându-se în cele din urmă „la dispariţia lor” (Ceaușescu 1989, 217-18). Comunismul putea fi și trebuia creat la nivel naţional, fie și, sau mai ales prin „eforturi prometeice” (Răducu și Deliman 1983, 128). Dar pentru a se plasa cu fermitate pe traseul revoluţionar, comuniștii aveau ca sarcină chiuretajul ideologic nu numai al întregii populaţiei, ci mai ales al propriilor conștiinţe, tot mai puţin revoluţionare și mai „îmburghezite”, mai comode, mai autosuficiente, mai birocratice și, spre exasperarea secretarului general al PCR, invariabil mai individualiste. Revoluţia naţională era însă imposibilă „fără a rupe hotărât cu conservatorismul (sic!) în toate domeniile” în care membrii de partid și cetăţenii în general erau încadraţi profesional (Ceaușescu 1989, 246). Demonstrându-și încă o dată mefienţa profundă faţă de partid, vizibilă

în special după enunțarea „tezelor din iulie" 1971, care anunțau intensificarea activității ideologico-propagandistice – Ceaușescu se exprima în ședințele de partid și de stat într-un mod care nu admitea replică: „când mă refer la indicații, numai de la secretarul general al partidului le primiți. Nimeni nu poate să se adreseze și să dea vreo indicație. Oricine ar încerca, să nu luați în seamă. Aceasta este disciplina de partid și este lege pentru toți comuniștii, oriunde sunt puși să lucreze" (Pavelescu și Dumitru 2007, 314).

Amenințat în permanență de imixtiuni ideologice „burgheze" atât din interior, cât și din exterior, PCR, nucleul revoluționar al „patriei", între partid și patrie nemaiexistând practic nicio distincție și mai mult, discursul oficial maculându-le în așa măsură încât orice poziție anticomunistă echivala automat cu lipsa patriotismului, cu „trădarea țării" (Fischer 1989, 145-6))- forța limitele tehnologiei discursive național-comuniste pentru a aduce la ordine o realitate, un câmp discursiv divers și tot mai departe de posibilitățile reale ale regimului de a-l circumscrie. „Orânduirea noastră este puternică, de neclintit, ea se bazează pe voința de fier a poporului, căruia nimeni nu-i mai poate smulge mărețele cuceriri revoluționare, care-și făurește azi destinul liber și neatârnat". Mecanismul represiv, considera Ceaușescu, era ireversibil, chiar dacă perfectibil. „Față de cei care ar îndrăzni să ridice mâna împotriva socialismului, poporul, orânduirea noastră dispun de toate mijloacele necesare pentru a-i face inofensivi. Iată de ce aceste elemente nu prezintă niciun pericol pentru societatea noastră socialistă" (*Rolul conducător al partidului...* 1976, 76).

Modalitățile în care societatea modernă, industrială, a internalizat și reprodus în conformitate cu propriile cerințe structurale nebunia este judicios analizată de Foucault pe parcursul întregii sale opere. Autorul lucrării *Istoria nebuniei în epoca clasică* este de părere că, în Evul Mediu european, ca și în societățile arabe, nebunii erau tolerați și acceptați, îndeplinind chiar, în funcție de împrejurări, funcții magice, ludice, religioase sau patologice. De abia în societatea industrială sunt nebunii marginalizați, când nu mai corespund noilor cerințe de reproducere structurală, ba chiar le obstrucționează. Neputând fi disciplinați, angrenați în ceea ce Herbert Marcuse numea „toleranța represivă" specifică regimurilor politice moderne, în imensul aparat de producere a lucrătorilor ca cetățeni și a bunurilor ca mărfuri, nebunii sunt treptat marginalizați și închiși în ospicii. Și alte categorii sociale neproductive le împărtășesc soarta: bătrâni, infirmi, leneși, prostituate, șomeri bolnavi – toți cei care puteau atenta la „cuceririle revoluționare" ale capitalismului aflat în plină ascensiune. „În aceste stabilimente", ne informează Foucault, „nu exista nici cea mai vagă intenție terapeutică, toți erau supuși la munci silnice". Pe de altă parte, „în spitalele psihiatrice moderne", întocmai ca în societatea socialistă multilateral dezvoltată, „tratamentele prin muncă sunt frecvent practicate". Pentru Foucault, nebunia și alienarea mintală nu au fost descoperite de medici printr-un proces științific firesc, ci inventate, produse de însăși logica social-economică a capitalismului (Foucault 1996; 2005a, 5-10).

Să vedem în continuare câteva exemple de diagnostice psihiatrice din RSR. În primul rând, după constatarea condiției impunând măsuri de acest gen, „făptuitorul", în cazul în care era considerat, datorită bolii în sine, a excesului de alcool și/sau de droguri, pericol public, „era obligat a se prezenta în mod regulat la tratament medical până la însănătoșire. Dacă refuza, putea fi internat în absența consimțământului prealabil. În cazul în care respectivul era încarcerat, tratamentul nu era întrerupt. În general, „elementele bolnave" erau abuzate psihiatric, medicalizate, în terminologia lui Foucault, sub eticheta de „periculozitate față de societate". Dizidenții, își amintește fostul psihiatru Florin Alexandru

Stănescu, erau intimidaţi fie prin strategia psihiatrică, fie, în cazul în care dizidentul atrăgea o atenţie mediatică nedorită în Occident, „prin emiterea unui pașaport” de care acesta putea face uz pentru a părăsi ţara. Cum decurgea o examinare psihiatrică? „Miliţia sau reprezentanţii secţiior de cercetări penale ale Securităţii aduceau, odată cu prezentarea unei persoane la comisie, multe acte medicale, analize, examene psihologice etc. În multe cazuri, pe baza actelor medicale, comisia nu putea decât să reţină diagnosticele menţionate, de multe ori verificarea lor fiind practic imposibilă în cursul unei întrevederi de obicei de câteva minute, care rareori putea fi prelungită la 1-2 ore”. Nu de puţine ori, cei aflaţi în neplăcuta situaţie erau spitalizaţi în vederea unei analize mai detaliate a datelor prezentate. Adică a intensificării represiunii, în cazul în care „nebunul” nu înţelegea că nu are alternativă decât aceea de a deveni cooperant. Cazul unui muncitor care a protestat individual împotriva penuriei alimentare și a fost internat într-un ospiciu pe motiv că a acţionat în baza unei traume psihice din trecut este elocvent. La fel și acela al mult mai cunoscutului dizident Vasile Paraschiv, care a încercat să organizeze un sindicat independent, și-a prezentat demisia din partid, numindu-l „mincinos” și a trimis diferite scrisori de protest la posturi de radio externe ca Europa Liberă sau Vocea Americii. Diagnosticul acestuia, „structură dizarmonică caracterială (sic!) hipertimică paranoică cverulentă cu delir sistematizat persecutat” suferind de „psihoză delirant-revendicativă sistematizată”, vorbește de la sine. Alte diagnostice, la fel de „ştiinţifice”, puse în această perioadă, sunt: „psihoză paranoidă”, „psihopatie polimorfă, predominent explozivă (sic!), paranoică, cu frecvente decompensări”, „sindrom interpretativ-reactiv”, „paranoia de involuţie” sau „personalitate accentuată”, ultima nefiind nici măcar o condiţie psihiatrică (Stănescu 2003, 194-202). De fapt, întreaga RSR și Godot-ul revoluţiei naţionale se transformaseră de acum într-un simptom colectiv al megalomaniei Tovarășului.

Egalizare, disciplinare, transformare: funcţia plurivalentă a cetăţeniei în Epoca de Aur

Subiecţii politici la care am făcut referire de-a lungul întregului studiu – cetăţeni, patrioţi, revoluţionari (comuniști) – sunt supuși unui dublu și în același timp contradictoriu proces de politizare. Într-un discurs în care politica este exacerbată direct și militant până într-acolo încât este dificil, dacă nu chiar imposibil să identificăm un câmp exterior ei – politizarea iradiază atât de la instanţa hegemonică, producătoare privilegiată a sistemului oficial de semne și practici aferente, PCR, dar și de la reticenţa populaţiei de a se lăsa interpelată în discurs, reticenţă rareori manifestă, dar care prin însăși pasivitatea și enorma ei inerţie „mic-burgheză” reprezenta o enormă contrapondere, politică și ideologică prin rezistenţa ei involuntară, mai degrabă decât voluntară, la discursul oficial. Regimul era captivul unei insurmontabile contradicţii: aceea dintre eforturile PCR de a produce comuniști, pe de o parte, și propensiunea industrială a PCR-RSR care nu putea funcţiona, într-un regim centralizat, decât prin sporirea ponderii numerice și politice a birocraţiei, proces soldat cu amplificarea puterii de stat, producerea de cetăţeni individualiști, obtuzi, „mic-burghezi” - și cu erodarea în cele din urmă a partidului care a creat statul ca instrument de dinamizare-disciplinare, dar s-a lăsat traversat și finalmente învins de imobilismul și rutina unei instituţii „contrarevoluţionare” prin însăși natura ei. În termenii lui Max Weber, putem considera că partidul a încercat să inoculeze subiecţilor

politici o „etică a convingerii", unde moralitatea individuală recuperată la nivel colectiv sub formă de etică să fie anterioară comportamentului acestora – în timp ce statul a urmărit să le imprime o „etică a responsabilităţii" faţă de bunurile publice și interesele aşa-zis colective, o etică bazată în primul rând pe considerente empirice, nu motivaţionale (Weber 1992, 47-48). Chiar dacă, aparent, cele două etici erau complementare, pe termen lung ele s-au dovedit a fi totuși mutual exclusive, pe măsură ce etica cetăţenească a responsabilităţii o înlocuia pe cea a convingerilor revoluţionare. Dar nici măcar etica responsabilităţii nu a funcţionat eficient în sensul colectiv dorit de stat, fragmentându-se la rândul ei în funcţie de conştiinţele ostentativ individualiste, „mic-burgheze" ale cetăţenilor interesaţi de bunăstarea lor și a familiilor lor. Revoluţia nu a fost niciodată mai puţin posibilă și în același timp mai ardent dorită, chiar dacă de o singură și tot mai îndepărtată de realitate persoană.

Chalmers Johnson distinge între două tipuri de regimuri leniniste: „autonome", instalate la putere prin forţe proprii, respectiv „derivate", formate în jurul unor partide minuscule, incapabile politic și aduse la guvernare de către regimurile autonome (Johnson, 1970, 1-32). Aș adăuga că, de obicei, regimurile autonome sunt cele mai ideologizate, cele mai revoluţionare în sensul internaţionalist, originar al termenului, cel puţin la început. Regimurile derivate, alcătuite din partide mai fragile, având experienţe revoluţionare incomparabil mai reduse, sunt de obicei mai pragmatice, mai orientate înspre stabilitate politică, înspre consolidare statală, înspre o „viaţă" mai „calmă", aşa cum se întâmplase, în opinia fostului ministru de externe sovietic din perioada stalinistă, Viaceslav Molotov, și cu primul partid comunist care a reușit înfăptuirea revoluției, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS). În 1971, cu ocazia celui de-al XXIV-lea congres al PCUS, secretarul general Leonid Brejnev a afirmat: „«Putem acum să respirăm liber, să lucrăm bine şi să trăim calm». Partea cu «trăitul calm» era adresată în particular bolşevicilor. Bolşevicii nu au putut accepta asta. Dacă oamenii beneficiază de o viaţă calmă, bolşevicii nu mai sunt necesari. Ei devin total inutili. Bolşevicii sunt întotdeauna în fruntea evenimentelor, conducând oamenii, depăşind obstacolele. La ce ar mai fi folosiţi ei dacă viaţa ar deveni calmă? Social-democraţii ar fi mult mai potriviţi. Ar fi perfecţi. Ei s-ar supune, să spunem aşa, acestei mişcări spontane a capitalismului" (Chuev 1993, 222). Viaţa calmă, stabilitatea, rutina, birocratizarea, toate acestea echivalează cu suprimarea fermentului revoluţionar, atât în cazul regimurilor derivate, unde este oricum mai perisabil, cât și în cazul celor autonome, și ele vulnerabilizate prin expunerea prelungită la uzura politicului.

PCR contrazice însă flagrant aserţiunea de mai sus. Flerul său revoluţionar nu a scăzut odată cu trecerea timpului. Dimpotrivă, s-a amplificat, într-o polarizare de proporţii între o tensiune revoluţionară limitată gradual la persoana secretarului general al partidului, dar deloc redusă ca intensitate, respectiv inevitabila și recalcitranta inerţie burgheză a unui social insensibil, teluric, nereceptiv, în ciuda fantasticelor eforturi propagandistico-ideologice, la romantismul revoluţionar. Resemnându-se să aibă de-a face din ce în ce mai des cu cetăţeni și funcţionari, în loc de patrioţi și revoluţionari, regimul a dezvoltat strategia discursivă tripartită de producere a cetăţeniei discutată în paginile anterioare. Cel puţin asta am încercat să afirm de-a lungul întregului capitol și cu precădere în a doua parte. Rolul cetăţeniei a avut atât o dimensiune egalizatoare sub aspect juridic – preţul plătit de PCR pentru obligaţia de care nu se putea și nici nu și-a

propus vreodată să se dispenseze, aceea de a acţiona și ca stat, nu numai ca partid – cât și o dimensiune disciplinară, angajantă (muncă, ample festivităţi publice) și deopotrivă coercitiv-punitivă, respectiv o dimensiune dinamică, transformatoare sub aspect ideologic – cea mai perseverent urmărită și totodată cea mai puţin realizată de către regim. În final, nu ne rămâne decât să ne mirăm, împreună cu inepuizabilul Foucault, de amploarea și capacitatea de penetrare socială a mijloacelor de disciplinare existente nu numai în regimurile occidentale, asupra cărora autorul și-a aplecat predilect atenţia, ci și, sau mai ales, de tehnologia discursivă, mult mai agresivă și mai rudimentară în nuditatea ei ideologică, produsă în interiorul regimurilor leniniste; cum să poţi fi altfel decât „frapat de atenţia pe care statul o arată indivizilor" și nu în ultimul rând „de toate tehnicile care au fost instituite și dezvoltate pentru ca individul să nu scape în niciun fel puterii, și nici supravegherii, controlului, învăţaţilor, redresării, corectării"? (Foucault 2005a, 38).

Referinţe bibliografice:

Documente

Activitatea ideologică şi politică-educativă. 1972. Bucureşti: Editura Politică.

Buga, Vasile. 2012. *O vară fierbinte în relaţiile româno-sovietice. Convorbirile de la Moscova din iulie 1964*. București: Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Ceaușescu, Nicolae. 1989. *Creșterea Rolului Conducător al Partidului – Necesitate Obiectivă a Făuririi Societăţii Socialiste. Texte Alese*. București: Editura Politică.

Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român. 1969. Bucureşti, Editura Politică.

Constituţia Republicii Socialiste România. 1969. București: Editura Politică.

Dezvoltarea și Perfecţionarea Învăţământului. 1972. București: Editura Politică.

Marx, Karl și Friedrich Engels. 2006. *Manifestul Partidului Comunist*. Traducere nespecificată. București: Nemira.

Naţiunea socialistă. 1972. Bucureşti: Editura Politică.

Pavelescu, Alina și Laura Dumitru. 2007. *P.C.R. şi intelectualii în primii ani ai regimului Ceauşescu (1965-1972)*. Bucureşti: Arhivele Naţionale ale României.

Perfecţionarea Organizării şi Conducerii Vieţii Sociale. Rolul Statului Socialist. 1972. Bucureşti: Editura Politică.

Perfecţionarea Relaţiilor de Producţie, a Organizării şi Conducerii Economiei. 1972. Bucureşti: Editura Politică.

Preda, Gavriil și Petre Opriș. 2009. *România în Organizaţia Tratatului de la Varșovia 1954-1968*. Vol. II. București: Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Rolul Conducător al Partidului în Întreaga Viaţă Politică, Economică și Socială. 1972. București: Editura Politică.

Rolul și locul omului în construcţia societăţii socialiste multilateral dezvoltate. 1978. București: Editura Politică.

Rolul Ştiinţei în Construirea Socialismului în România. 1972. București: Editura Politică.

Statutul Partidului Comunist Român. 1974. București: Editura Politică.

Shafir, Michael. 1989. „Xenophobic communism: the case of Bulgaria and Romania", *Background Report. Romania*, no. 112, 27 June, Arhiva 1989.

Lucrări și articole ştiinţifice

Cernat, Paul. 2005. „În numele lui Eminescu (II)”. În *Explorări în comunismul românesc*. Vol. II, Cernat, Paul *et. al*., 517-536. Iași: Polirom.

Constantiniu, Florin. 2001. *P.C.R., Pătrăşcanu şi Transilvania, (1945-1946)*. Bucureşti: Editura Enciclopedică.

Copilaş, Emanuel. 2012. *Geneza leninismului romantic. O perspectivă teoretică asupra orientării internaţionale a comunismului românesc, 1948-1989*. Iași: Editura Institutul European.

Copilaş, Emanuel. 2013. „Roots of Bolshevism: an ideological overview of the 19th century Russian intelligentsia”. *Polis,* 2: 131-153.

Cuciuc, Constantin. 1986. *Sistemul democraţiei socialiste*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Fischer, Mary Ellen. 1989. *Nicolae Ceauşescu. A study in political leadership*. Boulder & London: Lynne Riener Publishers.

Foucault, Michel. 2005a. *Lumea e un mare azil. Studii despre putere*. Traducere de Bogdan Ghiu și Raluca Arsenie. Cluj: Idea Design & Print.

Foucault, Michel. 2005b. *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*. Traducere de Bogdan Ghiu. Pitești: Paralela 45.

Grigoraş, Ioan. 1974. *Principii de etică socialistă*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

Ionescu, Alexandra. 2009. *Du Parti-État á L'État des Partis. Changer de régime politique en Roumanie*. București: Editura Academiei Române.

Ivan, Ruxandra. 2009. „Între internaţionalismul proletar și naţional-comunismul autarhic. Politica externă sub regimul comunist”. In *„Transformarea socialistă”. Politici ale regimului comunist între ideologie și administraţie*, ed. Ruxandra Ivan, 108-128. Iași: Polirom.

Johnson, Chalmers. 1970. „Comparing Communist Nations”. In *Change in Communist Systems*, ed. Chalmers Johnson, 1-32. Palo Alto: Stanford University Press.

Jowitt, Kenneth. 1993. *New world disorder. The Leninist extinction*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Kubálková, V. and A. Cruickshank. 1980. *Marxism-Leninism and theory of international relations*. London, Boston, Henley: Routledge & Kegan Paul.

Lenin, Vladimir Ilici. 1954. „Stângismul – boala copilăriei comunismului”. In *Opere alese*, vol. II, 571-646. Bucureşti: Editura de Stat pentru Literatură Politică.

Miller, David, ed. 2000. *Enciclopedia Blackwell a Gândirii Politice*. București: Humanitas.

Necula, Loredana. 2002. „Preliminarii la marea competiţie naţională Daciada, 1971-1976”. *Arhivele Totalitarismului*, 3-4: 77-84.

Olteanu, Constantin și Ilie Ceaușescu. 1976. „Apărarea Patriei – Funcţie a Statului Socialist, Operă a Întregului Popor”. In *Statul Socialist Român în Etapa Actuală*, 239-266. București: Editura Politică.

Oommen, T.K. 1997. *Citizenship, Nationality and Ethnicity. Reconciling Competiting Identities*. Cambridge: Polity Press.

Popa, Dumitru. 1987. *Apărarea Cuceririlor Revoluţionare ale Poporului Român*. București: Editura Politică.

Răducu, Constantin și Ecaterina Deliman. 1983. *Dimensiunea contemporană a patriotismului revoluţionar socialist*. Bucureşti: Editura Politică.

Sartori, Giovanni. 1999. *Teoria democraţiei reinterpretată*. Iași: Polirom.

Stănescu, Florin Alexandru. 2003. „Politica psihiatriei românești și psihiatria politică”. In *Anii 1973-1989: Cronica unui Sfârșit de Sistem*, ed. Romulus Rusan, 192-202. Bucureşti: Fundaţia Academia Civică.

Tismăneanu, Vladimir. 1984. „The ambiguity of Romanian national communism”. *Telos*, 60: 65-79.

Tucker, Robert. 1969. *The Marxian revolutionary idea*. London: George Allen & Unwin.

Tucker, Robert. 1971. *The Soviet political mind. Stalinism and post-Stalin change*. London: George Allen & Unwin.

Verdery, Katherine. 1991. *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.

Weber, Max. 1992. *Politica, o vocaţie și o profesie*. Traducere de Ida Alexandrescu. București: Anima.

Interviuri, memorialistică, jurnale

Chuev, Felix. 1993. *Molotov remembers. Inside Kremlin politics*. Chicago: Ivan R. Dee.

Propagandă

Buzatu, Stana. 1975. *Frontul unităţii socialiste, expresie a unităţii întregului popor*. Bucureşti: Editura Politică.

Damian, E. 1975. *Stil și metodă în munca de partid*. București: Editura Politică.

Florea, Ion și Ion Moraru. 1973. *Dezvoltarea Multilaterală a Conștiinţei Socialiste*. Bucureşti: Editura Politică.

Pantazi, Radu. 1975. *Activitatea ideologică a Partidului Comunist Român*. București: Editura Politică.

Turtoi, Mihalache. 1979. *Factorii Progresului Social în Socialism*. București: Editura politică.

Zanc, Grigore. 1975. *Etica Spiritului Revoluţionar*. București: Editura Politică.

Periodice

Bobocea, Ion. 1973. „Combativitatea – trăsătura definitorie a tuturor acţiunilor politice”. *Munca de partid*, 15: 47-50.

Mitroi, Gheorghe. 1979. „Daciada, competiţia pentru a asigura minţii un trup sănătos și viguros”. *Almanah Scânteia*, 257-263.

Paranici, Ileana. 1973. „Caracter concret, militant”. *Munca de partid*, 15: 59-60.

Popescu-Bogdănești, N. 1978. „Festivalul naţional Cântarea României. O constelaţie a talentelor poporului”. *Almanah Scânteia*, 129-136.

„Organizarea și desfășurarea marelui Festival naţional al educaţiei și culturii socialiste”. 1977. *Almanah Scânteia*, 69-72.

Noi forme de guvernamentalitate biopolitică*

Mihai-Laurenţiu Fuiorea

"Statul nu este altceva decât efectul variabil al unui regim de guvernamentalitate multiplu. "
*(*Michel Foucault, *Nașterea Biopoliticii)*

«Trăim în era guvernamentalităţii, cea care a fost descoperită în secolul al XVIII-lea"
*(*Michel Foucault, *Securitate, Teritoriu, Populaţie)*

Introducere

Asistăm astăzi la o inflaţie terminologică în ceea ce priveşte problematica guvernării. Se vorbeşte din ce în ce mai mult de guvernanţă, de guvernabilitate, guvernamentalitate. La originea acestei explozii de termeni şi de analize, se află cu siguranţă o urgenţă. Această urgenţă este legată, după părerea noastră, de problematica generală a guvernării oamenilor. Cu toate acestea, deşi o analiză exhaustivă a acestor termeni ar fi utilă, nu ne vom propune o analiză completă a acestor noţiuni, ci ne vom limita la cel de guvernamentalitate, aşa a fost el teoretizat de către Michel Foucault, pentru ca, în cele din urmă, să examinăm terenul său de aplicabilitate politico-filosofic. Ne propunem aşadar să realizăm o genealogie a formelor de guvernamentalitate moderne apărute spre sfârşitul celui de-al doilea război mondial, concomitent cu dezvoltarea unor noi structuri economice derivate din neoliberalismul german și american. Pentru aceasta, vom întrebuinţa cu prioritate instrumentarul conceptual foucauldian, dar ne vom folosi şi de unele extensii conceptuale ale operei sale realizate de către alţi autori. Obiectivul central al acestui studiu va fi este acela de a examina, pornind de la operele lui Foucault de la sfârşitul anilor 1970 - în special cele două cursuri de la *College de France*, *Sécurité, Territoire, Population* şi *Naissance de la Biopolitique* - noile forme de guvernamentalitate din societatea contemporană, mai precis, ceea ce desemnăm astăzi ca fiind guvernamentalitatea neoliberală. Este important de menţionat pentru început faptul că preocuparea lui Foucault pentru problematica guvernamentalităţii se suprapune cu momentul debutului studiului genealogic al biopoliticii şi al raţionalităţii sale politice şi care era de fapt o replică obiecţiilor aduse problematicii puterii disciplinare. Asemenea obiecţii se refereau atât la viziunea sa asupra subiectivităţii, mai precis, la faptul că

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/133675 „Inovare şi dezvoltare în structurarea şi reprezentarea cunoaşterii prin burse doctorale şi postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

individul fabricat de puterea disciplinară este înainte de toate un subiect pasiv, cât şi la subestimarea rolului statului în analiza puterii. Cu ajutorul noţiunii de disciplină, Foucault încercase în primul rând să se debaraseze de ceea ce putem numi sistemul legii specific vechilor suveranităţi, ceea ce numise sistemul juridico-discursiv fundamentat pe autoritate şi pe legitimitate, pe interdicţie şi pe lege. Cu toate acestea, începând cu sfârşitul anilor 1970, chiar şi această abordare i se pare insuficientă, întrucât are o dimensiune negativă, constrângătoare, care nu poate să explice o serie de transformări survenite în câmpul puterii. Foucault va elabora aşadar un alt concept, cel de guvernamentalitate, care îi serveşte la teoretizarea unui altfel de dispozitiv, diferit atât de sistemul legii şi, în mare măsură, de cel disciplinar, pe care îl numeşte dispozitiv de securitate. Aşadar, problematica guvernamentalităţii trebuie înţeleasă nu doar ca o prelungire, ci şi ca o deplasare a analizelor puterii disciplinare. Ca şi în cazul disciplinei, Foucault menţine o abordare antiesenţialistă a puterii, a tipurilor de practici, a actelor şi tehnologiilor de putere istoric determinate, prin care se operaţionalizează guvernarea oamenilor. El operează în schimb o deplasare, în sensul ca tehnicile de putere nu mai sunt gândite ca fiind constrângătoare şi/ sau represive, exercitate prin presiuni ale unor instrumentelor normative, ci sunt gândite pozitiv, ca incitare la conformitate. Foucault abandonează astfel conceptul de putere înţeles în principal că instanţa represivă, şi introduce în schimb o concepţie productivă, relaţionala. Consecinţa acestei deplasări conceptuale este ca puterea nu ar trebui înţeleasă doar ca manifestare a unei autorităţi exterioare şi violente, ci mai ales prin funcţiile sale pozitive de stimulare normativă. În articolul „Subiectul şi Puterea" Foucault îşi precizează încă odată viziunea sa asupra puterii: *„puterea nu se exercită decât asupra unor subiecţi liberi, doar în măsura în care sunt liberi"* (Foucault 2001, 1056). Reiese de aici faptul că libertatea subiectului este primă în raport cu puterea. Din acest punct de vedere, subiectul poate şi trebuie să fie capabil de alegerea unor conduite posibile. În această perspectivă, guvernamentalitatea presupune o modalitate activă de subiectivare şi nu doar un subiect pasiv, simplu derivat al obiectivării. Ea acţionează asupra indivizilor doar în măsura în care aceştia devin subiecţii capabili să-şi alinieze propriile acţiuni obiectivelor guvernamentale. Prin urmare, libertatea este condiţia exerciţiului puterii şi suportul său permanent de funcţionare.

Ţinând cont de această definiţie a guvernamentalităţii, ne propunem sa analizăm geneza şi evoluţia tehnicilor şi practicilor de guvernare, adică, mai precis, a „artelor" de a guverna conduitele, începând cu primele manifestări de la începutul secolului al XVII-lea şi până la guvernamentalitatea biopolitică de astăzi. În acest interval istoric apar noi raţionalităţi politice, dar şi noi tehnici şi strategii de putere ce vor avea ca obiectiv, pe de o parte, constituirea indivizilor subiecţi, iar pe de altă parte, structurarea acţiunilor colective. Astfel de tehnici şi tehnologii de putere vor avea ca obiect numai corpul indivizilor ca unitate, cu scopul de a disciplina şi de a susţine productivitatea, ci şi populaţia, cu scopul de a regulariza şi de a securiza.

Foucault avansează odată cu acest concept de guvernamentalitate şi o nouă schemă de inteligibilitate referitoare la stat, abandonând dezbaterile clasice de filosofie politică cu privire la natura şi la legitimitatea statului, pentru a se concentra mai degrabă asupra materialităţii puterii, a modurilor şi a tehnicilor sale de acţiune. În opinia lui Foucault, puterea nu este localizată doar în aparatul de stat; transformările din societate şi din mecanismele de putere se regăsesc şi la o scală mai redusă. Din acest punct de vedere, statul nu trebuie gândit doar ca o entitate universală sau ca o structură autonomă de putere, ci ca un proces continuu de etatizare. Cu alte cuvinte, statul este un *„un regim de*

guvernamentalitate". Foucault sugerează ca valoarea explicativă a conceptului de stat a fost adesea supralicitată de analişti, fără să se ţină cont de evoluţia sa istorică. Dar de ce ar trebui studiată mai degrabă chestiunea guvernamentalităţii şi nu cea a statului? Şi cum se explică faptul că guvernamentalitatea este primă în raport cu statul? Aşa cum vom arăta în continuare, odată cu geneza problematicii guvernamentalitaţii apare şi un nou tip de raţionalitate politică. Această raţionalitate este examinată de către Foucault, în mod paradoxal, în principal în raport cu discursul economiei, înţeleasă nu neapărat ca teorie a schimburilor sau ca producţie de bogaţii, ci mai ales ca *„manieră de a face"* şi ca tehnică de guvernare a populaţiilor.

Anatomopolitica şi biopolitica

Pentru a înţelege emergenţa acestui nou tip de raţionalitate, trebuie revenit asupra uneia dintre problemele cele mai importante ale modernităţii politice, aceea a transformării subiecţilor de drept în forţe ale statului. În viziunea lui Foucault, originea acestei transformări se datorează apariţiei a două forme de putere complementare care se exercită asupra vieţii:

> Timp de milenii întregi, omul a rămas ceea ce vedea în el filosoful Aristotel: un animal viu şi, în plus, în stare să aibă o existenţă politică; omul modern este un animal în a cărui politică este vorba de viaţa sa ca fiinţă vie (Foucault 2004a, 134)

Pe de o parte este vorba de puterea disciplinară, iar pe de altă parte de bioputere. Vom proceda, mai întâi, la o scurtă prezentare a acestor două forme de putere, pentru ca apoi să examinăm raţionalitatea politică a guvernamentalitaţii liberale şi neoliberale. Pornind de la analizele filosofului francez cu privire la societatea modernă, ne vom opri la acest concept cheie, care este disciplina. Puterea disciplinară este un dispozitiv care, prin intermediul unor instituţii precum şcoala, armata, atelierul, spitalul, închisoarea, caută să segmenteze, să serializeze şi să supravegheze orice gest, orice comportament, adică să fabrice indivizi utili şi productivi. Pentru Foucault, această putere este forma generală de dominaţie în societatea modernă. Acest lucru se datorează faptului că societăţile moderne industrializate încetează să funcţioneze în primul rând prin intermediul legii ci mai degrabă prin intermediul normelor de utilitate a populaţiei. Odată cu apariţia disciplinei, puterea încetează să mai fie ceremonială, simbolică, violentă său arbitrară, aşa cum se întâmpla în vechiul regim, ci începe să investească din ce în ce mai mult însăşi procesele vitale, imanente ale forţelor sociale, întrebuinţând o întreagă panoplie de mecanisme de supunere. Din această cauză, statul va înceta sa gestioneze corpul economic și politic al societăţii pe fundalul strict al legii, dar va face apel din ce în ce mai mult la normă. Or, această putere a normei, spre deosebire de legalismul formal, face parte dintr-o viziune dinamică și pozitivă a unui regim de putere devenit producător de utilitate și eficienţă.

Foucault identifică în această schimbare paradigmatică două tehnologii complementare de putere: anatomo-politica și biopolitica. Prima se exercită asupra corpului, este individualizantă şi are o dublă finalitate, economică şi politică: majorează utilitatea şi productivitatea forţelor corpurilor, politică, diminuând în acelaşi timp forţele de rezistentă politică

> „Această investire politică a corpului este legată, prin relaţii complexe şi reciproce, de utilizarea lui economică; într-o mare măsură, corpul este investit cu raporturi de putere şi dominaţie, tocmai în calitatea lui de forţă de producţie; în schimb, constituirea sa ca forţă de muncă nu este posibilă decât dacă este angrenat într-un sistem de aservire (în interiorul căruia şi nevoia este un instrument politic organizat, calculat şi întrebuinţat cu multă grijă); corpul nu devine o forţă utilă decât dacă este în acelaşi timp corp productiv şi corp aservit" (Foucault 2005a, 34)

În ceea ce priveşte biopolitica, aceastǎ nu se exercitǎ asupra corpului individual, așa cum era cazul disciplinei, ci asupra omului-corp, omului-specie, omului-naturǎ. Aceastǎ nu este individualizantǎ, ci globalizantǎ, iar tehnologia sa nu este nici disciplinarǎ, nici normatoare *(normation*), ci normalizatoare (*normalisation*), regularizatoare și securitara. Norma, şi nu legea, este cea care articuleazǎ tehnologia disciplinarǎ și tehnologia securitara în sânul societăţii moderne. În consecinţǎ, represiunea politicǎ devine o funcţie printre altele. Evenimentul care a fǎcut posibilǎ, în cele din urmǎ, ajustarea puterii asupra forţelor de producţie este apariţia a ceea ce Foucault numește *bioputere*. Bioputerea face ca fenomenele specifice vieţii sǎ pǎtrundǎ pentru prima datǎ în istorie în reţelele de cunoaştere și putere, adicǎ, în domeniul tehnicilor şi tehnologiilor politice:

> „În mod concret – spune Foucault – această putere asupra vieţii s-a dezvoltat începând din secolul al 17-lea în două forme principale – ele nu sunt antitetice, constituind mai curând doi poli de dezvoltare legaţi printr-un întreg mănunchi intermediar de relaţii. Unul din poli – primul se pare, care s-a format – a fost centrat pe trup considerat ca maşină: dresarea acestuia, potenţializarea aptitudinilor sale, extorcarea forţelor sale, creşterea în paralel a utilităţii şi docilităţii sale, integrarea lui în sisteme de control eficace şi economice, toate acestea au fost asigurate prin proceduri de putere care caracterizează disciplinele: se constituie o anatomo-politică a corpului uman. Al doilea pol, constituit ceva mai târziu, pe la jumătatea secolului al 18-lea, este centrat pe trupul-specie, pe trupul străbătut de mecanică viului şi slujind drept suport proceselor biologice: proliferarea, naşterile şi mortalitatea, nivelul de sănătate, durata vieţii, longevitatea cu toate condiţiile ce pot să o facă să varieze; luarea lor în seamă are loc în cadrul unei întregi serii de intervenţii şi de controale regulatoare: o bio-politică a populaţiei" (Foucault 2005b, 23).

În timp ce în vechiul regim puterea se exercitǎ asupra vieţii, în mod paradoxal prin intermediul *„dreptului de a face să moară",* în epoca modernǎ, dimpotrivǎ, puterea se va exercita din ce în ce mai mult prin intermediul *„dreptului de a-i face pe indivizi să trăiască"*.

> „Iată de ce consider că una dintre cele mai masive transformări ale dreptului politic din sec. al XIX-lea a constat, tocmai, n-aș spune în înlocuirea, ci în completarea vechiului drept al suveranităţii - acela de a-i face pe oameni să moară și de a-i lăsa să trăiască - cu un drept nou, care nu-l va anula pe primul, ci îl va invada, traversa, modifica, și care va fi un drept, sau mai curând o putere exact opusă: puterea de a-i" face" pe oameni să trăiască și a-i" lăsa" să moară" (Foucault 2009b, 190)

Acest drept va deveni în modernitate un drept de a interveni şi de a gestiona în mod pozitiv viaţa, cu obiectivul explicit al menţinerii şi prelungirii acesteia. Din momentul în care puterea se exercitǎ în mod pozitiv asupra vieţii, ea poate extrage cea mai mare forţǎ productivǎ posibilǎ din populaţie, devenind astfel un element

indispensabil în apariţia şi dezvoltarea proceselor economice ale capitalismului. Bioputerea a fost cea care a inventat

> (...) metode de putere susceptibile să amplifice corpurile, aptitudinile, viaţa în general, fără a le face totuşi mai greu de suspus: dacă dezvoltarea marilor aparate de stat ca instituţii de putere a asigurat menţinerea raporturilor de producţie, rudimentele de anatomo şi de biopolitica inventate în secolul al XVIII-lea ca tehnici de putere prezente la toate nivelurile corpului social şi utilizate de instituţii foarte diverse (familia şi armata, şcoala şi poliţia, medicina individuală ori administrarea colectivităților, au acţionat la nivelul proceselor de economice al dezvoltării lor, al forţelor care acţionează şi le susţin, ele vor opera de asemenea ca factori de segregare şi de ierarhizare social, acţionând asupra forţelor respective ale unora şi ale altora, garantând raporturi de dominaţie şi efecte de hegemonie (...) (Foucault 2004a, 132-133)

Aşa cum am mai spus, în timp ce anatomo-politica se preocupă de dresajul permanent al corpurilor pentru a augmenta atât forţele productive, cât şi docilitatea politică, în mod corelativ biopolitica este cea care asigura regularizarea şi controlul proceselor biologice aleatorii şi inerente unei populaţii umane, cum ar fi, de pildă, procesele naturale legate de igienă, de mortalitate, de natalitate, de longevitate, pandemiile, dar şi contra proceselor artificiale care ţin de infracţionalitate, dezechilibrele de mediu, etc. Cu alte cuvinte, această putere se exercita asupra fenomenelor legate de mediul unei multiplicităţi de indivizi. Biopolitica, în schimb, reglează probabilitatea generală a acestor fenomene colective. Esenţial de înţeles este aici faptul că biopolitica nu supune comportamentele normelor definite din exterior, cum se întâmplă în cazul anatomopoliticii, ci este o tehnologie de putere care controlează procesele din interior, adică procesele *„naturale”* aparţinând realităţii. În timp ce disciplina este o tehnologie de identificare, care investeşte în totalitate timpul de viaţă al indivizilor în vederea guvernării la maximum posibil, biopolitica este o tehnologie masificată care se exercită asupra fenomenelor globale ale unei multiplicităţi cu scopul de a reduce nivelul de morbiditate, dar şi de extindere a longevităţii vieţii prin stimularea natalităţii. În acest caz nu mai este deci vorba de dresaj individual, ci de o acţiune globală în vederea obţinerii echilibrului şi regularităţii speciei vii, iar miza nu este docilizarea indivizilor, ci regularizarea populaţii. In acest mod trebuie înţeleasă ideea că puterea nu este atât represivă, cât pozitivă.

Aşa încât, statul modern, pentru a putea gestiona şi regla aceste mutaţii apărute în câmpul puterii, a trebuit să inventeze – însă, aşa cum vom vedea, nu este vorba de o invenţie propriu-zisă –, o nouă tehnologie de putere. Or, această nouă tehnologie de putere este, conform lui Foucault, guvernamentalitatea. Dar mai întâi poate că nu este lipsit de importanţă să specificăm faptul că Foucault inversează problematica clasică a raportului stat-guvernare. Altfel spus, guvernamentalitatea nu este studiată de către Foucault exclusiv ca o tehnologie a statului, ci ca o economie de putere singulară şi dinamică, care deţine, în plus, o istorie proprie, diferită de cea a statului. In cele din urmă, Foucault nu analizează emergenţa statului modern în sensul de dominaţie politică, sau ca matrice de transcendentă, sau în sensul nietzschean de *«monstru rece»*, ci în special în interiorul istoriei guvernamentalităţii. Tematica artelor de a guverna în secolul al XVI-lea nu se referea doar la guvernamentalitatea statului, ci era, de fapt, doar una dintre alte multiple forme de guvernare, cum ar fi, de pildă, reluarea temei stoice a guvernării de sine, guvernarea sufletelor în creştinism, guvernarea copiilor în pedagogie. Foucault

recurge la analiza guvernamentalităţii moderne luând în calcul, mai întâi, noile arte de a guverna într-o formulă opusă celei a lui Machiavelli, criticat pentru legătura artificiala, exterioara, pe care acesta o stabileşte intre principe şi teritoriu. Dacă pentru Machiavelli a guverna însemna a câştiga, dar mai ales a conserva puterea, noile arte de a guverna presupun un proces de raţionalizare şi de tehnicizare a practicii politice. Nu mai este aşadar vorba de a câştiga şi de a poseda teritorii precum în vechile suveranităţi, ci, din contră, de a produce, de a suscita, de a organiza populaţia, înţeleasă ca totalitate de resurse şi de nevoi:

> (...) toate aceste guvernări sunt interioare societăţii înseşi său statului. În cadrul statului își va conduce tatăl de familie familia, superiorul mânăstirii mânăstirea etc. Sunt, în același timp, pluralitate a formelor de guvernare și imanenţă a practicilor de guvernare în raport cu statul, multiplicitate și imanenţă a practicilor de guvernare în raport cu statul, multiplicitate și imanenţă a acestei activităţi, care o opun radical singularităţii transcendente a Principelui lui Machiavelli (Foucault 2009a, 85).

Puterea pastorală si guvernamentalitatea

Vom rezuma în cele ce urmează o genealogie a guvernării oamenilor plecând de la articularea a trei mari tehnologii de putere, respectiv puterea pastorală, raţiunea de stat şi poliţia, care răspund ideii conform căreia guvernarea este în principiu specifică domeniului politic. Foucault găseşte originea acestor noi tehnici de guvernare, în mod paradoxal, în puterea pastorală. Modelul puterii pastorale creştine, şi nu cel grecesc, se află la baza guvernamentalitatii moderne. Guvernamentalitatea, ca artă de a guverna, derivă mai degrabă din modelul arhaic al pastoralei creştine decât din modelul grec. Dacă pentru greci scopul guvernării este de a asigura unitatea cetăţii, în pastorala creştină scopul guvernării este mântuirea fiecărui individ. Această putere nu se exercita nici ea asupra unui teritoriu sau a unor supuşi, aşa cum se întâmpla în cazul puterii de suveranitate, ci asupra unei „turme” în mişcare, în deplasarea dintr-un punct la altul. Puterea pastorală caută să dirijeze totalitatea conduitelor unui individ printr-o individualizare maximă a subiecţilor, astfel încât nimeni să nu scape cunoaşterii şi grijii bunului păstor. Aceasta putere implica o grijă permanentă faţă de toţi indivizii pe întreaga lor durata de viaţă. *„Puterea pastorală nu se ocupă de sufletele indivizilor decât în măsura în care această călăuzire a sufletelor implică de asemenea o intervenţie permanentă în conduita cotidiană, în gestiunea vieţilor, dar și în bunuri, bogăţii și în lucruri” (*Foucault 2009a, 135*).* Ea se preocupa de salvarea atât a turmei în ansamblul ei, cât şi a fiecărei oiţe în parte, fiind în mod fundamental o putere binefăcătoare, salvatoare. În sfârşit, este și o putere care ghidează oamenii aşa cum se ghidează animalele, lucrurile. Dimpotrivă, în antichitate, existau mai degrabă relaţii de tutelă, sau de consiliere, ce presupuneau nu atât individualizarea subiecţilor, cât autonomia lor. În gândirea greacă şi romană, puterea s-a manifestat prin strălucire, prin capacitatea sa de a câştiga şi de a triumfa, prin cucerire. Spre deosebire de aceasta*,* puterea pastorală se exercita fără strălucire, fără superioritate, ea va manifestă mai degrabă ca zel, solicitudine, devotament. Ea asigura protecţia în faţa inamicilor exteriori şi interiori. Puterea pastorală este o putere sacrificială atât pentru fiecare oiţă în parte, cât şi pentru întreaga turmă. Ea va solicita fiecărei oiţe sacrificiu de sine dar şi pentru binele celorlalţi. Spre deosebire de puterea pastorală, puterea politică elenistică şi romană presupunea înainte de toate protecţia *polis-*

ului. Era o putere cu aspect onorific iar scopul acestei puteri era unitatea superioară a cetăţii, integritatea teritoriului. Cetăţeanul era protejat de legi: fie, de pildă, prin legile lui Solon la greci, fie prin tabla celor 12 legi la romani. Cu toate acestea, în mod evident, tema păstorului nu este ignorată de către ei. O găsim de pildă în *Odiseea*, în ideile lui Pitagora, sau la Platon, de pildă în *Republică*, în *Critias*, în *Legile*, sau în *Politicul*. Însă esenţial este faptul că puterea pastorală pentru greci nu este un element fondator al cetăţii si nici reprezentativ pentru arta de a guverna. Chiar dacă este o temă importantă la Platon, ea a fost mai degrabă recuzată de acesta. Platon prefera în locul ideii de zeu-păstor său de rege-păstor ca fundament al guvernării şi al comandării mai degrabă imaginea ţesături: *„care va fi atunci activitatea politica propriu-zisă, esenţa politicului, omul politic sau mai degrabă acţiunea omului politic? Aceasta va fi de a lega, aşa cum ţesătorul leagă bătătura si urzeala."* (Foucault 2009a, 127) Şi chiar dacă, de pildă, omul politic trebuie să posede cunoaşterea specifică artei de comandă, el trebuie să facă destul de multe distincţii: intre comanda pe care ne-o dăm nouă înşine, comenzile pe care le dăm fiinţelor vii, cele pe care la dăm unui singur individ său animalelor gregare. Arta politică însă nu este cea a păstorului, ci este mai degrabă o artă analoagă ţesăturii, adică o artă care constă în asamblajul diferitelor existenţe într-o singură comunitate şi care presupune raporturi de prieteniei, de concordie, de armonie. Pastorala, ca schemă de organizare politică, este introdusă în câmpul politicii de către Biserica Creştină. Ea se alătura, iar acest lucru este fundamental pentru istoria puterii, în formele instituţionale ale imperiului roman. Din punct de vedere istoric, acest proces apare în momentul în care creştinismul devine religie imperială in timpul împăratului Constantin, si este unic în istoria Occidentului, întrucât prin acesta comunităţile religioase ale bisericii acced la puterea politică. Or, specificul noii puteri este acela că îmbina determinaţiile individualizante ale puterii pastorale cu cele totalizante ale puterii imperiale. Însă ceea ce se schimbă în mod fundamental este principiul supunerii:

> „pastorul creştin a organizat, cred, ceva cu totul diferit, străin, mi se pare, practicii greceşti, iar ceea ce a organizat el este cea s-ar putea numii instantă *„supunerii pure*", supunerea ca tip de conduită unitara, conduită valorizata pe fata, care constituie esenţa raţiunii sale de a fi ea însăşi" (Foucault 2009a, 149)

Pe scurt, acest fenomen apare prin instaurarea un raport de supunere circular, adică unul care nu-şi găseşte în el însuşi propriul fundament. Supunerea încetează să fie un principiu de recunoaştere maieutică ci devine un principiu de descifrare a sufletului concupiscent, orgolios. Aceasta se realizează prin obligativitatea mărturisirii şi a examenului permanent în faţa directorului de conştiinţă, care nu vizează stăpânirea de sine ci instituirea un raport de dependenţa cu directorul de conştiinţă. Există deci o diferenţă majoră între direcţia de existenţă din practicile ascetice greco-romane şi direcţia de conştiinţă obligatorie, exhaustivă şi permanentă în practicile de sine creştine. Ea consta in faptul că *«punerea în comun»* este înlocuită de supunere (*soumission),* de abnegaţie, de ascultare permanentă. O alta diferenţă ţine de forma spunerii la lege a polis-ului. Obligaţia nu mai este înţeleasă ca obligaţie de sine, ci ca formă de reflexivă de a te obliga pe tine însuţi său ca drept al subiecţilor. Astfel, problema procesului istoric al individualizării umane apar strâns legată de problemă guvernării sufletelor în Occident. Ideea guvernării oamenilor nu este însă o idee grecească sau romană, ci mai degrabă parvine din civilizaţia ebraică prin apariţia economiei de putere de tip pastoral. Este vorba

de momentul în care acesta putere se va distinge din ce în ce mai mult de sacru şi începe să penetreze ansamblul raporturilor sociale în Occident. Puterea pastorală va modifica structura guvernării. Astfel începe lungul proces în care se va pune problema în Occident de a guverna totalitatea vieţilor oamenilor. Guvernamentalitatea pastorală va elabora o artă de a conduce oamenii, de a-i dirija, de a-i face să vorbească despre ei înşişi, de a a-i ghida, în mod individual şi colectiv, pe întreaga durată a vieţii şi până în viaţa lor cotidiană, *„nu se guvernează niciodată un stat, nu se guvernează niciodată un teritoriu, nu se guvernează niciodată o structură politică. Cei guvernaţi sunt lumea, oamenii, sunt indivizii, colectivităţile”* (Foucault 2009a, 108). Treptat, aceasta artă de guverna nu va mai funcţiona în raportare la modele transcendente, ci în funcţie de formele imanente ale activităţii, astfel încât vom asista odată cu perioada modernă un eveniment major din punct de vedere politic, acela în care guvernarea se disociază de cadrul religios. Această putere va cunoaşte, începând cu secolul al XVIII-lea, o nouă organizare şi o nouă distribuţie în întreg corpul social. În locul obiectivelor religioase se instaurează obiective de igienă publică, de medicină socială, au loc campanii de moralizare. În acest cadru conceptual apare la Foucault problematica statului providenţă cu originile sale pastorale. Altfel spus, problematica guvernamentalităţii nu este analizată de Foucault pe modelul explicaţiei juridice sau instituţionale, deoarece acestea îi apar destul de restrictive, ci mai degrabă pe modelul proceselor de obiectivare şi de subiectivare, procese pozitive şi productive născute în formele de direcţie creştine. În plus, va fi vorba, în Europa, de o situaţie geopolitică nouă: trecerea de la administrarea *« creaţiei »* divine de către biserică la administraţia regatului suveranului, de la arta de a guverna specifică prinţului (bazata pe prudenţă, pe justiţie etc.) la o artă de a guverna (regatul) după necesităţile de moment. Va fi vorba şi de o nouă economie de cunoaştere ce îşi face apariţia odată cu noile principii ale naturii, odată cu noile inovaţii tehnice şi ştiinţifice specifice modernităţii. Toate aceste evenimente vor bulversa în mod evident principiile pastorale.

Raţiunea de stat și poliţia

În fond, putem identifica două tipuri de evoluţie istorică: pe de o parte, constituirea unei cunoaşteri pozitive înţeleasă ca Raţiunea de Stat, pe de altă parte, constituirea unor tehnici noi de guvernare; poliţia. Raţiunea de stat mai întâi. Naşterea unei ştiinţe a guvernării înţeleasă ca raţiune de stat. De pildă Botero (1540-1617) la care se referă în mod explicit Foucault: statul este dominaţie fermă asupra popoarelor (...) raţiunea stat este cunoştinţa mijloacelor potrivite să întemeieze, să păstreze şi să mărească o atare (Foucault 2009a, 201).

Raţiunea de stat, în sensul de guvernare raţională, vizează înainte de toate creşterea puterii statului prin intermediul anumitor tehnici şi cunoaşteri concrete, precise - statistica. Raţiunea de stat intră în opoziţie cu formele de suveranitate ale vechiului regim, cu cutumele, tradiţia dar principiul teologico-cosmologic de legitimitate al suveranului, provenit din voinţa divină. În ceea ce priveşte spaţiul public, violenţei, autorităţii absolute a suveranului sau raţionalităţii arbitrare li se substituie tehnici pozitive de intervenţie. Aceasta artă de a guverna statul se distinge atât de legea divină, cât şi de legea naturală izvorâtă din raţiunea universală şi imuabilă. Dacă în cazul puterii suverane era importantă căutarea supunerii stricte a subiecţilor în faţa suveranului de sus, dar şi suveranului de jos,

în ceea ce priveşte raţiunea de stat, nu se mai guvernează nici teritorii, nici supuşi, ci lucruri, sau, mai bine spus, se guvernează raportul dintre oameni şi lucruri, adică bogăţiile, resursele, subzistenţele. O astfel de guvernare face apel nu atât la lege, cât mai degrabă la norme, la tactici, la strategii. Legea este doar un instrument prin altele. Guvernarea nu se mai referă decât la stat, la nimic altceva decât la esenţa şi la cunoaşterea lui, la necesitatea de a menţine integritatea statului. Contrar ideii lui Toma de Aquino pentru care arta politicii are ca scop beatitudinea celestă sau fericirea eterna raţiunea de stat are ca scop statul însuşi (Foucault 2009a, 197).

Odată cu apariţia raţiunii de stat asistăm la o deplasare de la problema legitimităţii şi originii guvernării înspre practica ei concretă. Arta de a guverna oamenii încetează sa fie tranziţia spre o judecată finală, ci este timpul indefinit aici pe pământ, încetează sa se refere la vreo formă de transcendenţă şi devine o formă autonomă limitată la însăşi exerciţiul ei. Mai mult decât atât, odată cu tratatul de la Westphalia, ideea de imperiu şi de biserică universală este înlocuită cu problematica echilibrului între state plurale. Acest tratat încheie visul european al imperiului, în timp ce apare importanta problematică a guvernării şi a păcii perpetue între state. Pe de altă parte, contractualiştii îşi reîncadrează teoriile lor întocmai pe aceste chestiuni, şi anume pe contractul social, adică pe problematicile legate de legitimitatea şi originea guvernării. Noi problematici îşi fac apariţia în noua guvernare, cum ar fi: prezervarea terestră, productivitatea indivizilor, securitatea interioară şi exterioară, prosperitatea şi asigurarea bogăţiilor statului şi cetăţenilor. Ideea balanţei europene îşi are originea in aceasta transformare. În noua raţiune de stat este vorba nu doar de a asigura ordinea şi de menţinerea structurilor ierarhice ale societăţii, ci și de cunoaşterea şi încadrarea în detaliu a indivizilor, cu scopul dezvoltării şi menţinerii bunăstării tuturor prin tehnici preventive de securitate. Extrapolând, obiectivul unei astfel de raţionalităţi este maximizarea productivităţii şi creşterea bogăţiilor naţionale în sânul unei Europe cu mai multe state. Pe de altă parte, în ceea ce priveşte poliţia, ea trebuie înţeleasă în sensul pe care îl avea în epoca clasică, adică echivalentul civil al religiei în instaurarea unui stat perfect. Ea devine una dintre tehnicile interne de guvernare proprie statului, cu scopul întăririi acestuia. Poliţia se preocupa de creşterea forţelor statului, de dezvoltarea relaţiilor de muncă şi a comerţului, de ameliorarea şi de augmentarea bogăţiilor, a duratei de viaţă, a îngrijirii sănătăţii populaţiei, altfel spus ea este dispozitivul care asigura echilibrul dintre ordinea interioară şi creșterea puterii statului (Foucault, 2009a, 262-263).

Poliţia înglobează în exerciţiul ei raportul om-lucru, oamenii vii, activi, productivi, prin intermediul unei supravegheri şi unui control continuu. Domeniul său de intervenţie privilegiat este viul, populaţia. Poliţia este si instrumentul de control al comerţului, al condiţiilor de sănătate şi de igienă publică, al muncii şi al activităţilor productive, al circulaţiei mărfurilor şi a oamenilor în spaţiul urban, etc. Astfel, pe urmele lui Foucault, Rancière va afirma că poliţia este înainte de toate o instanţă de ordine, dar care se întinde dincolo de instituţii sau de tehnici specializate. Ea nu este atât o putere de disciplinare a corpurilor ci mai degrabă regulile apariţiei şi a distribuţiei lor în comunitate *„(...) o regulă a modului lor de a apărea, o configuraţie a ocupărilor și a proprietăților spaţiilor în care aceste ocupări sunt distribuite”* (Ranciere 2000, 52). Poliţia desemnează deci ansamblul unui nou domeniu prin care statul intervine cu scopul *„de a săvârși miracolul subsumării individualităților în totalitate, a voinţei tuturor în voinţa generală”.* (Hardt, Negri 2000, 122). Populaţia devine pentru stat vectorul său de putere ce va

presupune o cunoaştere şi un control precis a proceselor vitale ale populaţiei. În cele din urmă, poliţia administrează tehnicile bioputerii asupra indivizilor consideraţi nu atât ca subiecţi de drept ci mai degrabă că forţe ale statului. Vedem astfel ca în noua raţionalitate politică se exprima o întreagă solicitudine cu privire la acţiunile şi motivaţiile indivizilor, calcule şi practici care vizează reglarea conduitele indivizilor pe toată suprafaţa vieţii sociale. Statul însuşi devine, in modernitate, noul păstor. Însă, spre deosebire de păstorul creştin, „ noul păstor” nu se mai sacrifica el însuşi pentru oiţele sale, ci solicita sacrificiul acestora pentru a-şi asigura propria salvare. Statul modern ajunge să ceară, atunci când necesitatea de a salva Statul însuşi devine urgentă, o maximă vigilenţă care depăşeşte dreptul natural, pozitiv, universal său divin.

Spre o guvernamentalitate economică

Putem spune deci ca ideea de raţionalitate guvernamentală nu însemna nici instituţia guvernării şi nici guvernarea ca activitate, ci este vorba de practici, de tehnici, de tehnologii de putere. Guvernamentalitatea devine modelul după care trebuie gândit exerciţiul statelor modern. După ce principii interne se limitează însă exerciţiile de guvernare?

> „(...) aș vrea să vă arăt doar care este instrumentul intelectual, care este formă de calcul și de raţionalitate care a putut să permită astfel, autolimitarea unei raţiuni guvernamentale înţeleasă ca o autoreglare generală, intrinsecă operaţiunilor înseși ale guvernării, și care poate face obiectul unor nesfârșite tranzacţii. Ei bine, acest instrument intelectual, tipul de calcul, forma de raţionalitate care i-a permis, astfel, raţiunii guvernamentale să se autolimiteze nu este dreptul. Care va fi însă, începând de la jumătatea secolului al XVIII-lea, acest instrument? Evident, economia politică.” (Foucault 2007, 23)

Problema fundamentală este, pentru Foucault, cum devine economia o piesă importantă în guvernarea politică. Aceasta întrebare deschide spre problematica liberalismului şi neoliberalismului. El va interoga aceste doctrine politice nu plecând de la teoriile clasice ale individualismului şi libertăţii, ci de la faptul ca ele sunt înainte de toate dispozitive efective de guvernare. Ar trebui precizat, mai întâi, ca termenul economie vine de la *oikos*, care însemna casă, şi de la *nomos*, care înseamnă lege. Cuvântul guvernare provine din latinescul *gubernāre*, derivat din grecescul κυβερνάω, care înseamnă a conduce o navă, a pilota, a dirija un vas. La început putem surprinde trei semnificaţii ale termenului guvernare: guvernarea sinelui, care ţine în primul rând de morală; guvernarea familiei, care trimite la sfera economica; guvernarea statului, care ţine de politică. În perioada clasică, termenul de guvernare nu se raporta la teritoriu, sau la gestiunea statului, ci mai ales la maniera de a conduce conduitele indivizilor, grupurile, sinele: *«trăim în era guvernamentalitatii, aşa cum a fost ea descoperită în secolul al-XVII-lea* » (Foucault 2005, 72). Cu ajutorul acestei noţiuni complexe, Foucault încearcă în acelaşi timp să regândească apartenenţa indivizilor la ordinea socială dar şi să repună în discuţie problematică libertăţilor politice, a conduitelor şi contraconduitelor, a rezistenţelor politice, a autonomiei. Guvernamentalitatea este un dispozitiv extreme de complex. Ea este în același timp ansamblu constituit de instituţii, proceduri, analize și

reflecţii, calcule și tactici care drept țintă populația. Forma ei de cunoaștere este economia politica iar dipozitivul sau tehnic este securitatea (Foucault 2009, 98-99).

Vom rezuma în cele ce urmează caracteristicile guvernamentalităţii. Guvernamentalitatea îşi găseşte locul între alte multiple forme de putere: suveranitate, disciplină, poliţie, puterea pastorală, bioputere, etc. Contrar suveranităţii şi disciplinei, care operează prin supunere - prima prin lege, a doua prin normă - guvernamentalitatea operează mai degrabă prin conducerea conduitelor. Tehnicile ei ţin de domeniul calculului şi al gestiunii, al statisticii. Dacă suveranitatea operează prin prelevare asupra supuşilor, iar disciplina prin supravegherea corpurilor individuale, guvernamentalitatea procedează, din contră, prin articularea mai multor procedee statistice de obiectivare a populaţiilor. Însă, contrar puterii disciplinare, guvernamentalitatea nu îşi doreşte un control total şi absolut, nu se adresează precum disciplina fiecărui individ în parte supunându-l complet, ci presupune o anumită libertate. Însă trebuie spus înainte de toate că aceste forme de putere nu trebuie gândite în mod separat, astfel încât nu există o epocă e legalului deferita de epoca disciplinarului diferita la rândul ei de epoca securității ci mai degrabă este vorba de edificii complexe cu dominante diferite. Ceea ce se schimba de fapt sunt tehnicile de intervenție (Foucault 2009a, 17).

Guvernamentalitatea este o formă de raţionalitate prin care guvernaţii încetează să fie consideraţi ca simpli subiecţi supuşi; ei sunt văzuţi ca o populaţie care trebuie condusă, supravegheată, controlată şi care, în măsura în care satisface raţiunea de stat, trebuie să întărească puterea statului. Aşa cum am mai spus, ea este însoţită de apariţiei poliţiei şi a dispozitivelor de securitate, dar şi de naşterea diplomaţiei europene, a balanţei între state. Din acest moment se naşte o legătură strânsă între guvernamentalitate şi economie. Ideea importantă este că noile arte de a guverna statul modern este o puterea care se exercită după modelul economiei. De exemplu, în articolul *« Economia politică »* din *«l'Encyclopédie»,* Jean- Jacques Rousseau desemnează economia ca *"înţeleaptă conducere a casei pentru binele comun al întregii familii ».* Foucault sugerează că problema lui Rousseu este: *"cum va putea această înţeleaptă conducere a familiei, mutatis mutandis, cu discontinuităţile ce se vor observa să fie introdusă în cadrul gestiunii generale a statului »* (Foucault 2009a, 87). Înainte de fiziocraţi şi de economia politică este perioada mercantilismului. În acesta perioadă, raţiunea de stat este infinită în interior, dar limitată la exterior, cu scopul explicit de a menţine şi de a creşte puterea statului. Însă, odată cu fiziocraţii şi cu naşterea economiei politice, apare pentru prima oară în câmpul guvernării logica lui *« laissez-faire. »* Pentru a satisface raţiunea de stat, statul nu trebuie să mai intervină în piaţă, nu trebuie să mai controleze preţurile, iar piaţa trebuie să se ghideze după legi naturale. Natura devine pentru liberalism calculul efectiv al guvernării, natura înţeleasa nu ca element originar, ci mai degrabă ca rezultat al acţiunii guvernamentale:

> Pentru economia politică, natura nu este o regiune rezervată şi originară căreia exerciţiul puterii n-ar trebui să-i aducă nicio atingere, dacă nu vrea să devină nelegitimă. Natura este ceva care circulă pe sub, prin şi în însuşi exerciţiul guvernamentalităţii. Este dacă vreţi, hipoderma ei indispensabilă. (...) Nu fundal, ci corelativ permanent (Foucault 2007, 26).

Mai mult, guvernamantalitea obţine, induce şi orientează comportamente, fie că e vorba de comportamente economice, sanitare, sexuale. Însă ea nu obţine acest rezultat prin control sau prin disciplină, ci prin utilizarea unor tactici educative, prin persuasiune

şi instigare, prin gestiune şi incitare, cu ajutorul noilor strategii motivaţionale, prin competiţie. A guverna prinde aici alt sens. Nu mai este vorba de a comanda în sensul clasic al termenului, adică a impune legi şi norme prin coerciţii, prin constrângeri, ci de o manieră de a dirija în mod pozitiv conduitele. Asta înseamnă că a-i conduce pe oameni înseamnă în acelaşi timp a-i învăţa să se conducă singuri, a-i motiva, a-i incita, a-i stimula., deci a guverna într-un fel propria lor guvernare de sine. Guvernamentalitatea încearcă să producă în individ un anumit raport determinat la sine. Didier Fassin şi Dominique Memmi propun la rândul lor noţiunea de guvernare a corpurilor:

> Transformările reprezentărilor și comportamentelor se operează, mai mult decât în raporturile de autoritate, în jocurile de normalizare „uşoare". Somaţiei în numele legii tinde să i se substituie o obligaţie de a interioriza norma. Și mai bine: adesea legea însăși își dă concursul la transferul de legitimitate permiţând individului să decidă el însuși asupra celei mai bune maniere de a se administra – de a-și proteja sănătatea, de a-și controla reproducerea, de a-și construi viaţa, de a-și alege moartea" (Fassin, Memmi 2004, 25).

Am trecut de la funcţiile negative ale poliţiei la mecanismele mai « uşoare » de incitare şi de regularizare a fenomenelor, de la disciplinare la gestiune. Termenul de incitare pare a fi aici cel mai potrivit: incitare la consum, incitare la natalitate, inducând, creând comportamente sexuale, familiale etc. Dispozitivele de guvernamentalitate sunt cel mai adesea invizibile. Chiar şi « libertatea » devine şi ea o tehnică de guvernare. Ea va fi înțeleasă de acum nu doar ca drept legitim al indivizilor in fata puterii ci si ca imperativ practicii guvernamentale (Foucault 2009a, 297).

Pentru a asigura jocul fenomenelor naturale, al procesele economice, al dispoziţiile populaţiei, se vor crea o multitudine de tehnici care să asigure gestiunea populaţiilor: examenele medicale, psihologice, testele, evaluările, incitările, sondarea opiniei publice cu scopuri politice dar şi comerciale. Punerea în practică a unor etici ale sinelui, cum ar fi de pildă injoncţiunile autenticităţii, să fii tu însuţi, să fi diferit, altfel, etc. Este vorba de noi forme de dominaţie plecând de la incitare prin publicitate, incitare la consum. Însă, aşa cum am mai spus, miza majoră a lui Foucault este de a explica cum a devenit economia forma de guvernare prin excelenţă, odată cu liberalismul şi cu naşterea economiei politice. Economia politică şi gestiunea biopolitică sunt cele două forme de guvernamentalitate care normează *« procesele naturale »* ale populaţiei, mobilizând anumite forme de veridicitate şi norme.

Guvernamentalitatea liberală şi neoliberală

In viziunea lui Foucault, statul liberal este, pe de o parte, continuarea „statului poliţiei" care cuprindea un dispozitiv diplomatico-militar, o poliţie de stat. Apariţia acestuia este însoţită de mai multe transformări cruciale. De pildă, în ceea ce priveşte reglementările poliţiei, acestea devin inutile deoarece în concepţia liberalilor exista o reglementare spontană a lucrurilor. Reglementările şi intervenţiile guvernului în cursul proceselor economice trebuie reduse la maxim. În cazul liberalismului, populaţia nu mai este valoare în sine; *„societatea civilă"* devine in schimb pandantul unei practici guvernamentale din ce în ce mai puţin intervenţioniste. Pentru fiziocraţi, de pildă, spre

deosebire de mercantiliști, populaţia nu este de sine stătătoare, ea exista in raport cu munca, cu preţurile mărfurilor sau cu consumul. Acestea nu ar trebui influenţate în mod autoritar de către guvern deoarece s-ar regla în mod spontan. În locul reglementărilor sistematice ar funcționa o economie a puterii centrate în jurul nevoilor individuale, chiar dacă acestea intră în concurenţă unele cu altele în interiorul pieţei. Actorii individuali ar trebui lăsaţi să joace pe piaţă, astfel încât statul şi colectivitatea să beneficieze de o situaţie economică optimală, deoarece comportamentele individuale sunt înclinate în mod natural spre căutarea maximizării propriului profit. Astfel, gânditorii liberali vor căuta să determine limitele guvernării în funcţie de legile naturale ce guvernează indivizii şi populaţia. Vor critica aceasta artă de a guverna care caută să controleze toate variabilele guvernării, cum este cazul, de pildă, în intervenţionismul statului poliţiei, deoarece aceste proiecte li se par irealizabile. Ei propun in schimb ideea unei societăţi civile autoproducătoare de ordine şi prosperitate. Pentru liberali, contrar chiar şi calculelor fiziocraţilor, care căutau o adecvare completă între cunoaşterea economică a guvernanţilor şi libertatea guvernaţilor, o astfel de cunoaştere rămâne inaccesibilă guvernanţilor. Aceasta ar produce doar un echilibru fragil, iar guvernarea nu ar avea ca rol decât asigurarea securităţii cetăţenilor, libertatea comerţului, respectul angajamentelor comerciale. În acest sens, liberalii sunt primii care vor ridica problema limitelor puterii.

Raţiunea de stat şi statul poliţiei sunt înlocuite treptat de o nouă raţiune politică şi economică, care pune sub semnul întrebării limitele propriei arte de a guverna. Ea nu se opune Însă complet raţiunii de stat, deși aduce un nou conţinut şi noi forme. Principiul naturalităţii în liberalism se opune artificialităţii intervenţionismului politic. Mutaţie importantă faţă de raţiunea de stat şi în ce priveşte populaţia: în locul subiecţilor de drept, liberalii vor lua în seamă cu precădere subiecţii economici. Economiştii reclamau o ştiinţă capabilă să ghideze deciziile politice nu prin procese de reglementare politică, ci de gestiune economică. Nu va fi vorba de acţiona în mod direct asupra indivizilor, ci asupra mediului în care ei înşişi se guvernează. Din perspectiva liberală, individul trebuie să-şi guverneze în mod adecvat propriul interes, să-şi calculeze bine propriul interes. De unde urgenţa unui sistem de legi care trebuie să ajute indivizii să calculeze în mod anticipat recompensele promise şi riscurile de sancţiune. Liberalismul este analizat de Foucault nu doar ca teorie şi nici doar ca ideologie, ci mai degrabă ca practică, ca formă de raţionalizare a exerciţiului guvernării. Liberalismul presupune deci o ruptură faţă de raţiunea de stat. În timp ce pentru raţiunea de stat scopul guvernării era întărirea statului, pentru liberali exerciţiul guvernării nu presupune un scop în sine.

Însă, înainte de toate, liberalismul ridică întrebări de natură critică: de ce guvernăm? Problema liberalismului critic poate fi formulată şi astfel: guvernăm întotdeauna prea mult. Liberalismul, pe de o parte, pune sub semnul întrebării chiar existenţa statului şi a formelor sale de intervenţie. Pe de altă parte, liberalismul este înţeles şi ca o instanţă de legitimare a noului discurs economico-politic. Liberalismul intervine asupra populaţiilor, este promotorul unei noi forme de raţionalitate politică. În concepţia lui Foucault, liberalismul este străbătut de la un capăt la altul de tensiunea dintre problema juridică a egalităţii şi problema socială a inegalităţii. Avem, pe de o parte, un proces constant de individualizare, de punere în concurenţă, de conflict coroborat, pe de altă parte problematica coeziunii sociale, a solidarităţii şi perenităţii ordinii sociale. Astfel, liberalismul se va dezvolta pe articularea a două figuri ireductibile: pe de o parte este vorba de *„homo civicus”,* înţeles ca subiect de drept, iar pe de altă parte

este vorba de *„homo economicus”,* înţeles ca subiect egoist, interesat de maximizarea profitului.

> Oarecum tocmai la intersecţia dintre aceasta concepţie empirica despre subiectul interesului si analiza economiştilor se va putea definii un subiect, un subiect care este un subiect al interesului si a cărui acţiune va avea o valoare in acelaşi timp multiplicatoare si benefica prin intensificarea însăşi a interesului si tocmai asta îl caracteriza pe *homo economicus. Homo economicus* reprezintă, după părerea mea, in secolul al XVIII-lea, o figura absolut eterogena si nesuperpozabila fata de ceea ce am putea, daca vreţi, sa numim, *homo juridicus sau homo legalis* (Foucault 2007, 252-253)

Problema fundamentală a liberalismului devine astfel crearea unui spaţiu social comun. Însă trebuie precizat de la început faptul că liberalismul poate fi înţeles, dincolo de ideologia sa politică şi economică, şi ca pol critic. Întrebarea critică, pe urmele lui Kant, a liberalilor: de ce trebuie să guvernăm? Care sunt limitele guvernării? Sau, mai bine zis, *„se guvernează întotdeauna prea mult”*. Însă, în acelaşi timp, liberalismul este şi tehnologie politică şi de justificare doctrinară, care presupune un ansamblu de cunoaşteri cu ajutorul economiei politice a populaţiilor, o intervenţie asupra populaţiilor, asupra conduitelor. În guvernamentalitatea liberală se vor gestiona conduitele indivizilor, înţelese ca autonomie. Nu va fi vorba de coerciţie, ci mai degrabă de modelul unei etici a întreprinderii şi a responsabilităţii. Astfel, economia politică devine noua guvernamentalitate. Instaurează dispozitive de securitate care trebui să asigure, să gestioneze naturalitatea fenomenelor, adică a proceselor economice şi biologice ale populaţiilor. Ideea de libertate traduce aici nu doar în sensul unui drept al subiecţilor faţă de suveranitate, ci devine un principiu operatoriu de guvernare. Libertatea exprimă tendinţele naturale individuale şi colective pe care trebuie să le cunoaştem pentru a guverna drept. Astfel, liberalismul nu se reduce la constituţionalism, la contractul social şi la principiul proprietăţii private ca fundament al politicii. Liberalismul este ceva mult mai complicat, el este un dispozitiv politic care reconfigurează în profunzime concepţia despre subiectivitate, libertate, despre guvernare. Odată cu doctrina lui *„laisser faire”* pentru a reduce intervenţionismul, guvernarea trebuie să respecte, să protejeze şi să amenajeze naturalitatea populaţiilor.

Neoliberalismul este în acelaşi timp o maximizare a liberalismului, însă există şi câteva diferenţe. Mai întâi, neoliberalismul presupune o incitare continuă ca indivizii să se raporteze sub forma omului economic, adică să-și calculeze la maximum interesul egoist. Cum? Prin crearea unor dispozitive din ce în ce mai complexe de incitare şi dezincitare, aşa cum vom găsi, de pildă, în *„managementul performanţei”*. Este vorba de două tehnici complementare: rivalitatea şi frica. Rivalitatea presupune competiţie, motivări, accentul pus pe responsabilitate. Individul trebuie să se confrunte în permanenţă cu nelimitarea alegerilor exterioare, dar şi cu alegerea de sine însuşi, cu optimizarea perpetuă a sinelui la noile exigenţe. Pe de altă parte apare frica: frica continuă de a fi greşit evaluat, culpabilizarea, dar și precarizarea muncii; este vorba de alternativa de a se vinde pe piaţa muncii său de a muri. Este vorba, deci, de punerea în scenă a unei tehnologii de evaluare inspirată din managementul întreprinderilor. Frica, în mod evident, nu va fi înţeleasă aici în sens totalitar. Nu este vorba de o logică a terorii, ci va fi gândită în logica performanţei. Dar care este totuşi diferenţa dintre liberalism şi neoliberalism? Este vorba, după părerea noastră,

despre limitele intervenţiilor guvernamentale. Dacă, pentru liberalismul clasic, exista deja o ordine spontană a ordinii economice, iar acţiunea guvernamentală nu trebuia decât să creeze o ordine juridică, neoliberalismul face din intervenţia guvernamentalităţii transformarea în întregime a societăţii. Logica pieţei se extinde la toate activităţile umane. Astfel, prin logică întreprinderii se introduce logica concurenţei în toate raporturile sociale. Statul însuşi ia forma unei întreprinderi. În neoliberalism se incită individul să gândească doar ca om economic. Neoliberalismul, la rândul său, presupune o extensie a guvernamentalităţii liberale, o dezetatizare a guvernării.

În neoliberalism, politicile guvernamentale se vor exersa asupra omului economic, asupra omului calculator care îşi ghidează conduita urmându-şi interesul egoist. Neoliberalismul va deveni o legitimare a noii raţionalităţi manageriale, a gestiunii manageriale în spaţiul acţiunii politice, adică o dominaţie a capitalului în toate domeniile vieţii. Apar noi norme şi valori: calculabilitatea şi rentabilitatea. Ceea ce este important aici este cum această practică de gestiune a conduitelor unui ansamblu de indivizi s-a înserat în exerciţiul suveranităţii. Legătura dintre politică şi economie nu va mai fi nici de subordonare funcţională, nici de separare formală. Înainte de toate, trebuie spus că această logică apare în principal ca răspuns dat spectrului totalitarismului, adică intervenţiei şi planificării absolute a statului.

Mai întâi, în neoliberalism piaţa încetează să fie înţeleasă ca un loc al schimburilor de mărfuri fondat pe cuplul producător-consumător, ofertă-cerere. Ea devine un loc concurenţial fondat mai degrabă pe cuplul preţ-întreprindere. Individul devine acum un veritabil întreprinzător. De exemplu, în ordoliberalismul anilor '30 s-a încercat înlocuirea logicii lui *„laisser-faire”*. Nu trebuie înlocuit statul din piaţă, ci, din contră, Statul realizează ordinea pieţei prin control, vigilent, astfel încât toată lumea poate să joace pe piaţă. Intervenţia Statului trebuie să se petreacă doar în domeniul juridic şi în cel al politicilor sociale. El trebuie să constituie regulile jocului, dar doar ca reguli de conduită formale. Din contră, neoliberalismul american gândeşte individul ca întreprinzător, producător de satisfacţii personale. El devine un capital uman. Statul nu mai intervine în mod direct asupra indivizilor, intervine asupra mediului, însă nu doar asupra mediului economic, ci mai degrabă prin incitare asupra acţiunilor individuale. Nu creează dispozitive disciplinare, ci de securitate. Este vorba de intervenţie pozitivă. Asistăm astfel la o extensie fără precedent a discursului economic şi la o totalizare a pieţei în toate domeniile vieţii, atât prin depolitizarea, cât şi prin economizarea întregului societăţii. Riscul constituie fundamentul diferitelor guvernamentalităţi. Va fi vorba de problema pericolului şi a apărării societăţii, dar și de problema imprevizibilităţii individuale şi colective. Orice sursă de venit poate fi capitalizată, până și capacitările indivizilor sunt un capital. Insistenţa pe investiţie se aplică chiar și în problema instrucţiei şi a formării. Orice alegere poate fi codată ca investiţie a capitalului uman, de pildă Becker: *„acuplarea persoanelor având caracteristici ereditare similare sporește utilitatea produsului total dacă se caută o certitudine mai mare cu privire la calităţile copiilor”* (Becker, 1993, p. 96)

Omul contemporan: capacităţile umane sunt un capital, iar individul este un antreprenor de sine, un investitor de sine. Corelativă creşterii puterii întreprinderilor private, a reţelelor şi fluxurilor financiare. O nouă schemă de inteligibilitate a relaţiilor dintre stat şi societatea civilă. Se vorbeşte astăzi din ce în ce mai mult de o privatizare a modurilor de guvernare şi de o nouă gestiune publică. Este vorba, după părerea noastră, de o modificare în profunzime, de o nouă teorie asupra statului şi aparatelor statale inspirate de teoriile manageriale ale întreprinderii, cum ar fi descentralizarea

responsabilităţilor, anticiparea deciziilor, atenţia pe rezultat şi nu pe procese. Ipoteza noastră este că privatizarea puterii, a statului, este un efect al instrumentării liberale, a raţionalităţii sale politice. Transformare a statului după formele întreprinderilor multinaţionale. Puterea este cea care reglementează aceste reţele, însă nu autoritar, ci prin punere în joc, prin crearea unei dinamici colective de incitare, de distribuţie cu ajutorul negocierii, aranjamentelor.

Pe scurt, Foucault purcede la o genealogie a statului modern nu pornind de la o ontologie instituţională, ci de la raţionalitatea guvernamentală. Astfel, problema tehnicilor puterii, a tipurilor sale de ficţionare devine primordială, şi nu funcţiile sale represive inspirate de modelul juridic. Pasaj deci de la instituţiile disciplinare la tehnologiile puterii de stat, dar şi de la liberalism la neoliberalism, înţeles că stadiu prezent al liberalismului. Dacă Marx vedea în teoriile economice liberale şi producţia capitalistă nu atât bogăţia naţiunilor, ci mai degrabă bogăţia abstractă, adică plus valoarea, Foucault vede în liberalism o politică asupra vieţii, a populaţiilor, bogăţiilor şi societăţii. Pentru Marx, obiectul producţiei capitaliste nu este bogăţia, ci profitul, adică bogăţia abstractă. Pentru Foucault, liberalismul, înainte de a fi o ideologie economică, este inventarea guvernamentalităţii moderne şi contemporane, adică a raţionalităţii noastre politice. Liberalismul, introducând forma guvernării care vizează procesele naturale ale economiei, gestiunea populaţiei înţeleasă, şi ea, ca proces natural, depăşeşte atât vechea putere suverană, cât şi raţiunea de stat. Liberalismul nu se ocupă atât de subiecţii supuşi și nici de administrarea statului, cât de fenomenele populaţiei: natalitate, mortalitate, epidemie, producţie, şi de colectiv, înţeles nu ca în contractul social, ci ca guvernamentalizare a Statului.

Neoliberalismul american va merge şi mai mult cu teoria capitalului uman investeşte întreg câmpul social, de la conjugal la penal. Schimbare de perspectiva chiar şi politicile sociale şi penale, ele vor fi fondate de acum pe raţiuni economice. De exemplu în chestiunea penală a furtului, nu vom mai dori să-l eliminăm pe infractor ci la modul general, întrebarea care se pune va fi de a şti cum să menţii în fond un tip de criminalitate că furtul, înăuntrul unor limite care să fie socialmente şi economic acceptabile şi în jurul unei medii care se va considera, să zicem, optimală pentru o funcţionare social dată. Furtul se va înscrie de data acesta în interiorul unor evenimente probabile şi nu în forma binară a permisului de interzis cum era cazul în sistemul codului juridic şi nici în forma preventivă a supravegherii şi controlului cum era în forma disciplinară. Un alt exemplu în formele de prevenţiei psihiatrice:

> „Noile politici preventive economisesc acest raport de nemijlocit [al relaţiei între doi subiecţi în cadrul represiunii], căci ele nu tratează, cel puţin într-un prim moment, indivizi, ci factori, corelaţii statistice." (Castel 1981, 146).

Astfel Robert Castel discută problema pasajului de la periculozitate la risc. Dacă periculozitatea tine de prevenţie individuală, riscul de statistică globală. Cu riscul trecem de la o politică a populaţiilor reglate prin intermediul statistica, prin calcul, la o politică în care

> „un risc nu rezultă din prezenţa unui pericol precis, reprezentat de o persoană său un grup de indivizi, ci din punerea în relaţie a datelor generale impersonale său a factorilor (de risc) care fac mai mult său mai puţin probabilă apariţia viitoare a comportamentelor indezirabile". (Castel, 1981, 145)

Costul său va fi calculat în funcţie de o valoare optimală care va fixa anumite limite de acceptabilitate socială. Importantă este aici schimbarea de percepţie în ceea ce priveşte individul. El încetează să fie gândit doar individual, ci începe să fie gândit ca punere în serie, iar acţiunea individuală în sensul unui flux de populaţii. Nu mai este vorba de tehnici disciplinare de normalizare, ci de tehnici care ghidează indivizii plecând de la un raport nou între fenomenele naturale şi intervenţie.

Guvernamentalitate biopolitică

Adevărata problemă a actualităţii, şi ceea ce face modernitatea noastră, aşa cum au subliniat, de pildă, Hardt și Negri, este trecerea de la paradigma de suveranitate la paradigma de guvernamentalitate; mai precis spus, importantă nu este etatizarea societăţii, ci guvernamentalizarea statului. Această trecere a fost făcută posibilă mai întâi prin organizarea disciplinară a societăţii, adică prin acele

> procese disciplinare – care sunt puse în practică de către administraţie – și care sapă atât de profund în societate încât reușesc să se configureze pe ele însele ca dispozitive ce ţin cont de dimensiunea biologică colectivă a reproducerii populaţiei. Realizarea suveranităţii moderne este naşterea bioputerii. (Hard, Negri 2000, 123).

Am văzut deja că această guvernamentalizare a statului nu se reduce doar la modelul juridic al suveranităţii, și anume, la sistemul de drept. Foucault consideră că sistemul juridic a fost necontenit depășit şi înlocuit de tehnologiile de securitate şi de disciplină. Acestea vor fi de fapt tehnologiile de putere care vor asigura perpetuarea dominaţiei sociale, împreună cu care principiile universale ale legalismului și formalismului contractual se confruntă cu o expansiune cantitativă fără precedent. Această extindere apare în ochii lui Foucault ca o mască de dominaţie:

> „în comparaţie cu societăţile de până în secolul al XVIII-lea, societatea în care trăim a intrat într-o fază de regresiune a dimensiunii juridice; constituţiile elaborate în toată lumea, începând cu Revoluţia Franceză, codurile redactate şi modificate, o întreagă activitate legislativă permanentă şi zgomotoasă nu trebuie să creeze iluzii: ele sunt doar forme ce fac acceptabilă o putere normalizatoare" (Foucault 2004a, 135-136)

Persistenţa teoriei suveranităţii trebuie înţeleasă ca o disimulare a exerciţiului eficient al dominaţiei. În cadrul acestei inversări în schema tradiţională a suveranităţii, dreptul nu a condus la pacificarea consimţită a indivizilor, dreptul nu este decât o prelungire a disimetriei care constituie de fapt dominaţia. În acesta schemă Foucault se inspiră din Nietzsche şi se demarcă radical de Hobbes. Pentru Nietzsche *„regulă o constituie plăcerea calculată a îndârjirii, sângele promis"* (Foucault 2001,137). Regulă nu trebuie înţeleasă nicidecum ca o formă de pacificare, care ar întrerupe războiul tuturor împotriva tuturor, ci ceea ce permite violenţei să se perenizeze şi să se maximizeze:

> „Regula este cea care permite ca violenţei să i se răspundă cu violenţă, şi ca o nouă dominaţie să-i poată subjuga tocmai pe cei care domină. În ele însele, regulile sunt vide, violente, nefinalizate; sunt făcute pentru a servi unui scop său altuia" (Foucault 2001, 137).

Sistemul de drept nu se impune în conştiinţa indivizilor ca un discurs al legitimităţii, ci este mai degrabă locul exerciţiului efectiv al dominaţiei, este o mască pentru anumite forme de supunere polimorfe. Dreptul nu este pentru Foucault decât o formă de acceptabilitate a unor puteri care se exercită dincolo de el. Chiar mai mult, dreptul devine tolerabil doar pentru că maschează întotdeauna o parte din el însuşi. Esenţială în cazul acţiunii puterii nu este faptul că ea spune nu, adică în negativitatea sa, ci mai degrabă în productivitatea sa. Nu trebuie să credem pur şi simplu că puterea

> „Trebuie să încetăm odată pentru totdeauna să descriem efectele puterii în termeni negativi: ea «exclude», «reprimă», «cenzurează», «abstrage», «maschează», «ascunde». În fapt, puterea produce; ea produce realitatea; ea produce domeniile obiectelor şi ritualurile adevărului" (Foucault 2005a, 246)

Din momentul în care mecanismele puterii au preluat trupurile și vieţile oamenilor, se anunţă sfârşitul naturii juridice a societăţii noastre. Pornind de la analizele lui Foucault, Deleuze şi Guattari, Hardt şi Negri susţin că trecerea de la paradigma de suveranitate la paradigma de guvernamentalitate este caracterizată de o sinteză progresivă între capitalism și suveranitate. Termenii acestei sinteze sunt de obicei contradictorii. Pe de o parte, suveranitatea modernă se exercită prin intermediul unui *„supracodaj de funcţii şi fluxuri sociale"* (Hard, Negri 2000, 396), deoarece această presupune un ordin transcendent în raport cu domeniul social. Pe de altă parte, capital este un sistem imanent care nu încetează să-şi împingă limitele. Capitalul funcţionează pe un plan de imanenţă, prin intermediul releelor şi reţelelor raporturilor de dominaţie, fără vreo referinţă la vreun centru transcendent de putere. El tinde, din punct de vedere istoric, să distrugă frontierele sociale tradiţionale, extinzându-se asupra unor noi teritorii, cuprinzând mereu noi populaţii în procesele sale (Hard, Negri 2000, 44).

Există, deci, o contracţie fundamentală între transcendenţa suveranităţii şi imanenţa capitalului. Întreaga istorie a modernităţii poate fi reflectată ca fiind etape diferite ale procesului de repliere continuă între poziţia transcendentă a suveranităţii pe planul de imanenţă al capitalului. Astfel, procesul mondializării de azi poate fi înţeles ca *„un răspuns fundamental politic la ceea ce, spre mijlocul anilor '70, s-a numit criza guvernării*" (Hard, Negri 2000, 396). Această mondializare care caracterizează dezvoltarea capitalismului contemporan, Hard şi Negri o reflectează cu ajutorul conceptului de „Imperiu":

> „imperiul apare astăzi ca fiind centrul care susține mondializarea reţelelor de producţie şi ţese o pânză extrem de largă pentru a încerca să acopere toate relaţiile de putere în ordinea lumii" (Hard, Negri, 2000, 44).

Imperiul este, în conformitate cu aceşti autori, o nouă formă de suveranitate, fără frontiere său centru şi, spre deosebire de imperialism, nu mai funcţionează pe forţele centrifuge ale statelor-naţiune, ci pe o logică expansionistă și teritorială. Imperiul este un aparat descentralizat și deteritorializat de guvernare care operează o integrare progresivă a întregului spaţiu mondial în cadrul *„graniţelor"* sale deschise și în expansiune. Pentru ambii autori, Imperiul este forma politică care realizează proiectul capitalist a coincidenţei dintre economie și politică.

Acest proces de mondializare are, ca principală consecinţă, reducerea rolului statului-naţiune în direcţia generală a economiei în favoarea întreprinderii, care va apărea

acum ca fiind actorul cheie, sursa politicilor economice şi sociale. Statul asigură acum competitivitatea corporaţiilor transnaţionale, astfel încât el devine din ce în ce mai dependent de ele. Cu alte cuvinte, trecerea de la un capitalism naţional la un capitalism mondial inaugurează un nou tip de guvernamentalitate prin care statul, în continuă dezintegrare, nu se va legitima decât prin funcţionarea acestor întreprinderi. Acest lucru este confirmat, aşa cum am văzut și în cazul lui Foucault, de o serie de lucrări critice cu privire la succesul neoliberalismului și consecinţa lui majoră, procesul de demantelare a *Statului social,* stat care a abandonat cele mai multe dintre funcţiile sale care altă dată fondau legitimitatea. Odată cu apariţia neoliberalismului, suveranitatea statului devine o simplă menţinere a ordinii şi legii, nu devine decât simpla poliţie. Datorită alianţei sale cu întreprinderea, rolul său nu este astăzi decât acela de a asigura securitatea fluxurilor deteritorializate de producţie. Astfel, în acest context mondializat, rolul statului nu se va manifesta decât sub forma monopolului violenţei legitime. Etienne Balibar consideră că dereglementarea economiei mondiale a condus, în cele din urmă, la

> „regresiunea statului bunăstării (...) spre o combinaţie, în nimic „organică”, de practici de securitate și de practici umanitare, fie guvernamentale, fie nonguvernamentale, la scară internaţională, ca și la scară locală. O astfel de combinaţie, continuă el, chiar când se bazează pe tehnologii avansate, pare să ne readucă la o fază „primitivă” a constituirii spaţiului public în societatea burgheză. Ea poate, uneori, pretinde la mai multă eficacitate decât mașinăriile instituţionale ale Statului social în criză. Dar ea se traduce, în orice caz, printr-o descalificare a ideii politice de solidaritate ca mijloc și scop al „cetăţeniei” (Balibar 1995,193).

Într-adevăr, prin limitarea capacităţilor sale de intervenţie în câmpul social și economic, statul şi-a limitat într-un fel dramatic capacităţile sale de a răspunde la problemele insecurităţii existenţei ce rezultă firesc din procesul de mondializare. În timp ce în cadrul vechilor dispozitive ale modernităţii structurile de securitate se structurau în jurul valorii de muncă, asigurând o anumită predictibilitate în relaţiile sociale, această problemă este acum considerată doar din perspectivă unică a menţinerii ordinii. Această lipsă de mediere socială duce la o raportare individualizată faţă de stat, adică, mai precis, la faptul că puterea politică nu îşi mai extrage legitimitatea decât din capacitatea sa de a produce siguranţă. Această securitate este redusă la protecţia corpurilor și a proprietăţii, iar acest lucru se traduce printr-o apărare a bunilor cetăţeni, adică a cetăţenilor docili, loiali și împotriva infractorilor care continuă să atace spaţiul civilizat al cetăţilor-orașe. Dar, pentru ca iluzia de securitate să fie perfectă, va fi necesară, cu atât mai mult, producerea de insecuritate. Astfel D. Bigo va putea vorbi de un nou dispozitiv de securitate, care se referă la construirea unei noi forme de guvernamentalitate bazată pe frică. Securitatea de zi poate răspunde unui principiu retoric *„a înfricoşa pentru a securiza”.* La fel ca Foucault, Bigo refuză să vadă retorica securităţii numai ca rezultat al unei ideologii politice, ci *«structura luptelor în sânul unui câmp al securităţii care va antrena diferiţii agenţi să între în competiţie pentru a defini diferitele pericole şi ale ierarhiza împotriva cărora intenţionează să lupte”* (Bigo 1998, 6) pentru că fiecare actor va căuta să-şi fructifice capitalul şi să-şi exercite puterea în domeniul în care îşi desfăşoară activitatea. Vedem o întreagă pleiadă de oameni de ştiinţă ca profesioniști de securitate, vedem mass-media şi politicieni care dezvoltă o imagine complexă şi o retorică a fricii şi a războiului. Pentru toţi aceşti actori ai securităţii, scopul este acela de a crea ameninţarea unui pericol iminent care va necesita o mobilizare socială, pentru a evita haosul. Pe de o parte,

puterea politică avansează un discurs care a fost întotdeauna al ei, și anume, discursul de suveranitate cu conceptele sale caracteristice: ordine publică, identitate naţională, teritoriu, pentru a-şi constitui ordinea politică legitimă. Pe de altă parte, oamenii de știință și experţii în securitate vor promova politicile de securitate, o serie de concepte diferite, cum ar fi violenţa urbană, incivismul, barbarismul, sălbăticia etc.

Pentru Bigo, pornind de la frică, diferitele instanţe de putere, fie publice, fie private, vor structura luptele în domeniul securităţii. Ameninţarea va fi literalmente e formă de manipulare şi de instrumentalizare care rezultă din incapacitatea politicului de a încadra deregularizările economice. Aceste instrumente vor fi concepute pentru a relegitima statul în lupta împotriva acestor „ameninţări". În cazul în care aceste ameninţări nu sunt destul de vizibile, strategii de vizibilitate vor consolida practicile politice. Dacă luăm exemplul xenofobiei, care introduce o diferenţiere de cultură său de culoare a pielii, construcţia inamicului devine conţinutul guvernamentalităţii prin frică și care consolidează ideea unei monitorizări atente și continue a corpului social. Această tehnologie politică a fricii şi ca mod de gestiune a corpului social este ireductibilă atât la suveranitate, cât şi la disciplină, ea va fi anticipativă şi va dori *„nici mai mult nici mai puţin decât să stăpânească un viitor haotic printr-un management minimalist, focalizându-se pe grupuri cu risc"* (Bigo 1998, 11) În acest cadru, guvernamentalitatea democratică a fost în mare parte acaparată de cei care posedă o cunoaştere administrativă a pericolelor şi riscurilor. Pentru aceşti autori, această schimbare în tipul de guvernamentalitate şi în gestiunea riscurilor se manifestă în primul rând datorită modificărilor aduse în formele legale şi în strategiile poliţiei.

În loc de concluzie: o scurtă prezentare a formelor de rezistenţă la guvernamentalizare

Mai întâi este vorba de atitudinea critică definită ca o formă de raport la sine, la alţii şi la lume. Această guvernamentalitate, care reuneşte diversele arte de a guverna, stârneşte o anumită îndoială, concretizată într-o atitudine critică. Istoric, prima atitudine critică apare în opoziţie cu formele pastorale creştine de guvernamentalitate. Așa cum am spus mai sus, biserica cerea de la fiecare fidel să se lase condus până la mântuire într-un raport de supunere completă prin care fiecare acţiune trebuia supusă unei reguli de direcţie spirituală. Această artă de a guverna, limitată iniţial la viaţa monastică, s-a răspândit rapid în societatea civilă prin intermediul instituţiilor.

Este vorba de o atitudinea morală şi politică, adică de un nou fel de a pune în chestiune noile forme de guvernare, cu scopul de a le atenua şi de a ne elibera de ele. A rezista supunerii invocând injustiţia legilor, cu ajutorul dreptului natural, pentru a restrânge guvernarea, refuzând adevărurile transmise de autorităţii, a nu accepta decât adevărurile pe care le considerăm noi înşine a fi juste şi raţionale. Pentru Foucault critica are o dublă finalitate: pe de o parte, a pune la îndoială adevărul şi efectele sale de putere, şi invers, a pune sub semnul întrebării puterea sub efectele sale de adevăr. Mai mult, a rezista guvernamentalizării şi afectelor sale de putere înseamnă a chestiona adevărurile vehiculate de diversele autorităţi. Rezistând supunerii, critica participă la reevaluarea juridicului şi politicului, în acelaşi timp favorizând autonomia subiectului în faţa sistemelor de normalizare. Pentru Kant, critica trebuie să fixeze limitele pentru a stabilii principul autonomiei, cu scopul de a transforma starea de supunere şi de a fonda

principiul libertăţii, concretizat prin curaj al adevărului, adică curajul de a gândi prin tine însuţi, de a fi autonom. Pentru Foucault atitudinea critica nu se reduce la problema limitelor cunoaşterii. *Aufklarung* se caracterizează nu doar printr-un un proces de emancipare făcând apel la curaj şi la rezistenţă, ci şi, de asemenea, acompaniază şi hrăneşte această atitudine bănuitoare în faţa manifestărilor puterii dominante. Însă este vorba şi de anumite atitudini religioase şi spirituale de la sfârşitul evului mediu, epocă în care începe să se chestioneze puterea pastorală. Evident, este vorba de Reformă.

Atitudine critică faţă de raţionalizarea economiei şi a societăţii întreprinsă de sistemul statal. Faţă de creşterea mijloacelor de producţie şi de dezvoltarea tehnicilor în execercitiul puterii. Toate acestea, dincolo de succesul economic şi cultural, au atras efecte de putere şi de dominaţie care au micşorat exerciţiul libertăţii promis de Iluminism. Problemă critică a actualităţii, critică în faţa nemăsurării puterii şi a raţionalităţii prin care ea se legitimează.

> Dar ca să nu fie vorba doar de o simplă afirmaţie sau de un vis gol de libertate, mi se pare că această atitudine istorico-critică trebuie să fie şi o atitudine experimentală. Vreau să spun că acest travaliu efectuat la limitele nouă înşine trebuie pe de o parte să deschidă un domeniu de anchete istorice, şi pe de altă parte să se supună la proba realităţii şi a actualităţii, în acelaşi timp pentru a surprinde punctele în care schimbarea este posibilă şi de dorit, şi pentru a determina forma precisă care se cuvine dată acestei schimbări. Ceea ce este totuna cu a spune că această ontologie istorică a nouă înşine trebuie să-şi abată privirile de la orice proiect care se pretinde global şi radical. Căci, de fapt – şi ştim asta din experienţă –, pretenţia de a evada din sistemul actualităţii pentru a oferi programe de ansamblu pentru edificarea unei altfel de societăţi, a unui alt mod de a gândi, a unei altfel de culturi, a unei viziuni superioare asupra lumii n-a dus, în realitate, decât la o continuare a celor mai nefaste tradiţii. (Foucault 2004b, 72)

Problema supunerii şi a libertăţii rămâne încă de actualitate. Critica trebuie reactualizată, pusă în faţa oricărei cunoaşteri care se pretinde universală cu scopul de permite transgresiunea, posibilitatea de a se desprinde de sine pentru a gândi altfel. Atitudinea critică trebuie să fie sensibilă vis a vis de aceste spaţii concrete de liberate, aceste spaţii de posibile transformări. Mai mult, genealogia istorică trebuie să pună în evidenţă faptul că diverse forme de raţionalitate specifice unei epoci nu sunt decât rezultatul unor practici contingente în care au luat formă. Însă, chiar dacă câmpul de analiză este foarte complex, câmpul puterii este un element determinant pentru a înţelege legătura între subiect şi discursul de adevăr. De fapt, analiza puterii nu se face pentru ea însăşi, ci, mai degrabă, este legată de problema discursului de adevăr asupra sieşi. Pentru Foucault, nodul critic se găseşte în relaţiile subiect, putere, adevăr, chestiune care deplasează vechea problemă a legăturii dintre subiect şi adevăr, astfel încât critica trebuie să reconstruiască istoria care e traversată de structura raţionalităţii ce articulează discursul de adevăr şi mecanismele de supunere care îi sunt legate. Putem astfel înţelege discursurile revoluţionare şi libertare care doresc să rupă legătura de supunere cu statul nu doar în termeni juridici, ci ca răspuns la o raţionalitate politică care se gândeşte ca titulara adevărului, adevăr construit pe noile cunoaşteri pozitive ale ştiinţelor umane. Relaţiile de putere nu sunt pură violenţă, nu sunt doar consimţământ politic de tip contractual, original şi definitiv. Relaţiile de putere sunt dinamice, permutabile, sunt moduri de acţiune mai degrabă decât moduri de a fi. Ele sunt mai degrabă în modul guvernării, chiar dacă ele

tind să devină relaţii de dominaţie. Este vorba de trei forme: aserviri etice, morale şi religioase, exploatări economice, dominaţii politice. Dominaţii politice: supuneri sociale. Exploatări economice: separaţia indivizilor de ceea ce produc. Aserviri etice şi morale: supunerea la alţii, ruperea legăturii individului cu el însuşi; supuneri identitare, supuneri culturale, supuneri religioase. Fiecare epocă cu plusurile şi cu minusurile ei.. De pildă, epoca feudală va fi dominată de supunerea etică şi religioasă. Secolele XIX şi XX de exploatarea muncitorilor. Secolul XXI va ridica probleme identitare, de recunoaşterea homosexualităţii dar mişcările feministe. Cu toate acestea, problemă majoră rămâne statul cu a sa combinaţie complexă a tehnicilor de individualizare născute în instituţiile creştine, puterea pastorală până la mutaţiile lor în ştiinţa economică şi politică operând asupra populaţiilor şi procedurile totalizante ale suveranităţilor. Va fi vorba de practici din ce mai guvernamentalizate şi etatizate adică raţionalizate, centralizate cu funcţii pastorale dar nu în sensul salvarea sufletelor în altă lume ci va fi vorba de gestiunea, de salvarea lor aici pe pământ. Va fi vorba în ultimă instanţă de gestiunea fericirii lor, de boală, de bătrâneţea, de moartea lor. Or, această etatizare a relaţiilor de putere reprezintă astăzi adevăratul risc al dominaţie care merge până în profunzimile cele mai ascunse ale societăţii. Adevăratul pericol este dominaţia printr-o singură structură, iar problema este de a determina ce forme noi de rezistenţă puteam crea noi în structura de guvernamentalitate de astăzi.

Referinţe bibliografice:

Balibar, Etienne. 1995. „La sûreté et la résistance à l'oppression. Sûreté, sécurité, sécuritaire" în *Cahiers Marxistes*, 200. nov. - dec.

Becker, Gary. 1993. Human *Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press

Bigo, Didier 1998. „Sécurité et immigration: vers une gouvernementalité par l'inquiétude" în *Culture et Conflits*, 19/20. Paris: L'Harmattan

Castel, Robert. 1981. *La Gestion des risques, de l'anti-psychiatrie à l'aprèspsychanalyse*. Paris: Minuit

Fassin, Didier, Memmi, Dominique. dir. 2004. *Le gouvernement des corps*. Paris: Ehess

Foucault, Michel. 1995. *Istoria sexualităţii*. Timişoara: Editura de Vest

Foucault, Michel. 2001. *Dits et Ecrits* I, II. Paris: Gallimard

Foucault, Michel. 2004. *Ce este un autor? Studii şi conferinţe.* Idea Design & Print: Cluj

Foucault, Michel. 2004a. *Voinţa de a şti.* Bucureşti: Univers

Foucault, Michel. 2004b. *Hermeneutica Subiectului.* Iași: Polirom

Foucault, Michel. 2005. *A supraveghea şi a pedepsi. Nașterea închisorii*. Pitești: Paralela 45

Foucault, Michel. 2005. *Lumea e un mare azil.* Idea Design & Print: Cluj

Foucault, Michel. 2007. *Naşterea Biopoliticii*. Cluj: Idea Design & Print

Foucault, Michel. 2009a. *Securitate, Teritoriu, Populaţie.* Cluj: Idea Design & Print

Foucault, Michel. 2009b. *Trebuie să apăram societatea*. Cluj: Idea Design & Print

Hardt, Michael, Negri, Antonio.2000. *Empire*. Paris: Exils

Ranciere, Jacques. 1995. *La Mésentente*. Paris: Galilée

Guvernarea riscurilor. Tipare şi evoluţii ale raporturilor de guvernare*

Val Codrin Tăut

Termenul de guvernare nu suportă o definiţie unilaterală. În această noţiune se aglomerează un fascicul de practici și proceduri diverse: a guverna poate însemna, deopotrivă, a conduce, a dirija, a edicta norme, a supune sau a gestiona. De asemenea, o a doua dificultate pe care o implică conceptul este legată de imposibilitatea de a-i trasa cadrul de acţiune. Este guvernarea o practică juridico-normativă, este aceasta o manieră de exercitare a autorităţii politice sau, pur și simplu, o tehnică economică de menţinere a echilibrelor generale ale societăţii?

Articolul de faţă își propune să răspundă, fie şi parţial, acestor dificultăţi. Demersul nostru are nevoie, întâi, nu atât de o definiţie, ci de o primă reperare a cadrului conceptual. Astfel, *prin guvernare vom înţelege un set de tehnici care vizează amenajarea unui spaţiu de intervenţie, configurarea unor obiecte, mobilizarea unor instrumente de cunoaștere și de intervenţie și stabilirea unor finalităţi specifice.* Cu aceste elemente, nu avem încă o definiţie satisfăcătoare a guvernării, aceasta putând apărea doar odată cu desfășurarea argumentelor de care se ocupă prezentul text. Cu toate acestea, ele ne ajută să semnalăm, de la început, orientarea generală a parcursului nostru. Astfel, vom încerca să analizăm problematica guvernării din perspectiva tehnicilor și practicilor pe care ea le generează și nu din unghiul reprezentărilor sau al ideologiilor. De asemenea, nu ne vom ocupa decât incidental de formele instituţionale pe care le îmbracă aceste tehnici. De exemplu, aşa cum vom argumenta în paginile următoare, utilizarea instrumentelor statistice a reconfigurat, după cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în mod radical, formele și raporturile de guvernare. Or, interpretarea acestui proces de transformare a spaţiului guvernării trebuie să pornească de la examinarea acestor tehnici probabilistice. Faptul că ele au fost încadrate de anumite dispute ideologice între marile familii politice europene sau faptul că au căpătat, la un moment dat, un anumit echilibru instituţional, reprezintă, fără îndoială, teme importante pentru istoria ideilor, însă secundare pentru studiul de faţă.

În al doilea rând, trebuie să specificăm scala cronologică a intervenţiei noastre teoretice. Un asemenea cadru, precum cel prezentat mai sus, ar putea fi aplicat, cu ajustările necesare, unor epoci diverse. Cu toate acestea, ne vom concentra, cu precădere, asupra momentului modern, situat la jumătatea secolului al XIX-lea, odată cu care

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/133675 „Inovare şi dezvoltare în structurarea şi reprezentarea cunoaşterii prin burse doctorale şi postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)”, cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

guvernarea își dobândește autonomia. Prin autonomie, înţelegem capacitatea guvernării de a se constitui într-un câmp de imanenţă, cu alte cuvinte capacitatea acesteia de a-şi formula, fără un sprijin din afară, domeniul, instrumentele şi finalităţile.

În al treilea rând, parcursul nostru s-ar dovedi anevoios fără determinarea acelui element în jurul căruia să graviteze întregul demers. În interpretarea pe care o propunem, acest element central este noţiunea de *risc*. Teza generală pe care vom încerca să o argumentăm în aceste pagini este următoarea: *Formarea nucleului autonom al guvernării a devenit posibilă odată cu transformarea riscurilor în orizontul general de interpretare a societăţii.*

Prima parte a textului schiţează un scurt parcurs istoric al conceptului de guvernare, prezentând totodată două direcţii interpretative: teoriile guvernanţei şi pe cele ale guvernamentalităţii. Lacunele pe care le comportă cele două abordări ne vor conduce spre revizitarea teoriei foucaldiene din *Securitate, teritoriu, populaţie* (Foucault 2009). Odată preluate de la acest autor o serie de instrumente analitice, ne vom îndrepta atenţia asupra problematicii riscurilor. Angajând un dialog cu teoriile unor autori precum Jacques Donzelot sau François Ewald (Donzelot 1984; Ewald 1986), textul nostru își propune să identifice trei tipare de funcţionare a riscurilor împreună cu matricile de guvernare corespondente. Astfel, vom începe cu identificarea unui prim registru în care riscurile sunt individualizate şi care corespunde liberalismului clasic. Analiza continuă cu investigarea mecanismului de mutualizare a riscurilor care corespunde politicilor statului social. Textul se încheie cu o scurtă repertoriere a principiului precauţiei care corespunde guvernării post-etatice.

Guvernare, guvernanţă, guvernamentalitate

I. guvernarea

Precum numeroși alţi termeni ai vocabularului politic occidental, noţiunea de guvernare ne confruntă cu o semantică oscilantă. Pentru a preciza sensul pe care îl vom atribui acestui concept îi vom schiţa parcursul istoric, pentru ca, într-un al doilea moment, să analizăm două dintre mecanismele interpretative ale fenomenului: guvernanţa şi guvernamentalitatea.

Filoanele lexicale latinești (*regere/gubernatio*) ne indică două aspecte constitutive ale acestui termen. La origine, guvernarea definea un tip de exerciţiu al puterii opus despotismului și tiraniei. În al doilea rând, acţiunea de a guverna se referea, cu precădere, la conducerea ambarcaţiunilor nautice. Astfel, privit dinspre originea sa latinească, conceptul de guvernare viza, mai degrabă, o finalitate: a conduce un vas până într-un anumit punct și abia secundar o structură ierarhică – distincţia guvernanţi/guvernaţi. Orientarea în direcţia finalităţilor a făcut ca, din antichitate până în zorii Evului Mediu, teoriile guvernării să fie formulate în limbajul religiei creștine. Pentru o întreagă tradiţie a Sfinţilor Părinţi a guverna însemna exercitarea unui control permanent asupra sufletelor credincioșilor în vederea perfecționării lor morale.

> (...) actul de a conduce a fost definit, codificat și analizat înainte de a se fi putut concepe o *res publica* în limitele unui teritoriu. (...) Pe vremea aceea regimentul nu se înscria în perspectiva puterii, ci în orizontul escatologiei: pentru Sfinţii Părinţi ai

> Bisericii, arta artelor, *ars artium*, era păstorirea sufletelor, *regimen animarum*. Guvernarea de către rege nu a fost multă vreme decât un auxiliar destul de neşlefuit, servind doar la menţinerea ordinii și a disciplinei trupurilor (Senellart 1998, 19).

Și totuși, ca urmare a unor contradicţii și complicaţii apărute în interiorul dogmei și practicii creștine, forma guvernării politice a reușit progresiv, de-a lungul Evului Mediu, să-și impună supremaţia în faţa coordonării ecleziastice a sufletelor. Fără ca accentele teologice să dispară complet, guvernarea ajunge să fie absorbită în sfera suveranităţii, în timp ce practica acesteia începe să fie formulată în limbajul juridic care trasează raporturile dintre supuși și casta conducătorilor.

Odată cu sfârșitul secolului al XVII-lea, guvernarea și suveranitatea ajung din nou să fie tratate drept noţiuni distincte. Acest eveniment nu a fost determinat de reîntoarcerea paradigmei religioase, ci de emergenţa unui nou câmp discursiv, cel al economiei politice. Ecourile acestei distincţii se regăsesc, de exemplu, în avertismentul pe care Rousseau îl adresează cititorului în *Discursul asupra economiei politice*:

> Îi rog pe cititorii mei să distingă cu atenţie între economia publică despre care urmează să vorbesc și pe care o numesc guvernământ și autoritatea supremă pe care o numesc suveranitate (Rousseau 2002, 83)[1].

Acestei etape i-a urmat o a doua reunificare a suveranităţii și guvernării, astfel că, până către deceniul opt al secolului trecut, în teoria politică conceptul de guvernare era sinonim cu exercitarea funcţiei statului de coordonare a spaţiului public, împreună cu prerogativa acestuia de a face uz de coerciţie, având drept scop principal menţinerea ordinii publice (Stoker 1998, 17).

Dimensiunile acestui articol nu ne permit o descriere amănunţită a transformărilor guvernării. Putem totuși să extragem o concluzie din schiţa istorică prezentată mai sus. Noţiunea contemporană de guvernare închide în ea tensiunea istorică între componenta dinamică, care stabilește anumite finalităţi, împreună cu mijloacele și mecanismele pentru atingerea acestora și o componentă statică, ce determină ierarhii și prerogative. Iată de ce, în tratatele de știinţe politice, guvernarea este privită atât din perspectiva unei analize a statului, a ierarhiei care se instituie între aparatele acestuia și a modului de fabricare a autorităţii și legitimităţii, cât și din perspectiva măsurilor efective care structurează condiţiile de posibilitate ale acţiunilor particulare ale indivizilor.

II. **guvernanţa**

Unul dintre obiectivele noilor teorii ale guvernanţei, termen din ce în ce mai popular azi în mediile academice, a fost acela de a elimina ambiguităţile conceptului de guvernare și de a restabili prioritatea sensului dinamic asupra celui static. Meritele acestor abordări nu sunt deloc neglijabile. Un prim aspect care trebuie remarcat îl reprezintă lărgirea plajei de analiză. Guvernarea, adică gestiunea efectivă a indivizilor cu corelate sale (sănătate, educaţie, statut economic) și a colectivităţilor cu problemele lor specifice (amenajare urbană, mediu și poluare, securitate publică), nu mai poate fi investigată plecând de la nucleul exclusiv al statului (Stoker 1998). În al doilea rând, teoriile guvernanţei au investigat dependenţa guvernării faţă de anumite tehnici manageriale, cum

[1] Toate traducerile textelor în limbi străine ne aparțin.

este, de exemplu, auditul (Power 1999), precum și consolidarea rolului experţilor. În al treilea rând, aceste discursuri au reperat caracterul pretins neutru și depolitizant al proceselor de guvernare (Fukuyama 2013; Rhodes 1996).

Evoluţiile recente ale teoriilor privitoare la guvernanţă au scos la iveală și o serie de limitări ale acestei perspective. Astfel, guvernanţa își pierde treptat statutul de unealtă analitică, pe care îl avusese iniţial, pentru a se transforma într-un etalon incontestabil al bunei guvernări. În al doilea rând, teorile guvernanţei mizează din ce în ce mai mult pe cooperarea spontană a actorilor evacuând definitiv din câmpul investigaţiei orice referinţă supărătoare la conflictele politice (Enroth 2014; Offe 2009; Walters 2004).

III. **guvernamentalitatea**

Perspectivele limitate pe care le oferă teoriile guvernanţei ne conduc spre investigarea celei de-a doua abordări, cea a studiilor despre guvernamentalitate. Noţiunea de guvernamentalitate a fost introdusă de Michel Foucault în două dintre cursurile sale de la Collège de France: *Securitate, teritoriu, populaţie* (1978) (Foucault 2009) și *Nașterea biopoliticii* (1978) (Foucault 2007). Chiar dacă perspectiva propusă de Foucault a fost îmbrăţișată întâi de auditorii acestor cursuri (Castel 1983; Donzelot 1984; Ewald 1986), conceptul de guvernamentalitate a cunoscut consacrarea abia odată cu difuzarea sa în spaţiul anglo-saxon. Apărut în 1991, volumul intitulat *Efectul Foucault. Studii despre guvernamentalitate* (Burchell, Gordon și Miller 1991) a consfinţit o relativă autonomie a studiilor privitoare la guvernamentalitate.

Operând o sinteză a curentului anglo-saxon, putem extrage două trăsături principale ale acestei direcţii. Întâi, spre deosebire de abordările clasice ale sociologiei sau ale știinţei politice, analitica guvernamentalităţii îmbrăţișează o metodologie constructivistă. Astfel, interpretarea raporturilor de guvernare nu poate pleca de la examinarea unor instituţii predefinite (de exemplu: statul, parlamentul, guvernul etc.), ci, din contră, de la tehnicile efective cu ajutorul cărora se configurează domeniul, actorii, instrumentele și finalităţile guvernării (Dean 1999; Walters 2012). În al doilea rând, abordarea anglo-saxonă a guvernamentalităţii se concentrează, cu precădere, asupra unui moment istoric determinat, cel al liberalismului și al evoluţiilor sale contemporane (Miller și Rose 2008). Orizontul istoric al liberalismului reprezintă principalul motiv pentru care interpretările foucauldiene privind caracterul disciplinar al puterii și mecanismele de supraveghere, care îi sunt atașate, sunt progresiv abandonate în favoarea definirii guvernării drept o formă de coordonare a conduitelor (the conduct of conduct) (Rose, O'Malley și Valverde 2006). Această sintagmă poate fi descompusă în cele două componente ale sale. În primul rând, guvernarea definește un tip de putere care acţionează de la distanţă, care nu vizează în mod direct individul, ci spaţiul în care acesta se mișcă. În al doilea rând, procesele de guvernare nu sunt puse în mișcare numai de mecanisme externe individului. Acesta din urmă participă la proiectul guvernării, angajând propria sa libertate. Sintetizând, se poate afirma că, pentru școala anglo-saxonă, guvernarea privită prin lentila guvernamentalităţii nu descrie un tip de exerciţiu al puterii bazat pe coerciţie, ci din contră, un raport de putere care incită și care modifică comportamentele, fără să recurgă la violenţă.

La fel ca în cazul teoriilor guvernanţei, se pot detecta și aici o serie de limitări. Așa cum a fost deja remarcat de unii comentatori (Lemke 2013, 38-39), această direcţie conţine un filon evoluţionist, netematizat explicit, care transformă liberalismul în stadiul

final al raporturilor de guvernare. În al doilea rând, teoretizarea guvernării în termenii aproape exclusivi ai unei "puteri blânde" dezactivează potenţialul critic al acestei abordări. Din aceste raţiuni și pentru a contura spaţiul analizei pe care o propunem, ne vom îndrepta atenţia asupra teoriei iniţiale a lui Michel Foucault.

Securitate și guvernare

În mod curent, explicitarea conceptului foucauldian de guvernamentalitate trece prin referinţa obligatorie la cea de a patra şedinţă a cursului *Securitate, teritoriu, populaţie*, ţinut de Foucault la Collège de France în 1978 (Foucault, 2009). Fără a fi eronată, această indicaţie se sprijină pe existenţa, iluzorie în opinia noastră, a unui concept gata constituit, pe care autorul n-ar fi făcut decât să-l dezvolte, să-i indice articulaţiile și să-i analizeze transformările. În opoziţie cu această linie interpretativă vom încerca să arătăm că, în fapt, noţiunea de guvernamentalitate este rodul unei metamorfoze incomplete a unui alt instrument analitic și anume securitatea[2], în jurul căruia gravitează doi sateliţi: populaţia și economia politică.

Începutul cursului din 1978 se plasează în descendenţa cercetărilor cu privire la biopolitică și bioputere, angrenate deja în prelegerile anterioare reunite sub titlul *Trebuie să apărăm societatea* (Foucault 2009b) și în primul volum al *Istoriei sexualităţii* (Foucault 2004):

> Anul acesta aş vrea să încep studiul a ceva ce am numit, puţin cam năstrușnic, bio-puterea, adică seria de fenomene care mi se pare destul de importantă, adică ansamblul mecanismelor prin care ceea ce, în specia umană, constituie trăsăturile sale biologice fundamentale va putea intra în interiorul unei politici (Foucault 2009, 11).

Ultimul capitol al *Istoriei sexualităţii,* cât și şedinţa din 17 martie 1976 a cursului *Trebuie să apărăm societatea* operaseră deja o serie de deplasări în raport cu montajul teoretic din *A supraveghea și a pedepsi* (Foucault 2005). Dacă în această din urmă lucrare miza lui Foucault era aceea de a analiza puterea disciplinară în opoziţie cu puterea suverană, demersurile invocate mai sus completează dezbaterea cu un al treilea termen. Astfel, un prim strat al analizei este constituit din ansamblul raporturilor de putere specifice suveranităţii, cu instrumentele sale privilegiate: interdictul și legea. Al doilea strat este constituit de puterea disciplinară care nu lucrează cu entităţi juridico-politice (cetăţeni sau subiecţi de drept), ci cu corpuri și comportamente. Ea este o *anatomo-politică* care disciplinează corpurile, le face să devină eficiente și să răspundă prompt comenzilor sau solicitărilor. Penitenciarele, fabricile și atelierele, şcolile sau amplasamentele militare sunt, potrivit analizelor lui Foucault, tot atâtea spaţii în care indivizii sunt standardizaţi și făcuţi să corespundă unor şabloane comportamentale. În sfârșit, cel de al treilea element este bio-puterea, adică ansamblul de tehnici al căror scop nu mai vizează nici subiectul juridic nici corpurile și comportamentele, ci viaţa însăși a speciei umane. Bio-puterea nu se exercită nici asupra supușilor – precum suveranitatea și

[2] Pentru o interpretare in extenso a raportului securitate-guvernare în cursurile lui Michel Foucault a se vedea Demetrescu și Tăut 2014a, 19-54.

nici asupra individualităţilor care trebuie înscrise într-un mecanism funcţional – ca în cazul disciplinei, ci asupra unei multiplicităţi mobile, adică asupra populaţiei.

Oricât de seducătoare ar părea, la o primă lectură, ipotezei bio-puterii îi lipsește o analiză detaliată a modului său specific de instituire și de funcţionare. Iată de ce în *Securitate, teritoriu, populaţie*, după numai câteva paragrafe, tema bio-puterii este abandonată pentru a lăsa locului unei anchete privind mecanismele de securitate. În opinia lui Foucault, trei trăsături principale constituie specificitatea mecanismelor de securitate. Întâi, mecanismele de securitate nu operează cu fenomene predeterminate care ar putea fi supuse unui control absolut, ci cu serii deschise de probabilităţi. În al doilea rând, eventualele intervenţii asupra fenomenelor vor fi acompaniate de calcule de cost menite să determine utilitatea și eficacitatea anumitor măsuri. În fine, în locul opoziţiei juridice între permis și admis, între legal și ilegal, vom avea de-a face cu constituirea a două serii: pe de o parte o serie normală care reunește gama de fenomene considerate acceptabile și, de cealaltă parte, curbele devianţei.

Scurtul inventar al trăsăturilor specifice mecanismelor de securitate ne poate conduce de pe acum în direcţia formulării unei concluzii: securitatea reprezintă o tehnică generală de guvernare care vizează nu numai indivizii ci și o serie de fenomene globale precum: natalitatea, penuria economică, criminalitatea, pandemiile etc.

Dificultatea majoră pe care o ridică descrierea mecanismelor de securitate o reprezintă determinarea planului în care acestea acţionează. Potrivit lui Foucault, acest plan este cel al realităţii. Cu alte cuvinte, securitatea este un tip de guvernare al cărui scop nu este transformarea realităţii, ci, acolo unde este necesar, reechilibrarea ei din interior.

> (…) securitatea, spre deosebire de lege, care lucrează în imaginar, și de disciplină, care lucrează în complementul realităţii, va încerca să lucreze în realitate, făcând să acţioneze, datorită și prin intermediul unei întregi serii de analize și de dispoziţii specifice, elementele realităţii unele faţă de altele (Foucault 2009, 50-51).

Citatul de mai sus ne obligă să adăugăm că „realitatea” despre care discutăm aici reprezintă un artefact fabricat de dispozitivele de putere specifice securităţii. „Realitatea” nu este un câmp extern guvernării, un simplu domeniu de aplicare, ci un element corelativ al acesteia.

Un foarte scurt excurs istoric ne poate ajuta să conturăm acest raţionament. Astfel, până la sfârșitul secolului al XVII-lea dominante au fost acele discursuri care fixau procedurile și finalităţile guvernării plecând de la tipuri de reflecţie religioasă, etică sau juridică. Odată cu secolul al XVIII-lea, acest peisaj se transformă radical în momentul apariţiei unui nou instrument de cunoaștere și anume economia politică[3]. Alături de instrumentele de investigare a mecanismului de formare a bogăţiilor, economia politică în varianta sa clasică introduce o nouă noţiune importantă, și anume populaţia. Mai trebuie adăugat că populaţia nu a reprezentat, pentru primii economiști, o simplă colecţie de indivizi înscriși într-un teritoriu, ci, în primul rând, un plan de analiză. Populaţia este, înainte de toate, o suprafaţă pe care devin vizibile variabile și regularităţi, precum și intersecţia între ele. În interiorul populaţiei, elemente eterogene precum: clima, calitatea

[3] Pentru o analiză a rolului economiei politice în transformarea raporturilor de guvernare a se vedea Demetrescu și Tăut 2014b.

solului, natalitatea și mortalitatea, circulaţia epidemiilor, ajung să comunice și să se ordoneze în configuraţii specifice.

> (Populaţia) nu este deci o colecţie de obiecte juridice, în raport individual sau colectiv cu o voinţă suverană. Populaţia este un ansamblu de elemente în interiorul căruia se pot remarca constante și regularităţi până și în accidente (Foucault 2009, 73).

Odată ce am explicat și reunit cele trei elemente: securitatea, economia politică și populaţia ne putem întoarce la definiţia foucauldiană a guvernamentalităţii. Aceasta comportă trei registre:

> Prin "guvernamentalitate" înţeleg un ansamblu constituit de instituţii, proceduri, analize și reflecţii, calcule și tactici care permit exercitarea acestei forme specifice, deşi foarte complexe de putere, care are drept ţintă principală populaţia, ca formă majoră de cunoaștere economia politică, ca instrument tehnic esenţial dispozitivele de securitate (Foucault 2009, 98).

Această definiţie analitică este însoţită de o foarte scurtă descriere a dinamicii guvernamentalităţii.

> În al doilea rând, prin "guvernamentalitate" înţeleg tendinţa, linia de forţă care, în întreg Occidentul, n-a încetat să conducă și încă de foarte mult timp, spre preeminenţa acestui tip de putere care poate fi numit "guvernare" asupra tuturor celorlalte: suveranitate, disciplină, și care a adus, pe de o parte, dezvoltarea unei serii întregi de aparate specifice și, pe de altă parte, dezvoltarea unei serii întregi de știinţe (Foucault 2008, 98-99).

La rândul ei, dinamica guvernamentalităţii face obiectul unei explicaţii restrânse privind evoluţia formelor de statalitate.

> În sfârșit, prin "guvernamentalitate" cred că ar trebui să se înţeleagă procesul, sau mai degrabă rezultatul procesului prin care statul de drept al Evului Mediu, ajuns in secolele al XV-lea și al XVI-lea stat administrativ, a devenit puţin câte puţin "guvernamentalizat"(Foucault 2009, 98-99).

Să încercăm acum să așezăm într-o sinteză componentele acestei definiţii. Cu termenul de guvernamentalitate, Foucault defineşte un proces de îngustare a domeniului general al raporturilor de guvernare. Această îngustare poate fi recunoscută în raport cu temele anterioare care marcau spaţiul guvernării. Odată cu secolul al XVIII-lea a guverna începe să însemne, mai degrabă, a gestiona condiţiile materiale de existenţă a unei populaţii și mai puţin a respecta imperativele religioase sau preceptele moralei. Actul guvernării ajunge să fie formulat într-un limbaj specific și exercitat cu ajutorul unor tehnici care depășesc cadrele legalităţi suverane sau pe cele ale procedurilor disciplinare. Însă, privind dintr-o perspectivă generală, se poate afirma că teoria guvernamentalităţii propusă de Michel Foucault reprezintă în egală măsură o încercare de a surprinde momentul de autonomizare a guvernării, moment în care aceasta părăsește servituţile și subordonările faţă de alte discursuri și își formează propriul domeniu și tehnicile specifice. În cheie foucaldiană, autonomia guvernării va însemna transformarea acesteia

într-un plan de imanenţă: mecanismele de guvernare nu se mai confruntă cu o realitate sălbatică pe care ar trebui mai întâi să o domesticească, ci,doar cu propriile sale proiecţii.

Atenţia pe care am acordat-o modelului foucaldian semnalează opţiunea noastră metodologică pentru această abordare. Cu toate acestea, considerăm că linia interpretativă propusă de Foucault conţine o serie de lacune. Astfel, în *Securitate, teritoriu, populaţie*, autorul francez considera că emergenţa populaţiei drept un nou obiect de studiu și de intervenţie ar fi reprezentat impulsul decisiv pentru formarea unei guvernări politice autonome. Fără a nega validitatea acestei afirmaţii vom încerca să suplimentăm acest parcurs argumentativ cu o teză complementară: *spaţiul autonom al guvernării a fost delimitat cu ajutorul tehnologiilor de gestiune a riscurilor*.

Problema definirii riscurilor

Chestiunea definirii riscurilor comportă o serie de dificultăţi simetrice cu cele pe care le-am întâlnit atunci când am discutat sensurile oscilante ale noţiunii de guvernare. De exemplu, *Dicţionarul explicativ al limbii Române* definește riscul drept: „o probabilitate de a ajunge într-o primejdie, de a avea de înfruntat un necaz sau de suportat o pagubă, pericol posibil”. Dincolo de limbajul uşor arhaizant al acestei definiţii, pot fi detectate două straturi semantice care transformă noţiunea de risc într-una dependentă de context. Întâi, riscul nu face parte din gama certitudinilor, ci din cea a probabilităţilor, probabilităţi care, la rându-le, sunt definite plecând de la frecvenţa cu care se produc anumite evenimente. În al doilea rând, dimensiunea probabilistă a riscurilor este completată cu un inventar al pierderilor și pagubelor posibile. Și aici întâlnim aceeași mișcare de contextualizare: se poate vorbi de pagube doar în măsura în care un obiect sau o anumită gamă de obiecte au fost învestite cu o anumită valoare. Așadar, în uzul curent al limbii, noţiunea de risc este deschisă interpretării și dependentă de o întreagă reţea de definiţii prealabile.

Peisajul descris mai sus nu își modifică cu mult relieful atunci când ne îndreptăm atenţia către limbajele specializate. Încercările cele mai numeroase de stabili o metodologie cât mai riguroasă a determinării riscurilor provin din domeniul financiar. Însă, aceste demersuri nu fac altceva decât să rafineze tehnicile (majoritatea importate din matematici) de contextualizare. Spre pildă, un credit are un grad mai mare sau mai mic de risc în funcţie de mai mulţi factori: disponibilitatea băncii de a credita, statutul celui care împrumută, perspectivele pe care le are sectorul economic în care funcţionează debitorul, stabilitatea monedei, politicile fiscale etc. Cât despre „certitudinea” pe care o furnizează aceste rafinate instrumente de calcul, este suficient să ne reamintim că așa numitele sub-prime care au generat criza financiară din 2008 erau evaluate de agenţiile de rating financiar cu calificativul triplu A (AAA), calificativ care definește, printre altele, bonitatea superioară a unui produs financiar (*creditworthiness*). Aceeaşi operaţie de intersectare a contextelor poate fi regăsită și când vine vorba de riscurile de mediu sau de cele medicale. Dezbaterile aprinse despre încălzirea globală, despre pericolele ascunse în organismele modificate genetic sau cele privind caracterul (potenţial) nociv al unor tratamente medicamentoase (cum ar fi vaccinurile care se administrează copiilor în primii ani de viaţă) ne arată că nu suntem în faţa unor corelaţii cauzale certe, ci în prezenţa orizontului deschis, și adesea contradictoriu, al probabilităţilor.

Această scurtă incursiune conduce la concluzia că riscurile nu se constituie ca o regiune obiectivă și determinată, o dată pentru totdeauna, a lumii noastre. Determinarea acestora este legată în permanenţă de evaluări și de practici sociale de definire. Tocmai acest caracter de construct a orientat, începând cu deceniul opt al secolului trecut, o serie de programe de cercetare, un prim exemplu fiind demersul lui Mary Douglas (Douglas 1982; 1992), care a investigat schemele sociale de percepţie a riscurilor și rituarile de excludere a indivizilor sau grupurilor considerate periculoase. Un alt exemplu semnificativ îl reprezintă abordarea lui Peter Bernstein care, într-o lucrare devenită best-seller intitulată *Împotriva zeilor* (Bernstein 1996), a analizat riscul drept o trasătură comportamentală, care i-a împins pe oameni să refuze ideea unui *fatum* al sorţii.

Fără a nega aportul semnificativ al acestor cercetări, vom adopta în paginile care urmează o altă rută care să ne permită analizarea raporturilor pe care riscurile le întreţin cu problema guvernării. Astfel, alături de incontestabilele trăsături sociologice și antropologice, riscurile sunt legate de tehnici de ordonare a realităţii (cum sunt determinate riscurile? potrivit căror proceduri de cunoaștere?) și de gestiune a acesteia (cum pot fi reduse riscurile? potrivit căror proceduri de intervenţie?).

> Riscul este o manieră – sau mai degrabă, un set divers de maniere – de ordonare a realităţii, de transformare a acesteia într-un element calculabil. Riscul este o manieră de reprezentare a evenimentelor, astfel încât acestea să devină guvernabile (Dean 1986, 25).

Perspectiva sintetică propusă de Mitchell Dean reprezintă un bun punct de pornire pentru cercetarea noastră, care ne permite să formulăm o primă ipoteză: *tehnicile de gestiune a riscurilor trec de la un regim periferic și specializat, care se adresa doar anumitor obiecte și fenomene (cum ar fi transportul maritim) la un regim general, care colonizează structurile guvernării.* Mai trebuie să adăugăm că tehnicile la care ne referim aici sunt în primul rând mecanismele de asigurare.

Validitatea acestei ipoteze poate fi uşor verificată prin datele istorice. Astfel, se poate urmări modalitatea în care încep să funcţioneze primele instituţii de asigurare pentru transportul maritim, precum faimoasa tavernă a lui Edward Lloyd de la sfârșitul secolului al XVII-lea sau Camera de asigurări înfiinţată de Colbert. De asemenea, pot fi trasate începuturile tehnicilor de asigurare în domeniul imobiliar, cu marile sale date: incendiul de la Londra din 1666, în urma căruia a apărut un birou de asigurare a locuinţelor sau înfiinţarea de către Benjamin Franklin a instituţiei intitulată *Philadelphia Contributionship for the Insurance of Houses from Loss by Fire*. Această enumerare ar putea continua cu apariţia primei companii consacrate asigurărilor de viaţă în Anglia, *Amicable Society for a Perpetual Assurances* (1706), cu înfiinţarea în Franţa a instituţiei denumită *Compagnie royale d'assurance vie* (1787), sau cu proliferarea de-a lungul secolului al XIX-lea a nemerselor birouri de asigurări și de ajutor mutual. Ultimul segment al acestui arbore genealogic este reprezentat de transformarea tehnicilor de asigurare în politici de stat și apariţia așa numitelor drepturi sociale (de exemplu: sistemul de pensii și de asigurări de sănătate introduse în Germania de către Bismark către 1880, asigurările în caz de accident din Franţa (1898), asigurările de șomaj în Anglia apărute odată cu *National Insurance Act* (1911).

Această foarte scurtă și lacunară istorie a funcţionării mecanismelor de asigurare verifică ipoteza pe care am formulat-o. Numai că simpla examinare a fenomenului de multiplicare şi de generalizare a mecanismelor de asigurare nu ne oferă decât o perspectivă limitată asupra procesului prin care tehnicile de asigurare a riscurilor se transformă în structuri de guvernare. Prin urmare, este necesar să formulăm o a doua ipoteză: *Asigurarea riscurilor s-a putut transforma într-o tehnică de guvernare prin disoluţia principiul liberal al responsabilităţii.*

Individualizarea riscurilor. Principiul responsabilităţii

Liberalismul clasic poate fi privit drept o teorie și o tehnologie de individualizare a riscurilor. Fiecare individ este răspunzător de propria sa soartă, chiar și atunci când se confruntă cu fenomene accidentale sau cu consecinţele neintenţionate ale unor fapte. Noţiunea de responsabilitate poate fi descompusă în cele două componente ale sale. Întâi, responsabilitatea împiedică transferul social al fenomenelor negative. Într-o manieră care aduce aminte de doctrina păcatului originar, fiecare individ trebuie să-și asume rolul de punct de condensare a răului. O formulă sintetică o găsim în *Cursul de economie politică* a lui Jean-Baptiste Say:

> Riguros vorbind, societatea nu datorează membrilor săi niciun fel de sprijin și niciun fel de mijloc de subzistenţă. Reunindu-se într-o asociaţie, fiecare membru este obligat să se îngrijească de propriile sale mijloace de existenţă (Say 1837, 474)[4].

Acestă perspectivă poate fi completată cu poziţia lui Adolphe Thiers:

> Principiul fundamental al oricărei societăţi este acela că fiecare individ trebuie să își asigure existenţa sieși și familiei sale prin propriile sale resurse dobândite sau moștenite. Fără acest principiu, orice activitate socială ar înceta, căci dacă individul ar putea să se bazeze pe munca altuia pentru a subzista, acesta s-ar sprijini cu bucurie pe umerii acestuia pentru a parcurge dificultăţile vieţii (Thiers 1850, 12).

Însă, pe lângă această componentă negativă, care blochează din start orice transfer social, există și un versant pozitiv. Tocmai pentru că este expus conjuncturilor accidentale, care îl pot plasa în situaţii și circumstanţe nedorite, și pentru faptul că nu poate transfera nimic din ceea ce i se întâmplă, individul trebuie să exerseze în permanenţă o disciplină a prevederii. Putem repera aici unul dintre nucleele originare ale doctrinei privind limitele guvernării politice. Statul se poate mărgini să asigure doar securitatea indivizilor și respectarea legilor, tocmai pentru că fiecare individ își produce regimul său personal de disciplină. În acest caz, noţiunea de accident capătă o coloratură morală. Evident, accidentele se produc în afara indivizilor și cel mai adesea fără

[4] Poziția lui Say nu trebuie confundată cu vreo formă de insensibilitate față de problematica sărăciei. De altfel, cu câteva excepții, liberalismul clasic a avut întotdeauna în vedere acest fenomen. Numai că, din rațiuni doctrinare, nu a transformat asistența acordată celor nevoiași în obligație, aceasta rămânând doar o datorie morală, a cărei expresie o regăsim în instituțiile caritabile ale epocii.

participarea lor voluntară. Cu toate acestea, accidentele sunt trecute prin filtrul subiectului.

> (...) filosofia liberală convertește orice eroare în culpă. Mai mult, raţiunea liberală este raţională cu condiţia să înregistreze orice eroare drept o culpă. Raţiunea liberală defineşte o anumită manieră de gestionare a cauzalităţii evenimentelor care se supune categoriilor morale (Ewald 1986, 79).

Teorie morală a accidentelor, liberalismul este în egală măsură şi o tehnologie juridică de individualizare a riscurilor. Expresia fidelă a acestei tehnologii poate fi regăsită, spre pildă, în articolul 1382 din Codul Civil Francez, care afirmă că: “Tout fait quelconque de l'homme, qui cause à autrui un dommage, oblige celui par la faute duquel il est arrivé, à le réparer”[5]. Următorul articol, 1383, subliniază încă și mai bine mecanismul de individualizare al faptei: “Chacun est responsable du dommage qu'il a causé non seulement par son fait, mais encore par sa négligence ou par son imprudence”[6]. Aceste expresii par a fi doar niște locuri comune, demult înglobate în morala publică. Însă, o privire mai atentă ne va dezvălui, în spatele acestor sedimente, un întreg angrenaj etico-juridic. În primul rând, un angrenaj al dreptului care trebuie să producă individualizarea culpei și să determine, cu cea mai mare precizie, efectele acesteia. Pentru judecător, personajul principal al acestui mecanism, aplicarea legii nu se poate rezuma la justa cumpănire a faptelor. El trebuie, în plus, să refacă traseul cauzal al evenimentelor și să analizeze modalitatea în care acestea se ordonează și converg către o cauză-subiect. Acest prim versant juridic este dublat dispozitivul etic pe care l-am întâlnit și mai sus. Articolul 1382 înscrie în interiorul mecanismului responsabilităţii nu numai actul voluntar sau conștient, ci și pe cel săvârșit prin imprudenţă, convertind astfel accidentul în culpă.

Funcţionarea acestui principiu liberal al responsabilităţii explică raţiunile pentru care instituţiile și mecanismele de asigurare au rămas, aproape pe tot parcursul secolului al XIX-lea, periferice și oarecum rudimentare în funcţionarea lor. Pentru raţionalitatea liberală, asigurările nu puteau juca decât rolul de aparat extern al mașinăriei morale a prevederii.

Odată stabilite limitele principiului responsabilităţii şi modalitatea acestuia de funcţionare, rămâne să vedem care au fost acele procese care au condus la dezactivarea sa. O istorie uşor rutinată ne-ar putea indica drept fir principal fenomenul industrializării împreună cu dublul său negativ, pauperitatea masivă a claselor de jos. Astfel, odată cu descoperirea sărăciei drept o condiţie structurală, produsă nu de lipsa de prevedere a indivizilor, ci tocmai de funcţionarea normală a raporturilor de producţie și odată cu organizarea primelor mișcări muncitorești, principiul responsabilităţii și-ar fi întâlnit limita obiectivă şi s-ar fi văzut nevoit să cedeze teren în faţa altor maniere de gestiune socială. Or, chiar dacă admitem că problema sărăciei a avut un impact major şi sunt argumente numeroase pentru a o face (Procacci 1978; 1983; Walters 2000), aceasta nu reprezintă cheia completă a transformării principiului responsabilităţii. Alături de chestiunea pauperităţii stă un alt eveniment major, şi anume constituirea unei imagini a

[5] Orice faptă a cuiva care cauzează altuia o pagubă îl obligă pe cel din vina căruia a fost produsă paguba să o repare.

[6] Fiecare este responsabil pentru paguba pe care a produs-o, indiferent că fapta s-a petrecut cu bună știință, sau din neglijență ori imprudență.

societăţii plecând de la instrumentele probabilităţii. Abia odată cu această transformare epistemică, accidentul și hazardul au putut fi extrase din sfera individului pentru a fi apoi capturate în spaţiul societăţii. O analiză completă a acestui proces ar necesita o investigaţie de proporţii care ar excede spaţiul acestui capitol. De aceea, ne vom rezuma aici la un scurt inventar al poziţiei lui Adolphe Quételet[7], autor care ne permite să avem o perspectivă sintetică asupra problemei pe care o studiem.

Quételet și teoria omul mediu

Istoria canonică a sociologiei leagă numele lui Adolphe Quételet de un episod anecdotic. Una dintre lucrările acestuia, publicată în 1835, conţinea în titlu sintagma *Fizică Socială*[8], adică exact denumirea pe care intenţiona să o dea Auguste Comte cercetărilor sale. Urmarea este cunoscută: nedorind să treacă drept un epigon al unui savant belgian, Comte și-a redenumit disciplina *Sociologie*. Dincolo de acest element de culoare, opoziţia dintre cei doi autori este instructivă pentru demersul nostru, mai cu seamă dacă privim modalitatea în care aceștia se raportează la problematica legilor sociale.

Teoria lui Auguste Comte este susţinută de un raţionament circular. Există legi sociale, tocmai pentru că epoca în care ne aflăm, cea pozitivă[9], a făcut posibilă depășirea reprezentărilor inexacte ale epocilor anterioare: cea religioasă și metafizică. Cu alte cuvinte, reprezentarea societăţii drept un mecanism care funcţionează potrivit unor reguli imuabile este posibilă ca urmare a unei evoluţii progresive a raţiunii, care devine capabilă acum, după numeroase peripeţii și rătăciri istorice, să înţeleagă lumea așa cum este ea, fără a mai chema în sprijin iluzoriile structuri ale transcendenţei. Această circularitate care face ca adevărul unui enunţ să fie dependent de evoluţia istorică este suspendată în abordarea lui Quételet. Desigur, privită din unghiul veșmântului său retoric, și această teorie pare să fie marcată de afirmarea dogmatică a legilor societăţii. Însă, în contrast cu optimismul epistemologic al lui Comte, accesul la aceste legi nu poate fi unul imediat, ci rodul unei strategii de cunoaștere. Un prim pas al acestei strategii este acela de a stabili perimetrul obiectului de studiu. Acesta, așa cum apare și în titlul lucrării fundamentale a lui Quételet, este omul[10]. Astfel, societatea și eventualele sale legităţi nu sunt nimic altceva decât elemente corelative ale unei anumite maniere de a privi individul. Cel de al doilea pas al strategiei este de a specifica modalitatea în care omul poate fi studiat. Examinarea directă a fiecărui individ nu ar putea conduce decât la o colecţie de date dispersate. Pentru a le putea ordona, individul trebuie trecut prin filtrul multiplicităţii: ca să studiem individul trebuie să îl raportăm la grupul căruia acesta îi aparţine.

---

[7] Lambert Adolphe Jacques Quételet (1796-1874), astronom, matematician și statistician de origine belgiană.

[8] Este vorba de *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale*(1835). În acest capitol vom urma ultima ediție, cea din 1991.

[9] Potrivit „legii" celor trei stadii ale umanității formulată în Cursul de filosofie pozitivă, lege care afirmă că epocii religioase, dominată de reprezentări fetişiste şi animiste, îi succede o epocă metafizică, în care credința religioasă se abstractizează, pentru ca acesta din urmă să fie depășită de stadiul pozitiv, bazat pe cunoașterea științifică. Pentru o sinteză a prolixului *Curs de filosofie pozitivă* a se vedea *Discurs asupra spiritului pozitiv* (Comte 1999).

[10] Vezi supra, nota 9.

> Trebuie, înainte de orice, să pierdem din vedere omul considerat în izolarea sa și să nu-l examinăm decât ca reprezentând o fracţie a speciei. Despuindu-l de propria sa individualitate vom elimina toate acele elemente care nu sunt decât accidente (Quételet 1991, 37).

Însă, trebuie să adăugăm imediat, această lectură a specificităţii individului plecând de la grupul căruia îi aparţine nu este formulată în termenii ontologiei esenţialiste. Ceea ce poate dezvălui grupul cu privire la trăsăturile individului nu este esenţa acestuia, ci doar unansambu de regularităţi care îl încadrează și care pot fi obţinute cu ajutorul instrumentelor statistice și ale calculului probabilistic.

> Reunind indivizii de aceeași vârstă și având același sex și calculând media trăsăturilor lor particulare, se obţin anumite constante pe care le atribui unei fiinţe fictive, pe care o denumesc omul mediu (Quételet 1991, 49).

Ce înseamnă că acest punct de concentrare a variabilelor statistice, reprezentat de omul mediu, este o ficţiune? Evident, nu faptul că acesta ar fi o simplă plăsmuire a minţii savantului, căci acesta din urmă nu face decât să observe și să clasifice datele care îi sunt furnizate de realitatea socială. Termenul de „ficţiune" nu semnalează aici, ca în ontologia clasică, un element inexistent, ci, mai degrabă un decalaj între ceea ce poate fi observat cu instrumentele statisticii și realitatea socială. Pentru Quételet, oricât de mult ne-am perfecţiona instrumentele, societatea și legile sale nu vor putea face obiectul unei cunoașteri integrale, ci doar a uneia probabile. Sociologia lui Quételet este organizată aidoma unei industrii de extracţie a legilor sociale, numai că aceste legi ne sunt accesibile doar prin intermediul canalului îngust și supus variaţiilor care este omul mediu. Cu alte cuvinte, cunoașterea pe care o putem obţine privitor la legile care guvernează societatea nu mai poate urma modelul determinist al mecanicii clasice (Hacking 1990). În fapt, observatorul nu va putea determina legi, în sensul restrâns al acestui termen, ci doar tendinţe, curbe, raporturi de variaţie și de corelare. Omul mediu este ficţiunea care permite articularea unui discurs de adevăr despre societate.

> Omul pe care îl am vedere este, pentru societate, analogul centrului de greutate pentru corp, el reprezintă media în jurul căreia oscilează elementele sociale (Quételet 1991, 437).

Citatul de mai sus reprezintă încă un pas în direcţia disoluţiei modelului ontologiei clasice. Omul mediu nu reprezintă o esenţă în raport cu care elementele factuale ar juca rolul de copie și nici un model ideal fabricat de omul de știinţă. Mai degrabă, omul mediu funcţionează drept normă, adică drept referinţă comună a diverselor puncte și straturi ale societăţii.

> Există un tribut pe care omul îl achită cu o regularitate mai mare decât cel pe care îl datorează naturii sau trezoreriei statului, este cel pe care îl plătește crimei! Tristă condiţie a speciei umane! Putem enumera în avans câţi indivizi își vor păta mâinile cu sânge semenilor, câţi vor deda la escrocherii și fraude, câţi vor recurge la otravă ca să-și îndepărteze adversarii aproape cu aceeași precizie cu care putem enumera nașterile și decesele care urmează să se succeadă. Societatea închide în sine germenii tuturor

> crimelor care se vor comite. Într-o oarecare măsură, societatea pregătește aceste crime, iar vinovatul nu este decât instrumentul care le execută (Quételet 1991, 449).

Câteva elemente pot fi extrase din citatul de mai sus. Întâi, distincţia normal/anormal nu mai trimite la o perspectivă religioasă sau metafizică. Distincţia între aceste două categorii se sprijină acum pe analiza frecvenţelor şi a regularităţilor. Cu cât fenomenele au o frecvenţă mai mare, cu atât ele vor fi clasate în rubrica normalului. În al doilea rând, cauzele devianţei sunt de ordinul multiplului. Individul sau făptașul nu este decât o verigă dintr-un lanţ mai larg, inteligibilitatea devianţei nu poate fi lecturată decât plecând de la ansamblul de corelaţii al variabilelor, adică de la societate. În fine, în al treilea rând, putem observa cum se articulează cunoașterea și ignoranţa. Se poate determina, cum o spune Quételet, "câţi indivizi își vor păta mâinile cu sângele semenilor", dar nu vom putea stabili, cu exactitate, cine vor fi aceștia. Regularităţile statisticii nu individualizează, ele nu pot anticipa identitatea personajelor care îi vor popula rubricile.

Spre deosebire de alte analize sociologice elaborate pe parcursul secolului al XIX-lea, teoria lui Quételet nu este marcată de fatalism; legile sociale, inclusiv cele care pot fi reperate în domeniul conduitelor deviante, nu sunt dotate cu atributul necesităţii. Regularităţile pe care le descoperă statistica sunt contingente, chiar dacă inerţiale. De aceea, unele transformări ale societăţii sunt posibile, însă ele nu pot îmbrăca forma unei rupturi revoluţionare.

> Consider că omul dispune de o forţă morală capabilă să modifice legile care îl privesc, însă această forţă nu acţionează decât într-o manieră foarte lentă, astfel încât cauzele care acţionează asupra sistemului social nu pot cunoaște o alterare bruscă (Quételet 1991, 397).

Putem extrage acum din această teorie a lui Quételet un nou tip de funcţionare a riscurilor, diferit de cel impus de tiparul liberal al responsabilităţii. În primul rând, riscul este o entitate calculabilă statistic, acesta nu are de-a face cu aleatoriul pur sau cu acele întâmplări care, aidoma miracolelor, întrerup în mod singular ordinea cauzală curentă; riscul are o anumită regularitate și este caracterizat de serialitate.

În al doilea rând, riscul este colectiv sau social. Fiecare individ, luat în parte este purtătorul unui ansamblu de factori de risc, factori care nu sunt distribuiţi în mod omogen. Spre deosebire de mecanismul individualizant al responsabilităţii, noua diagramă a riscului funcţionează atât ca practică de individualizare, cât și ca tehnică de înscriere a individului într-o structură colectivă. În al treilea rând, riscul reflectă o legătură particulară cu problematica capitalului: pierderile suferite în urma diverselor accidente trebuie să poată fi acoperite. Numai că aici nu vorbim de o *restitutio in integrum*. Gestiunea riscurilor nu își propune să repare ireparabilul; pierderea unei vieţi omenești sau alterarea ireversibilă a sănătăţii și a capacităţii fizice a individului nu pot fi compensate în realitatea lor substanţială. Pagubele vor putea face obiectul unei despăgubiri doar în măsura în care acestea din urmă se referă la elemente funcţionale, care pot fi cuantificate din perspectiva utilităţii lor sociale. Cu aproape un secol înainte ca Școala de la Chicago să decreteze că „omul este un capital", această echivalenţă era confirmată de teoriile clasice ale riscului.

Aceste noi caracteristici ale riscurilor ne permit să măsurăm distanţa care separă această perspectivă de modalităţile de funcţionare a principiului responsabilităţii. Întâi, gestiunea riscurilor funcţionează într-un registru diferit de cel al raţiunii juridice. Acolo unde judecătorul încearcă să descrie o întreagă reţea cauzală, care putea conduce, în final, la determinarea culpei, gestiunea riscurilor descoperă un ansamblu de elemente regulate, care constituie profilul normal al societăţii. Acolo unde mecanismul juridic încercă să individualizeze faptele, tehnica riscului îi contrapune un ansamblu de relaţii şi de raporturi de corelare şi de influenţă. Astfel, responsabilitatea individuală se vede golită de sensul său practic. Desigur ea va putea popula în continuare discursurile moraliştilor şi reflecţiile filosofilor. Însă, din perspectiva guvernării societăţii, această problematică a responsabilităţii devine auxiliară. Reglementarea efectivă a riscurilor nu va însemna o intervenţie directă asupra indivizilor, ci asupra factorilor generali care generează amplificarea factorilor de risc.

În al doilea rând, gestiunea riscului produce în jurul indivizilor, între indivizi, un efect de societate. Trebuie adăugat imediat că acest tip de societate nu are nimic substanţial, ea nu are forma unei familii lărgite sau a unei mari corporaţii. Fără îndoială, ea incită, ghidează sau interzice comportamente, fără însă ca prin aceasta să creeze un tip de apartenenţă solidă la comunitate.

Liniamentele generale ale teoriei lui Quételet ne indică şi o serie de transformări ale raporturilor de guvernare. În primul rând, guvernarea va gravita în jurul a două mari obiective: pe de-o parte menţinerea echilibrelor generale ale societăţii; de cealaltă parte, modificarea sau reducerea efectelor negative. Această structură se află la o distanţă considerabilă de preceptele machiavellismului sau de doctrina clasică a Raţiunii de Stat, care vizau doar conservarea puterii. Aici nu mai este vorba de procedurile prin care principii îşi pot păstra prin violenţă sau şiretenie prerogativele, ci de menţinerea unor echilibre globale, care depăşesc perimetrul îngust al *leadership*-ului politic. În egală măsură, ne aflăm departe şi de impulsurile revoluţionare care pretindeau că un act politic bine ţintit ar putea transforma radical societatea.

„Politica universală”. Mutualizarea riscurilor

Trecerea gestiunii riscurilor de la un regim de funcționare periferic la unul central pentru guvernare se află în centrul lucrării manifest a lui Émile de Girardin[11] intitulată *Politica universală. Decretele viitorului.* Sensul acestui titlu, cu evidente rezonanţe hegeliene, este explicitat de autor chiar din prefaţa lucrării: “Politica universală, aşa cum o înţeleg eu, înseamnă asigurarea universală” (de Giradin 1852, 17). Universalitatea asigurărilor nu trebuie înţeleasă aici numai pe latura extensiunii. Nu este aşadar vorba numai de faptul că fiecare membru al comunităţii politice ar trebui să beneficieze de statutul de asigurat[12]. Mecanismul de asigurare poate fi considerat drept universal deoarece reprezintă în egală măsură şi un principiu de inteligibilitate cu ajutorul căruia putem lectura geneza şi funcţionarea instituţiilor.

[11] Émile de Girardin (1802-1881), jurnalist francez care şi-a dobândit celebritatea pentru introducerea în paginile gazetelor pe care le conducea a romanelor-foileton. Girardin a utilizat această tehnică editorială, inedită în epocă pentru a publica numeroşi autori precum Balzac, Chateaubriand, Lamartine sau George Sand.
[12] În cartea sa, Émile de Girardin solicita înlocuirea documentelor de identitate cu un număr unic furnizat de un birou al asigurărilor sociale.

> Nu există, în mod efectiv, decât riscuri împotriva cărora omul, ascultând de legea conservării care este înscrisă în el, încearcă să se asigure, potrivit mijloacelor de care dispune. Plecând de la riscul de a fi atacat s-a născut necesitatea apărării, din necesitatea apărării s-a născut ideea de asociere, din ideea de asociere au apărut, sub diverse nume, comunităţile și naţiunile. (...) Plecând de la riscul de a fi ucis sau furat s-au născut instituţiile justiţiei și organizarea puterilor publice. Astfel, fiecare tip de risc a generat un mijloc corespunzător de reducere a sa (de Giradin 1852, 17).

Din această relocare a riscurilor în spaţiul universalităţii, de Girardin extrage și unicul imperativ al guvernării, acela de a elimina zonele de obscuritate și de a face societatea transparentă sieși. Iar o societate transparentă funcţionează ca un mecanism care permite, dintr-o privire, lecturarea modului în care se grupează factorii de risc. Chiar și războaiele sau revoluţiile, aceste forţe cataclismice, care ameninţă mașinăria guvernamentală cu destructurarea, pot face obiectul unei examinări riguroase.

> Calculul probabilităţilor aplicat vieţii naţiunilor, chiar și în caz de război sau revoluţie, este fundamentul oricărei politici mari. În funcţie de cum este acest calcul, riguros sau fals, politica este glorioasă sau funestă, mare sau mică. A guverna înseamnă a prevedea (de Giradin 1852, 39).

Am început această analiză încercând să determinăm procesele care au condus la dezactivarea mecanismului liberal al responsabilităţii. Am enumerat până acum punctele nodale ale acestei transformări: interpretarea riscurilor drept elemente seriale, înregistrarea acestora drept factori constitutivi ai societăţii, reducerea guvernării la proceduri de asigurare. Rămâne acum să schiţăm ultimul episod al acestei mutaţii, episod care se configurează odată cu apariţia așa numitei doctrine a solidarismului (Audier 2007). Acest vast plan de acţiune, care este legat cu precădere de numele lui Léon Bourgeois, își propunea să transforme în realităţi efective ideologia egalitaristă a Revoluţiei Franceze, depășind opoziţia între liberalism și socialism. Ideea de solidaritate propusă de Bourgeois însemna regândirea contractului social, implicând acceptarea obligaţiei fiecărui individ de a participa la bunăstarea generală și la progresul societăţii. În centrul acestei viziuni se afla un plan de măsuri care prevedea, printre altele, instituirea salariului minim, înfiinţarea unui sistem public de asigurări sociale (șomaj, sănătate) și impunerea unor impozite pe venit pentru a susţine funcţionarea acestor mecanisme. Aceste propuneri nu au rămas în stadiul de simple programe sau propuneri, membrii mișcării solidariste au contribuit, în Franţa, la apariţia unor importante dispoziţii legale: legea privind asistenţa medicală gratuită pentru persoanele nevoiașe (1893), legea privind accidentele de muncă (1898), legea privind dreptul la pensie (1901). Această scurtă caracterizare a mișcării solidariste pare să confirme la o primă vedere diagnosticul sever pus de Ludwig von Mises, care vedea în această orientare o formă de socialism mascat (von Mises 1938, 224-237). Un asemenea diagnostic este de o importanţă limitată pentru studiul nostru. Am arătat mai sus că odată cu declinul principiului liberal al responsabilităţii, dreptul și funcţia judecătorului își pierd poziţia hegemonică în favoarea diverselor expertize care pot determina cu mai mare fineţe profilurile de risc. Astfel, doctrina solidarităţii poate fi privită drept o încercare de a reașeza, într-o sinteză funcţională, mecanismele juridice și tehnicile de risc. De aici rezultă și importanţa unor expresii precum: “datorie” sau “obligaţie socială”. A interpreta aceste formule drept

artificii ale retoricii socialiste ar însemna să ignorăm o dublă mişcare: pe de-o parte, în mod evident, este vorba de încercarea de a le asigura o consistenţă juridică, de cealaltă parte, este vorba de efortul de a-i furniza dreptului un fundament social, astfel încât acesta să nu mai fie o simplă tehnică externă de pacificare socială, ci o instituţie care să reflecte arhitectura internă a comunităţii. Astfel, pentru Bourgeois, nu numai că dreptul trebuie să "socializeze" înglobând așa numitele "drepturi sociale", dar, în același timp, el trebuie să funcţioneze ca un mecanism care produce consens cu privire la mutualizarea riscurilor.

> Viaţa socială nu se limitează numai la respectarea drepturilor celorlalţi. Nu există viaţă socială decât în măsura în care asigurarea mutuală împotriva riscurilor sociale este consimţită și acceptată de toţi asociaţii (Bourgeois 1907, 50).

Se poate constata că principiului liberal al responsabilităţii îi corespunde, într-un raport de simetrie inversă, un principiu al solidarităţii. Acest principiu nu se limitează exclusiv la doctrina și practica solidarismului lui Léon Bourgeois, ci vizează o modalitate generală de funcţionare a aparatelor de guvernare, modalitate specifică ce a fost numită „stat social". Lecturat din perspectiva ideologică a criticilor săi, apariţia Statului social a reprezentat o expresie a dictaturii planificării și reducerea ponderii iniţiativei private, pe scurt nefastul triumf al socialismului și omniprezenta ameninţare a basculării în totalitarism. În schimb, din perspectiva pe care am propus-o aici, statul social constă în articularea și contaminarea reciprocă a noţiunilor de guvernare și risc: guvernarea devine progresiv o tehnică de gestiune a riscurilor; riscurile ies din sfera vocabularului teologic sau moral, care vorbește de hazard și de șansă, pentru a deveni un corelat al tehnicilor de guvernare. Principiul solidarităţii și ideea mutualizării riscurilor reprezintă gramatica de adâncime, plecând de la care s-au dezvoltat modalităţile de intervenţie ale statului contemporan. Astfel, politicile sanitare vizau reducerea riscurilor apariţiei unor pandemii și menţinerea corpului social într-o stare de echilibru funcţional, politicile școlarizare ţinteau marginalizarea socială, legislaţia protecţionistă a muncii își propunea să reducă efectele negative ale șomajului și ale precarităţii salariale, politicile penale încercau să gestioneze cât mai riguros fenomenele devianţei.

Așa cum am argumentat deja, din perspectiva acestui principiu al solidarităţii societatea este configurată ca un angrenaj supus unei lizibilităţi integrale. Asigurarea riscurilor poate îmbrăca astfel forma anti-revoluţionară a transformării graduale a societăţii, eliminând treptat marile disfuncţionalităţi sau dezechilibre. În al doilea rând, tehnicile de guvernare sunt alimentate de un nesecat optimism știinţific: faptele umane și evenimentele sunt de ordinul calculabilului.

Aceste două trăsături pot arunca o lumină inedită asupra mult dezbătutei crize a statului social. Fără îndoială, această temă poate fi atacată dintr-o diversitate de unghiuri: începând cu manifestarea crizelor fiscale și terminând cu mutaţiile comportamentale ale individualismului, care gripează mecanismul solidarităţi. Rămânând fideli demersului nostru de până acum, vom lectura acest episod al crizei plecând de la cele două mutaţii pe care le suferă regimul de funcţionare a riscurilor: pe de o parte, acestea ajung să se detașeze de suprafaţa de înscriere a socialului, de cealaltă parte, ele își pierd caracterul de regularitate.

Investigarea acestui proces de transformare a modalităţii de funcţionare a riscurilor ar necesita o serie de analize care exced cadrele acestui articol. Din raţiuni de

economie a explicaţiei vom urma, nu fără anumite distanţări critice, linia interpretativă propusă de Ulrich Beck.

Societatea riscurilor și principiul precauţiei

Cartea lui Ulrich Beck intitulată *Societatea Riscurilor. Către o nouă modernitate* a apărut în Germania în 1986 și a devenit rapid o lucrare de referinţă în domeniul sociologiei. Alături de receptarea elogioasă a acestei lucrări, de-a lungul timpului, s-a acumulat și o impresionantă masă de întâmpinări critice. Acuzaţia cea mai des întâlnită adresată lui Beck privește tendinţa acestuia de a generaliza în mod nepermis o serie de fenomene locale ale societăţilor contemporane și de a recalibra analiza sociologică într-un stil care amintește de abordările secolului al XIX-lea (Mythen 2004). Dacă o parte consistentă a acestor critici sunt alimentate de o perspectivă limitată asupra sociologiei, căpătând nu de puţine ori supărătoare tonuri și accente școlărești, trebuie să recunoaștem că *Societatea Riscurilor* suferă de un pronunţat deficit de sistematicitate. Problematica statutului contemporan al riscurilor este încadrată de o serie întreagă de alte teme precum: evoluţia structurilor modernităţii, noile procese de individuale, declinul societăţii claselor, criza instituţiilor politice tradiţionale sau funcţionarea și circulaţia paradoxală a cunoașterii și a enunţurilor știinţifice. Alături de această diversitate tematică, un al doilea set de dificultăţi este dat de oscilaţia autorului între perspectiva descriptivă și cea normativă, care propune soluţii pentru depășirea crizelor actuale, precum apelul la cosmopolitanism (Beck 2008) sau la reinventarea unui angajament politic cetăţenesc (Beck 1996).

În ciuda acestor dificultăţi, *Societatea riscurilor* conţine o serie de elemente importante pentru ancheta noastră. Sintagma „societatea riscurilor”, care dă titlul volumului, reprezintă o încercare de cuprindere sintetică a specificului societăţilor contemporane, în care conflictele legate de distribuţia economică a resurselor sunt dublate de mecanisme și proceduri de interpretare și distribuire a riscurilor.

> În modernitatea avansată, producţia socială a bogăţiei este însoţită sistematic de producţia socială a riscurilor. În consecinţă, problema și conflictele legate de distribuţie specifice unei societăţi a resurselor rare se suprapun peste problemele și conflictele care izvorăsc din producerea, definirea și distribuirea riscurilor fabricate pe căi tehno-știinţifice (Beck 1992, 19).

Întâlnim aici o cu totul altă hartă conceptuală, diferită de cea cu care am lucrat pînă acum. În formula clasică a principiului solidarităţii, planul de obiectivare și de funcţionare a riscurilor era societatea. În schimb, pentru Beck riscurile sunt legate în mod explicit de progresele tehnicii. Specificitatea poziţiei riscurilor în societăţile contemporane este determinată de Beck plecând de la trei elemente. Întâi, este vorba de un proces care erodează raporturile tradiţionale de clasă pentru a le dubla cu o expunere cvasi-omogenă la risc. Evident, această afirmaţie nu înseamnă că structura clasică a societăţii moderne se șterge în favoarea egalitarismului negativ al riscului. Mai degrabă, intenţia lui Beck este aceea de a sublinia faptul că expunerea la factorii de risc nu urmează vechile linii de diviziune socială, poziţie care nu exclude, totuși, inegalitatea în faţa riscurilor.

În al doilea rând, configurația contemporană a riscurilor transformă contururile modernității. Aceasta nu mai poate fi reprezentată drept un mecanism de coordonare liniară a progresului neîntrerupt. Cu alte cuvinte, riscurile nu au altă sursă în afara procesului de modernizare.

> Riscul poate fi definit drept o manieră sistematică de confruntare cu hazardul și cu insecuritățile induse și introduse chiar de modernizare. Riscurile, în opoziție cu mai vechea definiție a pericolelor, sunt consecințe legate de forța amenințătoare a modernizării și de efectul de globalizare a îndoielii (Beck 1992, 21).

La aceste două determinații externe ale riscurilor – faptul că acestea nu pot fi lecturate plecând de la hărțile clasice ale diviziunilor de clasă și faptul că ele sunt constitutive proiectului modernității – se adaugă un al treilea element important, o transformare din interior a modalității lor de funcționare. Această transformare poate fi urmărită pe mai multe paliere. Întâi, este vorba de trecerea riscului de la un regim al localizabilului la unul delocalizat; riscurile nu mai pot fi capturate în interiorul granițelor etatice și nici nu mai pot fi înscrise într-un anumit sector social privilegiat. În al doilea rând, riscurile trec de la un registru al calculabilului la un regim incalculabil. Această afirmație a atras violente critici (O'Malley 1999a; 1999b; 2000) care contestau, plecând de la numeroase exemple empirice, această pretinsă incalculabilitate a riscurilor. Cu toate acestea, dacă urmărim cu atenție formulările lui Beck din *Societatea riscurilor*, vom constata că teza autorului nu afirmă dispariția tuturor mecanismelor de înregistrare și contabilizare a riscurilor. Mai degrabă este vorba de faptul că, în epoca contemporană, riscurile capătă forme latente, ele funcționează la un nivel indetectabil, iar raza lor de răspândire este indeterminabilă. Spre pildă, riscurile asociate organismelor modificate genetic se află sub raza de perceptibilitate directă. Ingerarea hranei alcătuită din aceste organisme nu produce efecte imediate și nu îmbracă forme specifice, nu există maladii noi dezvoltate de ele, ci, doar, evoluții ceva mai rapide ale unora deja cunoscute.

În fine, cel de al treilea element se află în directă corelație cu precedentul: riscurile trec de la un regim asigurabil la unul inasigurabil. Și aici trebuie remarcat că afirmația lui Beck nu vorbește despre disoluția mecanismelor de asigurare, ci de sfârșitul paradigmei mutualizării riscurilor pe care am prezentat-o mai sus. Cele trei puncte menționate pot fi strânse într-o formulă sintetică: noul regim de funcționare a riscurilor le plasează atât dincolo de orizontul perceptibilului și al experienței nemijlocite, cât și dincolo de perimetrul de funcționare al mai vechilor tehnici statistice; noua formă de expresie a riscurilor este cea incertitudinii: „În societatea riscurilor consecințele necunoscute și neintenționate se transformă într-o forță dominantă a istoriei și a societății" (Beck 1992, 22).

Faptul că riscurile glisează, tendențial, sub pragul perceptibilului face ca acestea să fie dependente de o rețea densă de discursuri cu pretenție de cunoaștere (care pot îmbrăca o formă științifică sau anti-științifică), fiind, prin acest fapt, deschise diverselor proceduri de definire și de redefinire.

> Riscurile de tipul celor produse în modernitatea târzie (...) sunt bazate pe o interpretare cauzală. Ele există în primul rând în termenii pe care îi furnizează cunoașterea (științifică sau antiștiințifică). Riscurile pot fi transformate, dramatizate sau minimalizate, fiind astfel deschise definiției și construcției (Beck 1992, 23).

Consecinţa directă a acestei porozităţi a riscurilor, a faptului că ele depind de suprafeţe discursive de înscriere este aceea că distincţia între structuri obiective şi percepţia lor devine insignifiantă: „deoarece riscurile sunt înainte de toate înscrise în cunoaştere, percepţia riscurilor şi riscurile ca atare nu reprezintă două lucruri, ci una şi aceeaşi entitate" (Beck 1992, 55). O a doua consecinţă majoră priveşte inversarea ordinii cauzale. În societăţile tradiţionale şi în cele ale primei modernităţi, trecutul reprezenta platforma care influenţa prezentul. În schimb, în societatea riscurilor viitorul este cel care determină momentul actual.

> În societatea riscurilor, trecutul îşi pierde puterea de a determina prezentul. Locul său este luat de viitor, adică de ceva care încă nu există. Suntem obligaţi să acţionăm astăzi pentru a preveni sau împiedica crizele de mâine (Beck 1992, 34).

Investigaţiile teoretice ale lui Ulrich Beck explică marea transformare pe care au suferit-o riscurile în ultimele decenii ale secolului trecut. Acestea s-au deplasat de la un registru al regularităţilor, accesibil cu instrumente probabilistice, la un registru al incertitudinii. De aici şi explozia conflictelor privind definirea şi eventuala gestiune a acestora. Însă, poziţia lui Beck oferă puţine indicaţii cu privire la transformările pe care această mutaţie a riscurilor o antrenează în ordinea raporturilor de guvernare. Urmând o sugestie a lui François Ewald (Ewald 1999; Ewald *et al.* 2001), putem afirma că, după principiul liberal al individualizării riscurilor şi după cel al mutualizării acestora, se naşte o a treia diagramă sau configuraţie importantă, cea a principiului precauţiei.

Principiul precauţiei îşi are originea în discuţiile privind noile dezechilibre ecologice ale sfârşitului secolului XX. Una dintre primele formulări poate fi găsită în documentele care au rezultat după Conferinţa Organizaţiei Naţiunilor Unite de la Rio de Janeiro în iunie 1992. Punctul 15 al declaraţiei de la Rio stabileşte că „în cazul în care există riscul unor pagube grave sau al unor distrugeri ireversibile, absenţa unor certitudini ştiinţifice absolute cu privire la aceste situaţii posibile nu trebuie să servească drept pretext pentru a amâna adoptarea unor măsuri efective care să prevină degradarea mediului". De aici a început o prodigioasă carieră juridică a acestui principiu. În Franţa, spre pildă, noua lege privind protecţia mediului din 1995 stipulează că „absenţa certitudinilor, ţinându-se cont de cunoştinţele ştiinţifice şi tehnice ale momentului, nu trebuie să întârzie adoptarea măsurilor efective şi proporţionale care vizează prevenirea distrugerii grave şi ireversibile a mediului, având în vedere un cost economic acceptabil". În fine, noul Tratat al Uniunii Europene din 2005 prevede la articolul 191 că politicile de mediu ale spaţiului comunitar trebuie ghidate, între altele, de principiul precauţiei.

Una dintre foarte mediatizatele aplicaţii ale principiului precauţiei a reprezentat-o o decizie a Curţii Europene de Justiţie, care a interzis, în 1998, importurile de carne de vită din Marea Britanie, în contextul scandalului legat de encefalopatia spongiformă bovină, cunoscută popular sub denumirea de boala vacii nebune. Juriştii Uniunii Europene şi-au motivat decizia arătând că: "trebuie admis că, atunci când există incertitudini cu privire la riscurile pentru sănătatea persoanelor şi la gravitatea acestora, instituţiile pot lua măsuri de protecţie, fără să trebuiască să aştepte ca realitatea şi gravitatea acestor riscuri să fie pe deplin confirmată" (CEJ 1998).

Criticii principiului precauţiei s-au grăbit să-l denunţe, arătând că acesta nu este decât încă una din complicaţiile birocratice, care ameninţă buna desfăşurare a raporturilor

economice. Alţii au văzut în afirmarea acestui principiu doar o scamatorie ecologistă, prin care ONG-urile de profil și anumiţi oameni de știinţă, cu rezultate de altfel contestabile, ajung să-și impună prin fraudă propria lor versiune despre natură. În fine, criticii mai puţin implicaţi în dezbateri ideologice au remarcat caracterul arbitrar al precauţiei, propunând în schimb ca eventualele limitări ale unor activităţi considerate ca periculoase să se bazeze pe mecanismul mai puţin vag adus de analizele cost-beneficiu. Fără îndoială, o bună parte a acestor critici este justificată. Problema este că oponenţii precauţiei decriptează acest principiu ca și cum el ar fi limitat doar la domeniul ecologiei și ca și cum el ar avea o formă unică de expresie, cea juridică. Or, o lectură a exemplelor pe care le-am prezentat mai sus ne arată că dincolo de chestiunea mediului, principiul precauţiei se constituie plecând de la decalajul între cunoaștere și acţiune.

"A guverna înseamnă a prevedea!" Această maximă a lui Émil de Girardin își conservă în contextul actual doar învelișul retoric. Noile tehnici ale prevederii nu mai au drept interlocutor fenomenele seriale, care își confirmă existenţa prin repetiţie. Din contră, aceste tehnici ţintesc, din ce în ce mai mult, acele fenomene cu un grad de probabilitate incert. Putem întâlni funcţionarea principiului precauţiei în diversele programe naţionale și transnaţionale de apărare împotriva terorismului. A combate terorismul înseamnă a acţiona chiar și în lipsa unei cunoașteri adecvate, iar războiul din Irak, început în 2003, ilustrează din plin această teză. Loviturile preventive nu sunt justificate de masivitatea statistică a riscului, ci, din contră, de unicitatea pericolului – chiar și un singur atac terorist pregătit în Irak ar fi putut avea consecinţe incalculabile. Dincolo de domeniul militar și al securităţii regăsim o modalitate specifică de funcţionare a principiului precauţiei în politicile economice ale statelor avansate. De exemplu, noul pact fiscal la care s-au angajat membrii Uniunii Europene și care prevede, printre altele menţinerea unor deficite reduse, nu vizează atât riscurile economice cu densitate statistică mare, cum este de exemplu șomajul, ci evenimentele singulare, cum ar fi intrarea unui stat european în incapacitate de plată. În fine, dispozitivul precauţiei poate fi întâlnit și în spaţiul cotidian al comportamentelor indivizilor. Noua artă a prudenţei cere din partea acestora să ia măsuri corespunzătoare împotriva fenomenelor rare, de exemplu: participarea la fondurile private de sănătate sau pensii, în eventualitatea dispariţiei sistemului public corespondent sau alegerea unui parcurs profesional (școlarizarea iniţială plus elementele de formare continuă) luând în calcul emergenţa sau dispariţia anumitor sectoare de activitate.

Încheiere

Textul nostru a încercat să elucideze o dublă poziţionare a riscurilor. Pe de-o parte, acestea au devenit obiectele privilegiate ale guvernării, de cealaltă parte, orizontul general de articulare al acesteia. Odată cu consolidarea imaginarului probabilist al riscurilor, societatea a putut fi reprezentată drept un perimetru calculabil, care poate fi supus unor intervenţii continue. Remarcam la începutul acestui articol fluctuaţiile logice ale noţiunii de risc, indicând faptul că aceasta nu trimite la un referent stabil, ci la un ansamblu de contexte. Însă, tocmai această plasticitate a contribuit la transformarea riscurilor într-un dispozitiv de guvernare. Se poate afirma că riscurile funcţionează ca niște reguli de cuplare a ansamblurilor eterogene; ele fac să comunice regularităţile

devianţei cu ritmurile naşterilor şi morţilor, oscilaţiile climei cu graficele sinuoase ale tranzacţionării mărfurilor.

Din raţiuni de economie a argumentării am făcut o serie de concesii unei anumite reprezentări liniare a proceselor istorice. Astfel, pare că principiul solidarităţii ar veni să-l înlocuiască pe cel al responsabilităţii, fiind, la rândul său înlocuit de precauţie. Or, aşa cum o sugerează titlul articolului nostru, aceste „principii" sunt „tipare", adică entităţi abstracte şi nu epoci istorice. Aceste tipare pot funcţiona simultan. O demonstrează din plin momentul prezent, în care, alături de precauţie, a cărei înscriere în contemporaneitate am dezbătut-o mai sus, putem repera, la nivelul vieţii cotidiene, un proces de (re)individualizare a riscurilor şi apariţia unui nou imperativ al responsabilităţii. În egală măsură, regăsim focare de activitate ale principiului mutualizării riscurilor nu numai în politicile sociale, ci şi în domenii mai austere, precum cel penal. Se vorbeşte, de mai bine de trei decenii, de un nou regim penal, care s-ar aplica, cu precădere în Statele Unite ale Americii. Specificitatea acestei orientări este aceea că lucrează nu cu indivizi, ci cu eşantioane. Astfel, condamnarea sau eliberarea condiţionată nu sunt hotărâte numai în funcţie de gravitatea faptei sau de comportamentul făptaşului, ci şi de constituţia grupului din care acesta face parte. Cu cât grupul a acumulat un inventar de criminalitate mai consistent, cu atât pedeapsa aplicată individului va fi mai severă.

Abia o lectură care ţine seama de articularea tiparelor de risc, de intersectarea sau colizinea lor ar putea elucida profilul contemporan al guvernării.

Referinţe bibliografice:

Audier, Serge. 2010. *Léon Bourgeois. Fonder la solidarité*. Paris: Michalon.

Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.

Beck, Ulrich. 1996. *The Reinvention of Politics.Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Cambridge: Polity Press.

Beck, Ulrich. 2008. *Cosmopolitan vision*. Cambridge: Polity Press.

Bernstein, Peter. 1996. *Against The Gods: The Remarkable Story of Risk*. New York: John Wiley & Sons.

Bourgeois, Léon. 1907. *Essai d'une philosophie de la solidarité: conférences et discussions. Paris*: Alcan.

Burchell, Graham; Gordon, Colin; Miller, Peter (eds). 1991. *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. London: Harvester Wheatsheaf.

Castel, Robert. 1983. "De la *dangerosité* au risque". in *Actes de la recherche en sciences sociales*, 47-48: 119-127.

Comte, Auguste. 1999. *Discurs asupra spiritului pozitiv*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

Cour Européenne de Justice. 1998. Arrêt de la Cour du 5 mai 1998, affaire C-180/96: Mesures d'urgence contre l'encéphalopathie spongiforme bovine (http://eur-lex.europa.eu).

Dean, Mitchell. 1999. *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage.

Dean, Mitchell.1986. "Calculable and Incalculable" in *Soziale Welt*, 49(1): 25-42.

Demetrescu, Matei; Tăut, Codrin. 2014a. *Guvernamentalitatea. Forme şi tehnici ale puterii în occident*. Iaşi: Adenium.

Demetrescu, Matei; Tăut, Codrin. 2014b. "Une science latérale? Economie politique et limites du gouvernement chez Michel Foucault" in *Studia Europaea*, 59(3): 173-196.
Donzelot, Jacques. 1984. *L'invention du social*: *essai sur le déclin des passions politiques*. Paris: Fayard.
Douglas, Mary. 1992. *Risk and Blame: Essays in Cultural Theory*. London: Routledge, 1992.
Douglas, Mary; Wildavsky, Aaron. 1982. *Risk and Culture: An essay on the selection of technical and environmental dangers*. Berkeley: University of California Press.
Enroth, Henrik. 2014. "Governance: The art of governing after governmentality" in *European Journal of Social Theory,* 17(1): 60–76.
Ewald, François, Gollier, Christian, Sadeleer, Nicolas de. 2001. *Le principe précaution*. Paris: PUF.
Ewald, François. 1986. *L'Etat providence*. Paris: Grasset.
Ewald, François. 1999. "The return of the crafty genius: an outline of the philosophy of Precaution" in *Connecticut Insurance Law Journal* 6(1): 47-79.
Foucault, Michel. 2004. *Istoria sexualităţii. Vol. I: Voinţa de a şti*. Bucureşti: Univers.
Foucault, Michel. 2005. *A supraveghea și a pedepsi: Nașterea închisorii*. București: Paralela 45.
Foucault, Michel. 2007. *Nașterea biopoliticii*. Cluj-Napoca: Idea Design&Print.
Foucault, Michel. 2009a. *Securitate, teritoriu, populaţie*. Cluj-Napoca: Idea Design&Print.
Foucault, Michel 2009b. *Trebuie să apărăm societatea*. Cluj-Napoca: Idea Design& Print.
Fukuyama, Francis. 2013. "What Is Governance?" in *Governance,* 26(3): 347–368.
Lemke, Thomas. 2013. "Foucault, Politics and Failure" in Jakob Nilsson & Sven-Olov Wallenstein (eds.), *Foucault, Biopolitics, and Governmentality*. Stockholm: Södertörn Press: 38-39.
Miller, Peter; Rose, Nikolas. 2008. *Governing the Present: Administering Economic, Social and Personal Life*. London: Polity Press.
Mythen, Gabe. 2004. *Ulrich Beck: A Critical Introduction to the Risk Society*. London: Pluto Press.
O'Malley, Pat. 1999a. "Volatile and Contradictory Punishment" in *Theoretical Criminology,* 3: 175-196.
O'Malley, Pat. 1999b. "Governmentality and the Risk Society" in *Economy and Society,* 28: 138-148.
O'Malley, Pat. 2000. "Configurations of Risk" in *Economy and Society*. 29: 457-59.
Offe, Claus. 2009. "Governance: an empty signifier?" in *Constellations*. 16: 550–62.
Power, Michael. 1999. *The audit society: rituals of verification*. Oxford: Oxford University Press.
Procacci, Giovanna. 1978. "Social economy and the government of poverty" in *Ideology and Consciousness*. 4: 55-72.
Procacci, Giovanna. 1993. *Gouverner la misère: La question sociale en France (1789-1848*). Paris : Seuil.
Quételet, Adolphe. 1991. *Sur l'homme et le développement de ses facultés ou Essai de physique sociale*. Paris: Fayard.

Rhodes, R. A. W. 1996. “The New Governance: Governing without Government” in *Political Studies*, 44(4): 652-667.

Rose, Nikolas; O'Malley, Pat; Valverde, Mariana. 2006. “Governmentality” in *Annual Review of Law and Social Science*, 2: 83-104.

Rousseau, Jean-Jacques. 2002. *Discours sur l’économie politique*. Paris: Vrin.

Say, Jean-Baptiste. 1837. *Cours complet d’économie politique pratique*. Bruxelles: H. Dumont Editeur.

Senellart Michel.1998. *Artele Guvernării. De la conceptul de regimen medieval la cel de guvernare.* București: Meridiane.

Stoker, Gerry. 1998. “Governance as theory: five propositions” in *International Social Science Journal*, 50: 17-28.

Thiers, Adolphe. 1850. *De l'Assitance et de la Prévoyance publiques*. Bruxelles: Meline, Cans & Cie.

von Mises, Ludwig. 1938. *Le Socialisme. Étude économique et sociologique*. Paris: Éditions M.-Th. Génin–Librairie de Médicis.

Walters, William. 2000. *Unemployment and Government. Genealogies of the Social*. Cambridge: Cambridge University Press.

Walters, William. 2004. “Some Critical Notes on “Governance”, in *Studies in Political Economy*, 73: 27–46.

Walters, William. 2012. *Governmentality: Critical Encounters*. London and New York: Routledge.

Internaţionalizarea guvernării
Noile mutaţii ale guvernării dincolo de statul suveran*

Liana Andreea Ioniţă

Studiul de faţă propune o analiză interdisciplinară – din perspectiva ştiinţelor politice, economiei și dreptului - asupra tendinţelor evolutive ale fenomenului guvernării globale, definit ca o „guvernare fără guvern” (Rosenau, Czempiel 1992) sau o „guvernare economică” (Dixit 2008), în strânsă relaţie cu globalizarea și fragmentarea dreptului internaţional. Adoptând o perspectivă bidimensională, empirică și teoretică, vom reflecta asupra mutaţiilor survenite în actul de guvernare în contextul internaţionalizării acestui proces, iniţial specific eminamente statului suveran și ulterior adaptat schimbărilor generate de globalizare, de fragmentarea dreptului internaţional și de apariţia regimurilor juridice speciale. Astfel, se conturează întrebarea de cercetare în jurul căreia se construiește studiul de faţă**:** Cum influenţează fenomenul fragmentării dreptului internaţional guvernarea globală?

În urma procesului de fragmentare a dreptului internaţional, internaţionalizarea guvernării se produce în cadrul regimurilor juridice fragmentate, care impun forme de *lex specialis* și un grad din ce în ce mai mare de autonomie faţă de normele internaţionale. Plecând de la această ipoteză, studiul propune următoarele direcţii de cercetare. *Primo,* vom identifica elementele definitorii și cadrul juridic al guvernării globale în regimurile speciale, analizând interdependenţa dintre guvernare globală, fragmentarea dreptului internaţional și globalizare. *Secundo*, vom analiza mutaţiile care apar în procesul de legiferare dincolo de statul suveran, în regimurile juridice deteritorializate, în care statele, care se confruntă cu dezmembrarea suveranităţii lor, realizează împreună cu ceilalţi actori internaţionali guvernarea globală, prin intermediul unor „reţele guvernamentale” (Slaughter 2004). Fie că analizăm guvernarea exercitată prin instituţii și organizaţii internaţionale, comitete sub forma unor instituţii sau organizaţii (Klabbers 2012), fie prin reţele guvernamentale (Slaughter 1997; 2000a; 2000b; 2004), grupări ale statelor şi comisii informale, se impune o reflecţie asupra rolului statului suveran în guvernarea regimurilor fragmentate.

Regimurile fragmentate, apărute și consolidate din punct de vedere juridic odată cu fragmentarea dreptului internaţional, se organizează în jurul unor aspecte problematice sectoriale care sunt prioritare pentru state și pentru celelalte entităţi internaţionale în același timp. Astfel de Regimuri juridice speciale privesc drepturile omului, migraţia,

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/133675 „Inovare şi dezvoltare în structurarea şi reprezentarea cunoaşterii prin burse doctorale şi postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)”, cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

mediul înconjurător, Uniunea Europeană, comerţul internaţional, dreptul mărilor etc. O caracteristică importantă este faptul că aceste regimuri fragmentate reprezintă o formă de *lex specialis* și în acest sens dispun de propriul set de reguli și norme cu un grad de autonomie din ce în ce mai proeminent (Koskenniemi 2006). Mai mult, cooperarea dintre state și actorii non-statali și consolidarea parteneriatului public-privat reprezintă o condiţie *sine qua non* în vederea guvernării și creării stabilităţii politice, economice și de securitate. Mecanismele specifice acestui tip de guvernare în cadrul regimurilor speciale se caracterizează printr-o intensificare a transferului de autoritate dinspre state către instanţele internaţionale, ceea ce ne determină să reconsiderăm puterea statului ca entitate și subiect central de drept internaţional. Ce rol vor mai avea statele suverane în performarea actului de guvernare, cum se va fragmenta suveranitatea statelor și care vor fi funcţiile pe care acestea le vor delega instanţelor internaţionale (instituţii sau organizaţii ale guvernării globale)?

Cercetarea privind dimensiunea internaţională a guvernării face referire la modul în care actorii statali și non-statali gestionează problemele globale, schimbările și procesele tehnologice și informaţionale. Actorii statali și non-statali modifică, prin interacţiunile lor și prin diverse forme de instituţionalizare a dialogului politic, natura guvernării. Dar, pentru a construi o analiză temeinică a guvernării globale, este nevoie mai întâi să definim termenul de „guvernare”. Natura interdisciplinară a dezbaterilor cu privire la definirea acestui concept duce la dificultăţi în identificarea accepţiunilor sale curente. Guvernarea, aparţinând iniţial câmpului semantic și operaţional al actorului statal, s-a extins ulterior în sfera relaţiilor internaţionale și a interacţiunilor dintre actorii statali și non-statali. Deși un proces complex, guvernarea poate fi conturată ca „un set de tradiţii și instituţii care determină modul în care autoritatea este exercitată într-un stat” (Kaufmann *et al.* 2000). Exercitarea acestei autorităţi se realizează la nivel economic, politic și administrativ și implică „mecanisme, procese și instituţii prin care cetăţenii și grupurile de cetăţeni își articulează interesele proprii, își exercită drepturile legale, își îndeplinesc obligaţiile și își soluţionează diferendele” (UNDP 1997). Guvernarea face referire la interacţiunile dintre actorii statali și non-statali, la reţelele care se formează între structurile publice și private (Grote și Gbikpi 2002), la „reţelele de influenţă dincolo de guvern, precum societatea civilă, sectorul privat și organizaţiile non-guvernamentale”, la „instituţiile și normele, reglementările, politicile și acţiunile cu ajutorul cărora sunt gestionate resursele naturale” (UNDP 1997).

Exportarea câmpului semantic al guvernării din spaţiul restrâns al statului către spaţiul extins, la nivel global este determinată de recunoașterea pe scară tot mai mare a proliferării actorilor non-statali și a importanţei lor în procesul decizional (Weiss T. 2000). Guvernarea globală propune o „reinventare a schemei clasice de guvernare” (Kennedy 2009) și o redefinire a naturii și rolului statului suveran în societatea internaţională. Conceptul de guvernare globală caracterizează tipul și nivelul de reglementare în cadrul procesului de luare a deciziilor și de soluţionare a problemelor globale, într-un sistem lipsit de ierarhie și autoritate centrală, dominat de actori statali și non-statali și caracterizat de cooperarea dintre mediul public și privat (Börzel și Risse 2005, 195-216). Altfel spus, putem privi guvernarea globală ca un proces continuu de negocieri purtate între state, pieţe, cetăţeni, organizaţii și instituţii ce operează la nivel internaţional, în scopul articulării intereselor globale colective.

Analiza guvernării globale trebuie plasată în contextul tendinţelor societăţilor actuale spre globalizare. În secolul al XXI-lea suntem martorii unei integrări la nivel global a statelor suverane, a pieţelor şi a tehnologiilor într-o piaţă liberă capitalistă, caracterizată de erodarea barierelor tradiţionale dintre politică, cultură, tehnologie, finanţe, securitate naţională și ecologie și interdependenţa dintre toate aceste sectoare ale societăţii (Friedman 2000, 22-23). În acest context, societăţile fac eforturi de a reconfigura sistemul internaţional pentru a se alinia schimbărilor produse de fenomenul globalizării. Astfel, globalizarea este privită ca noul sistem internaţional care înlocuiește sistemul Războiului Rece şi își impune noua sa logică, odată cu căderea zidului Berlinului (Friedman 2000, 7). Globalizarea este, aşadar, cadrul care precizează contururile studiului nostru asupra guvernării dincolo de stat.

A defini globalizarea ca fenomen ce produce la scara întregului glob schimbări substanţiale în societăţi este un exerciţiu complex. Literatura de specialitate a propus de-a lungul timpului numeroase formule de interpretare, din perspectivă geografică, culturală, politică, juridică sau instituţională, în definirea acestui concept care, în pofida unui anumit caracter de generalitate ce îl caracterizează, produce efecte în sfere specifice ale societăţii. Pentru a identifica efectele pe care le produce asupra guvernării globale, vom privi globalizarea ca pe „un proces prin care aranjamentele sociale de bază (precum puterea, cultura, pieţele, politica, drepturile, normele, ideologia, identitatea, cetăţenia, solidaritatea) transcend contextul lor spaţial (mai ales statul naţiune) datorită accelerării, masificării, flexibilizării, difuzării și expansiunii fluxurilor transnaţionale de oameni, produse, finanţe, imagini și informaţii”[1] (Beerkens 2004, 222).

Pe baza explorării elementelor definitorii descrise mai sus, identificăm următoarele consecinţele pe care globalizarea le produce asupra guvernării:

a. Ordinea internaţională este redefinită odată cu emergenţa actorilor non-statali şi implicit a noilor centre de putere dincolo de statul suveran. Fenomenul globalizării a încurajat guvernarea problemelor internaţionale și de către alte instanţe non-statele, precum reţele transguvernamentale și transnaţionale, organizaţii și instituţii internaţionale, organisme juridice și actori privaţi care, potrivit lui Wapner, constituie per ansamblu „societatea civilă globală” (Wapner 1996).

b. Gestionarea problemelor complexe ale umanităţii (crize economice, mediul înconjurător, terorismul, crima organizată etc.) devansează capacitatea statelor de acţiune și decizie în mod individual (Gordenker și Weiss 1996), impunând o abordare colectivă. Această tendinţă a determinat un export al conceptului de guvernare în sfera politicii internaţionale, astfel că guvernarea globală a anumitor domenii converge cu interesele colective ale actorilor internaţionali și se produce dincolo de statul suveran.

c. Globalizarea modelează regulile guvernării - cadrul juridic al normelor - și produce mutaţii ale guvernării dincolo de statul suveran, pe care le vom analiza în studiul de faţă.

d. Statul suveran este condiţionat de schimbare în vederea continuităţii. Principiile fundamentale ale statului - suveranitatea și teritorialitatea - se transformă odată ce actorii

---

[1] Forma originală a textului citat: „globalization as a process in which basic social arrangements (like power, culture, markets, politics, rights, values, norms, ideology, identity, citizenship, solidarity) become disembedded from their spatial context (mainly the nation-state) due to the acceleration, massification, flexibilisation, diffusion and expansion of transnational flows of people, products, finance, images and information”.

non-statali își revendică un rol din ce în ce mai accentuat, iar statul pierde monopolul asupra procesului decizional. Asistăm, așadar, la dezmembrarea sau fragmentarea suveranităţii statului şi la apariţia unor sisteme juridice deteritorializate.

e. Asistăm la „globalizarea dreptului internaţional" (Pellet 2000), care se manifestă prin expansiunea și diversificarea structurilor juridice, a reglementărilor și normelor internaţionale. Aceste schimbări au condus la fragmentarea dreptului internaţional și, în consecinţă, la apariţia unor regimuri juridice speciale (sisteme juridice deteritorializate), în cadrul cărora operează multitudinea actorilor internaţionali, statali și non-statali.

Disciplinarea globalizării, înţeleasă în sensul digerării tuturor transformărilor de natură juridică, politică, economică, socială și culturală și armonizării dinamicilor aferente spectrului politic și economic, se află sub semnul guvernării, întrucât pe fondul marilor probleme ale umanităţii, „provocarea devine guvernarea însăși" (Kissinger 2014, 369). Așadar, globalizarea influenţează, pe de o parte guvernarea care se produce dincolo de statul suveran cu participarea deopotrivă a actorilor non-statali, și pe de altă parte, evoluţia dreptului internaţional care stabilește drepturile și obligaţiile internaţionale ale tuturor entităţilor (statale sau non-statale), determinându-le în mod decisiv calitatea juridică (Moca 1988, 223).

Globalizarea produce schimbări fundamentale în conceptualizarea așa numitei „cartografii a guvernării" (Dhanapala 2001), în ceea ce privește structura policentrică a puterii la nivel internaţional, între diferiţi actori statali și non-statali. Asistăm la apariţia fenomenului de internaţionalizare a guvernării. Spre deosebire de perioada Războiului Rece, caracterizată printr-un sistem mai puţin complex, având în centru statele naţiune, Thomas Friedman observă trei dimensiuni contemporane ale balanţei de putere: în primul rând, între statele suverane, ulterior, între statele suverane și pieţele globale și într-un final, între statele suverane și indivizi (Friedman 2000, 13-14). Așadar, diminuarea puterii statului suveran și libera circulaţie au condus la redefinirea sensului termenilor de „comunitate" și chiar „stat" sau „formă de guvernare" (Mégret 2009, 4). Aceste schimbări în statutul și rolul statului suveran pe fondul fenomenului globalizării au implicaţii considerabile asupra evoluţiei dreptului internaţional, care înregistrează tendinţe tot mai accentuate de fragmentare. Din perspectiva lui Paul Schiff Berman, dreptul internaţional, așa cum a fost definit în termeni tradiţionali, necesită o codificare în concordanţă cu complexităţile pe care globalizarea le generează în materie de drept, astfel că „într-un climat juridic global, fragmentele transguvernamentale ale societăţii formează regimuri juridice speciale" (Berman 2007, 1164). Martti Koskenniemi consideră că dreptul internaţional „s-a diferenţiat în regimuri funcţionale precum dreptul comerţului, dreptul drepturilor omului, dreptul mediului și așa mai departe, astfel încât să gestioneze problemele globale într-un mod eficient". Koskenniemi explică emergenţa acestor regimuri juridice făcând analogie cu „ascensiunea statelor naţiune de la sfârșitul secolului al XIX-lea" (Koskenniemi 2007, 1-2).

Discursul, de altfel sofisticat și complex, asupra guvernării globale lansează o provocare paradigmatică pentru știinţa politică și relaţiile internaţionale, dar și pentru știinţele sociale în general, înglobând argumente realiste, instituţionaliste, constructiviste și pluraliste privind percepţia transformărilor în societate, generate de globalizare. Având în vedere faptul că problemele globale ale umanităţii depășesc graniţele statului naţiune, fenomenul globalizării a redefinit în primul rând, sistemul global în întregime și a lansat o serie de procese complexe de luare a deciziilor la nivel sub-naţional, naţional, regional și global. Se pregătește, astfel, terenul pentru consolidarea unui sistem de guvernare multidimensional (Bertucci și Alberti 2001, 9), guvernarea globală. În al doilea rând, a

generat o ordine internaţională caracterizată de noi centre de putere și autorităţi dincolo de stat (O'Brien *et al.* 2000, 16), odată cu emergenţa actorilor non-statali. Aceștia diferă din punct de vedere al naturii (instituţii și organizaţii internaţionale, alianţe continentale, grupări de state, regimuri etc.), al caracterului (public sau privat), al ariei de acţiune și al obiectivelor (universale sau sectoriale). În al treilea rând, sunt notabile expansiunea și diversificarea structurilor juridice, a reglementărilor și normelor internaţionale. Potrivit Raportului Comisiei de Drept Internaţional a ONU din 2006, „Fragmentarea dreptului internaţional: dificultăţi decurgând din diversificarea şi expansiunea dreptului internaţional" (finalizat sub coordonarea lui Martti Koskenniemi), toate aceste procese evolutive au condus la fragmentarea dreptului internaţional. Evoluţia dreptului internaţional, în centrul căruia gravitau exclusiv state suverane ale secolului al XIX-lea, a condus la emergenţa regimurilor fragmentate caracterizate de co-existenţa actorilor internaţionali, statali şi non-statali. Spre deosebire de guvernarea din cadrul statului, ale cărui suveranitate și teritoriu sunt clar definite, guvernarea produsă în cadrul regimurilor fragmentate, uneori sistematic, alteori echivoc delimitate, este caracterizată de mutaţii care pun sub semnul întrebării „natura graniţelor dintre [...] forme de guvernare", „scopurile guvernării internaţionale și a naturii polis-ului internaţional" (Motoc 2012, 109), precum și rolul pe care statul suveran îl mai deţine în acest proces de guvernare.

Guvernarea globală menţine, din perspectiva lui Emmanuelle Jouannet, ideea de coerenţă a ordinii juridice internaţionale, întrucât „ansamblul normelor, reţelelor și practicilor juridice traduce emergenţa unei noi forme de reglementare a societăţii internaţionale care asociază într-o negociere permanentă actori publici și privaţi, puteri formale și informale" (Jouannet 2013, 61). Literatura de specialitate cu privire la evoluţia normelor internaţionale și fragmentarea acestora în domenii diferite este în strânsă corelaţie cu literatura despre guvernare globală, astfel că „atenţia nu mai este îndreptată asupra actorilor și asupra cui are dreptul de a participa, ci mai degrabă asupra dreptului internaţional, în particular: ce este și cum funcţionează" (Knop 2012, 108-109). Dreptul internaţional stabilește de cele mai multe ori limbajul guvernării în diferite contexte, produce tehnici și definește regulile și terenul în interiorul căruia acţionează actorii statali și non-statali. În cadrul acestui tip de guvernare internaţionalizată, dreptul internaţional a devenit puternic instituţionalizat, în sensul în care instituţiile și organismele internaţionale deţin un rol esenţial în dezvoltarea normelor internaţionale (Klabbers 2012). Acestea devin, desigur, instrumente indispensabile pentru realizarea guvernării globale, dar acţiunea și rolul lor nu substituie decizia comunităţilor politice, adică a statelor, care reprezintă, în dreptul internaţional, instanţele care stabilesc obiectivele guvernării (la orice nivel) și controlează modalitatea în care aceasta este pusă în practică. Tendinţa actuală este mai degrabă îndreptată spre consolidarea capacităţii statelor de reprezentare în grupuri, organizaţii și instituţii internaţionale și de a influenţa procesul de creare a normelor internaţionale.

Delimitarea câmpului conceptual al guvernării globale

În prima parte a studiului sunt necesare câteva precizări referitoare la noţiunile de *guvernare globală* și *regimuri fragmentate*. Se impune, așadar, o delimitare a câmpului conceptual al guvernării în contextul globalizării și implicit a efectelor pe care acest fenomen le produce asupra sistemului de state suverane. Această secţiune a studiului este

dedicată următoarelor aspecte: (1) fragmentarea dreptului internaţional şi apariţia regimurilor speciale şi (2) identificarea accepţiunilor curente ale termenului de guvernare sub influenţa puternică a globalizării şi a elementelor sale definitorii (multiplicarea numărului de actori, gradul de cooperare transnaţională sau la nivel de integrare, între state şi ceilalţi actori non-statali - organizaţii, agenţii, instituţii, actori privaţi).

(1) Fragmentarea dreptului internaţional şi apariţia regimurilor speciale

Evoluţia dreptului internaţional se confruntă actualmente cu „o criză de identitate" (Jouannet 2013, 30), odată cu schimbările majore apărute în realitatea internaţională privind permeabilizarea frontierelor dintre state, redefinirea actorilor internaţionali, cedarea de suveranitate din partea statelor în scopul guvernării anumitor domenii la nivelul organismelor internaţionale, precum şi dinamicile societăţilor globalizate care fac necesară redefinirea normelor şi reglementărilor juridice. În elaborarea unei ordini juridice, se discută din ce în ce mai intens despre dezordinea provocată de fenomenul globalizării odată cu emergenţa noilor actori şi a domeniilor de acţiune. Impactul globalizării asupra dreptului internaţional este vizibil atât la nivelul subiecţilor, obiectelor şi în însăşi natura dreptului internaţional (Mégret 2009, 5). Dreptul internaţional creează cadrul juridic al relaţiilor internaţionale pe care entitatea statală sau non-statală le conduce în vederea atingerii intereselor şi obiectivelor comune în domenii cât mai diverse, fiind recunoscută ca subiect de drept internaţional şi „titularul de drepturi şi obligaţii internaţionale, participant la relaţiile reglementate de normele dreptului internaţional" (Moca 1988, 223). Însă, dreptul internaţional reprezintă voinţa în unanimitate exprimată a statelor suverane şi independente, în calitatea lor de cei mai importanți subiecţi de drept internaţional. Fenomenul globalizării a produs efecte majore pe de o parte, asupra multiplicării subiecţilor de drept internaţional de natură non-statală, care de altfel au o capacitate juridică de acţiune diferită de cea a statelor; şi pe de altă parte, asupra procesului de creare a normelor naţionale şi internaţionale, „influenţând normele care guvernează, în special, comerţul mondial, transporturile, protecţia mediului înconjurător" (Dhanapala 2001, 2). Statele însele, ca entităţi suverane, determină şi stabilesc normele şi reglementările internaţionale şi, implicit, calitatea şi capacitatea juridică a celorlalte entităţi non-statale (organizaţii şi instituţii internaţionale, mişcări, reţele sau asocieri de state etc.).

În ceea ce priveşte diversificarea reglementărilor în domenii extinse la nivel global, precum şi multiplicarea instanţelor juridice internaţionale cu privire la aspecte bine delimitate (diverse curţi ale drepturilor omului, tribunale de soluţionare ale diferendelor economice etc.), observăm faptul că normele internaţionale, prin intermediul cărora este guvernat astăzi fiecare domeniu în parte, guvernează de altfel şi relaţiile dintre statele suverane şi actorii non-statali, publici sau privaţi, precum şi relaţiile dintre aceşti actori non-statali care au fost creaţi prin acordul statelor suverane.

Specialiştii în domeniul juridic au identificat în anii 1980 „tendinţa de fragmentare" a regimului juridic internaţional, care ameninţă coerenţa şi calitatea dreptului internaţional. Consecinţele acestui fenomen de „separare a dreptului în compartimente" dau naştere unor conflicte şi tensiuni între principii de drept şi norme (Brownlie 1988, 15). În ultimele decenii s-a observat faptul că fenomenele diversităţii şi diferenţierii dreptului internaţional (Koskenniemi 2006) au fost înţelese în sensul proliferării instituţiilor şi organizaţiilor internaţionale, numărului din ce în ce mai mare de tribunale şi curţi internaţionale, dezvoltate atât în cadrul unor regiuni geografice, cât şi în domenii diferite, interpretând normele internaţionale după propriile reguli (provocând deseori conflicte între

norme). Aceste fenomene au fost privite, în primă instanţă de către judecătorii de la Curtea Internaţională de Justiţie – Stephen M. Schwebel, Gilbert Guillaume, Robert Jennings - şi ulterior de către jurişti în general, ca o sursă de „anxietate postmodernă” şi au fost identificate ca fiind principalii factori care au provocat fenomenul fragmentării (Koskenniemi și Leino 2002). Dacă percepem dreptul internaţional, conform lui Koskenniemi, ca fiind produsul unei combinaţii între sistemul normativ și sistemul politic, conflictele dintre normele juridice pot fi explicate prin prisma priorităţilor politice.

Toate aceste evoluţii au condus către ceea ce juriștii participanţi la sesiunile CDI au enunţat în Raportul final din 2006, și anume trecerea în etapa de fragmentare a dreptului internaţional. Impactul globalizării fiind din ce în ce mai vizibil în evoluţia normelor și regimurilor juridice, observăm așa numita „globalizare a dreptului internaţional” (Pellet 2000), care se manifestă prin fragmentarea acestuia. Identificând principalii factori care au determinat fragmentarea, vom observa diversitatea cadrelor instituţionale și a organismelor juridice, precum și diferenţierea sau specializarea domeniilor dreptului internaţional (Treves 2009, 213-253). Apare următoarea întrebare: Cum influenţează fragmentarea dreptului internaţional guvernarea globală?

Pentru a formula un răspuns cuprinzător este nevoie să observăm efectele produse de fenomenul fragmentării. Potrivit lui Gerhard Hafner, care a avut o contribuţie substanţială la Raportul CDI din 2000, ideea de fragmentare a dreptului internaţional s-a intensificat după sfârșitul Războiului Rece și a condus ulterior la nașterea unor regimuri atipice de guvernare globală (Hafner 2000, 143). Pe măsură ce procesul de gestionare a problemelor globale a început să antreneze eforturi din ce în ce mai mari și aplicate în domenii cât mai diverse, în funcţie de natura problemelor (economică, de mediu, de criminalitate, de dezvoltare, de securitate sau de drepturile omului), vechile norme, principii și instituţii nu mai răspundeau eficient în faţa noilor provocări. Astfel, „scopul emergenţei dreptului internaţional penal sau a dreptului internaţional al drepturilor omului (sau al oricărui drept special) este de a instituţionaliza noile priorităţi apărute în fiecare domeniu în parte” (Koskenniemi 2007, 4-5).

Deși utilizată de-a lungul timpului în diverse contexte și cu diferite înţelesuri juridice, accepţiunea curentă a regimurilor speciale, așa cum reiese din Raportul CDI din 2006 face referire la „sisteme sau subsisteme de norme care reglementează o anumită problemă în mod diferit faţă de maniera în care ar fi fost reglementată sub incidenţa dreptului general”[2], și anume printr-o „formă puternică de *lex specialis*” (Koskenniemi 2006, para. 128). Raportul menţionează faptul că aceste regimuri pot fi înţelese în termeni restrânși, precum este „regimul de cooperare juridică între Curtea Penală Internaţională și statele părţi în temeiul Statutului de la Roma” sau în termeni extinși, precum este „tehnica de interpretare a Convenţiei Europene a Drepturilor Omului ca fiind un instrument al ordinii publice europene (*ordre public*) pentru protecţia fiinţelor umane individuale”[3] (Koskenniemi 2006, para. 128).

---

[2] Forma originală a textului citat: „systems or subsystems of rules that cover some particular problem differently from the way it would be covered under general law.”

[3] Forma originală a textului citat: „the regime of judicial cooperation between the International Criminal Court and States Parties under the Rome Statute or [....] the technique of interpreting the European Convention on Human Rights as 'an instrument of European public order (ordre public) for the protection of individual human beings'.”

Regimurile speciale au apărut odată cu identificarea unor nevoi de ordin tehnic sau funcţional în comunitatea internaţională. Potrivit lui Charlesworth, procesul internaţional de legiferare modernă sau post-modernă impune tendinţa de a dezvolta în anumite domenii noi concepte și tehnici specializate (Charlesworth 2012, 187-203). De exemplu, legislaţia internaţională în materie de drepturile omului, comerţ internaţional, drept penal sau mediu este considerată a fi un regim autolimitativ sau *„a self-contained regime”*, așa cum este cunoscut în literatura de specialitate. Mai mult, M. Noortman realizează o listă a regimurilor calificate ca (cvasi) autonome, exemple care se regăsesc și în Raportul coordonat în 2006 de Martti Koskenniemi: imunităţile diplomatice, tratatele privind drepturile omului, Uniunea Europeană, Organizaţia Mondială a Comerţului, tratatele cu privire la mediu, tratatele de non-proliferare, mecanismele de rezolvare a diferendelor și instrumentele componente ale organizaţiilor internaţionale care permit suspendarea sau înlăturarea calităţii de membru (Noortman 2005, 141).

Conceptul de regim special sau „*self-contained*” își are originea în jurisprudenţa Curţii Permanente de Justiţie Internaţionale care, prin hotărârea emisă în 1923 în cauza *S.S. Wimbledon* cataloga anumite reglementări din același tratat ca fiind autolimitative și aplicabile în mod special doar unor conjuncturi aparte, astfel încât să nu își piardă acel *raison d'être* (Cauza *S.S. Wimbledon* 1923, 23, para. 32). În anii 1960, Curtea de Justiţie a Uniunii Europene, deși nu utiliza aceiași termeni de mai sus, s-a pronunţat în cauzele *Van Gend en Loos* și ulterior *Costa c. ENEL* cu privire la existenţa unui sistem juridic propriu pe care Comunitatea Europeană l-a creat prin guvernarea la nivel comunitar a unui număr iniţial restrâns de domenii în care erau limitate implicit drepturilor statelor suverane. Astfel, Curtea s-a pronunţat cu privire la Comunitatea Europeană ca fiind „o nouă ordine juridică de drept internaţional” (Cauza *Van Gend en Loos* 1963, 12). În 1980, conceptul de „*self-contained regime*” apare în jurisprudenţa Curţii Internaţionale de Justiţie, în hotărârea cu privire la cauza *SUA c. Iran,* care a statuat că normele dreptului diplomatic reprezintă un „*self-contained regime*” (Cauza *SUA c. Iran* 1980, 40, para. 86).

„Problema descompunerii dreptului internaţional în *cutii* specializate, care se diferenţiază din punct de vedere funcţional” (Koskenniemi 2007, 17) presupune acordarea de (cvasi)autonomie acestor regimuri juridice în vederea creării și aplicării regulilor speciale de drept internaţional. În Raportul asupra fragmentării din 2006, Koskenniemi atrage atenţia asupra faptului că niciun regim juridic nu poate fi creat în afara sferei dreptului internaţional general. De exemplu, nicio reglementare cu privire la dreptul UE sau la comerţul mondial nu este izolată de dreptul internaţional. „Chiar și în cazul unor regimuri foarte dezvoltate, dreptul general are cel puţin două tipuri de funcţii. În primul rând, delimitează cadrul normativ de acţiune [....]. În al doilea rând, regulile de drept general se aplică dacă regimul special nu reușește să funcţioneze în mod corespunzător” (Koskenniemi 2006, para. 192)[4]. Aceste considerente determină specialiștii să aprecieze faptul că, deși cele mai dezvoltate regimuri juridice precum UE sau OMC au atins un

[4] Versiunea originală și completă a textului citat: „Even in the case of well-developed regimes, general law has at least two types of function. First, it provides the normative background that comes in to fulfil aspects of its operation not specifically provided by it. In case of dissolution of a State party to a dispute within the WTO dispute settlement system, for instance, general rules of State succession will determine the fate of any claims reciprocally made by and as against the dissolved State. This report has illustrated some of the ways in which this supplementing takes place. Second, the rules of general law also come to operate if the special regime fails to function properly.”

grad foarte ridicat de independenţă faţă de dreptul internaţional general, nu pot fi considerate regimuri autonome în adevăratul sens al cuvântului, întrucât acest set de *lex specialis* nu exclude în totalitate reglementările generale cu privire la responsabilitatea statelor (Simma, Pulkowski 2006, 516-523).

(2) Identificarea accepţiunilor curente ale termenului de *guvernare* sub influenţa globalizării

Transformările pe care fenomenul globalizării le generează în societatea contemporană privind, pe de o parte, evoluţia dreptului internaţional, și pe de altă parte, proliferarea instituţiilor și organizaţiilor internaţionale influenţează guvernarea la nivel global.

Termenul de guvernare are propria istorie conceptuală. Aparţinând iniţial domeniului de știinţă politică datorită utilizării sale în cadrul politicii naţionale, guvernarea a devenit un concept aplicabil politicii dincolo de statul naţiune și folosit de disciplina relaţiilor internaţionale pentru a înţelege dinamicele și transformările de pe scena globală. Termenul de „guvernare globală" a devenit în ultimele decenii foarte dezbătut în literatura de specialitate, dezvoltându-se numeroase teorii care explică complexităţile fenomenului și perspectiva pe care o propune asupra ordinii internaţionale. Guvernarea într-un sistem dincolo de stat (Hoffman 1995) și în absenţa unei autorităţi politice clar definite – „guvernarea fără guvern" (Rosenau și Czempiel 1992) – semnalează, de fapt, o trecere de la statalitate la diverse forme de integrare, bazate pe cooperarea între actori și globalizarea intereselor și obiectivelor comune. Rosenau identifică „sistemul ONU și guvernele naţionale ca fiind esenţiale în gestionarea guvernării globale, dar acestea reprezintă doar o parte a întregului" deoarece „guvernarea globală nu face referire doar la instituţiile formale și la organizaţiile prin care se conduc afacerile internaţionale", ci la toate nivelurile de activitate umană – local, subnaţional, naţional, regional, transnaţional, internaţional (Rosenau 1995, 13).

Observând diferenţa dintre guvernarea politică globală și guvernarea economică globală, Paul James și Nevzat Soguk propun următoarele caracterizări: „aproape în aceeași manieră în care guvernarea economică globală este un domeniu contestat al multiplelor organizaţii, guvernarea politică globală este compusă din diferite regimuri politice și jurisdicţii care rămân relativ necoordonate" (James și Soguk 2014, xxvi). Totuși, cei doi autori enunţă faptul că în cadrul guvernării economice globale, piaţa capitalistă globală este cea care asigură ordinea la nivel central pentru întreaga activitate economică, insistând asupra lipsei unui sistem contemporan de relaţii politice globale care să prezinte o formă de organizare politică dominantă.

Guvernarea globală are un puternic impact asupra rolului pe care statul suveran îl are în contextul multiplicării numărului de actori și instituţii in interiorul statului și dincolo de stat, precum și în cazul dezvoltării din ce în ce mai proeminente a regimurilor juridice din diverse domenii. Puterea nu mai aparţine exclusiv statelor, ci a fost dispersată la nivelul sistemului global între noile structuri dincolo de stat, fie că este vorba de instituţii internaţionale precum Fondul Monetar Internaţional (FMI), Banca Mondială, curţi internaţionale, organizaţii precum ONU, UE, OMC, reţele transnaţionale ori mișcări sociale globale (O'Brien *et al.* 2000, 12-17). Pe de o parte, ONU reprezintă o creaţie a sistemului de state suverane la nivel internaţional, care a dezvoltat un aparat inovator al guvernării globale, în vederea reglementărilor la nivel internaţional a principalelor domenii și regimuri fragmentate. Pe de altă parte, UE reprezintă unul din cele mai importante regimuri

fragmentate, care schimbă totodată concepţia tradiţională asupra guvernării și se caracterizează printr-un nou tip de guvernare *sui generis* și o manieră proprie de elaborare a politicilor în Europa contemporană. UE reprezintă un teren fertil pentru analiza variaţiilor în guvernare, fiind singurul sistem politic din lume caracterizat de un proces decizional *sui generis* și o guvernare pe mai multe niveluri – internaţională sau interguvernamentală, supranaţională și infranaţională (Weiler 2009, 121-128), bazată pe un model inovativ de colaborare în vederea atingerii obiectivelor și îndeplinirii intereselor care depășesc, de cele mai multe ori, graniţele statelor suverane membre ale Uniunii.

Conexiunea logică între globalizare și stat-naţiune se produce pe fondul evoluţiei conceptului de suveranitate (Dhanapala 2001, 2). În contextul globalizării politice, observăm schimbări în interiorul regimurilor fragmentate, cu privire la puterea politică, la reglementări juridice internaţionale și implicit o modificare a accepţiunii tradiţionale a termenului de „suveranitate”, în care aceasta se referea la ordinea în interiorul statului și delimita puterea și autoritatea acestuia. Suveranitatea nu mai poate fi înţeleasă în termenii unei puteri efective a statului, ci este o suveranitate fragmentată. Asistând la expansiunea dreptului internaţional și implicit a regimurilor fragmentate, statele se angajează să respecte un set de reglementări și norme stabilite de comun acord la nivel internaţional, fapt ce conduce la recunoașterea unor limitări a suveranităţii lor.

Odată clarificate conceptele cheie, vom investiga în cele ce urmează modalitatea în care procesul de guvernare este realizat în regimurile speciale. Vom lansa o reflecţie asupra tendinţelor de metamorfozare a actului guvernării din spaţiul naţional în spaţiul internaţional al regimurilor speciale, caracterizat însă de absenţa unui guvern propriu și clar definit. Acest proces a generat o readaptare a teoriilor și practicilor în vederea acomodării noilor mutaţii ale guvernării, dincolo de statul-naţiune. Se conturează următoarele întrebări adiacente: Cum este realizată guvernarea la nivel global? Ce rol mai are statul în procesul de guvernare în aceste regimuri speciale?

Mutaţii ale guvernării dincolo de statul suveran

Delimitarea graniţelor dintre diversele forme de guvernare reprezintă un real exerciţiu teoretic. Putem afirma că linia de demarcaţie dintre guvernarea în interiorul statului și guvernarea în interiorul regimurilor juridice fragmentate, așadar dincolo de statul suveran (de altfel dificil de trasat din cauza intersectării obiectivelor, mecanismelor și instrumentelor de guvernare), propune o regândire a rolului pe care statul însuși îl mai posedă în procesul de guvernare per se. Studiul își propune să identifice *unde* se realizează guvernarea globală, *cum* se realizează guvernarea globală și, pe fondul acestor transformări, să identifice *care* mai este rolul statului suveran în sistemul internaţional contemporan. O primă schiţă de răspuns la aceste întrebări ne îndreaptă către ipoteza regimurilor juridice speciale ca *locus* privilegiat al guvernării globale și către reţelele guvernamentale ca mecanisme prin care aceasta este pusă în practică. Cât despre rolul statului suveran în acest context general, acesta va face obiectul concluziilor noastre derivate din analiza guvernării globale.

Guvernarea globală se produce în cadrul unor regimuri juridice speciale

Schimbările de ordin economic și politic determinate de fenomenul globalizării au transformat atât natura capitalismului, care „a devenit puternic neguvernat”, cât și rolul statului, care „pierde din suveranitate [...] și devine parte a aranjamentelor de guvernare multilaterală” (Weiss L. 2000, 2). Tocmai datorită faptului că se produce în cadrul diverselor regimuri fragmentate, guvernarea globală modifică în mod implicit suveranitatea statului, odată cu transferul de putere dinspre stat spre actorii non-statali, în special instituţiile internaţionale. În acest fel, ordinea mondială este mai degrabă definită de reţele de guvernare globală (Slaughter 1997, 184) şi acorduri dintre state. Cooperarea globală între aceste reţele în vederea soluţionării provocărilor comune statelor ne determină să credem că este vorba de „dezagregarea statului în părţi distincte funcţional” (Weiss L. 2000, 8), în funcţie de interesele economice, juridice sau politice. Aceste părţi distincte funcţional, împreună cu alte entităţi de aceeași natură, formează reţele transguvernamentale, amortizând astfel ideea de dizolvare completă a statului.

Dacă privim în esenţă proiectul european gândit în anii 1950 de către Jean Monnet şi Robert Schuman, vom observa faptul că la baza creării UE se află cooperarea statelor în vederea guvernării dincolo de stat în domeniul economic. Acest domeniu conducea către îndeplinirea obiectivelor comune într-un mod mai eficient, la nivel comunitar, și nu prezenta sensibilităţi aparte pentru guvernarea internă a fiecărui membru, precum este, de exemplu, politica externă sau politica de apărare. Proiectul european a continuat să se extindă printr-un proces de *spill-over* și în alte domenii ale guvernării proprii statului suveran. În acest fel, actori supranaţionali, precum UE, devin instanţe care pe de o parte, redefinesc rolul statului suveran în era globalizării, iar pe de altă parte, afirmă totuși „durabilitatea formei statale” (Mégret 2009, 4).

Statul suveran își dobândește calitatea de principal actor al sistemului internaţional, cu o suveranitate absolută, în urma primului Război Mondial, odată cu destrămarea imperiilor multinaţionale. Pentru state, suveranitatea rămâne în prezent un atribut inerent și intangibil prin care acestea se manifestă independent și în plenitudinea competenţelor lor în relaţii internaţionale, astfel că nu ne putem imagina un stat fără suveranitate. Însă, nu putem ignora faptul că de la apariţia statelor naţiune în secolul al XIX-lea și până la reconfigurarea spaţială și identitară a statelor, generată actualmente de globalizare, atributul suveranităţii a înregistrat o evoluţie direct proporţională cu evoluţia entităţilor cărora le aparţine. O primă schimbare care survine în această logică se petrece în momentul creării Ligii Naţiunilor, fapt ce conduce către o limitare a suveranităţii statului, odată cu supunerea benevolă faţă de interesele comune ale tuturor statelor, cu precădere cel de menţinere a păcii mondiale. O a doua schimbare majoră este produsă de fenomenul globalizării, manifestându-se în toate aspectele vieţii economice, politice și sociale ale statului. Acest fenomen influenţează radical perspectiva asupra guvernării, atât din punctul de vedere al accepţiunilor și sensurilor pe care le capătă, cât și din punctul de vedere al dimensiunilor și nivelurilor la care se produce (locală, naţională, regională, europeană, globală, pe mai multe niveluri, în diferite domenii, în diferite spaţii).

Discuţia asupra suveranităţii s-a centrat cu precădere asupra posibilităţii sale de fragmentare, astfel încât să fie posibil un transfer de competenţe dinspre stat spre alte forme de guvernare, în cadrul organizaţiilor sau instituţiilor internaţionale. Odată cu înfiinţarea ONU sau Băncii Mondiale (care se bazează pe Acordurile de la Bretton Woods din 1945), suveranitatea statelor nu mai este absolută, întrucât aceste entităţi

supranaţionale au preluat de la statele suverane o parte din competenţele lor. De exemplu, în cazul ONU, transferul de competenţe s-a produs în domeniul politicii externe, în ceea ce priveşte reglementarea folosirii forţei în relaţiile internaţionale şi în numele respectării drepturilor omului. În cazul Comunităţilor Europene, dezbaterea privind transferul de competenţe dinspre statele membre spre entităţile supranaţionale a demarat încă din anii 1960, moment în care procesul de integrare europeană a permis statelor unica posibilitate de a participa, prin intermediul instituţiilor comunitare şi în numele intereselor comune, la exercitarea unui set de competenţe originale şi proprii acestei forme *sui generis* de guvernare europeană (Pescatore 1967, 108-153).

Aşadar, identificăm o schimbare majoră în dogmatica juridică clasică a statului naţiune, globalizarea determinând o aşa-zisă „internaţionalizare a statului”, în termenii lui Panitch (Panitch 1996, 85). Se transformă atât teritorialitatea, cât şi suveranitatea, în sensul unei atenuări a identităţii statului suveran şi a capacităţilor sale de a decide asupra problemelor economice cu impact global. Altfel spus, statele nu mai sunt singurele entităţi care decid asupra afacerilor lor interne şi relaţiilor internaţionale, ci există o „distribuire a elementelor autorităţii tradiţionale a statului către alte centre de autoritate publică, privată, supranaţională, subnaţională sau internaţională” (Telò 2006, 107). Identificăm două cauze: guvernarea globală se adresează şi altor tipuri de actori în afară de stat şi se produce în interiorul unor regimuri fragmentate care operează în diverse domenii.

Spre deosebire de structura ierarhică piramidală a sistemului internaţional al secolului al XX-lea, în centrul căreia se aflau statele, dreptul internaţional contemporan, puternic fragmentat, construieşte o ordine juridică fracţionată din punct de vedere funcţional, în domenii cât mai diverse şi în regimuri juridice ce devin din ce în ce mai independente faţă de dreptul general. Regimurile fragmentate, apărute ca o consecinţă a fragmentării dreptului internaţional general, prezintă sisteme juridice (cvasi) autonome care permit dezvoltarea unor norme de drept şi practici speciale în domenii diferite, îndepărtându-se, prin specializarea normelor, de direcţia generală a dreptului internaţional. Acestea includ participarea atât a statelor, cât şi a instituţiilor, organizaţiilor, agenţiilor, curţilor şi tribunalelor internaţionale.

Un element care a influenţat semnificativ poziţia statului suveran este emergenţa altor actori non-statali, fie dincolo de stat, fie în interiorul statului, ceea ce a diminuat rolul central pe care statul suveran îl deţinea în procesul de guvernare, precum şi monopolul acestuia asupra instrumentelor folosite în implementarea deciziilor. Astfel, principalele instanţe care influenţează actualmente procesul de guvernare globală sunt, în primul rând, ONU, apoi cele trei organizaţii cu caracter economic, Banca Mondială, Fondul Monetar Internaţional şi Organizaţia Mondială a Comerţului, dar şi entităţi organizate regional sau cu caracter special, care scot în evidenţă preferinţele statelor pentru alianţele strategice, precum UE şi MERCOSUR, NATO şi G8 – grupul elitelor economice, şi, nu în ultimul rând, corporaţii internaţionale şi organizaţii nonguvernamentale cu activitate internaţională, precum Greenpeace, Transparency International, Amnesty International sau Médecins sans frontières, care adesea devin singurele instanţe ce furnizează servicii şi asistenţă în spaţii în care statele suverane întâmpină dificultăţi de gestiune a activităţilor şi problemelor interne, externe sau globale.

Înfruntând fenomenul globalizării şi asistând la un melanj produs natural între sfera politică şi sfera economică, statul suveran se află, aşadar, în postura în care necesită

o redefinire mai clară a competenţelor sale într-o „lume fără graniţe" (Ohmae 1999). Kenichi Ohmae, strategul japonez al globalizării, demonstrează că revoluţia comunicaţională și informaţională a generat schimbare în ceea ce privește capacitatea statului suveran de a garanta în exclusivitate, pentru creșterea sa economică, cele patru variabile: investiţiile, industria, informaţia și indivizii sau forţa de muncă (Ohmae 1995, 142). Mai mult, Ohmae subliniază faptul că, în termeni de economie globală, statele au înregistrat de-a lungul istoriei diverse „forme de organizare pentru gestionarea afacerilor economice" (Ohmae 1995, 141), dar în economia fără graniţe de astăzi, statele suverane au devenit „motoare ineficiente de distribuire a bunăstării economice", astfel că „pendulul economic s-a înclinat dinspre naţiuni înspre regiuni" (Ohmae 1995, 12).

Având în vedere emergenţa altor tipuri de actori, în special de natură economică, și dinamicele internaţionale contemporane (globalizarea, regionalizarea, integrarea statelor suverane în structuri suprastatale, rolul important al instituţiilor și organizaţiilor internaţionale în gestionarea problemelor internaţionale, conflictele încă nerezolvate, crizele economice și interdependenţa din ce în ce mai accentuată dintre diverse sectoare ale societăţii), statul suveran nu mai deţine monopolul în procesul de guvernare.

De exemplu, globalizarea contemporană a comerţului a determinat o redefinire a autonomiei pe care statul suveran o deţinea în procesul de guvernare, în sensul diminuării acesteia și implicit o schimbare a modalităţii de construcţie a politicilor la nivelul statului, în sensul alinierii acestora la reglementările internaţionale asupra cărora chiar statele au convenit. Atâta timp cât logica politicului are o puternică componentă economică, avem toate motivele să susţinem afirmaţia lui Helmuth Berking, conform căreia „guvernele statelor nu mai sunt stăpâni în propria casă"[5] (Berking 2004, 53). Cum statul nu mai este principalul actor în sistemul internaţional, identificăm limitări ce i se impun statutului în procesul de guvernare din partea diverșilor actori non-statali care influenţează procesul de luare a deciziilor în diferite domenii. Este vorba, fie de organizaţii internaţionale sau alianţe de state, fie de instituţii internaţionale economice, politice sau culturale, fie de agenţii, comitete, comisii specializate, ONG-uri internaţionale, corporaţii multinaţionale sau curţi și tribunale internaţionale.

În acest context, este legitim să ne întrebăm care va mai fi rolul statului suveran. Literatura de specialitate revendică adesea declinul statului suveran odată cu ascensiunea regimurilor speciale sau a noilor entităţi politice sau economice regionale, pe care Kenichi Ohmae le numește „statele regiuni" și care s-au dezvoltat ca urmare a procesului continuu de integrare a economiei globale (Ohmae 1995). Formarea acestor regimuri speciale revoluţionează organizarea politică și administrativ-teritorială a statelor. Teoria lansată de Manuel Castells susţine relativizarea criteriului teritorialităţii – element definitoriu pentru statul suveran – în contextul în care dezvoltarea tehnologiilor informaţionale (comunicaţiile, Internetul etc.) a condus către erodarea limitelor spaţiale ale statului și a determinat formarea unei lumi fără graniţe (Castells 1996). Mai mult, globalizarea politică a punctat interdependenţa dintre state și celelalte tipuri de actori non-statali din sistemul internaţional. Teoreticieni precum Joseph Nye sau Robert Keohane folosesc în analiza relaţiilor dintre actorii internaţionali termenul de „interdependenţă complexă" (Keohane și Nye 1997).

Statele au construit de-a lungul timpului forme instituţionalizate de cooperare, iar organizaţiile și instituţiile internaţionale au devenit cadrul instituţionalizat al acestei

---

[5] Forma originală a textului citat: „governments are no longer the masters of their own houses".

intense cooperări interstatale. Manifestându-şi „aportul în momentul în care statele identifică interese şi obiective comune” (Klabbers 2012, 228), acestea devin un element central al guvernării globale. Aceasta este perspectiva pe care o propune Jan Klabbers, explicând trecerea „de la politică la management în societatea internaţională” (Klabbers 2012, 229). Ascensiunea şi rolul organizaţiilor internaţionale sunt în strânsă conexiune cu dezvoltarea dreptului internaţional şi recunoaşterea acestor entităţi formate dincolo de statele naţiune. Mai mult, Ruffert şi Walter proclamă „instituţionalizarea dreptului internaţional” (Ruffert şi Walter 2014), pe motivul că se produce şi evoluează în ritm accelerat, în cadrul organizaţiilor internaţionale şi creează implicit un sistem de constrângere (Kritsiotis 2012) pentru statele însele. Dreptul internaţional produce o ordine legală coercitivă şi posibilitatea constrângerii prin intermediul obligaţiilor şi deciziilor internaţionale – cel mai notabil, în cadrul Consiliului de Securitate al ONU –, în faţa cărora statele suverane au ales să se supună în momentul formării acestor entităţi sau manifestării apartenenţei lor la organizaţiile internaţionale. Nu putem ignora totuşi o întrebare esenţială pe care decidenţii, juriştii, teoreticienii în relaţii internaţionale şi drept o lansează în mod constant: de ce statele, în ciuda absenţei unor mecanisme clare de constrângere, se supun normelor de drept internaţional în construirea politicilor şi direcţiilor de guvernare ? Un posibil răspuns îl putem regăsi în paradigma realistă a relaţiilor internaţionale care explică comportamentul statului ca fiind raţional şi constant ghidat de interesul naţional, iar statul priveşte astfel normele internaţionale ca un instrument prin care îşi atinge obiectivele şi bunăstarea şi îşi menţine implicit puterea pe scena globală. Pe de o parte, coordonarea faţă de reglementările internaţionale creează beneficii, dezvoltă cooperarea şi relaţiile dintre state, precum şi avansarea în integrarea acestora în diverse structuri instituţionale. Pe de altă parte, se evită impunerea unor eventuale sancţiuni de ordin politic sau economic din partea celorlalte state, care de altfel sunt decise în cazul nerespectării normelor de comun acord stabilite la nivel internaţional.

Pe fondul transformărilor generate de fenomenul globalizării politice şi economice, guvernarea problemelor globale se confruntă cu dificila misiune de a delimita în interiorul acestor regimuri juridice fragmentate „autoritatea într-un sistem compus deopotrivă din elemente de unitate ierarhică, dar şi din multiple structuri de reţea create în diverse domenii” (Simma şi Pulkowski 2006, 484). Tendinţa actuală în guvernarea globală este formarea unor reţele guvernamentale, compuse din oficiali guvernamentali, comitete legislative, curţi etc. (Slaughter 2004).

Guvernarea globală se produce în cadrul unor regimuri juridice speciale, prin intermediul reţelelor de guvernare. Ce rol mai are statul suveran?

Anne-Marie Slaughter propune o nouă teorie privind procesul de creare a dreptului internaţional de către aşa-zisele reţele guvernamentale, „*governmental networks*”, (Slaughter 1997; 2004), care sunt în continuă dezvoltare şi care devin în acest fel eşafodajul care subîntinde guvernarea globală. Ceea ce adesea se reproşează guvernelor naţionale, instituţiilor şi organizaţiilor interguvernamentale este dificultatea cu care ajung la un consens şi găsesc soluţii pentru aspecte problematice atât la nivel local, cât şi global. Deşi recunoaşte puterea statului de a decide asupra eventualităţii unui război, creării unor noi instituţii internaţionale sau lansării de negocieri, Slaughter consideră totuşi că orice „concepţie asupra statului unitar este o ficţiune” în contextul actual, încetinind procesul guvernamental (Slaughter 2004, 32). Astfel, singura modalitate prin care statele vor putea ţine pasul cu schimbările produse de globalizare şi emergenţa actorilor non-statali din diverse sectoare

rămâne dezvoltarea acestor reţele guvernamentale. Așadar, prin intermediul acestor rețele cu caracter informal, „guvernarea globală va determina oficialii guvernelor naţionale să abordeze problemele internaţionale” (Slaughter 2004, 32).

Modalitatea de constituire a rețelelor în cauză, pe baza unui sistem juridic deteritorializat, conduce la însăși transformarea principiilor fundamentale ale statului modern, teritorialitatea și suveranitatea (Sassen 1995). Apar, așadar, întrebări cu privire la centralitatea statului în sistemul internaţional și a statutului său în dreptul internaţional. Saughter atrage atenţia asupra „dezmembrării suveranităţii” care va permite cooperarea la nivel global pe diferite sectoare de activitate și va „împuternici instituţiile guvernamentale [precum curţi, agenţii guvernamentale, legislator sau comitete legislative] din statele membre să coopereze și să formeze rețele de guvernare care să le îmbunătățească capacitatea de a-și îndeplini obiectivele guvernamentale atât individual, cât și colectiv” (Slaughter 2004, 34).

Deși nu deţin un statut formal în dreptul internaţional, reţelele guvernamentale își pot formaliza activitatea prin „negocierea în cadrul organizaţiei internaţionale interguvernamentale, prin tratat și prin reconstituirea unei reţele existente ca un comitet al organizației” (Slaughter 2004, 34). În acest sens, notăm cazurile comitetului de guvernare al FMI format din guvernatori, grupului G20, Comitetului de la Basel de Supraveghere Bancară (*Basel Committee on Banking Supervision*), Organizaţiei Internaţionale a Reglementărilor de Valori Mobiliare (IOSCO), Reţelei Internaţionale pentru Educaţie Financiară (INFE), Institutului Francofon de Reglementare Financiară (IFREFI), Asociaţiei Internaţionale a Supraveghetorilor în Asigurări (IAIS), Organizaţiei Internaţionale a Supraveghetorilor în Pensii (IOPS), *etc.* Principalele reţele guvernamentale operează, de regulă, în domeniul reglementărilor financiare, punând accent pe schimbul de informaţii și asistenţă tehnică.

Pentru a exemplifica modalitatea de acţiune a acestor reţele, să observăm câteva exemple. Comitetul de la Basel, din Elveţia, este un forum care asigură cooperarea cu privire la problemele de supraveghere bancară, fondat în 1974 de către guvernatorii băncilor centrale ale grupului G10 (Belgia, Canada, Franţa, Germania, Italia, Japonia, Luxemburg, Olanda, Spania, Suedia, Elveţia, Marea Britanie și Statele Unite). Deși nu deţine nici autoritate supranaţională formală de supraveghere și nici putere legală, Comitetul de la Basel a devenit mai degrabă o entitate supranaţională care stabilește toate standardele cu privire la supravegherea bancară și oferă recomandări de bune practici în vederea unor abordări comune a acestor aspecte. Înclinarea statelor spre grupări în funcţie de interesele și obiectivele lor, în interiorul sau dincolo de cadrul oferit de ONU, a condus la crearea Grupului celor 20 (G20), care include 19 state și UE, a Grupului celor 8 (G8) sau a Grupului de Guvernare Globală (3G)[6], la iniţiativa statului Singapore (Chowdhury 2010). De exemplu, Grupul de Guvernare Globală este un grup informal creat in iunie 2010 de 28 de state care nu făceau parte din G20, în contextul crizei economice globale și al implicaţiilor pe care deciziile și acţiunile G20 le aveau dincolo de spaţiul statelor membre. Scopul dezvoltării acestui grup este de a favoriza schimbul de informaţii și cooperarea dintre liderii G20 și ceilalţi lideri 3G în privinţa aspectelor de interes comun (Press statement by the Global Governance Group 2012).

[6] Grupul de Guvernare Globală (3G) cuprinde următoarele state membre ale ONU: Bahamas, Bahrain, Barbados, Botswana, Brunei Darussalam, Chile, Costa Rica, Elveția, Emiratele Arabe Unite, Finland, Guatemala, Jamaica, Kuwait, Liechtenstein, Luxembourg, Malaysia, Monaco, Montenegro, Noua Zeelandă, Panama, Peru, Philippine, Qatar, Rwanda, San Marino, Senegal, Singapore, Slovenia, Uruguay și Vietnam.

Dincolo de stat a apărut interesul pentru noi forme de reprezentare în societatea civilă globală, fie in domeniul economic, politic, cultural sau de apărare. Literatura de specialitate cu privire la interesul pentru construcţia unei societăţi civile globale, cu precădere reprezentată de P. Wapner la sfârșitul anilor 1990 și Keane în anii 2000 (Keane 2005), punctează importanţa acestor noi forme de reprezentare. Instituţiile și organizaţiile internaţionale, grupurile sau comitele informale și reţelele de guvernare sunt instrumente indispensabile pentru procesul de luare a deciziilor la nivel global. Totuși, ar fi eronat să afirmăm că acestea sunt construite în mod independent faţă de statele membre, deoarece ele nu pot compensa contribuţia politică a statelor suverane. Statele sunt cele care formulează, în primă instanţă, obiectivele majore de guvernare și își impun tradiţiile și opţiunile de politică externă, chiar dacă ulterior, în procesul deliberativ, ajung sau nu la concesii și poziţii comune în privinţa guvernării într-un anumit domeniu, pe care trebuie să și le asume ca parte a organizaţiilor sau instituţiilor respective.

Totuși, dreptul internaţional privește statul ca entitate suverană, în sensul în care acesta deţine autoritatea pentru acţiunile sale interne, externe sau în interiorul regimurilor fragmentate. Atâta timp cât statul rămâne „singurul legiuitor legitim și unicul actor ce poartă responsabilitatea în cazul încălcării dreptului internaţional" (Dunoff și Trachtman 2009, 83), nu va exista niciun drept global care să se situeze în afara consimţământului statului.

Așadar, un alt tip de logică devine cadrul de referinţă: statele suverane nici nu sunt dizolvate, nici nu sunt acaparate de celelalte entităţi care participă la procesul de guvernare și nici nu-și pierd calitatea de actori internaţionali. Având în vedere faptul că guvernarea globală se realizează în cadrul unor regimuri fragmentate prin diverse reţele de guvernare, statele suverane, fiind puternic motivate de interese economice și de eficienţa implementării unor politici la nivel regional sau global, avansează spre internaţionalizare, cedând, astfel, o parte din suveranitate, în vederea consolidării și dezvoltării acestor regimuri speciale. Așadar, în ceea ce privește guvernarea globală, statele se află în situaţia de a accepta o suveranitate din ce în ce mai fragmentată datorată internaţionalizării problemelor cu care se confruntă, de la aspecte economice la aspecte legate de mediu, crimă organizată sau terorism și datorată în egală măsură necesităţii guvernării acestor domenii prin reţele transnaţionale, care să contribuie într-un mod mai eficient la îndeplinirea obiectivelor comune statelor.

Statul suveran este condiţionat de schimbare în vederea continuităţii în era globalizării. De fapt, participând la guvernarea din cadrul regimurilor juridice fragmentate, prin intermediul unor reţele transfrontaliere, statul intră într-o etapă de modernizare. Chiar dacă suveranitatea îi este fragmentată și se atenuează graniţele teritoriului în interiorul căruia își exercita autoritatea, statul suveran își reorganizează aceste două elemente definitorii în vederea adaptării la schimbările determinate de globalizare: integrarea într-o piaţă capitalistă a statelor suverane, a pieţelor și a tehnologiilor, multiplicarea actorilor internaţionali non-statali, stabilirea unor noi centre de putere dincolo de statul suveran, fragmentarea dreptului internaţional și a normelor care reglementează fiecare domeniu de activitate la nivel global.

Cert este faptul că rolul statului în procesul de guvernare se diminuează, fie că este vorba de nivelul local, regional sau global. Însă, pentru a nu intra într-un proces de totală marginalizare, statul este condiţionat de fragmentarea suveranităţii și integrarea instrumentelor și reglementărilor care decurg din regimurile juridice deteritorializate, prin intermediul reţelelor transfrontaliere. De exemplu, reglementările cu privire la domeniul

finanţelor sau justiţiei dintr-un stat sunt interconectate cu cele din alte state sau entităţi non-statale din care acesta face parte. Pentru a beneficia de avantajele cooperării pe care reţelele transfrontaliere le pun la dispoziţia statelor suverane în vederea soluţionării problemelor internaţionale, precum crizele bancare sau financiare sau crima organizată, statele cooperează și negociază soluţii colective. Mai mult, suveranitatea statelor se manifestă în capacitatea lor de a pleda pentru o cauză sau de a se impune în cadrul regimurilor fragmentate și reţelelor transfrontaliere. În acest fel, din perspectiva lui Anne-Marie Slaughter, „aceste reţele la nivel global vor întări statul în calitatea lui de actor de primă mărime în sistemul internaţional" (Slaughter 2000b).

Așa cum regimurile juridice fragmentate reprezintă cea mai recentă evoluţie a dreptului internaţional (Koskenniemi 2006), aceste reţele transguvernamentale sunt privite la rândul lor ca „un punct de referinţă pentru arhitectura internaţională a secolului al XXI-lea" (Bari 2001, 35).

Concluzii

Acest capitol a surprins, printr-o analiză interdisciplinară, dimensiunea globală a guvernării. Ipoteza în jurul căreia am construit întreg studiul enunţă ideea că internaţionalizarea guvernării se produce în cadrul regimurilor juridice fragmentate, apărute ca o consecinţă a fragmentării dreptului internaţional și impunând un grad din ce în ce mai mare de autonomie faţă de normele internaţionale generale.

Actul de guvernare este de regulă conturat în spaţiul delimitat al statului suveran. Koskenniemi observă, însă, că „acest spaţiu a fost acum ocupat de regimurile deteritorializate" (Koskenniemi 2007, 28). Globalizarea a avut efecte rapide asupra multiplicării problemelor și ameninţărilor cu care se confruntă sistemul internaţional, la scară globală, fie că este vorba de domeniul economic, de securitate, sănătate, energie sau dezvoltare. Alături de interconectarea problemelor și provocărilor internaţionale, observăm de altfel și interdependenţa dintre state în vederea îndeplinirii obiectivelor și distribuirii resurselor, precum și valenţa internaţională pe care o incorporează din ce în ce mai pregnant politica naţională a statelor (de exemplu, privind crizele economice sau lupta împotriva terorismului), datorată integrării în diverse structuri globale și cooperării în diverse domenii.

Așadar, guvernarea globală este noua tendinţă de gestionare la nivel internaţional a problemelor comune statelor, în cooperare cu actorii non-statali de tipul organizaţiilor, instituţiilor internaţionale, reţelelor guvernamentale *etc*.

Având în vedere faptul că însuși statul a fost puternic fragmentat din raţiuni ce ţin de funcţionalitate și de gestiune coerentă a problemelor din diverse domenii, formarea regimurilor juridice speciale s-a produs ca un fenomen natural, în urma diversificării și expansiunii dreptului internaţional. În interiorul acestor regimuri juridice fragmentate se produce guvernarea globală, fie că este vorba de guvernarea problemelor legate de drepturile omului, mediu, securitate, criminalitate, dezvoltare, UE, FMI, OMC etc. Cum se produce guvernarea globală? Prin intermediul reţelelor guvernamentale, care în opinia lui Anne-Marie Staughter reprezintă „o formă de guvernare globală" (Slaughter 2004, 4).

În cadrul acestor regimuri juridice speciale și reţele guvernamentale, rolul statului se schimbă odată cu redefinirea principiilor fundamentale ale statului modern,

teritorialitatea și suveranitatea. În primul rând, aceste regimuri speciale sunt sisteme juridice deteritorializate, care operează dincolo de statul naţiune și în al doilea rând, suveranitatea statului se dezmembrează pe diverse paliere, astfel încât să permită cooperarea la nivel global în vederea soluţionării mai eficiente a problemelor sectoriale. Având în vedere, concluziile finale cuprinse în Raportul CDI asupra fragmentării dreptului internaţional, finalizat și coordonat de Martti Koskenniemi în 2006, aceste regimuri juridice speciale, deși reprezintă o formă de *lex specialis*, revendicând o (cvasi)autonomie faţă de principiile generale, nu sunt create în afara dreptului internaţional general. Așadar, acestea se supun dreptului internaţional general, întrucât răspunderea internaţională a statului rămâne o instituţie juridică ce caracterizează orice ramură a dreptului general. Aceste considerente ne determină să afirmăm, chiar dacă sistemul internaţional contemporan este caracterizat deopotrivă de actori statali și non-statali, că statele sunt în prezent singurii subiecţi de drept internaţional cărora le sunt aplicate regulile generale ale răspunderii internaţionale (Simma și Pulkowski 2006, 529). Altfel spus, în cazul încălcării obligaţiilor care decurg din normele juridice imperative ale dreptului internaţional general, fie că este vorba de actori statali sau non-statali, se declanșează răspunderea internaţională a statelor, chiar dacă sunt caracterizate de o suveranitate fragmentată în contextul guvernării globale în cadrul regimurilor juridice.

Rolul statelor, deși partajat împreună cu celelalte entităţi distincte de pe scena internaţională, rămâne decisiv în ordinea juridică internaţională și implicit în procesul de guvernare a problemelor globale. Cert este că emergenţa noilor structuri globale (organizaţii, instituţii, comitete, curţi etc.) a anunţat începutul declinului statului suveran și a perspectivei clasice asupra dreptului internaţional, centrate eminamente pe stat. Actualmente, sub influenţa globalizării, dreptul internaţional a devenit „un fenomen juridic multicultural, multinaţional și multidisciplinar” (Le Golf 2007, 126), puternic fragmentat în regimuri juridice speciale.

Aceste regimuri juridice răspund necesităţii statelor de integrare economică sau de cooperare și nevoii de guvernare a problemelor globale din diferite domenii, precum drepturile omului sau comerţul, dincolo de statul naţiune. Guvernarea globală ce se produce în interiorul acestor regimuri speciale transformă și concepe un nou înţeles termenului de guvernare clasică, schimbă maniera de guvernare a domeniilor de activitate, iniţial restrânse spaţiului statului suveran, într-o cooperare în cadrul reţelelor de guvernare specifice fiecărui domeniu în parte. Astfel, discuţia cu privire la guvernarea dincolo de stat, va pune sub semnul întrebării accepţiunile clasice ale celor mai importante concepte politice în jurul cărora este organizat statul: teritoriu, suveranitate, autoritate și legitimitate democratică (Dingwerth și Pattberg 2006, 200).

În ceea ce privește rolul pe care îl mai deţine statul suveran în guvernarea globală în cadrul regimurilor fragmentate, se impun două mari perspective. Acest studiu cuprinde expunerea argumentelor pe de o parte, ale lui Kenichi Ohmae și pe de altă parte, ale lui Anne-Marie Slaughter, motivând în același timp preferinţa pentru cea de-a doua perspectivă. Kenichi Ohmae susţine ideea de declin al rolului statului, odată cu apariţia multitudinii de actori internaţionali non-statali și diminuarea suveranităţii statului în guvernarea fiecărui domeniu în parte (Ohmae 1995). În sens contrar, Anne-Marie Staughter pledează pentru modernizarea statului suveran, condiţionat de schimbare și adaptare la contextul actual internaţional și pentru întărirea calităţii sale de principal actor în sistemul internaţional (Slaughter 2000a; 2000b).

Referințe bibliografice:

Bari, Ioan. 2001. *Globalizare și probleme globale.* București: Editura Economică.
Beerkens, Henricus Johannes Jacobus Gerardus. 2004. *Global Opportunities and Institutional Embeddedness, Higher Education Consortia in Europe and Southeast Asia*. Enschede, Olanda: University of Twente.
Berking, Helmuth. 2004. „Ethnicity is Everywhere: On Globalization and the Transformation of Cultural Identity”. In *Global Forces and Local Life-Worlds: Social Transformations*, ed. Ulrike Schuerkens. London: Sage.
Berman, Paul Schiff. 2007. „Global Legal Pluralism”. *Southern California Law Review* 1155(80).
Bertucci, Guido și Adriana Alberti. 2001. *Globalization and the Role of the State: Challenges and Perspectives.* Studiul are la bază Raportul din 2001 al United Nations World Public Sector cu privire la „Globalization and the State”. http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan006225.pdf.
Börzel, Tania and Thomas Risse. 2005. „Public-Private Partnerships: Effective and Legitimate Tools of Transnational Governance”. In *Complex Sovereignty: Reconstituting Political Authority in the Twenty-first Century,* ed. Edgar Grande and Louis W. Pauly, 195-216. Toronto: University of Toronto Press.
Brownlie, Ian. 1988. „The Rights of Peoples in Modern International Law”. In *The Rights of Peoples*, ed. J. Crawford, x-238. Oxford: Clarendon Press Oxford.
Castells, Manuel. 1996. *The Rise of the Network Society*. Oxford/Malden: Blackwell Publishers.
Cauza *S.S. ”Wimbledon” Marea Britanie, Franţa, Italia şi Japonia c. Germania.* Hotărâre din 17 august 1923. Curtea Permanentă de Justiţie Internaţională. Series A, no.1.
http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_01/03_Wimbledon_Arret_08_1923.pdf.
Cauza privind *Personalul Diplomatic și Consular al SUA din Teheran (SUA c. Iran).* Hotărâre din 24 mai 1980. Curtea Internaţională de Justiţie. http://www.icj-cij.org/docket/files/64/6291.pdf.
Cauza *Van Gend en Loos Nederlandse c. Administratie der Belastingen.* Hotărâre din 5 februarie 1963. Curtea de Justiţie a Uniunii Europene. Nr.26/26. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61962CJ0026&from=EN.
Charlesworth, Hilary. 2012. „Law-making and sources”. In *The Cambridge Companion to International Law*, ed. James Crawford and Martti Koskenniemi, 187-203. Cambridge: Cambridge University Press.
Chowdhury, Iftekhar Ahmed. 2010. „The Global Governance Group (‘3G’) and Singaporean Leadership: Can Small be Significant?”. ISAS Working Paper no. 208. 19 May.
Dhanapala, Jayantha. 2001. „Cartography of Governance: Exploring the Role of Environmental NGOs”. *The Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, 7April, Globalization and the Nation State. http://www.un.org/disarmament/HomePage/HR/docs/2001/2001Apr07_Colorado.pdf
Dingwerth, Klaus and Philipp Pattberg. 2006. „Global Governance as a Perspective on World Politics”. *Global Governance* 2(12): 185–203.

Dixit, Avinash K. 2008. „Economic Governance”. In *The New Palgrave Dictionary of Economics*, ed. S.N. Durlauf and L.E. Blume, vol. 2, 667–75. London: Palgrave Macmillan.

Dunoff, Jeffrey L. and Joel P. Trachtman. 2009. *Ruling the World? Constitutionalism, International Law, and Global Governance.* Cambridge: Cambridge University Press.

Friedman, Thomas. 2000. *The Lexus and the Olive Tree*. New York: Anchor Books.

Gordenker, Leon and Thomas G. Weiss. 1996. „Pluralizing Global Givernance: Analytical Approaches and Dimensions”. In *NGOs, the UN and Global Governance,* ed. Thomas G. Weiss and Leon Gordenker, 17-47. Boulder: Lynne Rienner.

Grote, J.R. and B. Gbikpi. 2002. *Participatory governance: political and societal implications*. Opladen: Leske und Budrich.

Hafner, Gerhard. 2000. „Risks Ensuing from Fragmentation of International Law”. *Official Records of the General Assembly, Fifty-fifth Session*, Supplement No. 10, UN Doc. A/55/10, 321-339.

Held, David. 2002. „Law of States, Law of Peoples: Three Models of Sovereignty*”. Legal Theory,* 2(8): 1–44.

Hoffman, John. 1995. *Beyond the State: An Introductory Critique.* Cambridge: Polity Press.

James, Paul and Nevzat Soguk. 2014. *Globalization and Politics, Vol. 1: Global Political and Legal Governance.* London: Sage Publications.

Jouannet, Emmanuelle. 2013. *Le droit International*. Paris: PUF.

Kaufmann, D., A. Kraay, P. Zoido-Lobaton. 2000. „Governance Matters: From Measurement to Action”. *Finance and Development* 37(2), Washington DC: International Monetary Fund.

Kissinger, Henry. 2014. *World Order. Reflections on the Character of Nations and the Course of History.* London: Penguin Press HC.

Keane, J. 2005. *Global Civil Society.* Cambridge: Cambridge University Press.

Kennedy, David. 2009. „The Mystery of Global Governance”. In *Ruling the World? Constitutionalism, International Law and Global Governance.* ed. Jeffrey L. Dunoff and Joel P. Trachtman. Cambridge: Cambridge University Press.

Keohane, Robert and Joseph Nye. 1997. „Interdependence in World Politics”. In *The Theoretical Evolution of International Political Economy: A Reader*, ed. G.T. Crane, A. Amawi. New York: Oxford University Press.

Klabbers, Jan. 2012. „International institutions”. In *The Cambridge Companion to International Law,* ed. James Crawford and Martti Koskenniemi, 228-45. Cambridge: Cambridge University Press.

Knop, Karen. 2012. „Statehood: territory, people, government”. In *The Cambridge Companion to International Law,* ed. James Crawford and Martti Koskenniemi, 108-109. Cambridge: Cambridge University Press.

Koskenniemi, Martti and Päivi Leino. 2002. „Fragmentation of International Law? Postmodern Anxieties”. *Leiden Journal of International Law* 3(15): 553-79.

Koskenniemi, Martti. 2006. *Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law—Report of the Study Group of the International Law (Analytical Report)* Commission. UN Doc.

A/CN.4/L.682. http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G06/610/77/PDF/G0661077.pdf?OpenElement.

Koskenniemi, Martti. 2007. „The Fate of Public International Law: Between Technique and Politics”. *Modern Law Review* (1)70: 1-30.

Kritsiotis, Dino. 2012. „International Law and enforcement”. In *The Cambridge Companion to International Law,* ed. James Crawford and Martti Koskenniemi. Cambridge: Cambridge University Press.

Le Golf, Pierrick. 2007. „Global Law: A Legal Phenomenon Emerging From the Process of Globalization”. *Indiana Journal of Global Legal Studies* 1(14): 119-45.

Mégret, Frédéric. 2009. „Globalization and International Law”. In *Max Planck Encyclopedia of International Law*. Oxford: Oxford University Press.

Moca, Gheorghe. 1988. *Dreptul internaţional*, vol.I. București: Editura politică.

Motoc, Iulia. 2012. *Despre democraţie în Europa unită.* București: Humanitas.

Noortman, M. 2005. *Enforcing International Law – from self-help to self-contained regimes*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.

O'Brien, Robert, Anne Marie Goetz, Jan Aart Scholte and Marc Williams. 2000. *Contesting Global Governance: Multilateral Economic Institutions and Global Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ohmae, Kenichi. 1995. *The End of the Nation-State: the Rise of Regional Economies*. New York: Simon and Schuster Inc.

Ohmae, Kenichi. 1999. *The Borderless World. Power and Strategy in the Interlinked Economy*. New York: Harper Business.

Panitch, L. 1996. „Rethinking the Role of the State in an Era of Globalization”. In *Globalization: Critical Reflections, Yearbook of International Political Economy,* ed. James H. Mittelman, Vol.9. Boulder.

Pellet, Alain. 2000. „Vers une mondialisation du droit international?”. In *La Mondialisation au-delà des mythes,* ed. S. Cordelier *et al*. , 93-100. Paris: La Découverte.

Pescatore, Pierre. 1967. „Distribucion de competencias y de poderes entre los Estados miembros y las Communidades europens”. *Derecho de la Integracion*. 108-153.

Press statement by the Global Governance Group (3G) on its fifth 3G ministerial meeting in New York. 28 septembrie 2012. http://www.mfa.gov.sg/content/mfa/overseasmission/newyork/nyemb_statements/global_governance_group/2012/201209/press_20122809.html.

Rosenau, James N. 1995. „Governance in the Twenty-first Century”. *Global Governance* 1(1): 13-43.

Rosenau, James N. and Ernst-Otto Czempiel. 1992. *Governance Without Government: Order and Change in World Politics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ruffert, Matthias and Christian Walter. 2014. *Institutionalised International Law,* Oxford: Oxford University Press.

Sassen, Saskia. 1995. *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization.* New York: Columbia University Press.

Simma, Bruno and Dirk Pulkowski. 2006. „Of Planets and the Universe: Self-contained Regimes in International Law”. *European Journal of International Law* 3(17): 483–529.

Slaughter, Anne-Marie. 2004. *A New World Order.* Princeton, NJ and Oxford: Princeton University Press.
Slaughter, Anne-Marie. 2000a. „Governing the Global Economy through Government Networks”. In *The Role of Law in International Politics*, ed. M. Byers, 177-205. Oxford: Oxford University Press.
Slaughter, Anne-Marie. 2000b. „Judicial Globalization”. *Virginia Journal of International Law* 40: 1103 – 1124.
Slaughter, Anne-Marie. 1997. „The Real New World Order”. *Foreign Affairs* 76(5): 183-97.
Telò, Mario. 2006. *Europe: a Civilian Power? European Union, Global Governance, World Order.* New York: Palgrave.
Treves, Tullio. 2009. „Fragmentation of International Law”. *Agenda International* 16(27): 213-53.
UNDP. 1997. *Governance for sustainable human development. United Nations Development Programme.*
Young, Oran R. 2008. „The Architecture of Global Environmental Governance: Bringing Science to Bear on Policy”. *Global Environmental Politics* 8(1): 14–32.
Wapner, P. 1996. *Environmental Activism and World Civic Politics*. Albany and NY: Suny Press.
Weiss, Linda. 2000. „Globalization and State Power”. *Development and Society* 29(1): 1-15.
Weiss, Thomas. 2000. „Governance, good governance and global governance: Conceptual and actual challenges”. *Third World Quarterly* 21(5): 795-814.
World Bank. 1991. *Managing Development - The Governance Dimension*. *A Discussion Paper*.

Partea a III-a

Reproducerea guvernării

Guvernarea totalitară din perspectiva teoriei clasice și a studiilor sociale revizioniste*

Ecaterina Artiomov

Studiul regimurilor politice merge mână în mână cu studiul societăţilor în care acestea se impun. Înţelegerea sistemelor politice în toată complexitatea lor implică atât analiza mecanismelor și practicilor guvernării, cât și analiza comportamentului observabil al indivizilor și al diferitelor structuri sociale din acel sistem. Astfel, în această lucrare îmi propun să analizez atât mecanismele și practicile guvernării în regimurile totalitare, cât și dinamica societăţii, a relaţiei sale și a modului în care interacţionează cu puterea politică, a felului în care societatea este modelată de către politicile regimului și, la rândul său, cum societatea influenţează regimul. Acest studiu este motivat de faptul că, într-un sens larg al noţiunii, regimurile totalitare pot fi considerate drept cele mai intruzive regimuri, care au pretenţia de „dominaţie totală" a indivizilor, de subordonare și transformare a societăţii în funcţie de aspiraţiile lor ideologice. Adesea, totalitarismul a fost definit drept regimul care aspiră la „dominaţia totală" asupra cetăţenilor săi și creează un set de mecanisme care, mai mult sau mai puţin, permite realizarea acestui scop, drept regimul care distruge linia de demarcaţie dintre stat și societate, dintre sfera publică și cea privată, relaţia dintre individ și stat din aceste sisteme fiind una de subordonare a individului în faţa autorităţii politice.

În lucrarea de faţă vom realiza o analiză comparativă a două abordări ale regimurilor totalitare, realizate din perspective diferite. Pe de-o parte acele abordări subsumabile „paradigmei clasice" a studiilor totalitarismului. Pe de altă parte, abordarea științelor sociale. Analiza comparativă oferă un spectru mai larg pentru interpretare, permiţând sesizarea limitelor, dar și a avantajelor atât ale abordării clasice, cât și ale celei sociologice a sistemelor totalitare. Paradigma clasică a studiilor totalitarismului oferă o descriere „logico-structurală" a sistemului. Prin urmare, vom utiliza acest tip de abordare drept metodă de descriere a structurii, a mecanismelor și a practicilor de guvernare în sistemele totalitare, versiunea clasică a studiilor totalitarismului fiind punctul de referinţă a oricărei analize politice a regimurilor totalitare realizate ulterior. De ce abordarea totalitarismului din perspectiva știinţelor sociale? În primul rând, datorită criticilor la adresa abordării clasice a totalitarismului, având pretenţia de a infirma această teorie. În al doilea rând, știinţele sociale se bazează pe studiul empiric al realităţilor sociale. Acestea descriu relaţia dintre indivizi și stat, modul în care aceștia reacţionează la politicile statului dar și cum influenţează ei, la rândul lor, aceste politici. Înţelegerea

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", cofinanţat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

dinamicii societăţii în interiorul acestor regimuri oferă răspunsuri la problema dominaţiei, la gradul de politizare a societăţii sau la cât de departe merg organizaţiile politice în distrugerea liniei dintre stat și societate. În al treilea rând, bazându-se pe datele empirice, abordarea sociologică este mai puţin influenţată de conotaţiile politice sau normative ale conceptului, așa cum este, de exemplu, critica marxistă a conceptului. Consider că abordarea sociologică nu infirmă teoria clasică a totalitarismului, ci mai degrabă vine cu o corecţie sau o suplinire a acesteia. Cu alte cuvinte, așa cum sugerează William Odom:

„Într-adevăr, modelul totalitar vechi ar putea fi completat din plin cu numeroase 'teorii de nivel mediu'. Marea lor majoritate tind să aibă de-a face cu critica modelului totalitar. Ele arată cum puterea este difuză. Ele ajută să anticipăm cum indivizii la diferite niveluri ale birocraţiei de stat și partid par mai mult să-și exercite puterea discreţionară limitată. Ele explică mult din comportamentele deviante care au apărut în perioada „stagnaţiei." Mai degrabă decât să anunţăm că modelul totalitar nu a explicat un astfel ce micro-comportament și să-l declarăm invalid, așa cum au făcut susţinătorii teoriilor pluraliste, istoricii sociali sau „group theorists", ar fi putut păstra mult din perspectiva macro a modelului și în același timp să explice 'microbehavior' mult mai precis, sau fiind în concordanţă cu acesta sau erodându-i încet aplicabilitatea." (Odom 1992, 81)

Delimitări conceptuale

Încercarea de a defini regimurile totalitare reprezintă o acţiune extrem de anevoioasă și presupune o serie de dificultăţi. În primul rând, pornind de la însuși conceptul de totalitarism, putem spune că acesta reprezintă unul dintre cei mai controversaţi și versatili termeni ai limbajului politic. În al doilea rând, complexitatea fenomenului totalitar generează o multitudine de abordări, din perspective diferite și contradictorii, care pun accentul pe un anumit aspect sau altul. În al treilea rând, termenul de „totalitarism" conţine o încărcătură emoţională greu de ignorat, atitudinile și prejudecăţile politice stând adesea în calea înţelegerii obiective a fenomenului istoric.

* * *

Pentru o vizualizare mai concretă a disputelor din jurul noţiunii de totalitarism, considerăm binevenită o introducere în istoria evoluţiei paradigmei totalitare, expunerea cronologică a evenimentelor facilitând o înţelegere adecvată a problematicii. Termenul de totalitarism a apărut în anii '20 ai secolului trecut, ca reacţie la regimul fascist instaurat de Mussolini. Apărut iniţial pentru a descalifica metodele antiliberale fasciste, termenul este preluat ulterior de Mussolini și recuperat în favoarea sa, intrând în doctrina oficială a partidului, așa cum este expus în *Enciclopedia Italiană* (1932). În anii '30, termenul este preluat atât de intelectualii liberali[1], cât și de marxiștii antibolșevici[2], care denunţă identitatea dintre fascism și bolșevism (pilon central al paradigmei totalitare) considerând

[1] De exemplu, Berdiaev în *Originile și sensul comunismului rus* (1937) afirmă: „La ora actuală, statul comunist rus este singurul exemplu concret de *stat totalitar,* întemeiat pe baza dictaturii unei anumite concepţii despre lume, a unei doctrine ortodoxe, impuse întregii populaţii".

[2] De exemplu, Victor Serge în *Russia Twenty Years After* (1937) utilizează frecvent termeni precum „stat totalitar" și „regim totalitar" pentru a descrie Uniunea Sovietică.

că termenul se potrivește perfect pentru a descrie același tip de regim politic. În decursul anilor '40-'50, popularitatea termenului crește, fiind preluat de mass-media, scriitori, regizori şi, bineînţeles, politicieni. Termenul intră în discursul politic[3] odată cu creşterea anxietăţii în privinţa ambiţiilor Uniunii Sovietice și devine cuvântul-cheie în jurul căruia se construieşte opoziţia dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică. Astfel, în anii '50, elaborarea teoriilor asupra totalitarismului devine o necesitate şi o preocupare importantă, îndeosebi în literatura anglo-saxonă. Aşa-zisa „teorie clasică" a totalitarismului va fi elaborată în această perioadă și cuprinde, în principal, lucrarea Hannei Arendt, *Originile Totalitarismului* (1951) și lucrarea *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (1956), de Carl J. Friedrich şi Zbignew Brzezinski. O critică timpurie a conceptului vine din partea sociologului american David Riesman, într-un schimb de corespondenţă cu Arendt, în care acesta dintâi își exprima nemulţumirea faţă de ideea dominaţiei totale. În aceeași perioadă, Alex Inkeles deschide drumul abordării empirice a societăţii Uniunii Sovietice, în urma studiilor din cadrul Harvard Russian Research Centre. Sociologia, la rândul său, a fost dur criticată de Arendt pentru principiul său metodologic *sine ira et studio,* pentru „funcţionalismul" său și pentru incapacitatea de a vedea noutatea (Baehr 2002). Oricum, până în anii '60, paradigma totalitară a fost în centrul studiilor comunismului. Lucru care s-a schimbat în contextul politic al anilor '60 –'70, marcaţi de evoluţiile Războiului Rece, ridicarea Zidului Berlinului, războiul din Vietnam, criza cubaneză a rachetelor. Astfel, pe fundalul protestelor multiple din societatea occidentală, termenul își pierde din rezonanţă. Generaţia intelectuală a acestei perioade, aşa-numita „şcoală revizionistă", va respinge teoria totalitară, considerând că este un instrument al Războiului Rece, dezbaterea în jurul totalitarismului având un caracter ideologic. Pe de o parte, este criticată însăși societatea occidentală considerată vinovată pentru menţinerea conflictului, pe de altă parte, este revizuită părerea despre Uniunea Sovietică, datorită schimbărilor intervenite în sistem în urma morţii lui Stalin, schimbări care nu puteau fi explicate prin intermediul teoriei clasice. Sub amprenta structuralismului este elaborată teoria modernizării[4], care considera socialismul sovietic din perspectiva unei „strategii de modernizare", adică o formă de guvernare care urmărește, deși în mod corupt, scopuri de dezvoltare (Mueller 1998). Abordarea sistemului sovietic din perspectiva teoriei modernizării se diferenţia clar de modelul clasic al studiilor totalitarismului. În anii '60 – '70, sovietologii încep să analizeze, de asemenea, schimbarea generaţiilor, compoziţia socială şi profesională a organelor de partid; se discută despre „pluralismul instituţional" şi „pluralismul elitelor".

[3] De exemplu, Winston Churchill în discursul "Iron Curtain" din 5 martie 1946 afirmă că: „Partidele comuniste, care erau foarte modeste în ţările Europei de Est, au fost aduse la putere în ciuda numărului redus al membrilor lor și încearcă, prin orice mijloace, să obțină un control totalitar". Harry S. Truman în discursul "Special Message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine." (12 Martie 1947) afirmă: „Oricum, noi nu trebuie să realizăm obiectivele noastre dacă nu suntem dispuși să ajutăm popoare libere să-ți mențină instituțiile libere și integritatea lor națională împotriva mișcărilor agresive care încearcă să le impună regimuri totalitare. Aceasta este o recunoaștere sinceră a faptului că regimurile totalitare impuse popoarelor libere, prin agresiune directă sau indirectă, subminează fundamentele păcii interne și, prin urmare, a securității Statelor Unite. Popoare din mai multe ţări a lumii au avut, recent, regimuri totalitare care s-au instaurat contrar voinței lor. Guvernul Statelor Unite a protestat frecvent împotriva coerciției și intimidării, în încălcarea acordului de la Yalta, în Polonia, România și Bulgaria."

[4] Prima analiză în termenii teoriei modernizării a fost elaborată de Walt Rostow (1953) *The Dynamics of Soviet Society,* a fost dezvoltată de David Apter (1965) *The Politics of Modernization,* precum și Talcott Parsons, Gabriel Almond, Edward Shill.

Acest mod de abordare a Uniunii Sovietice câștigă din ce în ce mai mult teren în anii '80, cercetătorii făcând apel la noţiunea de totalitarism pentru a se referi la schimbarea perspectivei asupra studiilor comunismului. Însă colapsul Uniunii Sovietice, declanșat de relativa liberalizare a sistemului prin reformele lui Gorbaciov, a fost considerat un indicator al ilegitimităţii fundamentale a sistemului. Din acel moment, atractivitatea faţă de conceptul de totalitarism a crescut din nou. În cercurile istoricilor și ale sociologilor, abordarea prin prisma categoriei totalitarismului a fost „reabilitată" și uneori considerată drept o „pătrundere" în „esenţa" sistemelor comuniste (Siegel 1998, 10). În fostul bloc sovietic, modelul clasic totalitar „a devenit matricea interpretativă dominantă" (Abraham 2013, 59), interesul cercetătorilor îndreptându-se preponderent spre studiul represiunii şi al rezistenţei, spre restabilirea adevărului istoric, spre reabilitarea victimelor regimurilor comuniste și condamnarea fostului regim. Studiile perioadei 1990 – 2000 încearcă o „reevaluare" a conceptului de totalitarism[5] și a sistemului sovietic[6], și extind noţiunea la fenomene noi, precum fundamentalismul islamic[7].

* * *

Dar ce înţelegem prin termenul de totalitarism? Termenul este atât de ambiguu, încât necesită câteva precizări preliminarii. Astfel, aşa cum va afirma Enzo Traverso, termenul de totalitarism poate desemna un *fapt* (regimurile totalitare în realitatea lor istorică), un *concept* (statul totalitar ca formă nouă de exercitare a puterii care nu este reductibilă la tipologiile elaborate de gândirea politică clasică) și o *teorie* (un model de dominaţie stabilit prin analiza comparativă a regimurilor totalitate) (Traverso 2001, 5). Această delimitare este importantă pentru faptul că oferă o definire concisă a modurilor de utilizare a noţiunii de totalitarism.

Cât despre clasificarea teoriilor asupra totalitarismului, Ernst Nolte identifică în „The Three Versions of the Theory of Totalitarianism and the Significance of the Historical – Genetic Version", trei moduri de abordare a totalitarismului: (1) teoria istorico-genetică a totalitarismului, care include propria sa viziune, și conform căreia cele două ideologii inamice – fascismul și comunismul – nu numai prin origine, ci și prin evoluţiile lor paralele sunt complementare și interdependente; (2) abordarea clasică este asociată, în general, cu viziunea cercetătorilor din domeniul ştiinţelor politice şi abordează totalitarismul din perspectiva structurii sistemului; (3) și, în final, versiunea „socio-religioasă", reprezentată printre alţii de Eric Voegelin și Norman Cohn (Nolte 1998). Luând această delimitare la modul cel mai general, observăm că paradigma totalitară a fost conturată în locul de contingenţă a ştiinţelor politice, sociale și istorice.

O încercare convenţională de a descrie fenomenul totalitar este prezentarea unor serii de caracteristici comune ale regimurilor considerate totalitare, de obicei, Germania

[5] De exemplu Sujian Guo, (1998) "The Totalitarian Model Revisited," *Communist and Post-Communist Studies,* Vol.31, No. 3, 271 – 285; Rosemary H.T. O'Kane (2004), *Paths to Democracy: Revolution and Totalitarianism,* (London: Routledge).

[6] De exemplu Stepthen Kotkin (1995), *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization,* (Berkeley CA: University of California Press); Keen, P. (1998) "Reconceptualizing the Soviet System: Pluralism, Totalitarianism and Science," *Journal of Communist Studies ans Transition Politics,* 14 (4), 28 – 50.

[7] Jeffrey Bale (2009), "Islamism and Totalitarianism," *Totalitarian Movements and Political Religions,* vol. 10 (2); Paul Berman (2005), *Teroare și liberalism,* (București: Curtea Veche).

nazistă, Uniunea Sovietică şi mai puţin Italia fascistă. Atât numărul cât şi componenţa caracteristicilor variază de la un autor la altul, dar există totuși un „nucleu” de caracteristici la care se revine periodic. Vom utiliza, în încercarea de a defini conceptul de totalitarism, modelul propus de Lipset în descrierea modelului clasic pentru că se referă la patru dimensiuni principale a regimurilor totalitare, și anume: structura regimului, metodele de guvernare, ideologia și impactul asupra societăţii (Lipset 1994).

Prin urmare, premisa de la care porneşte abordarea din perspectiva totalitară a regimului nazist, comunist și fascist este cea a noutăţii fenomenului. Această noutate, după Lipset, derivă din patru caracteristici principale. Prima caracteristică este că sub acest tip de guvernare, toate organizaţiile şi asociaţiile, fie ele economice, politice, educaţionale sau pur şi simplu sociale, trebuiau integrate într-o singură ierarhie de control. Paralelismul și rivalităţile organizaţionale nu au fost eliminate, guvernarea totalitară, dimpotrivă, a prosperat pe seama lor. Dar toate grupurile concurente au fost, în cele din urmă, subordonate unui singur centru de comandă, întruchipat în persoana dictatorului.

Al doilea set de caracteristici incluse în modelul originar se referă la metodele de guvernare. Exponenţii modelului totalitar au subliniat importanţa terorii, dar au pus un accent distinct pe metodele de control precum propaganda, mobilizarea, supravegherea sistematică, care se bazau pe evoluţiile tehnologice și organizaţionale moderne.

A treia caracteristică este că toată această mașinărie opera sub îndrumarea ideologiei care prevedea transformarea totală a naturii și societăţii umane. Și, a patra caracteristică, drept consecinţă a structurii, metodelor și aspiraţiilor ideologice, guvernarea totalitară a devenit, inevitabil, mai mult decât un regim politic sau un sistem de guvernare în sensul obișnuit al cuvântului. Totalitarismul a implicat de asemenea o penetrare și transformare fără precedent a sistemului social. (Lipset 1994)

Teoria clasică a totalitarismului

După cum am menţionat anterior, teoria clasică a totalitarismului a fost elaborată în anii '50 ai secolului trecut, principalele lucrări care au obţinut statutul de lucrări clasice sunt *Originile Totalitarismului,* de Hannah Arendt și *Dictatura totalitară și autocraţia,* de Carl J. Friedrich și Zbigiew Brzezinski. În general, teoria clasică a totalitarismului presupune, în primul rând, abordarea comparativă a sistemelor considerate totalitare – regimul fascist și cel comunist – pornind de la ideea asemănării dintre aceste două sisteme, iar, apoi, analiza comparativă dintre totalitarism și celelalte guvernări non-democratice. Și nu în ultimul rând, evaluarea regimului totalitar drept sistemul care se află în opoziţie cu cel democrat. În al doilea rând, elaborează o analiză structurală a sistemelor descriind atributele lor principale. Includerea acestor lucrări sub același nume presupune elaborarea unor judecăţi generale care duc la înţelegerea greșită și la distorsionarea fiecărei perspective în parte. De exemplu, teoria clasică a fost criticată fiind considerată statică, adică nu poate prevedea și explica schimbările sau evoluţiile ulterioare ale regimurilor totalitare. Or, Carl Friedrich și Zbigniew Brzezinski vor afirma în lucrarea lor că „noi nu presupunem că societăţile totalitare sunt entităţi fixe și statice, dimpotrivă, ele au fost și continuă să fie supuse unei evoluţii constante, care presupune atât creșterea cât și degenerarea” (Friedrich and Brzezinski 1968, 18). De asemenea, interpretarea teoriei Hannei Arendt drept statică este eronată; dimpotrivă, putem afirma că

guvernarea totalitară, din perspectiva autoarei, reprezintă un „proces dinamic”, ea definește formaţiunile totalitare drept „mişcări” care nu au o structură, ci o „direcţie” şi care „nu pot rămâne la putere decât atâta timp cât sunt în continuă mişcare şi păstrează totul în jurul lor într-o asemenea mişcare”. Prin urmare, limitându-şi teoria doar la perioada stalinistă a sistemului sovietic, presupune posibilitatea regimului totalitar de a se transforma ulterior într-un regim non-totalitar.

În lucrarea *Originile totalitarismului,* Hannah Arendt întreprinde o analiză istorico-filosofică a regimului nazist și a celui stalinist. Hannah Arendt încadrează în sfera regimurilor totalitare doar regimul nazist și stalinist, făcând o diferenţă dintre statele în care s-a realizat „mişcarea totalitară” şi „regimul totalitar” propriu-zis. În viziunea Hannei Arendt „totalitarismul” desemnează un tip de regim care nu se mulţumeşte cu scopurile limitate ale despotismului, ale dictaturii sau ale tiraniei clasice care tind să îngrădească libertatea indivizilor. Totalitarismul tinde să abolească ultima sursă a libertăţii umane și astfel să instituie o „dominaţie totală” asupra indivizilor. Experienţa istorică a transformării societăţilor tradiţionale în societăţi de mase, în cadrul cărora fiinţa umană, „dezrădăcinată”, este marcată de superfluitate și de creșterea insecurităţii sunt factorii care au făcut posibilă emergenţa regimurilor totalitare. Mişcările totalitare s-au impus în societăţile de masă, ale căror principale caracteristici sunt atomizarea, individualizarea extremă și lipsa oricăror relaţii sociale normale (Arendt 2006, 396). Guvernarea totalitară domină prin teroarea totală care reprezintă însăși „esenţa regimului totalitar” și constituie mijlocul exterior de constrângere a indivizilor și prin ideologie care este „principiul de acţiune” al totalitarismului și reprezintă mijlocul de „autoconstrângere” a indivizilor atomizaţi. Ideologia totalitară reduce complexitatea vieţii într-un singur postulat axiomatic, rezistent realităţii, care nu permite disonanţă cognitivă și care corespunde necesităţii maselor de „scăpa de realitate”. Prin intermediul poliţiei secrete urmărește „dușmanii obiectivi” sau „dușmanii poporului” care, de cele mai multe ori, nu sunt adversari subiectivi sau ameninţări reale la adresa regimului. Teoria Hannei Arendt pune în lumină tehnicile unui aparat extrem de centralizat, care elimină orice delegare de putere responsabilă și nu este relevantă doar ca o teorie a dominaţiei, cum va afirma Klaus Mueller, dar are și o relevanţă sociologică din moment ce afirmă tendinţa guvernării totalitare de a dezintegra societatea umană și de a remodela fiinţa umană (Mueller 1993).

Principalele teze de la care pornesc Friedrich și Brzezinski în discursul lor sunt acelea că regimurile totalitare reprezintă forme absolut noi de autocraţie. Totalitarismul ar putea fi considerat, într-un anumit sens, drept o adaptare a autocraţiei la societatea industrială a secolului XX și că sistemul comunist și cel fascist sunt „*basically alike*”, ceea ce nu înseamnă că acestea sunt și „*wholly alike*” (Friedrich 1964). Autorii propun șase caracteristici sau trăsături „structurale şi operaţionale” care disting dictaturile totalitare de vechile autocraţii, trăsături care trebuie să se regăsească într-un sistem pentru a putea fi calificat drept totalitar. Acestea nu pot fi luate în considerare separat, ele intercalându-se și sprijinindu-se reciproc; un sistem poate fi caracterizat drept totalitar doar în cazul în care prezintă toate cele șase caracteristici cumulate. Prin urmare, caracteristicile regimurilor totalitare sunt: (1) O ideologie elaborată cuprinzând un corp doctrinal care să se refere la toate aspectele existenţei umane, la care se presupune că aderă, cel puţin pasiv, toţi care trăiesc în acea societate; această ideologie este axată și proiectată în jurul unor teme milenaristice, bazate pe respingerea radicală a societăţii existente. (2) Un partid de masă unic, condus de obicei de un singur om, „dictatorul”,

constând dintr-un procentaj relativ scăzut din populaţie (până în 10%); nucleul acestui partid se dedică pasional şi necondiţionat ideologiei şi face totul ca aceasta să fie acceptată de toată lumea; partidul este organizat ierarhic şi de obicei se află sau deasupra administraţiei de stat sau se întrepătrunde complet cu aceasta. (3) Un sistem al terorii, fie fizică, fie psihică, efectuată prin intermediul poliţiei secrete a partidului, sprijinind partidul şi supraveghindu-l totodată în favoarea liderilor săi, care este îndreptată caracteristic nu numai împotriva „duşmanilor" reali ai regimului, dar, de asemenea, asupra unor clase sociale selectate mai mult sau mai puţin arbitrar; teroarea, fie a poliţiei secrete sau a partidului, utilizează ştiinţa modernă şi în special psihologia ştiinţifică; (4) Un monopol aproape complet, condiţionat tehnic, al tuturor mijloacelor de comunicare în masă, precum presa, radioul, filmul, aflat sub controlul partidului şi ale administraţiei; (5) Un monopol aproape complet, condiţionat tehnic, asupra tuturor mijloacelor efective de luptă armată; (6) Un control centralizat şi conducerea întregii economii prin coordonarea birocratică a unor entităţi cândva independente, în mod obişnuit, incluzând şi alte asociaţii şi activităţi de grup (Friedrich, Brzezinski 1968, 22).

Abordarea ştiinţelor sociale

Abordarea ştiinţelor sociale este extrem de vastă şi necesită delimitarea unui cadru mai îngust în contextul cercetării de faţă.–Vom aborda, cu precădere, studiile istoricilor sociali a Uniunii Sovietice. În cadrul studiilor consacrate Uniunii Sovietice, întâlnim abordări „tradiţionale" ale sistemului sovietic şi abordări „revizioniste". Abordările „tradiţionale" sunt acele analize întreprinse din perspectiva modelului clasic al studiilor totalitarismului. „Revizionismul" la rândul său, se defineşte prin pretenţia de „revizuire" a modelului totalitar clasic. Noţiunea de „revizionism" presupune o serie de dificultăţi, datorate în mare parte implicaţiilor sale politice. De altfel, problema majoră în analiza Uniunii Sovietice este prezenţa atitudinilor politice în discursul academic, atât dreapta cât şi stânga, care au dus la elaborare de opinii despre Uniunea Sovietică derivate din credinţele politice. Este dificil să tragem o linie clară de demarcaţie dintre atitudinile şi preferinţele politice personale ale autorilor şi ideile pe care le susţin.

Istoricii sociali revizionişti au considerat că pretenţiile modelului totalitar de a descrie URSS drept un stat monolitic, supereficient, susţinut ideologic şi care deţine un control total asupra tuturor sferelor de activitate a indivizilor nu corespundea cu realitatea din Uniunea Sovietică. Modelul totalitar, va afirma Michael Geyer, părea prea mecanicist şi ar fi fost impus „în mod fraudulos" de către cercetătorii ştiinţelor politice. Modelul se dovedea a fi insuficient în articularea unor interogaţii noi şi ineficient în sistematizarea constatărilor empirice. În plus, odată cu escaladarea Războiului Rece revizioniştii au considerat conceptul de totalitarism „contaminat" cu conotaţii ideologice (Geyer 2009)[8].

Revizuirea conceptului de totalitarism porneşte de la afirmarea „limitelor puterii totalitare". Perspectiva revizionistă încearcă să demonstreze că porţiuni importante, atât din sfera socială, cât şi din cea publică, nu au fost supuse controlului totalitar. În acest sens, istoricii sociali, spre deosebire de teoreticienii clasici, îşi orientează atenţia pe studiul grupurilor sociale, pe analiza relaţiei dintre centru şi periferie, pe influenţa nivelelor intermediare ale administraţiei şi ale grupurilor profesionale asupra politicilor regimului, pe apariţia noilor ierarhii în societate, pe dezvoltarea corupţiei, a pieţei negre

[8] Pentru o viziune retrospectivă asupra revizionismului ştiinţelor sociale vezi Fitzpatrick „Revisionism in Retrospect: A Personal View", *Slavic Review,* Vol. 67, No. 3 (Fall, 2008), pp. 682–704.

și a sistemelor personale de relaţii pentru acces la bunuri și servicii. Revizionismul introduce în analiza Uniunii Sovietice noţiuni care erau utilizate până în acel moment doar pentru descrierea societăţilor occidentale, noţiuni precum „pluralism”, „mobilitate socială”, „grupuri de interes”.

Sheila Fitzpatrick, unul dintre principalii autori revizioniști, propune în mult controversatul articol „New Perspectives on Stalinism” un cadru de sistematizare a perspectivelor istoricilor sociali. Autoarea va considera că se poate vorbi despre trei perspective principale în lucrările revizioniștilor. Prima abordare scoate în evidenţă faptul că regimul a avut mult mai puţin control asupra societăţii, recurgând adesea mai degrabă la improvizaţii decât la implementarea strictă a planurilor elaborate minuţios. A doua abordare pune politica regimului într-un context social și asumă că acesta contribuie la modificarea politicilor regimului. Altfel spus regimul răspunde la presiunile sociale și este susceptibil de a fi modificat. A treia abordare descrie politicile regimului mai degrabă drept produsul unor acţiuni al căror sens este „ascendent” (Fitzpatrick 1986).

Structura sistemului

În ceea ce privește analiza structurală a sistemului, abordarea clasică pune în general accent, în primul rând, pe partidul de masă unic și centralizat, care deţine control exclusiv asupra tuturor organizaţiilor și asociaţiilor fie ele politice, economice, sociale, culturale etc. Partidul-stat unic este văzut ca un partid monolitic, bine închegat, care deţine o supremaţie de necontestat, și care se bazează pe „loialitatea totală” a membrilor săi, sau în cuvintele Hannei Arendt „cea mai izbitoare caracteristică externă (a mișcărilor totalitare) este impunerea unei loialităţi totale, fără rezerve, necondiţionată și de nezdruncinat a membrilor lor individuali.” (Arendt 2006, 43). În al doilea rând, partidul totalitar este condus de un singur om, „dictatorul”, care deţine autoritatea supremă asupra deciziilor politice, „autoritarea subliderilor fiind decisiv limitată de suveranitatea absolută a conducătorului” (Arendt 2006, 453). Friedrich și Brzezinski vor afirma că regimurile totalitare reprezintă, într-un anumit sens, adaptarea autocraţiei la condiţiile societăţii industriale ale secolului douăzeci. Regimul totalitar este o formă de autocraţie, în sensul în care liderii sunt deţinătorii puterii absolute, puterea de decizie aparţinându-le în exclusivitate. În al treilea rând, teoria clasică pune accentul pe capacitatea sistemului de a organiza și mobiliza masele. Pentru Arendt, de exemplu, puterea regimurilor totalitare derivă din capacitatea acestora de „organizare”. „Partea proastă cu regimurile totalitare, va observa autoarea, nu constă în faptul că aplică puterea politică într-un fel deosebit de crud, ci că, în spatele politicilor lor, se ascunde un concept cu totul nou și fără precedent al puterii (...). Puterea, așa cum e concepută de totalitarism, constă exclusiv în forţa produsă prin organizare” (Arendt 2006, 515). Și nu în ultimul rând, atât pentru Carl Friedrich, cât și pentru Hannah Arendt, poliţia secretă va juca un rol esenţial în cadrul sistemului. Pentru Arendt poliţia secretă este „adevăratul organ executiv al guvernului, prin care se transmit toate ordinele” fiind complet independentă de toate celelalte instituţii și aflându-se la dispoziţia liderului totalitar. Altfel spus, poliţia secretă reprezintă „adevăratul centru de putere” al regimurilor totalitare, fiind mai presus decât statul și „organizaţiile de faţadă”. Cât pentru Friedrich, poliţia secretă reprezintă una dintre caracteristicile esenţiale ale regimului, ea este forţa care consolidează partidul totalitar.

Hannah Arendt va descrie guvernarea totalitară drept una în esenţă dinamică. După cum am menționat anterior, autoarea definește formaţiunile totalitare drept „mişcări" care nu au o structură, ci o „direcţie" și care „nu pot rămâne la putere decât atâta timp cât sunt în continuă mişcare și păstrează totul în jurul lor într-o asemenea mişcare". Guvernarea totalitară necesită o mobilizare continuă a indivizilor şi niciodată nu permite societăţii să se stabilească într-o ordine durabilă și ierarhică. Datorită multiplicării oficiilor, centrul „real" al puterii este în continuă schimbare, acesta fiind „un mister prin definiţie" până și pentru membrii clicii conducătoare, ei neputând fi „niciodată absolut siguri de propria lor poziţie în ierarhia secretă a puterii" (Arendt 2006, 495). Singura certitudine rămânea aceea că, indiferent ce organizaţie exercită la un moment sau altul puterea, aceasta derivă din „voinţa conducerii".

În discuţia cu privire la aspectele „tehnico-structurale" ale statului totalitar, Hannah Arendt, în analiza comparativă dintre regimurile totalitare și celelalte regimuri non-democratice, precum tirania și autoritarismul, recurge la utilizarea imaginilor a trei modele reprezentative. Ca imagine pentru guvernarea autoritară, Arendt propune forma piramidei, în care sediul puterii este localizat la vârf de unde puterea este filtrată spre bază. Ca imagine pentru tiranie, autoarea utilizează aceeași formă a piramidei, însă cu straturile dintre vârf și bază eliminate, tiranul situându-se deasupra tuturor. Cât despre regimul totalitar, imaginea utilizată este cea a „structurii de ceapă, în centrul căreia, într-un fel de spaţiu gol se află conducătorul; orice face – fie că integrează corpul politic ca într-o ierarhie totalitară, fie că își oprimă supușii, ca un tiran – el o face din interior și nu din afară sau de deasupra. Toate părţile, extraordinar de multe, ale mişcării: organizaţiile de simpatizanţi, diferitele asociaţii profesionale, membrii de partid, birocraţia de partid, formarea elitelor și a poliţiilor, sunt legate într-o asemenea manieră încât formează fiecare faţada într-o direcţie și centrul în cealaltă, adică pentru un strat joacă rolul lumii exterioare normale și pentru celălalt joacă rolul extremismului radical" (Arendt 2000, 106).

Relaţia dintre stat și partid a fost adesea chestionată de teoreticienii clasici. Ceea ce surprinde observatorul statului totalitar, va afirma Arendt, nu este structura sa monolitică, ci dimpotrivă „coexistenţa (sau conflictul) unei autorităţi duale, partidul și statul" (Arendt 2006, 488). „Dualismul precar dintre partid și stat este, într-adevăr, una dintre cele mai mari probleme ale statului unipartid", va afirma Sigmud Neumann. Una dintre cele mai cunoscute teoretizări ale acestei dualităţi o găsim la Ernst Fraenkel în lucrarea *The Dual State*, însă acesta consideră că distincţia dintre partid și stat este superficială; astfel, propune o „distincţie mai semnificativă", și anume distincţia dintre „statul normativ" și cel „prerogativ" (Fraenkel 1969). Statul prerogativ și cel normativ coexistă într-o divergenţă constantă în regimul naţional-socialist. „Statul prerogativ" este reglementat prin măsurile arbitrare nelimitate și prin violenţa necontrolată de nici o dispoziţie legală. „Statul prerogativ" se preocupă de toate problemele de natură politică. „Statul normativ" însă îndeplinește funcţiile administrative și este menţinut pentru protecţia ordinii capitaliste și a proprietăţii private (Fraenkel 1969). În aceeași ordine de idei, Juan J. Linz, afirmă că numai când un partid este egal sau superior statului putem vorbi despre un sistem totalitar, fără tensiunea dintre aceste două formaţiuni sistemul degenerează într-un autoritarism birocratic, pierzându-și legătura cu societatea și astfel din potenţialul său mobilizaţional (Linz 2000).

Revizuirea modelului totalitar va da curs elaborării unor noi grile interpretative ale sistemului sovietic. Modele alternative de interpretare a realităţilor sovietice propuse

de sovietologi sunt, de exemplu, „modelul pluralist”, abordare care își găsește expresia în lucrările lui Hugh F. Jerry, Frederic J. Fleron – „cooptative political system”, sau ale lui Alfred G. Meyer – „bureacratic model”. Aceste modele nu neagă centralismul partidelor totalitare, nici coerciţia, epurările sau limitarea cronică a libertăţii umane în sistemul sovietic. Dar, așa cum va afirma Hough F. Jerry, istoria Uniunii Sovietice nu poate fi limitată la istoria cenzurii și a epurărilor regimului, ci și conţinutul politicilor regimului, și interesele pe care acestea au reușit sau nu să le satisfacă, trebuie integrate „cronica perioadei sovietice” (Hough 1978). Elaborarea acestor noi modele de interpretare a sistemului sovietic apare ca urmare a schimbărilor produse în sistem în urma morţii lui Stalin. În urma așa-numitului „dezgheţ”, Uniunea Sovietică, în opinia autorilor revizioniști, nu mai putea fi analizată prin cadrul „limitat” al modelului totalitar. În plus, generaţia de cercetători a anilor ’60, care a iniţiat revizuirea modelului totalitar, spre deosebire de generaţia precedentă, a avut posibilitatea de a petrece perioade îndelungate în Uniunea Sovietică. Dacă în anii ’50 principalele surse ale cercetătorilor sociali erau refugiaţii sistemului sovietic precum și „arhivele de la Smolensk”[9], după anii ’60 acest lucru s-a schimbat, cercetătorii având acces direct la societatea sovietică. În acest sens va afirma Abbott Gleason că: „Evidenţele subiective sugerează că, deși doi ani în Uniunea Sovietică aveau, de obicei, un efect devastator asupra opiniilor de stânga și pro-sovietice, ei subminau, de asemenea, și relevanţa modelului totalitar. Statul sovietic era cu siguranţă intruziv, dar diferenţa dintre intruziune și viziunea de coșmar din *1984* a fost, evident, mare și nu diminuată”(Gleason 1984, 153).

Unul dintre elementele majore care a determinat revizuirea modelului totalitar s-a datorat accentului pus de sovietologi pe „creșterea importanţei grupurilor în procesul politic,” (Skilling 1966, 442) care a determinat unii cercetători să afirme prezenţa unui „pluralism”, deși limitat, în politica Uniunii Sovietice. Interpretarea sistemului sovietic prin prisma conceptului de totalitarism, consideră Skilling, a exclus posibilitatea ca grupurile de interes să poată contesta sau să poată afecta politicile partidului unic, „totalitarismul” excluzând, prin definiţie, orice zonă de comportament autonom al grupurilor în afara statului și partidului. „Modelul sistemului totalitar în care partidul unic, lipsit în sine de conflicte interne, își impune voinţa asupra societăţii și a tuturor grupurilor sociale, este înlocuit de un model care are în vedere grupurile conflictuale care exercită o influenţă în elaborarea politicilor de către partid. Acesta nu este un pluralism autentic, nici totalitarism pur, ci mai degrabă un gen de monism imperfect în care, din multitudinea de elemente implicate, unul – și anume partidul – este mai puternic decât celelalte, dar nu este omnipotent” (Skilling 1966, 449). Astfel, deși sistemul era extrem de centralizat, implementarea politicilor depindea de autorităţile locale și regionale care adesea deviau de la regulile stabilite de centru.

Jerry F. Hough, unul dintre cei mai fervenţi susţinători a modelului pluralist, a aplicat noţiunea de „pluralism instituţional” în analiza dinamicii și a fluxului de putere în

[9] „Arhivele de la Smolensk” sunt arhive sovietice, aduse în Germania de naziști în anul 1941. Ele au fost accesibile cercetătorilor americani după sfârșitul războiului. Vezi Merle Fainsod (1958), *Smolensk Under Soviet Rule* (Massachusetts: Harvard University Press); Robert Conquest (1968), *The Great Terror,* (Melbourne: Macmillan); Richard Pipes (1954), *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917 – 1923,* (Cambrigde: Harvard University Press). Pentru autorii revizioniști care au utilizat mai târziu aceste arhive vezi J. Arch Getty, „Party and Purge in Smolensk: 1933 – 1937,” *Slavic Review,* Vol. 42, No. 1 (Spring, 1983), pp. 60 – 79; Roberta Manning (1983), *Government in the Soviet Countryside in the Stalinist thirties: The Case of Belyi Raion in 1937,* (Pittsburg, University of Pittsburg).

sistemul sovietic. Hough analizează structura elitelor politice, procesul de luare a deciziilor politice, relaţia dintre partid și elitele tehnice în procesul de luare a deciziilor, schimbul de generaţii în sistemul sovietic. „Pluralismul instituţional” despre care vorbește autorul reprezintă un model intermediar dintre „autoritarism” și „pluralism clasic”. Hough va sublinia unele trăsături comune dintre „pluralismul clasic” și „pluralismul instituţional”, cum ar fi „multiplicitatea de interese” sau faptul că „procesul politic gravitează în jurul unor alianţe”, cât și diferenţele dintre acestea care vizează în principal „cadrul în care are loc procesul politic și tipul de comportament politic tolerat”. Pe de o parte, în cadrul „pluralismului clasic” se presupune oportunitatea cetăţenilor de a alege între programele diferite ale elitelor concurente. Pe de altă parte, în cadrul „pluralismul instituţional” persoanele care vor să efectueze o schimbare politică trebuie să acţioneze în cadrul instituţional oficial. Cei care nu reușesc să efectueze schimbările propuse riscă represiuni severe. Hough oferă o imagine a birocraţilor care sunt oarecum receptivi la apelurile care vin din partea forţelor sociale (Hough 1972). Autorul, revendicându-se de la „modelul pluralist”, va fi principalul promotor al ideii că regimul sovietic ar putea avea o evoluţie dinspre un regim autoritar spre unul democratic, teză care va fi infirmată de evenimentele ulterioare.

Juan J. Linz va lua în consideraţie existenţa unui „pluralism limitat” însă în descrierea etapei „post-totalitare”. Autorul explică schimbările din regimul sovietic de după moartea lui Stalin, prin intermediul noţiunii de „post-totalitarism”. „Post-totalitarismul” reprezintă un regim diferit de celelalte regimuri autoritare prin faptul că conducerea este recrutată din rândul partidului de masă, depinde de practicile de mobilizare și de ideologia oficială, însă totodată este diferit de regimurile totalitare propriu-zise, pentru că are o conducere cu un caracter mai „pluralist”, ideologia nu mai este la fel de importantă și mobilizarea cetăţenilor nu se face doar prin metode coercitive și teroare (Linz 2000).

Metodele și practicile guvernării

În prima versiune a definiţiei totalitarismului dată de Carl Friedrich și Zbigniew Brzezinski, una dintre caracteristicile esenţiale ale totalitarismului este prezenţa unui sistem al terorii fizice și psihice care este îndreptat în mod caracteristic nu numai împotriva „dușmanilor” regimului, ci și împotriva unor întregi clase ale populaţiei care sunt selectate în mod arbitrar (Friedrich 1956). Ulterior, în „Totalitarianism: Recent Trends”, Carl Friedrich va reevalua această perspectivă, considerând că importanţa terorii și a poliţiei secrete au fost supraestimate (Friedrich 1968). Astfel, teroarea, care a fost considerată iniţial „nervul vital al sistemelor totalitare”, nu va mai fi considerată ca fiind o trăsătură esenţială a sistemului. Friedrich avea să modifice lista de caracteristici ale totalitarismului, excluzând teroarea din ea, păstrând totuși prezenţa poliţiei secrete care consolidează partidul. Teroarea și poliţia secretă, va afirma Friedrich, au jucat un rol important în toate autocraţiile și, prin urmare, nu pot fi luate drept atribute esenţiale exclusiv pentru caracterizarea regimurilor totalitare. Oricum, deși teroarea și practicile de supraveghere a regimului nu reprezintă o trăsătură esenţială, nu putem exclude prezenţa și utilizarea lor de către guvernarea totalitară. O trăsătură distinctivă a totalitarismului în acest sens, va observa Friedrich, este utilizarea de către guvernarea totalitară a tehnologiilor avansate și a cunoștinţelor știinţifice, adică a tehnologiilor de spionaj

și manipulare psihologică. În plus, o trăsătură specifică poliției secrete totalitare este că aceasta nu poate fi supusă controlului. Tentativa de a controla această instituție poate fi considerată, în ultimă instanță, drept o încercare de a elimina totalitarismul (Friedrich 1968, 40). Friedrich mai subliniază în articolul său importanța terorii, nu numai în exercițiul său fizic, ci și în cel psihic: „teroarea psihologică exercitată de un grup într-o anumită societate poate avea, de fapt, un efect mai mare decât teroarea fizică și simpla existență a poliției secrete, indiferent de ce ar face aceasta, este suficientă pentru a o menține" (Friedrich 1968, 40). În plus, teroarea își primește „justificarea rațională" din intențiile radicale și revoluționare ale regimului de a transforma societatea și din „pasiunea pentru unanimitate".

Hannah Arendt are o perspectivă totuși diferită de cea a lui Carl Friedrich, perspectivă care se datorează în mare măsură caracterului filosofic și antropologic al analizei sale. Guvernarea totalitară, în perspectiva Hannei Arendt, încearcă să realizeze „dominația totalitară" prin intermediul îndoctrinării ideologice și prin „teroarea desăvârșită din lagăre." Dacă există ceva care deosebește regimurile totalitare de celelalte regimuri, și nu vorbim doar despre diferențele de grad, ci și de „natură", atunci teroarea este acest lucru: „Dacă legalitatea este esența guvernării netiranice, iar absența legii este esența tiraniei, atunci teroarea este esența dominației totalitare" (Arendt 2006, 572).

Dacă inițial teroarea îndeplinește funcția de a înfrânge oponenții regimului, lucru caracteristic și celorlalte regimuri non-democratice, ulterior aceasta devine instrumentul principal al ideologiei care își propune transformarea radicală a societății și a ființei umane în general. Teroarea totalitară are câteva caracteristici distincte. În primul rând, teroarea totalitară începe abia atunci cât oponenții sunt complet eliminați. Această caracteristică corespunde și primei etape de consolidare a regimului în care poliția secretă elimină opozanții regimului și înrolează populația în organizațiile de partid. În al doilea rând, aceasta nu reprezintă utilizarea arbitrară a forței și nici o pedeapsă pentru încălcarea normelor sau săvârșirea crimelor, ci ea se actualizează odată cu introducerea unei noi „categorii", cea a „dușmanului obiectiv", în care „vinovăția și inocența devin noțiuni fără sens". Instaurarea deplină a regimului și a terorii totalitare începe odată cu „vânătoarea dușmanilor obiectivi", adică lichidarea unor categorii întregi de populație, în dependență de principiile ideologice și de „împrejurările date". „Dușmanii obiectivi" sunt considerați subversivi nu din cauza acțiunilor propriu-zise, ci prin acțiunile lor potențiale sau chiar prin simpla lor apartenență la un anumit grup: „dacă în Germania tipul cu adevărat totalitar de lagăr de concentrare, cu enorma sa majoritate de internați complet „inocenți", nu a fost stabilit până în 1938, în Rusia el datează de la începutul anilor '30, întrucât până atunci majoritatea populației lagărelor de concentrare ar consta încă din criminali, contrarevoluționari și „deținuți politici" (înțelegându-se în acest caz membrii fracțiunilor deviaționiste). De atunci, au fost în lagăre atât de mulți oameni nevinovați, încât e greu să fie clasificați: persoane care avuseră vreun contact cu o țară străină, ruși de origine poloneză (mai ales în anii 1936 până în 1938), țărani ale căror sate erau lichidate din vreun motiv economic, naționalități deportate, soldați demobilizați din Armata Roșie care se întâmplase să aparțină unor regimente ce întârziau prea mult în străinătate ca trupe de ocupație sau care deveniseră prizonieri de război în Germania etc." (Arendt 2006, 555). Scopul terorii totalitare, va considera Arendt, nu mai este nici frica, nici constrângerea libertății, ci transformarea genului uman, eliminând „individul în numele speciei".

Lagărele de concentrare și exterminare ca loc în care teroarea atinge limita extremă a bestialității umane reprezintă instituțiile centrale reale ale puterii organizatorice

totalitare, ele fiind mai „utile pentru apărarea puterii regimului decât oricare din celelalte instituţii ale sale. Fără lagărele de concentrare, fără spaima nedefinită pe care o inspiră şi fără foarte bine definitul teren de instrucţie pe care-l oferă în materie de dominaţie totalitară (care nu poate fi testată nicăieri mai bine în toate posibilităţile ei cele mai radicale), un stat totalitar nu-și poate nici însufleţi cu fanatism trupele totalitare, nici menţine un popor în apatie totală” (Arendt 2006, 561).

Alte mijloace utilizate de mișcarea totalitară sunt propaganda și îndoctrinarea. Pentru Arendt, propaganda este principalul instrument al totalitarismului în lupta sa cu lumea netotalitară: oriunde totalitarismul ajunge să deţină puterea propaganda este înlocuită cu îndoctrinarea iar violenţa este folosită nu pentru a speria oamenii, ci pentru realizarea doctrinelor ideologice și a minciunilor practice (Arendt 2006, 424). Propaganda este utilizată astfel doar în etapele iniţiale ale regimului și depinde de presiunile exterioare, pe când îndoctrinarea este folosită de „totalitarismul matur” și forţa sa crește odată cu „izolarea guvernelor totalitare și securitatea lor faţă de amestecul de afară” (Arendt 2006, 427).

În opinia Sheilei Fitzpatrick, prezenţa ideologiei, conducerea partidului unic, birocraţia excesivă, cultul personalităţii, controlul statului asupra producţiei bunurilor şi a distribuţiei, politicile de inginerie socială, stigmatizarea „dușmanilor de clasă”, controlul poliţiei, teroarea, politicile în favoarea lucrătorilor, diferite reţele informale prin care oamenii au obţineau acces la bunuri și se protejau – toate aceste elemente au creat caracterul distinctiv al „habitatului” stalinist (Fitzpatrick 2000). Deși marea majoritate din aceste trăsături nu lipsesc nici în „modelul totalitar”, autoarea va refuza să catalogheze stalinismul drept un „regim totalitar”. Acest refuz pornește, în primul rând, din imposibilitatea de a concepe un regim care modelează și controlează societatea în mod absolut și, în al doilea rând, din implicaţiile Războiului Rece. În perspectiva autoarei, teroarea – ca violenţă a statului împotriva unor grupuri sociale alese în mod aleator – a fost atât de frecvent utilizată încât trebuie considerată o componentă sistemică a stalinismului. Sheila Fitzpatrick, în lucrarea *Stalinism: New Directions*, va considera că Marea Teroare poate fi cel mai bine înţeleasă ca un punct de convergenţă a mai multor fenomene: drept rezultat al tensiunilor din interiorul elitei și relaţiile dintre centru și periferie, ca punct culminant al unui deceniu de radicalizare a politicilor împotriva „elementelor sociale periculoase”, și ca rezultat a creşterii „xenofobiei sovietice” (Fitzpatrick 2000). Totodată autoarea ţine să accentueze faptul că regimurile totalitare nu s-au bazat exclusiv pe coerciţie, teroare și propagandă. Regimul oferea stimulente și beneficii anumitor categorii sociale.

Autorii revizioniști propun o reevaluare a cauzelor și a felului în care a fost declanșată teroarea în Uniunea Sovietică. Momentul cel mai controversat în aceste studii este interogarea rolului direct a lui Stalin în declanșarea terorii și a epurărilor. J. Arch Getty, unul dintre principalii autori ai acestei direcţii, afirmă în „Excesses are not permited”, articol care investighează operaţiunea de lichidare a culacilor din perioada Marii Terori, că deși există un consens larg asupra unor puncte importante în înţelegerea acestui fenomen și anume: numărul aproximativ de victime; faptul că majoritatea victimelor erau oameni obișnuiţi selectaţi mai degrabă după categorii, decât după anumite fapte comise; victimele erau categorii sociale și politice marginalizate și stigmatizate dinainte; evenimentele din Marea Teroare pot fi înţelese ca un număr de fenomene conexe, dar distincte. Totuși, cauzele și modul în care s-au realizat acţiunile de eliminare

a culacilor sunt încă extrem de disputate în rândurile cercetătorilor (Getty 2002, 114). Getty nu acceptă teza conform căreia eliminarea culacilor din perioada Marii Terori a fost o acţiune planificată şi dirijată sută la sută de la centru, sau mai concret, consideră că o astfel de afirmaţie explică doar o parte din structura complexă și contradictorie a politicii staliniste (Getty 2002, 115). Astfel J. Arch Getty va încerca să demonstreze importanţa rolul liderilor locali și regionali în declanșarea terorii, considerând că aceștia, departe de a fi doar simpli executanţi ai ordinelor venite „de sus", au fost „jucători activi" în „dezlănţuirea" terorii. Getty va mai sublinia că Marea Teroare a fost anume „dezlănţuită" și nu „administrată", în sensul în care aceasta a fost neplanificată, necontrolată şi a constituit mai mult o reacţie improvizată la ameninţările politice percepute de regim. Centrul, va afirma autorul, a „îndreptat arma asupra unor ţinte vagi, dând astfel oficialilor locali permisiunea de a ucide pe oricine ar crede ei de cuviinţă" și oficialii nu au întârziat să facă exces de zel în această privinţă. Pe scurt, autorul subliniază, în primul rând, că noţiuni precum „planificare" sau „centralizare" par necorespunzătoare pentru caracterizarea sistemului sovietic. În al doilea rând, este subliniată importanţa structurii sistemului, a relaţiei dintre centru și periferie, în înţelegerea evenimentelor care au avut loc (Getty 2002).

Christian Gerlach și Nicolas Werth, într-un studiu comparativ al regimurilor comunist și nazist, merg mai departe de „structura" sistemului în înţelegerea violenţei naziste și comuniste. Autorii vor argumenta că, datorită gradului de participare a populaţiei (prin denunţări, de exemplu) în persecutarea victimelor și datorită unor grupuri de „beneficiari" de pe urma violenţelor – „cetăţeni care revendicau proprietăţile evreilor; soldaţi care jefuiau prizonieri de război; indivizi care obţineau locuri de muncă atractive ale oamenilor arestaţi, deportaţi sau uciși; muncitori care au avut beneficii profesionale în urma arestării, deportării sau execuţiei colegilor de muncă; familii rezidente în apartamentele sau casele deportaţilor" – se poate vorbi nu numai despre „violenţa statului", ci și despre „societăţi" extrem de violente. Bineînţeles că autorii arată că politicile extreme implementate de către regim au provocat aceste violenţe, statul fiind principalul organizator și executor al violenţelor. Panica și frica de a nu părea suspecţi și încercarea de a mulţumi superiorii au dus la excesul de zel al conducătorilor locali în realizarea directivelor venite de la centru, astfel „*planul* de eradicare a „elementelor socialmete periculoase" trebuia să dureze patru luni, dar a durat cinsprezece. Numărul de oameni din „prima categorie" (executare prin împușcare) a fost depășit cu 325 % și din „a doua categorie" (trimiterea în lagărele de concentrare) a fost depășită cu 140 %." (Gerlach și Werth 2009, 178). Autorii consideră că violenţele în Uniunea Sovietică au fost utilizate atât în scopul ideologic de a transforma societatea, cât și ca răspuns la o serie de crize provocate de neanticiparea consecinţelor politicilor regimului.

Ideologia

Atât pentru Hannah Arendt, cât și pentru Friedrich, ideologia este una dintre caracteristicile principale ale guvernării totalitare. Însuși conţinutul ideologiilor nu este important, în această privinţă vedem chiar că principala diferenţă dintre comunism și fascism a fost conţinutul ideologic, ele constituindu-se una în opoziţie ireconciliabilă cu cealaltă. Important este însă rolul pe care îl joacă ideologiile în aceste regimuri. În

general, în teoria totalitară, ideologia este considerată forţa motrice a regimului și importanţa majoră a acesteia a fost îndeobște unanim acceptată. Însă dacă, pentru Arendt, ideologia reprezintă elementul central al regimului, care împreună cu teroarea oferă o diferenţă calitativă sau de „natură” regimului totalitar în comparaţie cu celelalte regimuri, pentru Friedrich caracterul totalitar al unei guvernări este dat de elementele sale structural-organizatorice, ideologia ocupând un loc important, dar rolul ei nu trebuie supraestimat. Friedrich va argumenta împotriva teoriilor care pun accentul pe „esenţa” regimului, așa cum este teoria Hannei Arendt, și ignoră sau situează pe plan secundar aspectele structurale sau mijlocele de guvernare totalitară. După cum am menţionat anterior, regimul totalitar reprezintă o formă nouă de guvernare, numai în sensul în care combină cele șase caracteristici; a pune un accent mai pronunţat pe o caracteristică sau alta, înseamnă a înţelege greșit fenomenul totalitar. Astfel, motivaţia ideologică a partidului, deși este o caracteristică vitală sau esenţială pentru acest tip de guvernare, luată separat este insuficientă pentru a explica fenomenul totalitar în complexitatea sa.

În termeni generali, ideologia totalitară constă dintr-o doctrină oficială care respinge radical societatea existentă în favoarea construirii unei societăţi ideale, utopice. Friedrich va afirma că perspectivele milenariste și utopice imprimă ideologiei totalitare un caracter „pseudo-religios.” Friedrich consideră că, prin caracterul „pseudo-religios” al ideologiei, „tipul nou de stat” se aseamănă cu vechile autocraţii ale căror sursă de legitimitate emana din „dreptul divin al regelui”; ideologia ar reprezenta, pe cale de consecinţă, sursa de legitimitate a guvernării totalitare. Totalitarismul încearcă să „transcendă” statul modern care se bazează pe distincţia dintre stat și biserică și înlocuiește religia cu ideologia (Friedrich 1968, 6). Totodată, în „Totalitarianism: Recent Trends”, Friedrich subliniază aspectul militant al ideologiei, aceasta oferind un program pentru acţiune. Ideologia este în acelaşi timp și principiu care ordonează și explică realitatea, liderii totalitari fiind cu adevărat convinși de ideile pe care le susţin.

Perspectiva Hannei Arendt asupra rolului ideologiei, după cum am văzut, este diferită de cea a lui Friedrich. Dacă teroarea reprezintă „esenţa” regimului totalitar, ideologia este „principiul său de acţiune”, va considera Hannah Arendt. Astfel, ideologia are un rol esenţial în structura și dinamica sistemului. Ideologiile, în definiţia Hannei Arendt, reprezintă perspectiva oficială a regimului asupra realităţii, adică un set de idei care „pretind că ele cunosc misterele întregului proces istoric – secretele trecutului, complicaţiile prezentului, nesiguranţele viitorului – datorită logicii inerente a ideilor respective” (Arendt 2006, 578). Guvernarea totalitară își propune nu doar constrângerea libertăţii sau dominaţia individului din „exterior”, ci, mai mult decât atât, ea tinde spre abolirea însăși a surselor libertăţii umane și dominaţia individului din „interior” și transformarea radicală a societăţii. Dacă, pe de o parte, teroarea duce la „distrugerea spaţiului dintre oameni”, sursă a libertăţii și spontaneității umane, pe de altă parte, ideologia funcţionează ca un mecanism de „autoconstrângere”, care împiedică mersul firesc al gândirii, distrugând toate legăturile cu realitatea: „Pregătirea și-a atins scopul atunci când oamenii și-au pierdut orice contact cu semenii lor, ca și cu realitatea din jurul lor; căci laolaltă cu aceste contacte, oamenii își pierd deopotrivă capacitatea de a avea experienţe și de a gândi. Supusul ideal al dominaţiei totalitare nu este nici nazistul convins, nici comunistul convins, ci oamenii pentru care deosebirea dintre fapt și ficţiune (adică realitatea experienţei) și deosebirea dintre adevărat și fals (adică criteriile gândirii)

nu mai există” (Arendt 2006, 583). Astfel, prin intermediul ideologiei, totalitarismul a „descoperit un mijloc de a domina și teroriza ființele omenești dinlăuntru”.

Hannah Arendt subliniază, de asemenea, şi „forma” ideologiilor, considerând, aşa cum am afirmat anterior, că forma ideologiei este mai importantă decât conţinutul său. Ideologia fascistă și cea comunistă sunt, după conţinut, radical opuse, având însă aceleași atribute „formale”. În sens literal, va afirma autoarea, o ideologie este „logica unei idei”. Altfel spus, ideologia reprezintă un sistem de idei deduse logic dintr-o singură premisă. Ele au ca punct de referinţă doar pe ele însele, izolându-se astfel de experienţă și realitate, totul fiind cuprins într-o progresie coerentă a deducţiei logice: „Primejdia de a schimba nesiguranţa necesară a gândirii filosofice pe explicaţia totală a unei ideologii şi a *Weltanschauung*-ului ei nu este atât riscul de a cădea în aserţiuni vulgare și totdeauna necritice, cât cel de a schimba libertatea inerentă capacităţii umane de a gândi pe cămașa de forţă a logicii cu care omul se poate constrânge aproape tot așa de violent pe cât este constrâns de vreo putere exterioară” (Arendt 2006, 579).

Spre deosebire de Friedrich, Arendt subliniază caracterul pseudo-știinţific al ideologiilor totalitare. Propaganda totalitară utilizează „aspectul fals știinţific” al ideologiilor și „tehnica profetică” pentru a seduce masele, mizând pe credinţa omului modern în caracterul infailibil al știinţelor. Scientismul profetic a răspuns nevoilor maselor de a-și descoperi un sens în lume, în condiţiile în care societatea modernă este descrisă de Arendt drept „societate de masă” care se caracterizează prin „dezrădăcinare” și „atomizare”. Așadar, masele își descoperă un sens în mișcarea legii eterne a Istoriei sau Naturii.

Problema care este pusă, însă, de cercetările sociale, deși nu neapărat cele revizioniste, și aici îl avem în vedere pe Juan J. Linz, este raportul dintre elitele conducătoare și ideologie și dintre populaţie și ideologie. Juan J. Linz va considera că ideologia îndeplinește într-adevăr o funcţie centrală în sistem, aceasta reprezentând sursa de legitimitate a sistemului. Ideologia însă nu trebuie înţeleasă în termeni statici. Evoluţia sistemului sovietic poate fi înţeleasă prin schimbarea atitudinii faţă de normele impuse de ideologie, atât din partea oficialilor, cât din partea populaţiei. Slăbirea și osificarea ideologiei și a organizaţiilor de partid, a dus la transformarea sistemului sovietic totalitar într-un sistem „post-totalitar”.

În unul dintre primele studii care critică modelul totalitar, David Reisman, propune analiza unor factori care ar stabili anumite limite dominaţiei totalitare. Unul dintre acești factori este corupţia. Reisman propune o „reevaluare” a rolului corupţiei în societate în sensul în care aceasta poate fi considerată drept un „antidot” servit fanatismului (Reisman 1952). În societatea în care, pe de o parte, lipsa bunurilor era cronică, pe de altă parte, presiunile sistemului pentru îndeplinirea planurilor erau extraordinar de puternice, s-a configurat o conjunctură care a dus la crearea unor reţele informale de acces la bunuri și servicii, la favoritism, și la încălcarea constantă de către oficialii locali a directivelor primite de la centru. În acest sens va afirma și Sheila Fitzpatrick că viaţa socială în Uniunea Sovietică era „o viaţă în care conformitatea exterioară cu ideologia și ritualurile corespunzătoare contau, însă legăturile personale contau și mai mult” (Fitzpatrick 2000, 227). Autorii revizioniști vor recunoaște la rândul lor ambiţiile „transformatoare” ale statului, practicile de inginerie socială și influenţa propagandei asupra societăţii.

Impactul asupra societăţii

În centrul analizei fenomenului totalitar elaborată de Hannah Arendt se află așa-numita „teorie a maselor". Instaurarea regimurilor totalitare a fost posibilă datorită emergenţei societăţilor de masă ale secolului precedent. Mișcările totalitare, va afirma Hannah Arendt, sunt „posibile oriunde se găsesc mase care, dintr-un motiv sau altul, au căpătat gustul de organizare politică" (Arendt 2006, 389). Atomizarea socială și individualizarea extremă sunt atribute ale societății de masă. Masele în „dezrădăcinarea lor esenţială sunt obsedate de a scăpa de realitate" va afirma autoarea. Astfel, propaganda totalitară creează, în scopul seducerii maselor, o lume falsă, dar coerentă, care „este mai adecvată necesităţilor minţii omenești decât realitatea însăși". Puterea propagandei totalitare constă în capacitatea ei de a izola masele de realitate, oferindu-le o „lume fictivă" în care să creadă mai mult decât în „lumea reală" și experienţă.

Guvernarea totalitară fiind condusă de credinţa oarbă în ideologie și ignorând aspectele materiale și utilitare, reușește să mobilizeze și să uniformizeze masele, să creeze acel „Unu" din pluralitatea umană. Atât naţional-socialismul, cât și bolșevismul, va afirma Arendt, nu au proclamat vreodată o nouă formă de guvernare, nici nu au afirmat că scopurile ei ar fi fost atinse prin cucerirea puterii și prin controlul mașinăriei de stat, ci dominaţia permanentă a fiecărui individ izolat în fiecare sferă a vieţii (Arendt 2006, 406). Odată ajuns la putere și odată cu extinderea terorii și a îndoctrinării, totalitarismul încearcă să creeze o societate definită prin uniformizare, dominaţia totalitară tinde să „organizeze infinita pluralitate și diferenţiere a fiinţelor omenești ca și când întreaga umanitate ar fi doar un singur om" (Arendt 2006, 539). Astfel, societatea totalitară nu este numai o societate definită prin atomizare, izolare, distrugerea tuturor relaţiilor sociale, ci mai mult decât atât, este „sudată într-o nouă unitate artificială" (Pohlmann 1998, 235).

Dominaţia fiecărui individ, atât din „exterior", cât și din „interior", reușește în mod special în lagărele de exterminare în care degradarea fiinţei umane depășește orice limită a imaginaţiei. Aici personalitatea și comportamentul uman este redus doar la un „simplu obiect, în ceva ce nu sunt nici chiar animalele" sau la un set de reflexe condiţionate. Lagărele de exterminare distrug treptat „persoana juridică din om", apoi „persoana morală" și în cele din urmă ajung să distrugă însăși „individualitatea umană", individualitatea fiind sursa ultimă a spontaneității și a libertății umane. Experienţa lagărelor de concentrare, va afirma Hannah Arendt, „arată că fiinţele umane pot fi transformate în specimene ale animalului uman și că «natura» omului este «umană» doar în măsura în care deschide omului posibilitatea de a deveni ceva prin excelenţă nenatural, adică un om" (Arendt 2006, 560). Hannah Arendt ţine totuși să limiteze noţiunea de „dominaţie totală" doar la lagărele de concentrare, afirmând că: „societatea morţii instituită în lagărele de concentrare este singura formă de societate în care e posibilă dominaţia totală a omului" și că „cetăţeanul" model al statului totalitar „poate fi produs doar în chip imperfect în afara lagărului" (Arendt 2006, 561).

Perspectiva Hannei Arendt asupra „dominaţiei totale" a fost ţinta unor critici dure. Ideea că un regim poate avea o putere atât de absolută încât să distrugă toate legăturile dintre oameni și însăși individualitatea umană a provocat în mare parte aceste critici. Hannah Arendt a „supraestimat capacitatea totalitarismului de a restructura personalitatea umană", realizarea „dominaţiei totale" fiind imposibilă nu numai la nivelul societăţii, ci chiar și în condiţiile lagărelor de concentrare. În cadrul societăţii s-au manifestat întotdeauna forme variate de opoziţie și rezistenţă. În plus, societatea și indivizii au creat

adesea mijloace de a se sustrage controlului sistemului – piaţa neagră, dezvoltarea relaţiilor personale şi informale de acces la bunuri şi servicii, corupţia – au fost invocate de autori drept „limite” a puterii totalitare de a controla şi domina complet populaţia.

În ediţia revizuită a lucrării *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* şi ulterior în „Totalitarianism: Recent Trends”, Carl Friedrich va argumenta împotriva opiniilor conform cărora „esenţa” regimului totalitar este de a modifica natura umană şi de a deţine controlul total asupra societăţii şi a individului. Deşi afirmă „intenţiile” guvernării totalitare de a obţine un astfel de control, acest lucru nu este realizabil. Carl Friedrich consideră că acest lucru nu numai că nu este realizat în societate ca întreg sau la nivel individual, ci nici chiar în interiorul partidului (Friedrich 1968, 35). Importante, în acest sens, sunt metodele specifice utilizate de aceste regimuri în atingerea acestui scop. Teroarea, propaganda, îndoctrinarea îşi modifică importanţa şi rolul jucat în sistem odată cu evoluţia acestuia şi trecerea lui dintr-o etapă în alta. Regimurile totalitare, ca toate autocraţiile, oscilează pe parcursul evoluţiei lor între perioade cu control mai amplificat şi altele mai relaxate. Astfel, „dezgheţul” din Uniunea Sovietică nu înseamnă o deviere de la modelul totalitar, ci este în acord cu acesta.

Juan J. Linz va considera că indivizii care au aderat la mişcările totalitare nu sunt neapărat indivizi izolaţi, „dar au făcut acest lucru în calitate de membri ai grupurilor „societăţii civile” preluate de către activiştii nazişti sau au mers la întrunirile naziste împreună cu prietenii” (Linz 2000, 18). „Penetrarea societăţii de către organizaţiile de masă controlate de partidul unic şi frica produsă de represiune şi teroare a contribuit la izolarea indivizilor şi a facilitat manipularea şi mobilizarea în masă” (Linz 2000, 19). Prin urmare, autorul va considera totuşi că societatea de masă este rezultatul regimului totalitar, dar nu şi originea sistemului. În plus, regimurile totalitare nu mobilizează doar forţat societatea, ci oferă pe lângă stimulente şi recompense materiale şi un sentiment de participare şi apartenenţă. Una dintre principalele caracteristici ale totalitarismului dată de Linz este „participarea şi mobilizarea activă a cetăţenilor în cadrul proiectelor sociale şi colective care sunt încurajate, solicitate, răsplătite şi canalizate prin intermediul partidului unic şi a mai multor grupuri secundare monopoliste. Obedienţa pasivă şi apatia, retragerea în rolurile de «parohiali» şi «supuşi», caracteristică multor regimuri autoritare, este considerată inadmisibilă de către conducătorii totalitari” (Linz 2000, 70). Această caracteristică, va afirma în continuare Juan Linz, aduce societatea totalitară aproape de idealul celor mai multe democraţii şi, bineînţeles, îl deosebeşte de celelalte regimuri non-democratice. În acelaşi sens, Walter Laqueur va afirma că dacă vrem o definiţie „brută” a sistemului totalitar, putem spune că „orice regim care atrage 99% de voturi în alegeri este prin definiţie totalitar. Dictaturile precedente nu ar fi putut să determine practic toată lumea să voteze, sau să obţină un astfel de rezultat prin fraude sau presiuni, la drept vorbind ele nici nu ar fi simţit nevoia pentru o astfel de pseudo-legitimitate” (Laqueur 1985). Diferenţa însă dintre „participarea” dintr-un regim democratic şi „mobilizarea” dintr-un regim totalitar este că în totalitarism pentru „fiecare domeniu al vieţii, pentru fiecare scop există un singur canal de participare în care scopul şi direcţia generală este stabilită de la centru, care defineşte scopurile legitime ale acestor organizaţii şi în cele din urmă le controlează” (Linz 2000, 71).

Proiectul revizionist al Sheilei Fitzpatrick a fost iniţiat, aşa cum afirmă autoarea, din imposibilitatea de a concepe ca un regim politic să poată controla şi modela în mod eficient societatea, să-i poată planifica toate direcţiile de dezvoltare şi să anticipeze toate

consecinţele acțiunilor politice (Fitzpatrick 2008, 683). Nici societatea, la rândul său, nu putea să fie concepută a fi redusă doar la un obiect „inert și inform” în mâinile puterii, o societate care nu interacţionează cu regimul, ci doar îl suportă. Autoarea va considera că abordarea nediferenţiată și statică a societăţii sovietice duce la o înţelegere limitată a fenomenelor care s-au produs în aceste societăţi odată cu instaurarea regimurilor, cu atât mai mult cu cât stabilirea deplină a regimului stalinist, la mijlocul anilor ’30, a declanșat schimbări radicale în structura societăţii sovietice. Sheila Fitzpatrick va introduce în interpretarea dinamicii sociale sovietice noţiunea de „mobilitate socială ascendentă”. Introducerea noţiunii de „mobilitate socială ascendentă”, va afirma Sheila Fitzpatrick, a provocat o atitudine ostilă în mediul academic, fiind considerată o justificare a stalinismului și a sistemului sovietic. Dar acest concept, dincolo de a minimaliza sau justifica politicile regimului, pune în evidenţă tendinţele „modernizatoare” ale regimului sovietic. Prin urmare, deși Fitzpatrick afirmă și existenţa unei „mobilităţi sociale descendente” ca rezultat al Revoluţiei și al epurărilor, în care unele categorii sociale privilegiate anterior au fost eliminate sau au trecut la un nivel social inferior, totuși tendinţa generală a mobilităţii sociale în perioada stalinistă a fost ascendentă în sensul în care: „În anii ’30, zeci de milioane de ţărani s-au mutat la orașe și au devenit muncitori. O porţiune mare din vechea clasă muncitoare a obţinut posturi manageriale și administrative. Comercianţii privaţi și oamenii de afaceri au fost forţaţi să-și părăsească vechile ocupaţii și să-și găsească altele; „culacii” au fost deportaţi în regiuni îndepărtate unde mulţi au devenit muncitori în noile întreprinderi industriale. Războiul Mondial și demobilizarea armatei de după Război a condus ulterior la o mobilitate socială pe scară largă. Dar războiul și politicile regimului care au încurajat tipuri variate de mobilitate explică doar parţial fenomenul. Mai mult decât orice altceva, aceasta a fost produsul secundar necesar al industrializării rapide a Uniunii Sovietice care a creat mai multe locuri de muncă în administraţie (white-collar workers), management și de specialitate, în același timp a extins forţa de muncă a muncitorilor manuali (blue-collar workers) și a atras ţăranii în orașe” (Fitzpatrick 186, 365). „Mobilitatea socială ascendentă” nu pune în lumină doar tendinţele „modernizatoare” ale regimului, ci și crearea unor noi categorii sociale beneficiare și, prin urmare susţinătoare ale regimului. Noţiunea de „mobilitate socială” însă devine problematică atunci când Fitzpatrick încearcă prin intermediul acesteia să explice fenomene precum „atomizarea”, „coerciţia”, „îndoctrinarea” sau „aspiraţiile de a transforma societatea”. De exemplu, atunci când afirmă că există o conexiune reciprocă dintre coerciţie și mobilitate socială ridicată, în sensul în care, pe de o parte, regimul creează prin coerciţie (exproprieri, Marea Teroare, deportări) o „mobilitate socială involuntară”, pe de altă parte, „mobilitatea socială spontană” a creat pentru stat „probleme organizatorice și de control care au determinat ulterior alte acţiuni coercitive, așa cum a fost cazul măsurilor de disciplină a muncii și legea pașapoartelor din 1932 (introdusă pentru a preveni emigrarea în masă a populaţiei din zonele rurale în orașe din moment ce foametea a cuprins zonele rurale)” (Fitzpatrick 1986, 366).

Sheila Fitzpatrick și Alf Lüdtke analizează în lucrarea „Energizing the Everyday: On the Breaking and Making of Social Bonds in Nazism and Stalinism” tocmai fenomenul „atomizării” în societăţile totalitare, care după părerea autorilor nu a fost niciodată studiat din punct de vedere empiric cu seriozitate (Fitzpatrick and Lüdtke 2009, 266). Autorii analizează atitudinile societăţii în raport cu proiectul statului de transformare a societăţii și creare a „omului nou”. În acest sens, ei subliniază, pe de o

parte, sentimentul de identificare a populaţiei, în special a tinerilor, cu regimul şi entuziasmul în participarea la „construirea noii societăţi”. Și pe de altă parte, procesul de „excludere” din societate a unor categorii de oameni. Această „excludere” a generat simultan ruperea legăturilor anterioare și astfel un proces dureros care a provocat „însingurări existenţiale” printre cei excluși și totodată a consolidat legături sociale noi printre cei excluși. De asemenea, în lucrare sunt analizate și legăturile familiale, relaţiile de la locul de muncă și din afara acestuia. Autorii ajung la concluzia că „«societatea de masă» în general, şi «guvernarea totalitară» în particular, au deformat, devalorizat sau chiar distrus relaţiile sociale – cum ar fi cele de rudenie, clasă sau mediu - aşa cum a argumentat şi Hannah Arendt. Însă, concomitent, atât în societatea nazistă, cât şi în cea stalinistă, oamenii au generat noi tipuri de relaţii sociale şi le-au transformat pe cele vechi” (Fitrzpatrick și Lüdtke 2009, 299). Prin urmare, autorii vor considera că „noţiunea de «atomizare» a Hannei Arendt se dovedește a fi prea puţin convingătoare pentru istoricii sociali în sensul în care presupune că noi tipuri de legături sociale nu pot fi dezvoltate în societăţile «totalitare»” (Fitzpatrick and Lüdtke 2009, 299).

Relaţia dintre stat și individ în viaţa sa de zi cu zi a fost analizată în *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinay Times*. Sheila Fitzpatrick analizează o gamă largă de aspecte din viaţa zilnică (precum cumpărăturile, glumele, educaţia, locul de muncă, evitarea poliţiei secrete etc.) a populaţiei urbane în perioada de vârf a stalinismului. Toate aceste lucruri cotidiene implicau într-un mod sau altul statul. Există o legătură inextricabilă dintre stat și viaţa privată a indivizilor, va afirma autoarea, „pentru *Homo Sovieticus* statul fiind omniprezent și central” în viaţa de zi cu zi. În primul rând, va afirma Fitzpatrick, pentru că statul era principalul distribuitor și producător de bunuri, în al doilea rând, oamenii erau angajaţi la stat și, în al treilea rând, statul era autoritatea care „reglementa neobosit viaţa, emiţând și solicitând un flux nesfârșit de documente fără de care cele mai simple operaţiuni ale vieţii zilnice erau imposibile”.

Fitzpatrick descrie relaţia dintre individ și stat drept o relaţie de tip paternalist. Imaginea lui Stalin era adesea asociată cu imaginea de „tătuc al poporului” care își avea originea mai degrabă în tradiţia ţaristă rusească decât în așa-numitul „principiul Liderului” totalitar. Imaginea statului protector, care are grijă de cetăţenii lui cei mai vulnerabili a fost adesea utilizată de retorica oficială. Luând în consideraţie că statul era principalul distribuitor de bunuri și servicii, „postura naturală” a cetăţeanului faţă de stat a fost de „implorare” și de „dependenţă pasivă”. Cetăţenii, va afirma autoarea, se simţeau „la mila oficialilor și a regimului” speculând adesea despre „surprizele” la care se așteptau din partea regimului (Fitzpatrick 2000). Nesiguranţa, insecuritatea și imprevizibilitatea au fost resimţite la toate nivelurile societăţii. Forţa arbitrară a regimului putea să lovească în orice moment nu numai categoriile persecutate de regim, ci și beneficiarii sistemului.

Concluzii

Sistemele totalitare s-au remarcat prin intenţiile de a transforma societatea, de a distruge legăturile sociale, de a suspenda libertăţile individuale în favoarea scopurilor colective și au utilizat în acest scop metodele cele mai radicale. Aceste intenţii au fost semnalate atât de autorii paradigmei clasice, cât și de autorii știinţelor sociale. Fenomenul

„atomizării" sociale, frica, incertitudinea, lipsa de siguranţă şi stabilitate erau într-adevăr sentimente predominante în societatea sovietică și acestea erau prezente la toate nivelele ierarhiei sociale. Deși intruziunea statului în viaţa privată a individului este semnificativă. Totuși reprezentarea grosolană a societăţilor totalitare este eronată. Această reprezentare este rezultatul atât al utilizării nediferenţiate și necumpătate a termenului de totalitarism, cât și a interpretării simpliste a modelului clasic. Într-adevăr în modelul clasic se presupune intenţia regimului de a realiza „dominaţia totală" asupra individului, dar Hannah Arendt, de exemplu, limitează această „dominaţie" doar la nivelul lagărului de concentrare, considerând că în afara acestuia „dominaţia totală" poate fi realizată doar în mod imperfect. De asemenea, Friedrich va considera că deţinerea controlului „total" asupra societăţii nu poate fi realizat. Cu toate acestea, autorii din ştiinţele sociale au totuși dreptate atunci când critică modelul pentru abordarea nediferenţiată a societăţii. Astfel, dincolo de o societate pasivă care doar suportă și se supune regimului, vedem și grupuri sociale care aderă benevol și susţin practicile sistemului. Dincolo de persoanele persecutate, de grupurile de „excluși", în limbajul Sheilei Fitzpatrick, vedem și grupuri de persoane care „beneficiază" pe urma politicilor sistemului. Dincolo de coerciţie și represiune, vedem și mijloace de seducţie, mobilizare și integrare a populaţiei în sarcinile colective. Dincolo de „controlul total" al societăţii, vedem posibilitatea societăţii de a se sustrage controlului și de a impune limite puterii totalitare.

Cât despre teoriile abordate mai sus, putem afirma că modelul „clasic" oferă o perspectivă de ansamblu asupra guvernării „totalitare". Susţinătorii teoriei totalitare susţin adesea că aceasta trebuie interpretată drept un „tip ideal" care nu corespunde sau nu se realizează niciodată cu exactitate în realitate. Studiile sociale sunt dimpotrivă particulare și tematice, ele pun în joc societatea și subliniază faptul că nici un regim nu se impune într-un „vid social". În „Revisionism in Restrospect", Sheila Fitzpatrick va conchide în termenii metaforici a lui Isaiah Berlin, că „revizioniștii au fost mai degrabă vulpi care știu o mulţime de lucruri mărunte, decât arici care știu un singur lucru mare" (Fitzpatrick 2008, 17).

Referinţe bibliografice:

Abraham, Florin. 2013. *Provocări epistemologice ale totalitarismului: o metodologie a studiului regimurilor comuniste.* București: Editura Muzeului Naţional al Literaturii Române.

Arendt, Hannah. 2000. *Între trecut și viitor: Opt exerciţii de gândire politică.* București: Antet.

Arendt, Hannah. 2006. *Originile totalitarismului.* București: Humanitas.

Aron, Raymond. 2001. *Democraţie și totalitarism.* București: ALL Educational.

Baehr, Peter. 2002. "Identifying the Unprecedented: Hannah Arendt, Totalitarianism, and the Critique of Sociology." *American Sociological Review,* 67 (6): 804 – 831.

Fitzpatrick, Sheila ed. 1978. *Cultural Revolution in Russia, 1928 – 1931.* Bloomington and London: Indiana University Press.

Fitzpatrick, Sheila ed. 2000. *Stalinism: New Directions.* London: Routledge.

Fitzpatrick, Sheila și Alf Lüdtke. 2009. „On Breaking and Making of Social Bonds in Nazism and Stalinism." În *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared,* ed. Michael Geyer și Sheila Fitzpatrick, 266 – 301. Cambridge: Cambridge University Press.

Fitzpatrick, Sheila. 1986. „New Perspectives on Stalinism”, *Russian Review,* 45(4): 357 – 373.

Fitzpatrick, Sheila. 2000. *Everyday Stalinism- Ordinary Life in Extraordinay Times: Soviet Russia in the 1930s,* Oxford University Press.

Fitzpatrick, Sheila. 2008. “Revisionism in Retrospect: A Personal View.” *Slavic Review.* 67(3):682 – 704.

Fleron, Frederic Jr. 1969. “Toward a Reconceptualization of Political Change in the Soviet Union: The Political Leadership System.” *Comparative politics.* 1(2): 228 – 244.

Fraenkel, Ernst. 1969. *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship.* New York: Octagon Books.

Friedrich, Carl ed. 1964. *Totalitarianism.* New York: Grosset&Dunlap.

Friedrich, Carl J. 1968. „Totalitarianism: Recent Trends.” *Problems of Communism.* 17(3): 32- 43.

Friedrich, Carl și Zbigniew Brzezinski. 1968. *Totalitaritarian Dictatorship and Autocracy.* New York, Washington, London: Fredrick A. Praeger Publishers.

Gerlach, Christian și Nicolas Werth. 2009. „State Violence – Violent Societies.” În *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared,* ed. Michael Geyer și Sheila Fitzpatrick, 133 – 179. Cambridge: Cambridge University Press.

Getty, Arch. 2002. “‘Excesses Are Not Permitted’: Mass Terror and Stalinist Governance in the Late 1930s.” *Russian Review.* 61(1): 113 – 138.

Geyer, Michael și Sheila Fitzpatrick eds. 2009. *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared,* Cambridge: Cambridge University Press.

Geyer, Michael. 2009. „After Totalitarianism – Stalinism and Nazism Compared.” În *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared,* ed. Michael Geyer și Sheila Fitzpatrick, 1 – 37. Cambridge: Cambridge University Press.

Gleason, Abbott. 1984. „ "Totalitarianism" in 1984.” *The Russian Review.* 43(2): 145 – 159.

Gorlizki, Yoram și Hans Mommsen. 2009. „The Political (Dis)Orders of Stalinism and National Socialism.” În *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared,* ed. Michael Geyer și Sheila Fitzpatrick, 41 – 86. Cambridge: Cambridge University Press.

Hough, Jerry F. 1972. „The Soviet System: Petrification or Pluralism?” *Problems of Communism.* 21(2): 25 – 45.

Hough, Jerry F. 1978. „Cultural Revolution and Western Understanding of the Soviet System” în *Cultural Revolution in Russia, 1928 – 1931,* ed. Sheila Fitzpatrick, 241 – 253. Bloomington and London: Indiana University Press.

Laqueur, Walter. 1985. „Is There Now, or Has There Ever Been, Such a Thing as Totalitarianism?” *Commentary Magazine.* 80(4) 29 – 35.

Linz, Juan. J. 2000. *Totalitarian and Authoritarian Regimes,* London: Lynne Reinner Publishers,

Lipset, Seymour și Gyorgy Bence. 1994. “Anticipations of the Failure of Communism.” *Theory and Society*. 23(2): 169 – 210.

Meyer, Alfred G. 1967. “The Comparative Study of Communist Political System.” *Slavic Review.* 26(1): 3 – 12.

Mueller, Klaus. 1998. „East European Studies, Neo-Totalitarianism and Social Science Theory.” În *The Totalitarian Paradigm after the End of Communism: Towards a Theoretical Reassessment,* ed. Achim Siegel, 55 – 91. Amsterdam: Radopi.

Nolte, Ernst. 1998. „The Three Versions of the Theory of Totalitarianism and the Significance of the Historical – Genetic Version.” În *The Totalitarian Paradigm after the End of Communism: Towards a Theoretical Reassessment,* ed. Achim Siegel, 109 – 129. Amsterdam, Atlanta: Radopi.

Odom, William E. 1992. “Soviet Politics and After Old and New Concepts.” *World Politics*. 45(1): 66 – 98.

Pohlman, Friedrich. 1998. „The "Seeds of Destruction" in Totalitarian Systems. An Interpretation of the Unity in Hannah Aredntˈs Political Philosophy.” În *The Totalitarian Paradigm after the End of Communism: Towards a Theoretical Reassessment,* ed. Achim Siegel, 205 – 239. Amsterdam, Atlanta: Radopi.

Reisman, David. 1952. „Some Observations on the Limits of Totalitarian Power,” *The Antioh Review.* 12(2): 155 – 168.

Siegel, Achim ed. 1998. *The Totalitarian Paradigm after the End of Communism: Towards a Theoretical Reassessment.* Amsterdam, Atlanta: Radopi.

Skilling, Gordon H. 1966. „Interest Groups and Communist Politics.” *World Politics.* 18(3): 435 – 451.

Traverso, Enzo. 2001. *Le Totalitarisme. Le XXe siècle en debat.* Paris: Seuil.

Imunitatea (parlamentară), puterea politică și guvernarea. Schimbări conceptuale din Evul Mediu și până în epoca modernă*

Ionuţ - Ciprian Negoiţă

Acest articol își propune să investigheze, într-un mod interdisciplinar, semnificaţiile multiple pe care imunitatea (parlamentară) le-a dezvoltat progresiv pe parcursul Evului Mediu și până în contemporaneitate, urmărind îndeaproape relaţiile de putere stabilite între Monarh și clasele care beneficiau de dreptul de imunitate. Pornind de la exemple istorice semnificative din istoria politică medievală și modernă, studiul încearcă să explice maniera în care imunitatea a exercitat, la început de Ev Mediu, o influenţă semnificativă asupra guvernării medievale prin reproducerea aproape în oglindă a puterii suverane, de la Monarh la clasele privilegiate care beneficiau de imunitate. Mai apoi, vom analiza modul în care puterea politică și atribuţiile Monarhului sunt transferate către un „Nou Suveran[1]", poporul, fapt ce reprezintă o precondiţie a guvernării moderne democratice.

A avea imunitate sau a fi inviolabil a caracterizat dintotdeauna un statut special dobândit de o anumită categorie de persoane sau instituţii aflate în situaţia strategică de a exercita puterea politică. Pe parcursul analizei vom observa că imunitatea evocă implicit un privilegiu înnăscut, de origine divină, precum este cazul Monarhilor din Evul Mediu (Manow 2010), apoi un avantaj fiscal acordat sau recunoscut la cerere și, în final, un drept obţinut de reprezentanţii cetăţenilor și înrădăcinat în tradiţia parlamentară (Hulst 2000). Prin aceste semnificaţii imanente, concedem că imunitatea reprezintă personificarea dinamicilor politice *ex eventum* pe termen îndelungat, dinamici care au transformat-o într-un instrument prin care puterea politică s-a instituţionalizat și legitimat.

> „Acestea sunt legea și privilegiul pe care regii și prinţii din Ţara Galilor le-au dat Bisericii lui Teilo de Llandaff, lui și tuturor episcopilor care aveau să urmeze după acesta pentru totdeauna, confirmate de autoritatea papilor de la Roma. Orice lege trebuie să se afle la dispoziţia Bisericii și terenurilor sale, exceptate de orice serviciu regal sau secular, de *maer* sau *canghellor* (ofiţeri regali), de instanţe publice de judecată din ţară sau din afara ţării, de serviciu militar, sechestru sau supraveghere. Jurisdicţia trebuie să se adapteze complet la această situaţie, pe lângă hoţia și furtul, jaful violent, omorul, uciderea și incendierea în secret, încăierările cu sau fără vărsare de sânge" (Davies și Fouracre, 1995, 147).

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/133675 „Inovare şi dezvoltare în structurarea şi reprezentarea cunoaşterii prin burse doctorale şi postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

[1] Sintagma „Noul Suveran" este folosită de Manow 2010 și desemnează autoritatea suverană pe care poporul o capătă în urma revoluția franceze de la 1789.

Acest pasaj scris la începutul secolului al XII-lea și publicat în *Liber Landavensis*[2] (1120 - 1140), unul dintre cele mai timpurii manuscrise ecleziastice din insulele britanice, surprinde, fără îndoială, întreaga gândire medievală cu privire la semnificaţiile imunităţii și modul cum puterea (politică) era exercitată în interiorul proprietăţilor privilegiate. Comunitatea episcopală din Llandalf, reprezentată de Biserica lui Teilo aflată la nord de Cardiff, pe baza imunităţii acordate de regii și prinţii din Ţara Galilor, beneficia de imunitate în raport cu plata taxelor și impozitelor regale și seculare, cu participarea la serviciile publice și militare, posesia deplină a bunurilor materiale și răspunderea în faţa oricărei curţi de judecată (Davies 2003, 68). Mai mult, comunitatea episcopală, prin imunitatea derivată din autoritatea absolută a regilor galezi, avea putere de jurisdicţie absolută atât pentru ea, cât și pentru alte cazuri particulare (hoţie, furt, ucidere). Cadrul de ansamblu al fragmentului zugrăvește și imaginea unei guvernări monarhice, mai degrabă autoritare decât populare, în care regii și principii acordau demnităţi și beneficii doar unor categorii privilegiate și nu le distribuiau în mod egal tuturor (Senellart 1998, 25), ceea ce în concepţia literaturii medievale era echivalent cu dominaţia.

Privind îndeaproape, putem constata două aspecte esenţiale care vor face și obiectul studiului nostru: faptul că noţiunea de imunitate a dobândit semnificaţii multiple pe parcursul Evului Mediu (și până în perioada contemporană), precum și modul în care aceasta devine un instrument prin care se reproduce puterea suverană. Așadar, imunitatea ca instrument de reproducere a puterii suverane reprezintă obiectul nostru principal de studiu, care va sta la baza acestei cercetări asupra imunităţii din Evul Mediu până în perioada contemporană. În acest context vom analiza puterea politică în diferitele sale ipostaze.

Întrebarea la care acest studiu își propune să răspundă este următoarea: imunitatea (parlamentară) emană din voinţa/puterea monarhului suveran sau din cea a poporului suveran? Nu trebuie să cădem în capcana subtilităţii acestei întrebări. De fapt, în spatele ei înţelegem două mari paradigme de interpretare a exercitării puterii: (1) guvernarea medievală în care monarhul acorda, în mod diferenţiat și după bunul plac, imunitate marilor nobili, mânăstirilor, înalţilor reprezentanţi ai clerului, magistraţilor și funcţionarilor publici și (2) guvernarea modernă ale cărei puteri suverane, spre deosebire de Evul Mediu, se transferă de la monarh către popor, care acordă imunitate (parlamentară), în mod egal, tuturor reprezentanţilor săi legitimi, conform unor proceduri legale.

Având în vedere atât complexitatea evoluţiei conceptuale, cât și importanţa practică a imunităţilor medievale și moderne în exercitarea guvernării, studiul își propune să construiască două șantiere mari de cercetare. Primul va analiza formele și uzanţele imunităţii în Evul Mediu, urmând a clarifica de ce imunitatea este un instrument care ajută la reproducerea puterii suverane a monarhului. Ulterior, cel de-al doilea șantier va analiza dimensiunea pe care imunitatea o capătă în cadrul unei guvernări realizate de popor, „Noul Suveran", transformându-se astfel într-un instrument care instituţionalizează și legitimează, în mod democratic, puterea politică.

[2] *Cf.* Davies 2003, *Liber Landavensis* sau *The Book of Llandaff* reprezintă o colecţie de texte scrisă cu aproximaţie între 1120-1140 și surprinde istoria diocezei din Llandaff, cronicile și poziţia bisericii imediat după cucerirea normandă a Angliei din 1066.

Imunitatea în gândirea politică medievală

Analiza imunităţii parlamentare, prin dimensiunile ei juridică și socio-politică, provoacă o reflecţie mai aprofundată asupra implicaţiilor problemei guvernării. Până la dezvoltarea ei ca mecanism și practică asociată guvernării democratice moderne, imunitatea a cunoscut mai multe transformări circumscrise schimbărilor vizibile de regim politic, practicilor și scopurilor guvernamentale (Senellart 1998, 15). Imunitatea dobândită sau acordată de către monarh a reprezentat pe tot parcursul Evului Mediu o sursă inepuizabilă de putere. Fie că vorbim despre scutirea de taxe și impozite sau despre participare la anumite operaţiuni guvernamentale (civile sau militare) și conducerea individuală a acestora în nume propriu și nu în numele Regelui, imunitatea a fost interpretată ca o „capitulare a conducătorilor în faţa supușilor”, transformând puterea *de facto* într-o putere legitimă asupra unor proprietăţi, pământuri sau localităţi (Davies și Fouracre 1995). Astfel, se impune să facem încă de la început câteva precizări conceptuale cu privire la originea imunităţii.

Immunitas,-tis desemna în limba latină un set de privilegii acordate de împărat anumitor categorii de persoane, unor colonii particulare sau unei comunităţi de persoane. Derivat din adjectivul *immunis* („scutit de orice sarcini, corvezi, serviciu militar”, „care nu contribuie”, „scutit de, neatins de”, „liber de”) și substantivul *munus* („funcţie”, „slujbă”, „rol”), *immunitas* indica o separaţie socială clară între persoane sau un avantaj (Guţu 2003). În timpul Republicii romane (510 î. Hr. – 44 î. Hr.), imunitatea era acordată de către Senat atât orașelor romane, în plus faţă de libertatea civilă (*libertas*), cât și aliaţilor și membrilor Confederaţiei italice (Bunson 1994). Puţine erau orașele romane care se bucurau de acest privilegiu. La acea vreme un număr restrâns de orașe beneficiau atât de autonomie, *ius italicum* – privilegiu consacrat în dreptul italic, cât și de privilegiul imunităţii, motive pentru care acestea deveneau beneficiarele unor impresionante avantaje economice (Geoffrey și Croix 1989). În perioada Imperiului Roman, Senatul și împăratul hotărau acordarea sau anularea imunităţilor. Un exemplu concludent este cazul insulei grecești Kos din Marea Egee căreia datorită istoriei sale mitologice i se acordă imunitate de către Claudius în anul 54 î. Hr. La fel este cazul Byzantium care beneficiază de scutirea de taxe pe o perioadă de 5 ani (Bunson 1994, 203). Mai târziu, coloniile romane încep să beneficieze de *immunitas* și *ius italicum,* iar persoanele sau grupurile de persoane căpătau imunitate, fie deoarece erau apropiate de împărat, fie pe baza unor decrete imperiale. În textele clasice ale lui Cezar, Cicero, Titus Livius și Suetonius, conceptul este inseparabil de sfera publică. În Roma antică, imunitatea în sensul apropiat celei deţinute astăzi de reprezentanţii politici aparţinea tribunilor, care erau inviolabili, fiind consideraţi sacri și pentru că erau reprezentaţii *demos*-ului sacru (Soulier 1966, 12). Așadar, în antichitate, a beneficia de imunitate era sinonim cu un privilegiu economic, aspect care presupunea o relaţie inegală între cetăţeni și puterile publice care acordau aceste privilegii.

Preluată de la sistemul roman de guvernare, imunitatea a cunoscut de-a lungul Evului Mediu timpuriu (sec. VI-IX), Evului Mediu clasic (sec. X-XIII), Evului Mediu târziu (sec. XIV-XV) și până în perioada Iluminismului, schimbări conceptuale semnificative în raport cu exercitarea puterii politice. Regatul franc este primul care acordă imunităţi, în condiţiile în care în secolul al VII-lea celelalte regate, Vizigot,

Lombard, Celtic sau Anglo-saxon nu cunoșteau această practică (Davies și Fouracre 1994). Monarhul era singura autoritate care acorda *immunitas* („proprietate imună”, „imunitate clericală”, „imunitate juridică”). Mai târziu, acest privilegiu a început să fie asociat cu interzicerea intrării pe proprietatea imună a dregătorilor pentru colectarea de taxe şi impozite. De la jumătatea secolului al VII-lea semnificaţiile imunităţii se extind şi asupra autorităţii pe care proprietarii teritoriilor imune o exercitau în raport cu cei care le încălcau proprietăţile.

Carolingienii au schimbat paradigma acordării imunităţilor (Fischer-Drew 1962). Dacă la început a beneficia de imunitate era considerat un drept excepţional, aceste privilegiu devine treptat un drept comun, inalienabil, și începe să se extindă și dincolo de imunităţile de proprietate. Așa se face că, în Estul Franciei și în Italia, la jumătatea secolului al X-lea imunitatea de proprietate a început să fie corelată cu imunitatea judiciară și cu drepturile regale (*districtus, bonnus*). Astfel, din acest moment, proprietarii funciari ai teritoriilor imune încep să instituţionalizeze și puterea judecătorească, prin crearea unor curţi de judecată, cu jurisdicţie locală și independente de autoritatea centrală (Davies și Fouracre 1995, 53-56).

În Evul Mediu clasic, imunitatea a dezvoltat un tipar particular al relaţiei dintre puterea politică și proprietate. Marii proprietari funciari sau nobilii, prin drepturile de imunitate primite de la rege, au transpus autoritatea nu numai asupra proprietăţilor, ci și asupra indivizilor care locuiau pe pământurile imune, asupra cărora deţineau și putere de jurisdicţie. Transferul de autoritate de la rege către nobili face ca puterea suverană să se reproducă, într-un mod similar, dar la nivel local. Imaginea monarhului este înlocuită de cea a proprietarului inviolabil, iar teritoriul imun devine un spaţiu al dominaţiei și al păstrării puterii, caracteristici specifice guvernării medievale (Senellart 1998). Controlul exercitat de nobili și asupra curţilor de judecată reprezintă un semnal de diminuare a puterii regale. Dacă, la începutul secolului al VII-lea, imunitatea era sinonimă cu scutirea de taxe și de impozite, spre secolele X-XIII, aceasta începe să fie asociată și cu puterea de jurisdicţie, iar nobilii imuni încep să se comporte asemenea unor judecători. Așadar, asistăm la transferarea unei părţi din puterea suverană către o clasă privilegiată, fapt care a stat la baza apariţiei unor conducători independenţi faţă de puterea centrală (Davies și Fouracre 1995).

Din secolul al VIII-lea și până în secolul al X-lea, imunitatea reușește să își consolideze și sensul de privilegiu ecleziastic. Wendy Davies și Paul Fouracre în *Property and Power în early Middle Ages* evidenţiază faptul că odată cu domnia lui Ludovic cel Pios (778 - 840) imunităţile acordate bisericilor, clericilor și organizaţiilor religioase încep să se dezvolte treptat. Imunitatea¸ într-un cadru instituţional reglementat de biserică, își dezvoltă sensuri noi ca „imunitatea personală”, „imunitate de jurisdicţie” (Rein 2001). Prima semnificaţie, imunitatea personală era acordată membrilor clerului bisericesc și călugărilor, pe când cea de-a doua, imunitatea de jurisdicţie se aplica doar bisericilor ca instituţii.

În corespondenţa dintre Dagobert I (629-634), rege al francilor și Sfântul Rigobert, călugăr benedictin, putem observa statutul privilegiat de care se bucura biserica din Reims. Ca urmare a precedentelor existente în Evul Mediu cu privire la imunităţile bisericii, Regele franc nu reușește să-și impună decizia de a nu mai acorda imunitatea de jurisdicţie proprietăţilor ecleziastice (Michelet 2010). Conciliul Ecumenic de la Trent (1545 – 1563) hotărăște ca imunităţile clericilor și bisericilor să fie reglementate din

punct de vedere dogmatic și să facă parte din dreptul divin. Imunitatea, în prima parte a Evului Mediu, a fost legată întotdeauna de problematica proprietăţii și a puterii. Imunitatea de jurisdicţie asupra pământului a reprezentat un element important în tranșarea puterii politice din secolul al X-lea și până în cel de-al XV-lea. Conform lui Davies și Fouracre, privilegiile marilor proprietari funciari i-au transformat pe aceștia din simpli funcţionari în lorzi și conducători independenţi de drept. În tradiţia medievală, acordarea de privilegii fiscale are două interpretări diferite: „fie ne arată că suveranul oferă din esenţa puterii sale, fie își păstrează influenţa și controlul asupra resurselor" (Davies și Fouracre 1995).

Imunităţile clericilor, ale bisericilor și mănăstirilor s-au dezvoltat rapid spre sfârșitul secolului al IX-lea, început de secol al X-lea. Prin imunitate, bisericile importante, la fel ca și în cazul bisericii lui Telo din Cardiff, s-au transformat în corporaţii private, interzicând accesul dregătorilor sau altor nobili pe teritoriile considerate privilegiate. Puterea politică a bisericilor a fost construită prin scutirea de taxe și impozite, puterea absolută asupra teritoriului și indivizilor, imunitate de jurisdicţie și exclusivitate asupra adunărilor și solicitărilor publice. Rosenwein (1999) remarcă faptul că puterea transferată de monarh bisericilor sau mănăstirilor nu implica și transferul autorităţii acestuia, ca în cazul nobililor. Autorul merge mai departe și argumentează că sub semnul diverselor imunităţi acordate autorităţilor clericale stă voinţa regelui de a construi legături sociale strânse între supuși pentru a-și garanta propria perpetuare a puterii (Rosenwein 1999). Pe de altă parte, Wendy Davies și Paul Fouracre invalidează aceste argumente de o manieră mai simplă. De fapt, rolul imunităţilor clericale era acela de a conserva autoritatea, care acţiona ca o frână împotriva privatizării autorităţii centrale și nu de a o reproduce așa cum doreau marii proprietari de pământ (Davies și Fouracre 1995).

Practicile imunităţii reușesc să se extindă rapid în toată Europa medievală. Preluate după modelul apărut în Regatul franc la începutul secolului al VII-lea, imunităţile, în partea continentală a Europei, au continuat să reproducă autoritatea suverană sub diferite forme. În Franţa, pe parcursul Evului Mediu, *immunité* desemna trei tipuri de imunităţi recunoscute de rege bisericilor: imunitate personală a clerului bisericesc pentru a fi scutit de taxe și de serviciul militar, imunitate de jurisdicţie asupra proprietăţilor bisericești și imunitatea călugărilor. Conform lui Auguste Prost (Prost 1887, 30) toate aceste privilegii au fost menţinute până la revoluţia franceză de la 1789.

Acordarea de imunitate în Evul Mediu traversează graniţele politice și istorice din spaţiul germanic. Aici, ca și în Franţa, se concretizează o interpretare restrânsă a imunităţii, fiind acordată de monarh doar bisericilor și reprezentanţilor săi legali. De la domnia lui Otto I (912 - 973) și a succesorilor săi, dreptul regal de a acorda imunitate bisericilor a prevalat în gândirea politică medievală germană. Mai precis, *immunität* era asociat cu „protecţie regală", „scutire de taxe", „libertate de jurisdicţie", „interzicerea funcţionarilor regali pe proprietatea imună" și „dreptul de a acorda amenzi și pedepse pentru ofense minore" (Fuhrmann 1986, 85). Astfel, imunitatea se transformă într-un drept prin care clericii exercitau puterea politică a Monarhului.

Mergând spre centrul și estul Europei, în Polonia, la sfârșitul secolului al XIII-lea, biserica catolică se bucura de imunitate totală asupra tuturor proprietăţilor (Sedlar 1994, 80). În același timp, nobilimea poloneză – *szlachta* – care exercita o importată influenţă politică și economică, începe să acumuleze un set de privilegii sau libertăţi numite

wolnośći. Tomasz Gromelski (Gromelski 2014, 215), afirmă că privilegiile de care se bucura nobilimea poloneză au reușit la începutul secolului al XVI-lea să se transforme în dreptul la liberă exprimare și libertăţi religioase care s-au transpus și în alte părţi ale Europei continentale. Pe scurt, imunitatea în gândirea și cultura politică poloneză între anii 1000-1500 s-a construit sub forma privilegiilor de proprietate, a libertăţilor politice şi economice ale nobilimii și a imunităţilor clericale derivate din puterea absolută a monarhului.

Un caz aparte în evoluţia imunităţii în spaţiul european l-a reprezentat Ungaria. Aici, spre deosebire de celelalte ţări, puterea monarhică a exercitat un control mai mare asupra nobilimii maghiare, ceea ce a determinat ca procesul de acordare a imunităţii să fie parţial. La sfârșitul secolului al XII-lea începutul de secol al XIII-lea, imunitatea era acordată de către monarh doar anumitor nobili care, spre deosebire de nobilii francezi, polonezi sau români, aveau capacitatea de a judeca în domeniul considerat imun cazuri minore de încălcare a legii (Sedlar 1994), dar nu și cazurile grave care implicau acordarea pedepsei capitale, ele rămânând de competenţa judecătorilor Curţii regale. Pe parcursul secolului al XIII-lea, nobilimea maghiară (*nobiles regni Hungariae universi*) începe să se organizeze în diferite adunări numite *comunis* sau *generali congregatio*, favorizând apariţia unui precedent istoric şi juridic pentru „dieta nobiliară naţională şi pentru reprezentarea regională a nobililor" care, din acest moment, devine inviolabilă (Zászkalinczky 2014, 276). Prin urmare, nobilii nu puteau fi arestaţi sau deposedaţi de bunuri sau proprietăţi fără o audiere judiciară preliminară și puteau fi judecaţi sau trași la răspundere doar de alţi nobili (Zászkalinczky 2014, 276). În timpul lui Ludovic I al Ungariei (1342-1382) privilegiile și libertăţile nobilimii au fost reconfirmate și „una și aceeași libertate să fie acordată nu doar individual, ci și întregii corporaţii a nobililor"(Zászkalinczky 2014).

În Ţările Române, imunitatea medievală descrie realităţi identice cu cele din Franţa. Secolul al XIII-lea surprinde prima semnificaţie pe care imunitatea o îmbracă, și anume aceea de privilegiu acordat de autoritatea centrală marilor proprietari de pământ și clericilor prin care se interzicea intrarea dregătorilor pe domeniul lor (Constantinescu și Constantiniu 1998, 231). Un secol mai târziu, imunitatea ajunge să desemneze atât un privilegiu parţial sau total acordat de domnitori unor boieri, cât și un privilegiu artificial care nu mai era acordat de o autoritate politică superioară, ci era construit de marii proprietari de pământ care, într-un mod abuziv, „preiau autoritatea suverană în mâinile lor" (Constantinescu și Constantiniu 1998, 231). Conform documentelor oficiale, imunitatea era acordată diferenţiat, fie pe o perioadă specifică de timp, fie unor proprietăţi, sate sau orașe particulare. Astfel, conform lui Nicolae Grigoraș, la 1458 episcopia Romanului era scutită de plata taxelor și de alte servicii și nimeni în afară de mitropolit sau de protopop nu avea voie să exercite puterea juridică în interiorul teritoriului imun:

> „să nu plătească nici iliș, nici dare, nici podvoadă, nici la morile noastre să lucreze […], să nu umble între ei nici judecători nici globnici, nici pripășari, nici osluhari, nici perebuţi, nimeni altul din slugile noastre să nu-i judece, nici să nu ia gloaba de ei, nici tretina și nici nimic altcineva, nici pentru faptă mare, nici pentru mică și alt judecător să nu-i judece afară de mitropolit sau de protopopul lui sau de dregătorul lui" (Grigoraș 1974, 62).

Istoricul Șerban Papacostea, în studiul său *Oltenia sub stăpânire austriacă (1718-1739)*, ne oferă câteva repere cu privire la practica imunităţii. El evidenţiază modul în care boierimea românească, folosindu-se de imunitate, a reușit să-și impună interesele în raport cu puterea centrală. Din cauza acestui privilegiu medieval, efortul autorităţilor austriece de a realiza „conscripţia aşezărilor şi a populaţiei oltene, întreprindere prin excelenţă temerară" (Papacostea 1998, 46), nu a dat rezultate decât în ultima fază a stăpânirii lor. Imunitatea se extindea atât asupra proprietăţilor mânăstirești și bisericești care erau scutite total de taxe către stat, cât și a moșiilor boierești, fapt pentru care realizarea unui recensământ și pe domeniile imune era dificil de realizat.

Analiza primelor tipuri de imunitate apărute pe parcursul Evului Mediu subliniază în mod direct atât problematica reproducerii puterii suverane pe teritoriile și proprietăţile privilegiate, cât și relaţia simbiotică între puterea politică și proprietate. Acordarea de către suveran a drepturilor de imunitate marilor proprietari de pământuri (*potentes*) și clerului bisericesc nu reprezintă decât un transfer voit de putere politică, înţeleasă în sensul lui Talcott Parsons (Parsons 1963), către entităţi corporatiste cu caracter privat (*private corporate bodies*). Așadar, abia acum putem tranșa într-un mod clar imaginea imunităţilor în Evul Mediu și sursa lor de putere.

Există două modalităţi prin care putem înţelege rolul imunităţilor în reproducerea puterii monarhice. Prima variantă, cea mai simplă și des întâlnită în literatura de specialitate (Davies și Fouracre 1995; Rosenwein 1999), ar fi să tratăm actul acordării de imunitate ca şi cum nu ar fi avut vreun efect asupra relaţiilor de putere. Altfel spus, privilegiile acordate de suveran sau dobândite de nobili nu influenţau raportul de putere, pentru că beneficiarii imunităţilor se foloseau de puterea care le era oferită tocmai pentru a susţine, asigura și consolida autoritatea regală. Însă, această variantă de analiză nu satisface demersul reflexiv pe care l-am privilegiat, fapt pentru care vom opta pentru cea de-a doua perspectivă: imunitatea produce efecte semnificative asupra autorităţii regale și schimbă radical natura relaţiilor de putere. Acordarea de privilegii echivalează cu transferul de putere dintre monarh și clasele privilegiate și cu reproducerea, în oglindă, a autorităţii suverane în teritoriile imune. Astfel, nobilul, titular al dreptului de imunitate, devenea suveran asupra proprietăţilor și oamenilor aflaţi pe teritoriul privilegiat.

> „[…] stabilea tribunale pentru procesele dintre arendași sau îi reprezenta în tribunale publice; îi era atribuit adesea dreptul de a colecta taxele, veniturile și taxele rutiere de la pământurile oamenilor, care altminteri ar fi mers la vistieria regală" (Davies și Fouracre 1995, 225).

Imunităţile fiscale și de proprietate acordate în mod variabil unei clase privilegiate și nu în mod egal tuturor membrilor societăţii au determinat scăderea autorităţii monarhice. Totuși, aceste privilegii au construit cel mai valoros precedent și anume imunitatea parlamentară. De fapt, apariţia privilegiilor parlamentare duce la o schimbare de rol, iar sentimentul clasei privilegiate se transformă într-un sentiment naţional (McIlwain 1910). Vom vedea, așadar, că atât imunitatea fiscală și de proprietate, cât și imunitatea parlamentară vor reprezenta instrumente prin care se va asigura independenţa faţă de puterea autoritară a monarhului. Cea din urmă va face tranziţia către guvernarea

modernă unde reducerea autorităţii monarhice și independenţa legislativă constituie premisele unui guvernări democratice.

De la imunitatea de proprietate la imunitatea parlamentară

Pe lângă imunitatea asupra proprietăţilor, în Evul Mediu asistăm, de asemenea, la apariţia unui alt tip de imunitate, imunitatea parlamentului ca instituţie politică fundamentală. Parlamentul, în tradiţia medievală engleză, a preluat imaginea unui corp politic care a aparţinut încă de la început monarhului (Kantorowicz 2014). Execuţia lui Carol I al Angliei în 1649 la decizia ambelor camere ale parlamentului reprezintă punctul culminant care declanșează transferul de legitimitate între cele două corpuri instituţionale. Acest episod istoric de maximă importanţă, urmat un secol mai târziu de momentul decapitării regelui francez Ludovic al XVI-lea în 1793, determină apariţia a două școli de gândire diferite (anglo-saxonă și continentală) în interpretarea imunităţii parlamentare. Apare și „Noul Suveran", poporul, care capătă astfel unele din atribuţiile vechiului Monarh medieval. Așadar, în această parte a studiului ne vom concentra atenţia asupra noului tip de imunitate care se reconceptualizează și dă naștere unui nou suveran și unei noi surse de putere politică, unde reprezentanţii poporului preiau corpul politic al monarhului[3].

Erskine May sugerează că imunitatea cu semnificaţiile sale medievale reușește într-un context politico-strategic să se extindă, paradoxal, și în viaţa parlamentară (May 2004). Ceea ce May a omis să pună în discuţie este faptul că atât imunitatea de taxe și impozite, cât și imunitatea parlamentară reprezintă două feţe ale aceluiași concept. J.G A. Pocock, Gordon J. Schochet, Lois Schwoerer, în studiul lor *The Varieties of British Political Thought, 1500-1800*, susţin această ipoteză, argumentând că membrii corpului legislativ și-au dobândit privilegiile parlamentare conform aceleiași logici care a dus la dobândirea proprietăţilor sau la moștenirea coroanei de către rege (Pocock *et al.* 1996). Imunitatea parlamentară s-a dezvoltat având la bază câteva corpuri de drept din Anglia. Un exemplu concludent despre care amintesc Charles Howard McIlwain și Carl Wittke este corpul de drept *lex et consuetudo parliamenti,* sub pretexul căruia fiecare cameră a parlamentului pretinde că și-a dezvoltat imunitate parlamentară. Pe parcursul Evului Mediu această semnificaţie a căpătat noi valenţe, ajungând să fie interpretată astfel: „ceea ce este judecat de Parlament ca Înaltă Curte de Justiţie[4] nu poate să fie interpelat de nicio curte inferioară" (McIlwain 1910).

[3] În gândirea politică și mistica medievală, imaginea Monarhului, așa cum este ea prezentată și analizată de către Ernst Kantorowicz în studiu său *Cele două corpuri ale Regelui. Un studiu asupra teologiei politice medievale,* este constituită din două corpuri, unul natural, coruptibil și muritor și corpul politic, anexat corpului natural, care este instituțional nemuritor. În viziunea istoricului german, cele două corpuri ale monarhului construiesc o singură structură instituțională indivizibilă care îi conferă superioritate și elimină toate imperfecțiunile de natură umană.

[4] Parlamentul a reprezentat încă de la origini o instituție convocată și dizolvată prin autoritatea regelui. Controversa în cadrul căreia parlamentul a jucat rol de Mare Curte de Justiție pleacă din secolul al XVI-lea, când Camera Comunelor se distanțează de interpretarea tradițională specifică Evului Mediu și devine independentă, având propriile atribuții. Charles Howard McIlwain, în studiul său *The High Court of Parliament and its supremacy. An historical essay on the boundaries between legislation and adjudication in*

Motorul dezvoltării imunităţii parlamentare a fost reprezentat de conflictul deschis între un parlament fragil, expus influenţelor și imixtiunilor politice exterioare și executivul reprezentat, de cele mai multe ori, de un monarh autoritar. Acest raport inegal de putere ne oferă două tablouri care conturează componentele cele mai importante ale imunităţii parlamentare. *Primo,* nevoia de independenţă și de libertate pe care parlamentul le-a construit prin mecanismele imunităţii parlamentare și *secundo¸* ceea ce John Stuart Mill numea în studiul său *Despre Libertate*, tirania majorităţii, care contrazice spiritul libertăţii (Mill 2014). Imunitatea parlamentară s-a cristalizat odată cu evoluţia parlamentului englez și ulterior a celui francez, astfel că putem deduce că istoria privilegiilor parlamentare coincide cu istoria parlamentului. De fapt, această ipoteză se regăsește și în studiile lui F. W. Maitland, *The Constitutional History of England* și A.F. Polland, *The evolution of the English Parliament,* subliniind conflictul inegal dintre Camera comunelor și monarhul și Camera lorzilor. Pe fondul acestui moment istoric, se dezvoltă și primele interpretări ale privilegiilor parlamentare.

Prima semnificaţie pe care imunitatea parlamentară o dobândește odată cu intrarea în spaţiul politic parlamentar este aceea de protecţie în faţa arestărilor abuzive. De această formă de imunitate se bucurau membrii – *witenagemot* - consiliului restrâns al monarhului din perioada anglo-saxonă (Pollard 1926), însă, aşa cum ne indică unii istorici ai constituţionalismului englez (McIlwain 1910; Pollard 1926), acest privilegiu proteja, mai degrabă, interesele monarhului, și nu pe cele ale membrilor consiliului. Ulterior, sub domnia lui Eduard I al Angliei (1239 - 1307), această imunitate, pentru o scurtă perioadă de timp, s-a extins și către funcţionarii care participau la întâlnirile parlamentului și marii comercianţi. Conform lui Carl Wittke dezvoltarea imunităţii s-a dovedit a fi pentru reprezentanţii Camerei comunelor o sursă de afirmare a autorităţii și demnităţii, iar pentru funcţionari și marii comercianţi o sursă de injustiţie (Wittke 1921).

Conflictul între Camera comunelor și monarh prinde contur în timpul lui Richard al II-lea (1367-1400), când pe fondul deciziei judecătorilor apropiaţi ai regelui, acesta își proclamă autoritatea absolută asupra parlamentului (*regimen parlamenti*). Ca urmare, decizia reprezentanţilor Camerei comunelor a fost aceea de a solicita obţinerea unor privilegii speciale precum „inviolabilitatea, nereţinerea abuzivă inclusiv a funcţionarilor Camerei și cea mai importantă, libertatea de expresie” (Gilia 2010, 55). Astfel, lupta pentru obţinerea imunităţii parlamentare a fost transformată într-o practică parlamentară specifică Evului Mediu târziu care avea să transforme privilegiile într-un drept.

În timpul dinastiilor Tudor (1485-1603) și Stuart (1603-1714), conceptul de imunitate parlamentară continuă să fie supus unei ample dezbateri parlamentare. Anul 1523 reprezintă un moment important pentru libertatea de expresie a membrilor Camerei comunelor. La cea de-a patra convocare a sesiunii parlamentare de către Henric al VIII-

England, folosindu-se de teoriile lui A. F. Pollard și Sir John Neale, formulează următoarele motive pentru care parlamentul a fost considerat curte de justiție: (1) la origini, parlamentul a avut un caracter de curte și s-a preocupat cu probleme legate de finanțe și justiție. Ca urmare, a preluat caracterul de Mare Curte de Justiție, fiind cea mai importantă instituție din domeniul monarhic. În acest context, regele, lorzii și membrii comunelor au fost integrați ca elemente distincte ierarhic, puterea pleca de la rege către lorzi și membrii comunelor; (2) schimbarea naturii juridice a parlamentului a fost determinată de dezbaterile din sesiunile parlamentare dintre 1529-1536; (3) după această perioadă putem vorbi despre o instituție legislativă *per se*, un aranjament cu trei piloni separați, rege, Camera lorzilor și Camera comunelor ca instituții egale din punct de vedere constituțional.

lea al Angliei, Sir Thomas More, ales *speaker* al Camerei, a solicitat regelui dreptul la libera exprimare pentru întreg parlamentul (Richard 1984). Acordarea acestui drept a reprezentat primul pas către definirea traiectoriei *libertatea de expresie-privilegiu-drept* (Gilia 2010, 57).

Pe termen mediu și lung, solicitarea lui More a permis ca în 1542 dreptul la libera exprimare să fie consemnat în *House of Lords Journal*[5], ca mai apoi, la deschiderea sesiunii parlamentare din același an, *speaker*-ul Camerei comunelor, Sir Thomas Moyle, să declare că fiecare membru al parlamentului poate să vorbească liber conform conștiinţei[6]. Un secol mai târziu, în 1642, în timpul domniei lui Carol I al Angliei, conflictul dintre parlament și executiv ajunge la apogeu. Cu toate că ideea privind imunitatea membrilor Camerei comunelor era deja implantată în mentalul colectiv, regele decide să aresteze o parte din membrii parlamentului, confiscându-le documentele personale ca urmare a declaraţiilor din plenul Camerei. Poziţia lui Carol I a fost condamnată de Camera comunelor pentru încălcarea imunităţilor parlamentare ale membrilor (Gilia 2010, 58).

Un moment cheie prin care s-a legitimat acţiunea parlamentului în relaţie cu monarhul și care a produs în același timp și o criză constituţională a fost executarea lui Carol I al Angliei la 30 ianuarie 1649 în faţa Banqueting Hall din Londra (Wedgwood 2011). Thomas Hobbes în *Leviathan* consideră că decapitarea regelui englez a prevestit apariţia unui nou corp politic, un om artificial și muritor (Hobbes 1991) care să îi preia atribuţiile. Corpul politic al regelui nu suferă schimbări constituţionale importante și nu își pierde sau transferă autoritatea politică către nici un alt corp. Kantorowicz, la rândul său, sugerează faptul că momentul execuţiei regelui englez a autentificat puterea parlamentului să exercite voinţa regelui politic în faţa voinţei regelui natural. Dar ce ne spune, de fapt, această frescă istorică despre imunitatea parlamentară și care este relaţia dintre privilegiile legislative și execuţia regelui? Conform teoriei parlamentarizării dreptului divin, imunitatea (parlamentară) și inviolabilitatea au aparţinut încă de la început monarhului, acesta fiind considerat sacru și divin:

> „Puterea Regelui este puterea lui Dumnezeu. Această putere îi aparţine lui Dumnezeu prin natura lui și Regelui prin intermediul graţiei. Așadar, Regele este și el Dumnezeu și Christos, dar datorită graţiei și orice ar face nu face ca simplu om, ci asemenea cuiva care a devenit Dumnezeu și Christos prin intermediul graţiei"(*MGH, Ladl, III, 667, 35, sqq* citat în Kantorowicz 2014, 58).

Condamnarea și execuţia regelui produce și transferul de suveranitate de la vechiul corp politic către noul corp politic care îi preia voinţa și competenţele, inclusiv sacralitatea și inviolabilitatea. În Anglia, condamnarea pentru înaltă trădare a lui Carol I al Angliei în 1649 de către parlament a reprezentat momentul transferului autorităţii politice către un alt corp, respectiv către un nou rege, Carol al II-lea. De aici și paradoxul,

[5] Colecţie de lucrări și dezbateri din cadrul sesiunilor parlamentare ale Camerei lorzilor.
[6] Pentru fragmente din discursurile lui Sir Thomas More și Sir Thomas Moyle și despre alte cazuri particulare care au marcat istoria libertăţii de exprimare în Anglia vezi și studiile propuse de Proiectul History of Parliament http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1386-1421/survey/viii-parliamentary-privileges-commons.

”*to fight the King, to defend the king*”[7] (Manow 2010, 27; Kantorowicz 2014, 33), ceea ce s-ar traduce în cheie de continuitate și anume să lupţi împotriva corpului natural al regelui, pentru a apăra corpul său politic. Acest episod își va produce efectele abia în secolul următor în Franţa, odată cu execuţia lui Ludovic al XVI-lea, care marchează sfârșitul corpului politic al Regelui și succesiunea unui nou corp politic sacru și inviolabil, poporul.

Odată cu *Bill of Rights* (1688), prin art. 9 care prevedea faptul că discursurile și dezbaterile membrilor parlamentului sunt protejate de orice imixtiune din exterior, imunitatea parlamentară se transformă dintr-un privilegiu cu greu acceptat de monarh într-un drept parlamentar. Așadar, în tradiţia anglo-saxonă observăm conştientizarea necesităţii unor privilegii parlamentare care să întărească libertatea de expresie și să protejeze membrii parlamentului de orice interferenţă a regelui.

Pe parcursul Evului Mediu, imunitatea fiscală, clericală și de proprietate împreună cu privilegiile parlamentare au avut o traiectorie comună în tradiţia anglo-saxonă. De partea cealaltă, a Europei continentale, imunitatea parlamentară a reușit să se dezvolte ca un drept și practică parlamentară abia un secol mai târziu. Autoritatea absolută a monarhului și societatea inegală în care doar nobilimea şi clerul beneficiau de drepturi şi imunităţi au pregătit terenul pentru revoluţia franceză de la 1789, moment de referinţă pentru dezvoltarea imunităţii de tip continental.

Sub Vechiul Regim, doar membrii clerului, nobilii și reprezentanţii orașelor, care făceau parte din *États généraux*[8], se bucurau de o formă limitată de protecţie împotriva aplicării legii. Membrii acestor adunări pre-revoluţionare aveau puterea de a decide suspendarea proceselor îndreptate împotriva celorlalţi membri ai Stărilor cu 15 zile înainte de începerea sesiunii legislative, pe parcursul ei și cu 15 zile după terminare (Hardt 2013, 138). Regele Ludovic al XVI-lea era singura autoritate absolută care, prin *lettre de cachet*[9], putea să aresteze sau să impună măsuri arbitrare împotriva oricărei persoane. Așadar, demantelarea structurilor medievale, când privilegiile nobililor și clerului au fost anulate, iar drepturile privilegiate ale bisericilor, ale provinciilor și

[7] Este un îndemn puritan care în concepția juriștilor englezi reprezintă continuitatea repetitivă a reîncarnării corpului politic al Regelui în alte corpuri naturale. Pentru Kantorowicz, *to fight the King, to defend the king* reprezintă o ficțiune la care Camera comunelor a recurs pentru înlăturarea corpului politic al regelui Carol I și pentru a chema armatele să lupte împotriva corpului său natural.

[8] Stările Generale reprezintă una dintre instituțiile centrale din perioada pre-revoluționară franceză care se aseamănă și care s-a transformat, în final, într-un parlament în sensul modern al cuvântului. Cu toate că nu deținea toate caracteristicile specifice unei instituții legislative din lipsa regulată a ședințelor, dar și a funcțiilor și puterilor diluate, membrii Stărilor Generale se bucurau de un statut special privilegiat. Totuși, această instituție avea puterea de a stabili succesiunea regală, în cazul în care nu exista un moștenitor și putea să autorizeze noi taxe și impozite sau să refuze impunerea lor.

[9] *Lettre de cachet* sunt scrisorile semnate de regii Franței și contrasemnate de un ministru prin care se autoriza arestarea, de cele mai multe ori abuzivă, a oricărei persoane. Apărute în secolul al XIII-lea și recunoscute ca un privilegiu regal, scrisorile au devenit un instrument des folosit mai ales în timpul Vechiului Regim. La fel ca și *lettres de grâce* sau de grațiere, acestea reprezentau emanația autorității regale și puterea juridică pe care regii o dețineau. Abia odată cu revoluția franceză, acestea au fost abrogate în martie 1790. Pentru exemple de *lettre de cachet* și rolul lor în timpul Vechiului Regim vezi însemnările lui Mirabeau, *Enquiries Concerning Lettres de Cachet: The Consequences of Arbitrary Imprisonment, and a History of the Inconveniences, Distresses, and Sufferings of State Prisoners: Written in the Dungeon of the Castle of Vincennes*.

orașelor au dispărut, a condus la o schimbare substanţială în materie de guvernare. Dacă în primă instanţă guvernarea era realizată de regele suveran, ulterior poporul devine „Noul Suveran" care înfăptuiește guvernarea. Firește, revoluţia franceză de la 1789 a generat înlocuirea suveranităţii monarhice absolute cu suveranitatea populară realizată prin reprezentaţii cetăţenilor (Hardt 2013, 145).

Literatura de specialitate oferă două interpretări diferite ale evoluţiei imunităţii parlamentare continentale (Soulier 1966; Guérin-Bargues 2011; Hardt 2013). Prima, numită și interpretarea istorică realistă, explică emergenţa imunităţilor membrilor Adunării Naţionale prin decretele juridice și declaraţiile politice îndreptate împotriva guvernării autoritare a lui Ludovic al XVI – lea și care au fost adoptate până la prima constituţie franceză de la 1791. La iniţiativa lui Mirabeau, se adoptă Decretul din 23 iunie 1789[10] prin care Adunarea Naţională recunoștea fiecare deputat ca fiind inviolabil. Într-un mod absolut similar, un an mai târziu, se adoptă și Decretul din 26 iunie 1790[11] prin care deputaţii nu puteau fi arestaţi sau judecaţi fără permisiunea prealabilă a Adunării Naţionale (Arnould 1972). Această interpretare pune apariţia sistemului de imunităţii pe seama contextului juridic favorabil construit în perioada revoluţiei. Astfel, limitarea autorităţii monarhice a lui Ludovic XVI-lea și dobândirea independenţei legislativului de executiv au reprezentat precondiţii ale dezvoltării imunităţii parlamentare (Hulst 2000, 64-65). Astfel, cele două decrete care au stabilit cadrul legal prin care imunitatea se reglementa în Franţa reprezintă primul pas pe care parlamentul l-a făcut pentru a se emancipa în raport cu regele (Manow 2010, 56).

A doua perspectivă prin prisma căreia vom aborda apariţia imunităţii continentale este cea de natură filosofică, continuând astfel analiza anterioară cu privire corpul politic al monarhului. Sacha Hardt argumentează că pentru a „permite voinţei naţionale suverane să se manifeste și să deţină putere prin reprezentanţii săi, aceștia trebuie să fie protejaţi de orice interferenţe, întrucât suveranitatea naţională nu poate să existe fără un set precis de imunităţi, pentru că numai acţionând colectiv poate fi protejată integritatea corpului reprezentativ al naţiunii" (Hardt 2013, 145). Într-adevăr, argumentul autorului este valid, mai ales în contextul revoluţionar în care Franţa se afla la sfârșitul secolului al XVIII-lea, însă nu reușește să ne ofere o bază teoretică temeinică menită să ne răspundă la întrebările: cum și de ce suveranitatea a fost transferată la popor și care este natura protecţiei de care se bucură corpul reprezentativ.

O cheie de lectură care ne ghidează în aflarea unui răspuns preliminar ne oferă Pierre Rosanvallon care, în *La démocratie inachevée. Histoire de la souveraineté du peuple en France*, susţine că revoluţionarii de la 1789 din Franţa au asociat ideea de

[10] Varianta originală a Decretului din 23 iunie 1789 : "L'Assemblée nationale déclare que la personne de chacun des députés est inviolable ; que tous particuliers, toute corporation, tribunal, cour ou commission, qui oseraient, pendant ou après la présente session, poursuivre, rechercher, arrêter ou faire arrêter, détenir ou faire détenir un député pour raison d'aucune proposition, avis, opinion ou discours par lui fait aux États-Généraux; de même que toutes personnes qui prêteraient leur ministère à aucun desdits attentats, de quelque part qu'il soit ordonné, sont infâmes et traîtres envers la nation, et coupables de crime capital".

[11] Textul original al Decretului din 26 iunie 1790 se regăsește în integralitate în colecția de decrete ale Adunării Naționale Constituante: „L'Assemblée Nationale […] déclare que […] les députés de l'Assemblée Nationale peuvent, dans le cas de flagrant délit, être arrêtés conformément aux ordonnances, qu'on peut même […] recevoir des plaintes et faire des informations contre eux, mais qu'ils ne peuvent être décrétés par aucuns juges, avant que le corps législatif, sur le vu des informations et des pièces à conviction, ait décidé qu'il y a lieu à accusation".

naţiune cu un „corp colectiv activ" (Rosanvallon 2000, 25) prin care s-a legitimat un nou tip de guvernare. Acest corp colectiv devine suveran abia atunci când Ludovic al XVI-lea este înlăturat (Manow 2010, 47). Execuţia publică a lui Ludovic al XVI-lea la 21 ianuarie 1793 la Paris reprezintă imaginea sfârșitului Vechiului Regim și încoronarea noului suveran, poporul (Dunn 1994). Mai mult, decapitarea regelui a culminat cu apariţia unui nou tip de guvernare, bazat pe consens naţional. Spre deosebire de scopul execuţiei lui Carol I al Angliei, unde s-a dorit înlăturarea corpului natural al regelui pentru a proteja corpul său politic, ideea pe care o putem asocia cu aclamaţia puritană tradiţională – „*Regele a murit, trăiască Regele*" -, în Franţa, execuţia reprezintă un act de tranzacţie a suveranităţii de la rege la popor, înlocuind vechiului corp politic cu un nou corp politic și adoptând un tip special de succesiune, republica - „*Regele a murit, trăiască Republica*" (Manow 2010, 44). Puţin timp după ce regele Ludovic al XVI-lea este înlăturat din mentalul colectiv francez, noul aranjament politic proaspăt construit se distanţează de legitimitatea monarhică a Vechiului Regim. Parlamentul devine noua autoritate suverană, iar poporul sursa sa de putere politică. Dacă înainte de revoluţie, rolul și funcţiile parlamentului erau la discreţia monarhului, iar orice legitimare a autorităţii parlamentare deriva în mod direct de la rege, transferul corpului său politic într-un nou suveran a schimbat și circuitul puterii politice.

> „[…] fantasma centrală a puterii nu mai era Regele și cele două corpuri ale sale: noul corp dual s-a compus din popor și reprezentarea parlamentară a poporului. Corpul dual a fost desfiinţat de marele corp al cetăţenilor și de adunarea deputaţilor, corpul dual al reprezentării politice moderne" (Manow 2010, 45).

Ceea ce evidenţiază Philip Manow este faptul că cele două corpuri politice ale regelui aflate într-o singură persoană și care puteau fi separate doar prin moarte au fost preluate tot de alte două corpuri. Poporul a devenit „Noul Suveran", având un corp sacru, nemuritor, iar reprezentanţii poporului al doilea corp, inviolabil. Lynn Hunt, în articolul său *Freedom of Dress in Revolutionary France*, remarcă un lucru important și anume că transferul suveranităţii de la monarh către popor a produs în acelaşi timp și transferul sacralităţii și inviolabilităţii sale. Caracterul sacru nu mai aparţinea doar unei singure persoane, ci unei întregi colectivităţi de indivizi care formau naţiunea franceză, preluând atât corpul politic al regelui, cât și atributele sale (Hunt 1998, 230-232). Pe scurt, prin revoluţia de la 1789 poporul este încoronat „Noul Suveran" iar voinţa și autoritatea politică sunt transferate către reprezentanţii săi legitimi. Așadar, inviolabilitatea de care se bucura anterior Ludovic al XVI-lea prin dreptul său divin se transmite noului suveran, iar, odată cu tranziţia către democraţia reprezentativă, se transmite reprezentanţilor parlamentari, proces care în literatura de specialitate este prezentat ca „parlamentarizarea harului divin și care include divinizarea poporului ca „Noul Suveran" într-o democraţie" (Manow 2010, 51).

Așa cum reiese din analiza noastră, imunitatea parlamentară a deputaţilor își are originile, mai degrabă, în sacralitatea și inviolabilitatea pe care monarhul le transferă indirect către popor și mai puţin în excepţiile pe care acest privilegiu le desemna în Evului Mediu. De la privilegiile fiscale și de proprietate pe care le desemna, imunitatea, acum de natură parlamentară, se transformă într-un instrument prin care puterea politică

se instituţionalizează în mod democratic. Naţiunea și parlamentul, corpul politic reprezentativ, „devin noua sursă democratică de legitimare” (Manow 2010, 56). Plecând de la aceste considerente de ordin juridic şi filosofic, imunitatea parlamentară începe să capete centralitate în viaţa constituţională franceză și, pe parcursul evoluţiei sale istorice, începe să devină intim legată de ideile de *stat democratic*, *separarea puterilor în stat*, *reprezentare politică*, *stat de drept* și *drepturile omului* (Hardt 2013), precondiţii care accelerează procesul de democratizare și construiesc o guvernare democratică modernă.

Privind cele două evoluţii distincte pe care imunitatea le-a avut în Anglia și Franţa, conchidem că avem de-a face cu două tipuri mari de imunitate, anglo-saxonă și continentală. Caracteristicile și atributele diferite pe care reprezentanţii poporului le-au dobândit sub influenţa celor două tipuri se datorează modului în care parlamentul a relaţionat cu monarhul. În Anglia, imunitatea parlamentară, alături de alte privilegii și excepţii, își are originea în ceea ce Charles Howard McIlwain, Erskine May, A.F. Pollard numeau rolul parlamentului de Înaltă Curte de Justiţie:

> „Privilegiile membrilor Marii Curţi de Judecată a Parlamentului, ca oricare alţi membri ai Curţii Regale, au fost parte din puterea Regelui de care se bucurau și supușii Regelui, dar într-un grad mai special funcţionarii lui” (May 2004, 72).

Se poate spune că prin această interpretare observăm că din moment ce regele se bucura de orice fel de protecţie în faţa legii iar parlamentul reprezenta „mâna lui dreaptă”, atunci și reprezentanţii în Curţile de Justiţie se bucurau de aceleași privilegii ca și monarhul. Parlamentul devine o prelungire a autorităţii și suveranităţii monarhice iar imunitatea parlamentară este recunoscută de către rege ca fiind parte a corpului său politic. Așa se explică și tradiţia parlamentară anglo-saxonă, în care la începutul fiecărei sesiuni legislative, regele sau regina, după caz, confirmă toate drepturile și privilegiile care au fost acordate sau conferite Camerei comunelor (May 2004). Așadar, imunitatea de tip anglo-saxon a continuat să reprezinte o dispoziţie a monarhului, cel puţin din punct de vedere formal.

Spre deosebire de cazul englez, parlamentul în Franţa este instituţia reprezentativă a poporului și nu emanaţia monarhului. La fel ca și în alte ţări europene care au adoptat tipul continental de privilegii, imunitatea parlamentară este emanaţia corpului democratic suveran reprezentat de popor. Dacă în Franţa pentru ridicarea imunităţii parlamentare este nevoie tot de acordul suveranului, în Anglia, așa cum Erskine May descrie, regele legitimează toată sesiunea parlamentară și nimeni nu poate revoca privilegiile unui reprezentant al Camerei comunelor. Prin urmare, imunitatea parlamentară rezultă din suveranitatea poporului, unde deputatul sau senatorul reprezintă nu doar pe alegătorii săi, ci întregul corp al naţiunii (Pitkin 1989). În Franţa, această idee capătă o formă juridică încă de la Constituţia de la 1791 care, în mod direct, prevedea în secţiunea III, în art. 7 că reprezentanţii poporului aleşi în departamente nu sunt reprezentanţii unui anumit departament particular, ei fiind reprezentanţii întregii naţiuni.

Imunitatea de tip anglo-saxon și imunitatea continentală reprezintă cele două mari tipuri de privilegii parlamentare care au fost exportate și către celelalte părţi ale Europei occidentale, dar și ale Europei centrale și de est. Modelul anglo-saxon este întâlnit cu precădere în fostele colonii ale Imperiului Britanic și desemnează un tip de protecţie limitată, exclusiv pentru acţiuni şi afirmaţii făcute în calitate de membru al corpului

legislativ. În schimb, modelul continental de origine franceză, așa cum a fost descris anterior, este des întâlnit și adoptat de majoritatea democraţiilor tinere pentru a evita abuzurile săvârşite în trecutul lor autoritar (Hulst 2000, 66-68). Aşa se face că multe ţări au adoptat aproape în integralitate sistemul dual de protecţie a membrilor parlamentului specific tradiţiei franceze. Germania, în tradiţia constituţională, folosește imunitatea parlamentară cu cele două forme de protecţie, iresponsabilitatea juridică şi inviolabilitatea. Conform art. 46 din Constituţie și art. 107 din Regulile de procedură ale Bundestagului, membrii se bucură atât de imunitate pentru voturile și opiniile pe care le exprimă pe durata mandatului lor, cât și de inviolabilitate pentru toate acţiunile care se pedepsesc prin lege. Imunitatea de tip continental trece graniţele și în Polonia unde membrii Seimului Poloniei beneficiază atât de imunitate pentru voturile și opiniile lor, cât și de inviolabilitate. Protecţia reprezentanţilor poporului prin cele două straturi juridice propuse de societatea franceză după revoluţia de la 1789 se transpune și în sistemele constituţionale din România și Ungaria având aceleași caracteristici.

Concluzii

Studiul de faţă surprinde schimbările conceptuale pe care le suferă termenul de imunitate (parlamentară) din Evul Mediu și până în epoca modernă, în strânsă corelaţie cu evoluţia puterii politice și a guvernării. Așadar, pe fondul acestei evoluţii, vom analiza modalitatea în care imunitatea emană din voinţa/puterea monarhului suveran (în guvernarea medievală) sau a Poporului suveran (în guvernarea modernă). Din Evul Mediu și până la începutul perioadei moderne am observat o serie de momente istorice care au marcat dezvoltarea mai multor tipuri de imunitate, inseparabile de instituţia monarhului. În gândirea medievală, imunitatea a reprezentat întotdeauna o sursă de putere politică transferată, în mod direct, între monarh și clasele privilegiate. Imunitatea de proprietate sau scutirea de plata taxelor și impozitelor, preluată de la sistemul roman de guvernare, reprezintă privilegiul pe care regele l-a acordat marilor proprietari de pământ. Ce însemna, de fapt, această imunitate și ce legătură exista între privilegii și puterea politică în Evul Mediu? Acordarea titlurilor de imunitate nobililor a fost interpretată ca o reproducere, la o scară inferioară, a autorităţii monarhice. Așa cum am observat, imunitatea asupra unei proprietăţi s-a transformat treptat și într-o imunitate de jurisdicţie, ce-i oferea nobilului o autoritate sporită. De la a fi imun de taxe și impozite se trece la puterea de a judeca supușii aflaţi pe teritoriul și proprietatea privilegiată.

Tot pe parcursul Evului Mediu imunitatea se extinde și asupra bisericii ca instituţie și asupra corpului clerical. Membrii clerului, împreună cu bisericile și mănăstirile, primesc, fără rezerve, imunităţi de jurisdicţie, de proprietate și fiscale. Tranzacţionarea sau partajarea suveranităţii regelui către clerici a dat naștere mai multor dezbateri. Pe de o parte, regele recunoştea imunitate clericilor întărind legăturile sociale cu supușii săi pentru a-și garanta propria continuitate a puterii, dar pe de cealaltă parte, se încerca conservarea autorităţii monarhice și nu reproducerea ei în modul în care nobilii o doreau. Privind îndeaproape, observăm că acordarea de imunitate echivalează cu transferul de putere dintre rege și clasele privilegiate. Astfel, imaginea monarhului este înlocuită de nobili și marii proprietari de pământ, care devin inviolabili și suverani asupra

proprietăţilor și supușilor. Interesant este că aceste privilegii acordate diferenţiat și nu în mod egal tuturor cetăţenilor au scăzut autoritatea regelui. Imunităţile fiscale și de proprietate reprezintă raţiunea care stă la baza dezvoltării unui nou instrument important pentru guvernarea modernă, adică imunitatea parlamentară. Cu o tradiţie bifurcată, imunitatea de tip anglo-saxon și continental produce efecte semnificative în sistemele de privilegii occidentale. Deconstruind teoria celor două corpuri ale regelui a lui Kantorowicz, observăm că execuţiile lui Carol I al Angliei și a lui Ludovic al XVI-lea al Franţei reușesc să schimbe paradigmele politice și sociale în care se încadrează imunitatea.

Reconceptualizarea imunităţii parlamentare nu ar fi fost posibilă fără momentul revoluţionar de la 1789 care a modificat și întregul sistem politic occidental cu privire la sistemul de privilegii. Transferul de suveranitate de la monarhul absolut către naţiune a marcat ideea sfârşitului unui corp politic autoritar și apariţia unui corp politic fără formă și cu un număr mare de indivizi egali în faţa legii (Rosanvallon 1998), care preia astfel și atribuţiile Monarhului. Poporul devine Capul, iar reprezentanţii naţiunii preiau Corpul politic, sacru și inviolabil al regelui (Kantorowicz 2014). Așadar, regele dispare ca instituţie, dar nu și ca funcţie (Manow 2010). În aceste condiţii imunitatea nu mai este un privilegiu acordat prin voinţa monarhului suveran ca în Evul Mediu; imunitatea, acum de natură parlamentară, se reconceptualizează și emană din voinţa poporului suveran, precondiţie a unei guvernări moderne democratice.

Evoluţia conceptuală a imunităţii nuanţează două perioade ale guvernării: pe de o parte, guvernarea medievală înfăptuită eminamente de regele suveran, iar pe de cealaltă parte, guvernarea modernă realizată de popor, „Noul Suveran”. Astfel, în ambele perioade ale guvernării, imunitatea (parlamentară) devine un instrument important prin care fie monarhul suveran, fie poporul suveran exercită actul de guvernare.

Referinţe bibliografice:

Bunson, Matthew. 1995. *A Dictionary of the Roman Empire.* New York: Oxford University Press.

Constantinescu, Alexandru și Florin Constantiniu, eds. 1988. *Dicţionar al instituţiilor feudale din Ţările Române*. București: Academia Română.

Davies, John Reuben. 2003. *The Book of Llandaf and the Norman Church in Wales*. Woodbridge: The Boydell Press.

Davies, Wendy și Paul Fouracre, eds. 1995. *Property and Power in the Early Middle Ages.* Cambridge: Cambridge University Press.

Dunn, Susan. 1994. *The Death of Louis XVI*, New Jersey: Princeton University Press.

Fischer-Drew, Katherine. 1962. „The immunity in Carolingian Italy”. *Speculum* 37:182 - 197.

Fuhrmann, Horst. 1986. *Germany in the High Middle Ages: C.1050-1200*. Cambridge: Cambridge University Press.

Geoffrey, E. și Maurice Croix, 1989. *The Class Struggle in the Ancient Greek World: From the Archaic Age to the Arab Conquests*. Ithaca: Cornell University Press.

Gilia Claudia și Florin Valeriu Gilia. 2010. „Repere în formarea instituţiei imunităţii Parlamentare”. *Revista de Drept Public* 1: 51-62.

Grigoraș, Nicolae. 1974. „Imunităţile și privilegiile fiscale în Moldova (de la întemeierea statului și până la mijlocul secolului al XVIII-lea)". *Revista Istorică* 1:55-57.

Gromelski, Tomasz. 2013. „Liberty and liberties in early Poland-Lithuania." In *Freedom and the construction of Europe*, eds. Quentin Skinner și Martin van Gelderen, 215 - 234, Cambridge: Cambridge University Press.

Guérin-Bargues, Cécile. 2011. *Immunités parlementaires et régime représentatif: L'apport du droit constitutionnel comparé (France, Royaume-Uni, Etats-Unis)*. Paris: L.G.D.J.

Guţu, Gheorghe. 2003. *Dicţionar Latin-Român*. Bucureşti: Humanitas.

Hardt, Sacha. 2013. *Parliamentary Immunity. A Comprehensive Study of the Systems of Parliamentary Immunity of the United Kingdom, France, and the Netherlands in a European Context*. Portland: Intersentia.

Hobbes, Thomas. 1991. *Leviathan.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hulst, M. 2000. *The parliamentary mandate. A global comparative study*. Geneva: Inter-Parliamentary Union Press.

Hunt, Lynn. 1988. „Freedom of Dress in Revolutionary France." In *From the royal to the republican body: incorporating the political in seventeenth- and eighteenth-century France*, eds. Sara Melzer și Katharyn Norberg, 224-249, California: University of California Press.

Kantorowicz, H. Ernst. 2014. *Cele două corpuri ale Regelui. Un studiu asupra teologiei politice medievale.* Iași: Polirom.

Maitland, F.W. 1919. *The Constitutional History Of England.* Cambridge: Cambridge University Press.

Manow, Philip. 2010. *In the King's Shadow .The Political Anatomy of Democratic Representation.* Cambridge: Polity Press.

May, Erskine. 2003. *Treatise on The Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament*. London: LexisNexis.

McIlwain, Charles Howard. 1910. *The High Court of Parliament and its supremacy: An historical essay on the boundaries between legislation and adjudication in England.* New Heaven: Yale University Press.

Michelet, Jules. 2010. *Histoire de France.* Paris: Flammarion, [1855].

Mill, John Stuart. 2014. *Despre libertate.* București: Humanitas.

Pitkin, Hanna Fenichel. 1989. „Representation" In *Political Innovation and Conceptual Change*, eds. Terrence Ball, James Farr și Russel Hanson, 132-154, Cambridge: Cambridge University Press.

Papacostea, Șerban. 1988. *Oltenia sub stăpânire austriacă (1718-1739)*. București: Enciclopedică.

Parsons, Talcott. 1963. „On the concept of political power." *Proceedings of the American Philosophical Society* 107(3): 232-262.

Prost, August. 1887. *La justice privée et l' immunité.* Paris: Mémoires de la Société nationale des Antiquaires de France.

Pocock G. A., Gordon J. Schochet și Lois Schwoerer, eds. 1996. *The Varieties of British Political Thought, 1500-1800.* Cambridge: Cambridge University Press.

Pollard, A.F. 1920. *The evolution of Parliament.* London: Longmans Green.

Rein, Allan. 2001. *Le Grand Robert de La Langue Francaise*. Paris: Dictionnaires Le Robert.

Richard, Marius. 1999. *Thomas More: A Biography.* New York: Harvard University Press.

Rosanvallon, Pierre. 2000. *La démocratie inachevée. Histoire de la souveraineté du peuple en France*. Paris: Gallimard.

Rosenwein, Barbara H. 1999. *Negotiating Space: Power, Restraint, and Privileges of Immunity in Early Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press.

Roskell, S. L. Clark și C. Rawcliffe. 1993. "The History of Parliament: the House of Commons 1386-1421". http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1386-1421/survey/viii-parliamentary-privileges-commons.

Sedlar, Jean. 2011. *East Central Europe in Middle Ages, 1000-1500*. Washington: University of Washington Press.

Senellart, Michel. 1998. *Artele guvernării. De la conceptul de regimen medieval la cel de guvernare*. București: Meridiane.

Soulier, G. 1966. *L'inviolabilité parlementaire en droit français.* Paris: Pichon/Durand-Auzias.

Wedgood, C.V. 2011. *A King Condemned: The Trial and Execution of Charles I.* New York: Tauris Parke Paperbacks.

Wittke, Carl. 1970. *History of English Parliamentary Privilege.* New York: Da Capo Press.

Zászkalinczky , Márton. 2013. „The language of libery in early modern Hungarian political debate." In *Freedom and the construction of Europe*, eds. Quentin Skinner și Martin van Gelderen, 215 -234, Cambridge: Cambridge University Press.

Reţelele de putere, contactele și interacţiunile elitelor politice locale din Europa central-răsăriteană*

Roxana Marin

Introducere. Consideraţiuni teoretice

Contribuţia de faţă reprezintă o încercare de analiză preponderent cantitativă a interacţiunilor, contactelor și reţelelor de putere rezultante ale elitelor politice locale în orașe mici-spre-medii (30.000-40.000 de locuitori) din Europa central-estică. Procesul de guvernare se realizează prin intermediul interacţiunii personale. Guvernarea democrată şi cea la nivel local prezintă modele specifice de interacţiuni, cu precădere în spaţiul ţărilor fostei Europe sovietizate. Schimbarea de regim, dar și recentele transformări generate de procesul de descentralizare în ţările Europei central-estice (ca parte a procesului de tranziţie către democracţie), determină, deopotrivă, schimbări de paradigmă în privinţa interacţiunilor, contactelor elitelor locale și reţelelor de putere. Oricum, în orice formă de guvernare și în orice sistem politic, gradul și formula de integrare a elitelor – manifestată prin caracteristicile interacţiunilor elitelor cu alte grupuri și prin forma reţelelor de putere – sunt esenţiale în chiar procesul de guvernare (de exemplu, în realizarea scrutinului cetăţenesc asupra conducerii, în implementarea politicilor publice, în menţinerea stabilităţii guvernării *etc*.). Mai mult, în privinţa importanţei interacţiunilor elitelor cu alte grupuri și a asigurării unui nivel propice de integrare a elitelor, nivelul local de guvernare prezintă o chiar mai directă implicaţie, căci nivelul local de guvernare este, convenţional, primul accesat de cetăţean. Prin urmare, analiza formei interacţiunilor și contactelor elitei politice locale cu alte grupuri și instituţii și a reţelelor de putere la nivel local ce rezultă din astfel de contacte are o semnificaţie neîndoielnică în peisajul studiilor elitelor locale și ale guvernării locale.

Teoreticienii clasici (cu precădere, Mosca 1939 și Michels 1962) descriu integrarea elitelor politice ca fiind cel mai deplin ilustrată de un grad ridicat al frecvenţei interacţiunilor acestora cu alte grupuri și instituţii și de o reţea densă de putere politică. În acest sens, Mosca și Michels și, mai apoi, Meisel descriu elitele ca pe un grup unitar, coerent, caracterizat de o coeziune extremă. Meisel (1962, 4) conchide că elitele au drept esenţă "cei 3 C": conștiinţă de grup, coerenţă, conspirativitate. Tocmai de aceea, grupul elitar este considerat un tot, piesa centrală a reţelelor de putere și variabila independentă a

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/133675 „Inovare şi dezvoltare în structurarea şi reprezentarea cunoaşterii prin burse doctorale şi postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

interacţiunilor guvernării. În genere, elita unitară îndeplineşte condiţiile celor „3 C" în măsura în care posedă, parafrazând un limbaj marxist, „conştiinţă de grup elitar". „Conştiinţa de grup" a elitei reprezintă mai mult decât formula exclusivistă şi exclusivă, de club, de castă, de solidaritate între membri, de identitate de valori, interese, idei, origini, atitudini, comportamente, adeseori priorităţi. Mai mult, elita are capacitatea primă de prezervare şi de autoperpetuare, pentru simplul fapt că grupul elitar îşi găseşte provenineţa dintr-un segment foarte îngust şi firav al societăţii: elita unitară este exclusivă, deci nu primeşte membri printr-o ecuaţie „liberală" şi „democratică" (*recte*, din toate straturile, clasele şi categoriile sociale). Membrii săi sunt cei „privilegiaţi" din punct de vedere social, cei puternici, deţinătorii de resurse (bogăţie, abilităţi, cunoştinţe, putere, prestigiu, influenţă *etc*.). O elită coezivă este esenţialmente şi o elită autonomă, bucurându-se de independenţă în acţiune şi, totodată, nerăspunzătoare în faţa altcuiva pentru consecinţele acestor acţiuni. Aderând la o perspectivă vădit critică şi la o abordare descriptivă, elitiştii clasici, italieni, echivalează elita cu o construcţie socială sectariană, unitară, coerentă, iresponsabilă, autonomă. De o importanţă deosebită pentru studiul de faţă, teoria clasică a elitelor consideră elita drept un grup izolat social, interacţiunile şi contactele acestuia fiind aproape exclusiv intra-elitare, iar reţelele de putere incluzând doar rareori alte „noduri" (alte grupuri din afara elitei, anume componente ale „societăţii civile"). Elitele care prezintă un grad semnificativ de unitate şi coeziune pot fi unite pe baza a unuia dintre cele două fundamente: (a) elite unite ideologic, şi (b) elite unite consensual. Primele sunt elitele revoluţionare, unificate în jurul unui ideal, elite care nu acceptă compromisul, ci ajung în poziţii de conducere doar după ce au suprimat elitele ce le-au precedat; cele consensuale ajung în poziţii de guvernare în urma unui compromis, a unei negocieri, în circumstanţele unor schimbări fundamentale şi a unor transformări structurale şi atitudinale profunde, iar unitatea lor se realizează în jurul unor valori-precondiţii ale funcţionării sistemului politic (Burton şi Higley 1987; Higley şi Burton 2006).

Odată cu ascensiunea studiilor poliarhiilor (Dahl 1961), perspectiva elitei ca grup unitar pierde din consistenţă, făcând loc unor analize care se dezvoltă pe baza pluralismului din interiorul grupului elitar, privit drept unul fragmentat, împărţit între ideologii diferite, interese şi priorităţi diverse, biografii socio-demografice şi orientări valorice şi atitudinale divergente. Mai mult, fragmentarea elitelor apare drept centrală în încercările de explicare a revoluţiilor non-violente din Europa central-estică la sfârşitul anilor 90 (spre exemplu, Kitschelt *et al.* 1999; Szelényi şi Szelényi 1995; Linz şi Stepan 1996). Studiul de faţă favorizează tocmai o abordare dinamică, în care fiecare individ aparţinând, poziţional, grupului elitar este tratat ca parte *per se* a unei reţele de putere locală, stabilind şi întreţinând o serie de interacţiuni în numeroasele lui calităţi (vecin, antreprenor, membru al unei comunităţi religioase sau etnice *etc*.). De cealaltă parte, teoreticienii elitelor democratice schimbă centrul cercetării asupra pluralităţii de idei, de interese, de valori, de atitudini şi modele comportamentale ale elitelor, conchizând că liderii democratici constituie un grup destul de fragmentar, o grupare de facţiuni, adesea cu interese divergente (date şi de reprezentativitatea şi răspunderea pe care grupul elitar le datorează celor cărora le datorează însăşi resursa de putere politică, anume alegătorilor), de provenienţe varii. Ca urmare, reţeaua de putere ce se formează la nivelul unei guvernări (fie ea centrală, regională sau locală) are drept „noduri" atât elite politice şi de altă natură (care îşi conservă poziţia centrală în schemă), cât şi alte grupuri şi instituţii care nu sunt parte a elitei (grupuri civice, cetăţeneşti, de reformă, religioase, etnice, sindicate şi alte organizaţii profesionale, patronate şi diverse organizaţii economice,

mass-media, susţinători, instituţii administrative etc.). Într-o astfel de schemă inextricabilă, timpii decizionali se dilată, căci decizia privind politicile publice și guvernarea în genere este rezultatul unei negocieri deopotrivă intra- și extra-elită (Dahl 1971). Interacţiunile și contactele cu diferitele porţiuni ale societăţii se intensifică semnificativ – căci ele sunt imperios necesare într-un construct democratic –, gradul de integrare a elitelor în societate crescând proporţional. Elita, pentru teoreticienii ce i-au urmat lui Schumpeter (1942), încetează să mai fie una izolată – tocmai datorită faptului că doar prin deschidere către societate și interacţiune permanentă cu aceasta, cu preţul asumării răspunderii guvernării, elita democratică se poate menţine și reproduce.

Astfel, reţeaua de putere – sau „triunghiul de fier" (Wright-Mills 1956), cum apare în teoria clasică a elitelor – constituie o marcă adiacentă a analizei instituţionale. Boissevain și Mitchell (1973) discută reţelele de putere chiar din perspectiva structural-funcţională, deși își construiesc ipoteza pe fundamentul atitudinilor și comportamentelor individuale ale actorilor din reţea, comportamente care le-ar influenţa acţiunile și rolurile în cadrul reţelei. Totuși, studiul reţelelor de putere și al interacţiunilor elitelor presupune o abordare dinamică – și nu una statică – asupra rolurilor actorilor în reţea: actorii din reţea (nodurile) sunt esenţialmente dependenţi unul de celălalt, ca atare fiecare din actori e influenţat, în primul rând, de interacţiunile și contactele pe care le stabilește și întreţine. Mai mult, în mutaţiile continue ale reţelei, între influenţă și dominaţie, reţelele de putere se reconstruiesc permanent, sunt funciarmente dinamice. În egală măsură, analiza reţelelor de putere în societăţile tranziţionale, în curs de dezvoltare și de consolidare democratică, este cu atât mai importantă cu cât, în astfel de contexte, gradul de instituţionalizare este scăzut și, prin urmare, relaţiile informale, personalizate, domină. În studiul elitelor politice din Rusia înainte și imediat după căderea comunismului, Anton Steen (1997) găsește analiza reţelelor de putere fortuită pentru speţa sa, definind reţeaua ca „o legătură nestructurată, mai puţin stabilă", care completează două modele consacrate de luare a deciziilor în formă impersonală: modelul constituţional (*i.e.* puterea aparţine guvernării, legitimată fiind de o adunare formată ca rezultat al votului popular) și cel corporatist (*i.e.* puterea se divide, în mod liberal, între guvernanţi și grupuri-cheie, de interes, într-o formulă instituţionalizată, predictibilă, stabilă). Similar, într-o colecţie de eseuri despre reţelele de putere din Suedia, Gergei M. Farkas (2012, 11) conchide că trei sunt sferele majore de interes pentru studiul interacţiunilor elitelor și al reţelelor de putere: (i) gradul de integrare a elitelor; (ii) distribuţia de putere a elitelor; (iii) semnificaţia relaţiilor informale, personale între elite.

Cu siguranţă, gradul de integrare a elitelor în societate se fundamentează deopotrivă pe frecvenţa interacţiunilor pe care le stabilesc și le conservă și pe densitatea reţelelor de putere pe care le creează în extensia lor. Gradul de integrare a elitelor se referă la „întrebarea fundamentală dacă elita, într-un context social particular, este unită într-o singură unitate socială coezivă sau ea este fragmentată în câteva facţiuni elitare conectate doar aparent unele de celelalte" (Higley *et al.* 1991, 35-53). Distribuţia de putere înseamnă, esenţialmente, „cine are putere asupra cui ?", și include dihotomia dintre influenţă și dominaţie. Cât privește rolul relaţiilor informale, personale, ale elitelor, acesta se referă, îndeobște, la interconectivitatea dată de legăturile de prietenie, rudenie sau de cele maritale, dar și la construcţia de „capital social".

Matthew O. Jackson (2010) analizează un caz exponenţial pentru importanţa reţelelor și a interacţiunilor pentru ascendenţa unui anume grup elitar și pentru monopolizarea puterii:

ascensiunea familiei de Medici în Italia renascentistă. Deși, inițial, poseda mai puțină avuție și capacitate de decizie politică față de celelalte oligarhii ale Florenței, Cosimo de Medici și-a consolidat treptat și și-a extins rețeaua de putere prin căsnicii cu ceilalți potentați ai orașului, prin rudenii prin alianță[1], prin legături și schimburi economice și prin patronaj. În fapt, monopolizarea puterii în rețea înseamnă că: dacă se consideră $P(ij)$ ca numărul căilor (*i.e.* legătura dintre două noduri) celor mai scurte conectând nodul (actorul) i cu nodul (actorul) j și $P_k(ij)$ ca numărul acelor căi unde actorul (nodul) k se interpune, atunci nodul k monopolizează rețeaua pe măsură ce $P_k(ij)$ este mai mare. Logica monopolizării rețelei de către un actor se subscrie ideii „Toate drumurile duc la Roma": un actor de tipul familiei Medici în Florența renascentistă reușește să domine rețeaua inițial din postura de „interpus", „intermediar" sau „nod conector". Astfel, pentru ca un actor marginal să stabilească o interacțiune sau un contact cu un alt actor al rețelei, primul trebuie să stabilească, mai întâi, o legătură cu „nodul conector"; cu cât aceste situații sunt mai numeroase, cu atât poziția „nodului conector" se consolidează, acesta ajungând să monopolizeze rețeaua. A se reține, de asemenea, că o astfel de situație presupune ca interacțiunea cu „nodul conector" (pentru a relaționa cu un alt nod/actor) să fie cea mai simplă manieră (sau cea mai scurtă cale) pentru stabilirea contactului vizat. Prin urmare, fie contactul direct, nemijlocit este inaccesibil, fie „nodul conector" creează condițiile ca acest contact să fie intermediat. Deși studiul de față privește doar relații nemediate între membrii Consiliului municipal (elita politică locală) și celelalte grupuri – întrucâtva explicabil prin demografia scăzută a orașelor studii de caz (30.000-40.000 de locuitori) –, de cele mai multe ori, astfel de relații sunt intermediate de un aparat de specialitate, funcționăresc, destul de consistent. Maniera în care consilierii locali interacționează cu alte grupuri din interiorul sau din afara comunității nu este strict reglementată de legislațiile privitoare la administrațiile locale, prin urmare analiza de față consideră doar rețele egocentrice (anume, centrate pe un actor politic, acela al grupului elitar), deși nu trebuie neglijate acele grupuri (aproape invizibile, la început) care asigură legătura între elite și alte grupuri, care asigură (sau stânjenesc) comunicarea între actorii rețelei, care facilitează (sau îngrădesc) asumarea responsabilităților guvernanților și scrutinarea lor de către guvernați (tocmai din această perspectivă, Stoica (2003) adaugă studiului interacțiunilor și rețelelor elitelor politice ieșene și grupul funcționarilor publici).

Diferențieri metodologice

O serie de distincții sunt utile în construcția metodologică a rețelelor de putere și a interacțiunilor și contactelor elitei politice locale. Prima dihotomie se referă la (a) interacțiunile instituționalizate, formalizate, impersonale și (b) interacțiunile neinstituționalizate, personalizate, informale. Îndeobște, chiar și în democrațiile consolidate, contactele formate și menținute în afara cadrului instituțional, contactele personale, sunt de o importanță deosebită în procesul de recrutare a elitelor, în construcția prioritizării la nivel local, în canalizarea doleanțelor variilor grupuri către guvernare etc. În astfel de climat, se dezvoltă relațiile dintre elită și grupurile de susținători și prieteni,

[1] Padgett și Ansell (1993) descriu rețelele de căsătorii în interiorul marilor familii în Florența anilor 1430. Cei doi arată că, departe de puterea economică și de influența asupra legiuitorului, stabilirea și întreținerea unor legături cu actori-cheie în economia rețelei de putere au făcut ca familia de Medici să surclaseze influența familiei de Strozzi, mai potentă economic și politic.

vecini etc. De cealaltă parte, în contexte slab instituţionalizate, unde regulile „jocului” democratic nu au fost complet internalizate, dominanţa interacţiunilor informale traduce relaţii de patronaj, clientelism, nepotism etc. Cum dezvoltarea instituţiilor democratice este încă în proces și cum eficienţa instituţiilor și a relaţiilor impersonale (în sens weberian) este încă scăzută pentru statele fostei Europe sovietizate, interacţiunile personale, informale devin cruciale pentru avansarea eficace a intereselor şi doleanţelor unor grupuri-cheie în cadrul reţelei.

		Tip de interacţiune	
		Închisă	**Deschisă**
Forma de luare a deciziei	**Consensual**		
	Conflictual		

Virgil Stoica (2003, 154) propune patru tipuri ideale, asociind variabilei de problemă pe cea de tip de interacţiune a elitei locale. Astfel, primul tip descrie o elită de tip „clasic”, o elită de tip club, o elită unitară, care decide în manieră consensuală (*recte*, timpi de decizie relativ rapizi), dar care este izolată, închisă faţă de restul segmentelor societale, cu o frecvenţă a interacţiunilor exterioare evident scăzută. Cel de-al doilea tip desenează o elită deschisă, care întreţine relaţii cu exteriorul societăţii, cu cei pe care îi guvernează, şi – surprinzător – nu întâmpină relaţii conflictuale cu variile grupuri şi instituţii cu care se intersectează. O astfel de circumstanţă, în care timpii de decizie sunt scăzuţi şi procesul de guvernare se realizează rapid, chiar şi în situaţia în care frecvenţa contactelor cu celelalte segmente din societate este ridicată, coincide mai degrabă cu *desideratum*-ul lui Putnam, în care, într-un climat democratic, interacţiunea continuă, frecventă şi coerentă a elitelor cu cei guvernaţi generează o comunalitate de valori, principii şi chiar interese. În practică, scenariul este prea puţin întâlnit, fiind caracteristic pentru guvernările de tip clientelar sau pentru interacţiunile cu grupuri precum susţinători, vecini, familie – interacţiuni importante pentru realegere, spre exemplu. Cel de-al treilea tip este specific elitei închise, dar care este pluralistă, conflictuală în procesul de guvernare. Este elita poliarhică, de model dahlian, care, deşi este o castă aleasă, având o „conştiinţă de grup” puternică şi distanţându-se simbolic şi reprezentativ de restul societăţii pe care o guvernează, nu prezintă unitate, este fragmentară în interese şi priorităţi, este facţionalistă. Cea de-a patra instanţă se referă la elita democratică de tip schumpeterian, modelul ideal de elită democratică şi de luare a deciziilor, de guvernare: elita democratică trebuie să interacţioneze cu o multitudine de grupuri şi instituţii, ceea ce generează, inevitabil, conflicte între interese, atitudini, priorităţi, comportamente. Aşadar, conflictul devine o constantă şi o necesitate a guvernării democratice, iar elita guvernării democratice se fragmentează pe jaloanele marcate de interesele ce se ciocnesc într-un asemenea conflict.

Studiul de faţă favorizează o analiză de factor având drept variabile gradul de izolare geografică a elitelor locale (anume, frecvenţa interacţiunilor cu grupuri şi instituţii din interiorul comunităţii) şi gradul de izolare elitară a elitelor locale (anume, frecvenţa interacţiunilor cu grupuri sau instanţe din interiorul elitei politice). Pentru primul tip, elita locală izolată atât geografic, cât şi elitar, este un caz extrem de rar în tipologia propusă, dar este caracteristică unor comunităţi cu un grad de descentralizare semnificativ, atunci când liderii locali se circumscriu întru totul planurilor de dezvoltare şi guvernării

municipalităţii pe care o reprezintă, iar paleta largă de responsabilităţi şi atribuţiuni îi îngăduie să aibă doar interacţiuni sporadice cu elita regională sau centrală. Mai mult, chiar în procesul de recrutare politică a elitelor locale, rolul jucat de elitele regionale sau naţionale se diminuează considerabil, filialele locale ale partidelor sau partidele locale jucând rolul principal în recrutare. Cazurile exemplare pentru studiul de faţă sunt Česká Lípa și Oleśnica, unde scorul mediu al izolării este semnificativ (atât ca izolare geografică, cât și ca izolare elitară). Un al doilea tip este elita locală izolată din punct de vedere spaţial, dar deschisă din punct de vedere elitar; tipul corespunde situaţiei în care guvernarea este descentralizată, însă elita locală are un grad de „conştiinţă de grup" ridicat, distanţa dintre guvernaţi şi guvernanţi fiind mare, iar reprezentativitatea – scăzută. Tipul al treilea se suprapune unei elite locale deschise geografic, dar închise elitar. Cazurile exemplificate în prezentul studiu sunt cele ale oraşelor Tecuci şi Targovishte, unde elita locală se dezvoltă într-un context de guvernare centralizat, atribuţiile şi responsabilităţile liderilor locali fiind profund afectate (de unde şi simţământul de neputinţă politică şi decizională). Pentru o astfel de elită, frecvenţa interacţiunilor iniţiate şi desfăşurate în afara comunităţii pe care o conduce se corelează cu o mare distanţă dintre elita locală şi membrii comunităţii, mai degrabă din pricina „conştiinţei de grup" decât a lipsei reprezentativităţii în raport cu alegătorii. Elita închisă din punct de vedere elitar, dar deschisă din punct de vedere geografic, este dependentă de resursele centrului, faţă de care se simte subordonată, îndatorată; de altfel, elitele centrale sunt cele care asigură recrutarea şi susţinerea celor locale.

		Gradul de izolare elitară	
		Elite izolate	Elite deschise
Gradul de izolare geografică	Elite izolate		
	Elite deschise		

Consideraţii metodologice. Studiile de caz

Studiul de faţă reţine tradiţia înregistrată de analiza reţelelor de putere – o tradiţie dezvoltată în jurul conceptelor adjuvante de „interacţiune", „contact", „legătură", „nod", „conexiune", „cale" etc. –, începând cu primele decenii ale secolului trecut. Primele cercetări în sfera reţelelor de putere apar odată cu „Şcoala de la Harvard" din anii '30-'40 şi studiile întreprinse de Mayo (1933) şi Homans (1951). Rămân, însă, centrale şi de-a dreptul impresionante multiplele cercetări de pionierat ale lui Robert Warner, în aşa-numitul „Yankee City", începând din 1941 şi terminând cu sinteza publicată în 1963. Şcolii de la Harvard îi urmează o serie de lucrări scrise în nota sociometrică, astfel că cercetările privind natura şi structura reţelelor de putere se fundamentează pe o formulă mai degrabă geometrică, grafică, vizuală, de tip matrice: Moreno (1934) şi Lewin (1951) inaugurează sociometria în analiza reţelelor de putere şi a interacţiunilor elitelor politice cu alte grupuri şi instituţii, însă epitomul sociometriei în această sferă este atins cu lucrările colective ale statisticianului Cartwright şi ale matematicianului Harary (1965). Abia în anii '50-'70, paradigma profund matematică şi vădit cantitativă îşi începe evoluţia pe o pantă descendentă, odată cu dezvoltările şi perspectivele aduse de „Şcoala antropologică de la Manchester", exponenţiale, în acest sens, fiind contribuţiile în

domeniul reţelelor de putere semnate de Nadel (1957) şi Granovetter (1974). Analiza reţelelor de putere centrate elitar se recalibrează în anii '70, deceniul de vârf al studiilor asupra elitelor politice, deceniu ce nu va fi surclasat nici de literatura dedicată elitelor reformatoare iniţiatoare ale schimbărilor de regim în Europa central-estică, la sfârșitul anilor 1980.

Înainte de a purcede către analiza empirică a interacţiunilor elitelor şi a reţelelor de putere la nivel local în orașele mici-spre-medii din Europa central-estică, o serie de clarificări conceptuale se reclamă drept necesare. Noţiunea de „interacţiune" (sau „contact") se referă atât la vectorii pozitivi (susţinere), cât şi la cei negativi (contestare, critică). Prin urmare, deși un număr mare de contacte reflectă neîndoielnic gradul de integrare a elitelor în societate/ comunitate, aceeași frecvenţă nu reprezintă un indicator pentru susţinerea guvernării de către guvernaţi. De asemenea, în vederea evaluării gradului de integrare a elitelor, un nivel ridicat al interacţiunilor trebuie ponderat cu numărul de contacte intra-elită și cu cel al contactelor non-formale de tip familial (rude, vecini, susţinători etc.). Chiar şi așa, interacţiunile – cu precădere, cele extra-elită –, pe care elitele le stabilesc, menţin, întreţin, dezvoltă, constituie un indicator valid pentru dinamica guvernării şi unul esenţial pentru evaluarea coordonării şi luării deciziilor, în special la nivelul comunităţii. Interacţiunea elitei cu o diversitate de grupuri și instituţii conduce la cunoașterea și asumarea intereselor segmentelor societale de către guvernare, dar și la o comunizare (cel puţin, minimală) a valorilor, căci, îndeobște, interacţiunea se fundamentează și se desfășoară într-o formulă agreată de ambele părţi (Putnam 1976, 80). Interacţiunea politică este definită de Robert Vance Presthus, în studiul său amplu *Elites in the Policy Process*, strict drept „contacte faţă-în-faţă cu legislatori și funcţionari" (1974, 176). În convingătorul studiu asupra elitelor ruse după căderea comunismului, *Political Elites and the New Russia: The Power Basis of Yeltsin's and Putin's Regimes*, Anton Steen privește „reţeaua" drept „un *continuum* de-a lungul căruia interacţiunea elitelor poate fi organizată în feluri variate." (Steen 2003, 146) În continuare, Van Warden (1992) atașează noţiunii de „reţea de putere" o serie de trăsături caracteristice numite generic „dimensiuni": numărul de participanţi ai reţelei (*i.e.* numărul de „noduri"), identitatea participanţilor, funcţia reţelei (*i.e.* schimb de informaţii sau luarea de decizii), nivelul de formalizare (instituţionalizare).

Observaţii similare se menţin și în cazul reţelelor de putere. Astfel, de cele mai multe ori, densitatea reţelei de putere nu oglindește o sinonimie de interese, ci, chiar din contră, poate sugera o permanentă contestare, tensiune, presiune între elită şi grupurile de contact. În esenţă, dacă se menţine o proporţie optimă de tensiune, opoziţie, control, scrutinare, critică şi presiune, reţeaua de putere prezintă trăsăturile caracteristice unei poliarhii; sigur, de cealaltă parte, dacă densitatea ridicată a reţelei este dată, în proporţii covârşitoare, de contacte şi interacţiuni cu vector negativ, guvernarea devine instabilă şi ilegitimă. O guvernare descrisă de o reţea de interacţiuni cu vectori preponderent pozitivi nu denotă, în sine, o guvernare democratică, ci mai degrabă una ideală, improbabilă, căci sursele de contestare şi opoziţie într-o democraţie sunt centrale pentru logica guvernării. Acolo unde, în cadrul reţelei de putere locală, nu există „noduri" de contestare și presiune faţă de elite, societatea/ comunitatea nu este doar atomizată în raport cu guvernarea, dar, cel mai adesea, o astfel de reţea descrie relaţii de patronaj și clientelism între elite și guvernaţi. O a doua problemă se impune discutată, în cazul reţelelor de putere: limitarea analizei reţelei. Lauman *et al.* (1992, 61-87) amintesc că literatura diferenţează

convenţional între: (a) abordarea „realistă" (care se asociază, îndeobşte, perspectivei poziţionale de identificare şi analiză a elitelor, astfel că este suficient a izola instituţional grupul elitar, urmând ca formarea reţelei să fie privită tot pe baze instituţionale) şi (b) abordarea „nominalistă" (care se asociază perspectivei reputaţionale de identificare şi analiză a elitelor, reconstituirea reţelei făcându-se pe baza frecvenţei şi direcţiei contactelor elitelor, chiar dacă aceste contacte se sustrag unui cadru instituţional, formal). Cum pespectiva prezentului studiu este una dinamică, în analiza reţelelor pentru elitele celor şase studii de caz se va utiliza cu precădere abordarea „nominalistă". Există, de asemenea, posibilitatea limitării reţelei în virtutea unui anumit domeniu de legiferare sau a unei anume sfere de activitate (*policy domain power network*), în cadrul căreia elita politică locală poate decide (Knoke & Laumann, 1982). Astfel, fiecare domeniu de activitate la nivel local şi modul de luare a deciziilor în acel domeniu generează o nouă reţea de putere.

Vom calcula densitatea reţelei după o formulă consacrată de Petru Iluţ şi Irina Culic (1997):

$$D_E = \frac{\left(\sum\sum Z_{ij}\right)}{\left(n_{E^2} - n_E\right)}$$

, unde n_E – numărul elementelor reţelei, i – actorul central al reţelei (în acest caz, elita politică locală formată, poziţional, din membrii Consiliilor municipale din cele şase oraşe, studiile de caz ale prezentei contribuţii), j – unul dintre actorii reţelei, cu excepţia actorului central, $\Sigma\Sigma_{Zij}$ – contactele şi interacţiunile din mulţimea contactelor potenţiale ale actorului i cu actorii din reţeaua sa egocentrică[2].

Aberbach, Putnam şi Rockman (1981) subliniază o serie de aspecte extrem de importante pentru studiul reţelelor de putere în Europa occidentală, cu implicaţii, în special, în analiza interacţiunilor şi reţelelor elitelor locale. În primul rând, densitatea reţelei nu constituie un indicator potrivit pentru situaţiile în care proximitatea spaţială este un obstacol pentru noduri; similar, densitatea într-un anume sector al reţelei poate traduce chiar simpla proximitate spaţială, şi nu coerenţa relaţiilor. În genere, însă, densitatea reţelei semnifică faptul că elitele lucrează împreună cu celelalte grupuri pentru rezolvarea problemelor, pentru stabilirea agendei de priorităţi şi, câteodată, în luarea deciziilor. În al doilea rând, densitatea reţelei între diferitele niveluri de guvernare (elite locale, regionale, centrale) poate semnifica varii dependenţe, însă este specifică Europei vestice şi nu poate fi corelată cu indicatorii guvernării democratice sau eficiente (chiar şi pentru relaţiile dintre elita politică şi cea administrativă, birocratică, tehnocrată): în ţări precum Statele Unite sau Germania, frecvenţa interacţiunilor între diferite niveluri ale elitei sau între acestea şi elita administrativă denotă relaţii apropiate şi dese, în timp ce acelaşi tip de interacţiune se suprapune unor relaţii distante şi puţin frecvente în cazul Marii Britanii şi al Olandei. Dar densitatea reţelei este doar una dintre trăsăturile ei. O distincţie suplimentară este instrumentală, în cazul interacţiunilor elitelor şi al reţelelor de putere: cea între „dominaţie" şi „influenţă". Knoke (1993), urmând observaţiile făcute de Gamson (1968, 60), defineşte „influenţa" ca tipul de relaţie în care „un actor oferă informaţii celuilalt cu intenţia de a altera acţiunile celui din urmă" (p. 24). De cealaltă

[2] O „reţea egocentrică" este acea reţea în care actorul central (*recte* cel cu care se stabilesc cele mai multe contacte) se poate identifica în mod vădit, este evident fără calcule matematice suplimentare (a se vedea Iluţ şi Culic 1997).

parte, „dominaţia" este tipul de relaţie în care „un actor controlează comportamentul celuilalt actor, oferindu-i sau un anume beneficiu sau pericol" (Knoke 1993, 25).

O ultimă problemă discutată aici – dar nu şi ultima din lista de probleme metodologice privind construcţia reţelelor de putere – este cea a identificării actorilor-cheie cu care elita politică locală stabileşte şi întreţine interacţiuni şi contacte de netăgăduită importanţă. În identificarea actorilor-cheie ai reţelei de putere se utilizează, în genere, patru tehnici (Stoica 2002; 2003; Knoke 1993): (1) abordarea poziţională (identificarea actorilor care se află, la un anume moment, în poziţii de putere sau decizie); (2) abordarea decizională (identificarea actorilor care participă în luarea deciziilor sau care influenţează nemijlocit procesul de luare a deciziilor, după modelul poliarhic dahlian); (3) abordarea reputaţională (identificarea actorilor care sunt priviţi drept decizionali de către acei observatori sau elemente ale reţelei care au informaţii necesare privind relaţiile de putere, după modelul impus de Floyd Hunter, în anii 50); (4) abordarea relaţională (identificarea actorilor care, deşi nu se bucură de un prestigiu deosebit sau sunt puţin cunoscuţi altor actori ai reţelei, stabilesc şi întreţin relaţii esenţiale pentru reţeaua de putere, chiar în afara reţelei *per se*). Prezentul studiu se concentrează asupra a treisprezece grupuri cu care elita politică locală se presupune a stabili şi menţine interacţiuni, contacte şi legături, în interiorul comunităţii şi în afara ei. Izolarea celor treisprezece grupuri nu este, fireşte, exhaustivă, ci constituie o selecţie fundamentată pe contribuţia empirică a lui Samuel Eldersveld asupra interacţiunilor activiştilor politici din Ann Arbor, Michigan, în anii '70, şi publicată drept „Lecture II" în aclamata sa *Political Elites in Modern Societies* (1989). Aceste treisprezece grupuri sunt: (a) grupurile de afaceri, (b) grupurile de vecini, (c) grupurile civice şi de reformă, (d) grupurile religioase, (e) grupurile etnice, (f) sindicatele, (g) prietenii apropiaţi şi susţinătorii, (h) media locală, (i) alţi oficiali aleşi la nivel local, (j) legiuitorii la nivel central (senatori, deputaţi, membri ai Parlamentului), (k) alţi administratori de oraşe (primari, vice-primari), (l) administratorii de judeţ/ regiune/ provincie (prefecţi, subprefecţi, voievozi etc.) şi (m) membrii executivului naţional (miniştri, secretari de stat etc.). Tehnicile de influenţă şi dominaţie exercitate de fiecare dintre aceste grupuri sunt departe de scopul acestui studiu, însă, în funcţie de frecvenţa interacţiunilor elitelor locale cu fiecare dintre aceste grupuri, se pot face aprecieri în privinţa tipului de interacţiune: influenţă sau dominaţie. Din punct de vedere metodologic, în studiul empiric al interacţiunilor şi contactelor elitelor politice şi al creionării reţelelor de putere, apar o serie de alte dileme, printre care se remarcă: necesitatea unui număr foarte mare de răspunsuri din partea unităţilor de analiză; existenţa unui număr foarte mare de noduri în reţea, chiar şi la nivel local şi, ca urmare, caracterul nefezabil al desenării reţelei de putere, sub formele clasice (matrice, sociograme, alte imagini grafice etc.).

Pentru analiza interacţiunilor şi a reţelelor de putere, trebuie reţinute două aspecte de o importanţă deosebită, cu precădere la nivel local: caracteristicile generale ale interacţiunilor şi forma reţelelor de putere sunt determinate de caracteristicile specifice fiecărui grup/ individ/ nod, dar şi de formula instituţională – *recte* contextul, climatul, alături de topografia şi mediul biologico-fizic şi economico-social – care precede formării de contacte şi, apoi, reţele; de cealaltă parte, dinamica reţelei, o dată formată, influenţează şi determină, în special, percepţiile, atitudinile, orientările de valoare, comportamentele nodurilor (grupuri sau indivizi), care pot deveni caracteristici ale reţelei sau doar indicatori temporari pentru o situaţie dată. Boissevain (1989) identifică două tipuri majore

de caracteristici ale reţelelor sociale: (a) cele care privesc interacţiunea (multiplicitatea actorului, conţinutul relaţional, forma relaţională, sensul și intensitatea interacţiunii) și (b) cele care privesc structura (dimensiunea și densitatea reţelei, centralitatea actorului, existenţa clicilor). Petru Iluţ defineşte „reţeaua" drept „regularităţi în configuraţiile de relaţii stabilite între diferitele elemente ale unui sistem social" (Iluţ 1997, 114). În fapt, aceste „regularităţi" sunt doar aparente, căci dinamica reţelei și multiplicitatea interacţiunilor și contactelor elitelor (chiar și locale) nu îngăduie adesea regularităţi.

Problematica desenării reţelelor de putere conţine inerent și o dimensiune spaţială: se pune întrebarea plasării diferiţilor actori din cadrul reţelei mai departe sau mai aproape de nodul principal, *i.e.* grupul elitar. În mod normal, localizarea spaţială, geografică a nodurilor reţelei faţă de centru se realizează pe baza frecvenţei contactelor dintre doi actori sau a intensităţii interacţiunii dintre aceştia: doi actori care interacţionează frecvent și intens ar trebui să fie plasaţi unul lângă celălalt, fiind reprezentaţi ca două noduri alăturate, în timp ce actori care stabilesc ocazional sau rar contacte cu elita politică ar trebui traduși grafic ca noduri marginale ale reţelei, distanţate de nodul principal. Reprezentarea grafică, spaţială a reţelei capătă astfel două caracteristici suplimentare: (a) „diferenţierea sectorială" și (b) „centralitatea integrativă" (Laumann și Pappi 1976, 142). Studiile privind elitele locale implicând construcţia de reţele de putere (sunt ilustrative, în acest sens, cele conduse de Laumann și Pappi (1976) într-un oraș mediu german, și cel comparativ, al lui Galaskiewicz (1979), asupra a două orașe americane) conchid că grafica normală a reţelei de putere locală este similară unei roţi (de bicicletă) sau unei sfere, cu intensificarea contactelor și a legăturilor o dată cu avansarea spre centru. O astfel de structură face ca reţeaua să poată fi analizată sectorial: „Centrul este dominat de actori guvernamentali cu cele mai cuprinzătoare mandate de politici; primul cerc este dominat de marile interese speciale ale anumitor sectoare; iar periferiile sunt ocupate de petenţii minori. De fapt, grupurile de interese luate ca un tot servesc drept filtre intermediare de comunicaţie ce leagă periferiile cu centrul" (Laumann și Pappi 1976, 245). De cealaltă parte, cu precădere în domeniul economic în care domină o viziune profund liberală, minimalistă (iar statul e prins într-o formulă de *laissez-faire*), reţeaua de putere cunoaște o formă de „sferă cu miez gol": este ceea ce Heinz *et al.* (1990) conchid în studiul lor asupra legăturilor pe care reprezentanţii mediului de afaceri din Washington le întreţin cu 72 de notabilităţi locale, în luarea deciziilor în patru domenii majore (agricultură, energie, sănătate și muncă); mediul privat interacţionează doar marginal cu notabilităţile politice, iar aceste interacţiuni se fundamentează doar pe dinamici clienteliste, pe ideologii economice și pe filiaţii partinice. În logica „sferei cu miez gol", se evită astfel mediatorii guvernamentali și procedurile birocratizate, impersonale, în favoarea unor contacte statornicite, informale, personalizate, a unor scurtături [„*shortcuts*"] la limita legalităţii în luarea deciziilor. Ceea ce relevă studiile citate este faptul că identificarea contactelor și interacţiunilor grupului de elite politice cu alte grupuri și instituţii și, apoi, schiţarea reţelei de putere pentru grupul elitar, reprezintă indicatori pentru analiza procesului de luare a deciziilor: „Analizele de reţea ale structurilor elitare sunt finalmente valoroase doar dacă ele ne îmbunătăţesc înţelegerea modului în care elitele interacţionează pentru a ajunge la decizii privind politicile publice" (Knock 1993, 34-35). Prin urmare, dacă legăturile pe care elita politică le stabilește și le întreţine nu se traduc în creionarea agendei publice și în procesul de luare a deciziilor, chiar existenţa și importanţa acestor legături sunt profund îndoielnice.

Studiul de faţă utilizează experienţele a șase orașe din Europa central-estică, similare din punct de vedere demografic (aproximativ 35.000 de locuitori) și al strategiilor de dezvoltare (industrie alimentară și comerţ): Tecuci (România), Česká Lípa (Republica Cehă), Oleśnica (Polonia), Gyula (Ungaria), Targovishte (Bulgaria) și Levice (Slovacia). Metodele de cercetare folosite sunt: administrarea unui chestionar standard membrilor Consiliilor locale/ municipale ale acestor șase comunităţi, analiza de document (hotărâri, procese verbale, strategii, statute etc.) și observaţia participativă. În privinţa studiului interacţiunilor pe care membrii celor șase Consilii municipale/ locale le întreţin cu alte grupuri și instituţii, și, mai general, a studiului reţelelor de interacţiuni ale elitelor, prezenta cercetare va porni chiar de la observaţia lui C. Wright-Mills în privinţa conectivităţii strânse, aproape intime, între elitele politice („directoratul politic"), cele economice („șefii deţinători ai corporaţiilor") și cele militare („lorzii de război") (Wright-Mills 1956). Într-adevăr, Wright-Mills argumentează extrem de convingător faptul că elita politică este un grup foarte coerent, omogen, de indivizi stabilind conexiuni puternice, de nedesfăcut, cu anumite grupuri, la fel de puternice. Legăturile intime dintre cele trei grupuri elitare, subliniază Mills, datează din copilăria membrilor acestor elite; reprezentanţii celor trei grupuri elitare împărtășesc aceeași origine familială și educaţională; stabilesc legături încă din perioada liceală sau a studenţiei și, de atunci, conservă aceleași relaţii personale: se întâlnesc într-o manieră mai degrabă informală, decât formală; există chiar și similitudini psihologice între membrii celor trei grupuri de elite (spre exemplu, comportamentul lor este similar în context de criză).

În ciuda aplicabilităţii presupus universale și a adevărului verificabil empiric, acest tipar va fi doar parţial considerat de acest studiu asupra elitelor politice locale în comunităţile mici-spre-medii din Europa central-estică. Principalul obiectiv va rămâne acela al construcţiei unei ierarhii și a unei clasificări a treisprezece grupuri cu care un consilier local obișnuiește să întreţină legături stabile: grupurile de afaceri, grupurile de vecinătate, grupurile civice și de reformă, grupurile religioase, grupurile etnice, organizaţiile sindicale, prietenii apropiaţi și susţinătorii, media locală, alţi oficiali locali aleși, legislativul central (senatori, deputaţi), alţi administratori de oraș (primari, viceprimari), administratori de judeţ (prefecţi, voivozi) și membrii executivului central (miniștri, secretari de stat etc.). Selecţia celor treisprezece grupuri se bazează pe cea de-a doua prelegere din studiul lui S. Eldersveld *Political Elites in Modern Societies* (1989) (nouă din cele cincisprezece grupuri ale sale sunt folosite de prezenta analiză, în timp ce celelalte patru, adăugate de studiu, vin ca un rezultat logic al realităţilor legale, observate empiric, în cele șase ţări analizate). Mai mult, potrivit gradării rezultate a semnificaţiei acestor interacţiuni, poate fi încercată o evaluare în privinţa manierei în care consilierii locali își ghidează interesele și își coordonează activităţile, în cadrul comunităţilor pe care le conduc. Adoptăm, astfel, un model dinamic, în care membrii celor șase Consilii locale sunt rugaţi să răspundă la întrebarea despre interacţiunile cu alte grupuri, în calitatea lor de indivizi (*i.e.* ca oameni de afaceri, ca vecini, ca membri ai unor familii, ca persoane influente în comunitate, ca persoane care încearcă să schimbe în bine situaţia existentă a orașelor lor etc.), și nu exclusiv ca membri ai Consiliului municipal (în acest punct, abordarea poziţională va fi abandonată temporar). Ca rezultat, cele șase Consilii municipale nu vor mai fi privite și studiate drept instituţii locale comprehensive, unificate, ce stabilesc o serie de contacte formale, într-o manieră legală și convenţională, cu alte instituţii și grupuri de indivizi; mai degrabă, consilierii înșiși vor fi priviţi ca șase

grupuri de indivizi, parte a elitei politice locale, fiecare dintre acești indivizi menţinând și formând reţele de interacţiuni cu alte grupuri diferite. În fine, vom opera două diferenţieri importante între cele treisprezecece grupuri selectate: (a) una este cea între interacţiuni cu grupuri din interiorul elitei politice (conexiunile îndeobște formale, mai degrabă specializate; *e.g.* administratorii de orașe, alţi oficiali locali aleși, administratorii de judeţ/ regiune/ district, membrii legislativului și executivului naţional etc.) și interacţiuni cu grupuri din afara elitei politice (conexiunile mai personale, de obicei informale; *e.g.* grupurile de afaceri, grupurile etnice și religioase, susţinătorii, vecinii, grupurile civice, sindicatele, media locală etc.); (b) cealaltă este cea între interacţiuni stabilite și dezvoltate exclusiv sau predominant în interiorul orașului (cele „interne"; *e.g.* cele cu susţinătorii, vecinii, sindicatele, media locală etc.) și interacţiunile care se fundamentează și se dezvoltă în afara orașului (cele „externe", în general la nivel regional și naţional).

Rezultatele cercetării. Observaţii preliminare

Din datele colectate în urma administrării chestionarului asupra membrilor Consiliilor locale/ municipale din cele șase orașe, se observă o profundă înclinaţie spre local a elitelor politice din aceste comunităţi. Indicii diferă, însă nu semnificativ, ceea ce sugerează, pe de o parte, o tendinţă evidentă de izolare geografică a elitei locale, și, de cealaltă parte, o focalizare a intereselor și priorităţilor asupra comunităţilor conduse. Cele mai frecvente interacţiuni cu instituţiile centrale/ regionale și cu elitele politice din afara comunităţii sunt întreţinute de membrii Consiliului local din Tecuci (12,17%), urmate de cele ale consilierilor din Targovishte (6,47%), cele mai puţin descentralizate cazuri dintre cele șase; ca atare, cât privește formulele centralizate de guvernare și organizare administrativă, elitele locale se văd obligate în a spori numărul interacţiunilor cu elitele centrale și regionale, cărora le „datorează" o traducere, în local, a deciziilor luate la nivel central. Dependenţa de central se regăsește și în formulele de recrutare a elitelor locale și în absenţa unor filiale puternice, bine închegate, ale partidelor politice, capabile să susţină independent candidaţi. Frecvenţa interacţiunii cu elitele din exteriorul comunităţii scade semnificativ pe măsură ce mecanismele descentralizării operează, cele mai scăzute scoruri înregistrându-se în cazul ceh (Česká Lípa – 1,58%) și în cel polonez (Oleśnica – 2,63%), acolo unde o elită pragmatică se desprinde de centru pentru a opera independent schimbări în dezvoltarea comunităţilor guvernate.

Pentru democraţiile în curs de consolidare şi cele tranziţionale, grupuri-cheie pentru guvernarea democratică apar extrem de slabe în activitate, presiunea asupra şi eventualele interacţiuni cu elitele locale fiind aproape inexistente. Este cazul sindicatelor şi al altor organizaţii profesionale, al grupurilor civice şi de reformă, uneori al grupurilor etnice şi al celor religioase. Este firesc, aşadar, ca interacţiunile cu aceste grupuri să se regăsească într-o pondere insuficientă în comunităţile în care regulile jocului democratic, valorile, principiile şi logica instituţională democratice sunt în proces de internalizare. Abia în cazul ceh (şi, doar parţial, în cel polonez – 21,05% –, cel ungar – 20,35% – şi slovac – 23,23%), contactele cu grupurile civice şi de reformă capătă o frecvenţă semnificativă (25,39%) şi pot constitui un punct nodal al schemei interacţiunii cu elitele locale. Cazul Oleśnica este unul aparte, căci frecvenţa crescută a interacţiunilor dintre membrii Consiliului municipal și societatea civilă organizată (21,05%) se datorează

originii ocupaţionale a prezentei elite locale: parte din membrii Consiliului provin din rândurile societăţii civile, fiind anterior membri ai unor organizaţii locale de reformă, cu precădere în sfera educaţiei şi învăţământului. Aceste legături se menţin şi facilitează o permanenţă şi o consistenţă în interacţiunile elitei locale cu cetăţenii organizaţi în grupuri civice. Contactele cu grupurile de vecini, dar şi cele de susţinători şi prieteni constituie două categorii de o însemnătate deosebită pentru dinamica realegerii (şi, deci, a conservării elitelor locale[3]). Cazul polonez este, din nou, grăitor, căci contactele cu vecinii, susţinătorii şi prietenii domină paleta de interacţiuni ale membrilor Consiliului municipal (49,99%). Prin aceste grupuri, reprezentantul puterii locale poate colecta doleanţe, poate articula interese, poate stabili priorităţi şi o agendă de lucru, pe care să o prezinte sau să o înainteze în şedinţele de Consiliu. Prin urmare, deşi aparent marginale, interacţiunile cu susţinătorii, prietenii şi vecinii poartă o dublă importanţă: rol esenţial în realegere şi conservarea elitei locale (cu precădere, în cazul recrutării extramurale, cum este, de altfel, cazul Consiliului municipal din Oleśnica), şi rol în transmiterea directă a doleanţelor, nevoilor, intereselor, exigenţelor şi controlului membrilor comunităţii.

Asemenea interacţiunilor cu grupurile contestatare în mod tradiţional (*recte* grupurile de reformă, grupurile civice), interacţiunile elitelor locale cu mass-media sunt, de cele mai multe ori, generatoare de presiuni, opoziţii, tensiuni, contestare. Ipoteza iniţială de lucru este aceea că, într-un climat democratic, în interiorul comunităţii, interacţiunile elitei politice cu media locală sunt fundamentate pe presiuni similare celor exercitate de relaţiile cu grupurile de reformă. Cu toate acestea, pentru democraţiile în curs de consolidare, contactele cu presa, cu precădere la nivel local, se pot dezvolta și sub forma unui patronaj, dominaţia elitei asupra mijloacelor de informare locală, prin sponsorizări sau finanţări, directe sau indirecte, făţișe sau voalate, devenind, mai degrabă, regula decât excepţia unui reziduu de „înapoiere"[4]. Europa central-estică postulează relaţii locale dintre cele două grupuri care sunt, cel mai ades, informale, de dominaţie, slab instituţionalizate.

Interacţiunile cu grupurile de afaceri, cu elita economică – din interiorul sau din afara circumscripţiei guvernate – constituie un punct major în construcţia agendei de priorităţi a elitelor locale, pentru strategiile de dezvoltare ale orașului pe care îl guvernează. O interacţiune constantă și coerentă cu grupul local de antreprenori sau cu potenţialii investitori externi apare drept *sine qua non* pentru orice guvernare locală eficientă. De cealaltă parte, e un truism faptul că legăturile informale pe care elita politică locală le stabilește și menţine cu elita economică nu pot fi controlate, în privința orientării și a conţinutului lor, de către cetăţeni; ca atare – și, în special, în cazul elitelor descentralizate, acolo unde nu există mecanisme restrictive de răspundere de sus în jos (*downwards accountability*) –, contactele dintre cele două tipuri de elite pot genera schimburi de influență și putere, ce pot fi fragil controlate de mecanisme de răspundere de jos în sus (*upwards accountability*), exercitate de către cetăţenii orașului (mecanisme care, e adevărat, sunt funcţionale tocmai în contexte descentralizate). Mai mult, pentru cazurile unor democraţii în proces de consolidare, structuri de patronaj și „sponsorizare"

[3] Se observă, de altfel, că, în cazurile unde interacţiunea cu aceste trei tipuri de grupuri prezintă o pondere mai mare, rata de realegere este ridicată: 42,1% (pentru Tecuci), 48% (pentru Česká Lípa), 51% (pentru Oleśnica), 49,6% (pentru Gyula), 46,6% (pentru Levice), 41,5% (pentru Targovishte).

[4] Pentru conceptualizarea noţiunii de „înapoiere" [„*backwardness*"] pentru „a doua Europă" (M. Malia), a se vedea: Iván Berend (1986; 2003) și Martin Malia (2006).

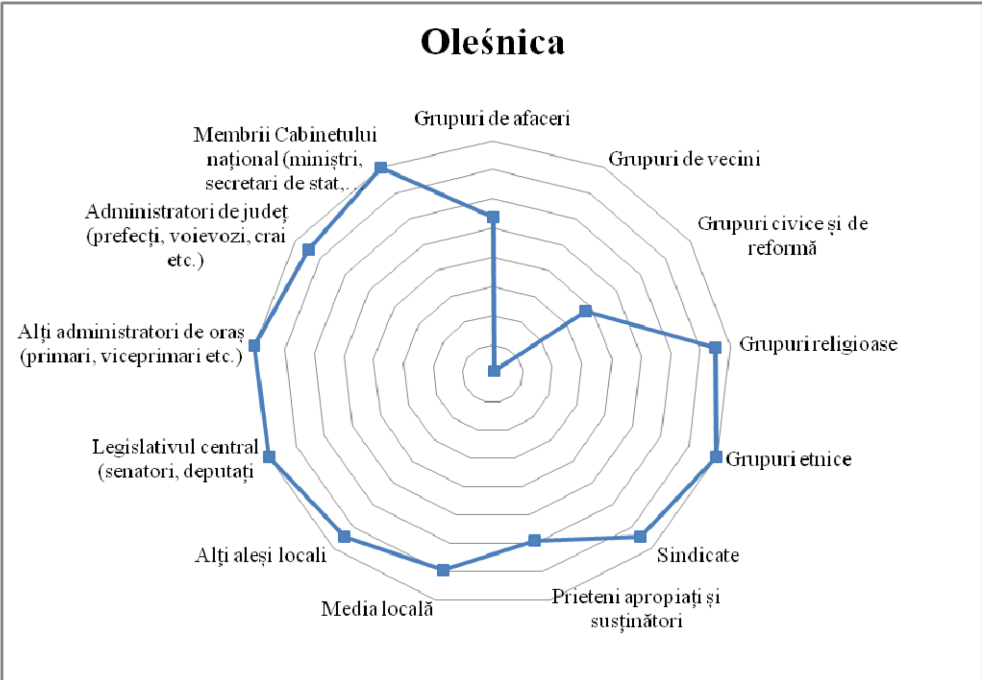
se pot reproduce cu ușurință, așa cum și suprapunerea elitelor politice locale peste cele economice poate apărea în situaţii de instituţionalizare fragilă. O astfel de circumstanţă este caracteristică pentru cazurile elitelor din Tecuci și Targovishte, unde consilierii locali interacţionează cu oamenii de afaceri și antreprenorii (cu precădere, locali) tocmai pentru că primii sunt ei înșiși membri ai elitei economice: 19,51% din interacţiunile elitei politice din Tecuci și 14,28% din cele ale elitei politice din Targovishte sunt legate de elita economică, în timp ce elitele semnificativ descentralizate din Česká Lípa și Oleśnica înregistrează proporţii simţitor scăzute ale contactelor cu grupurile de afaceri (7,93% din totalul contactelor, în cazul ceh, și 13,15% din contacte, în cazul polonez), deși frecvenţa lor este constantă. Dacă ponderea din cazul celor două orașe și în cele ale orașelor Gyula (10,65%) și Levice (8,23%) sugerează o relaţie fundamentată pe influenţă, de cealaltă parte, în cazul orașelor Tecuci și Targovishte, întrepătrunderea dintre elita politică locală și cea economică și intensitatea relaţiilor dintre Consiliile locale și grupul de afaceri traduc o relaţie fundamentată pe dominaţie. Deciziile aprobate în Consilii sunt profund influenţate de calitatea de antreprenori, administratori/ *manageri* de firmă, patroni, a consilierilor. Mai mult, Robert Vance Presthus subliniează importanţa legăturii dintre elita economică și cea politică cât privește construcţia agendei de politici publice: „Intim legată de timpul petrecut în interacţiunea politică este prioritatea pe care grupurile o asociază cu «influenţarea guvernului».” (Presthus 1974, 177)

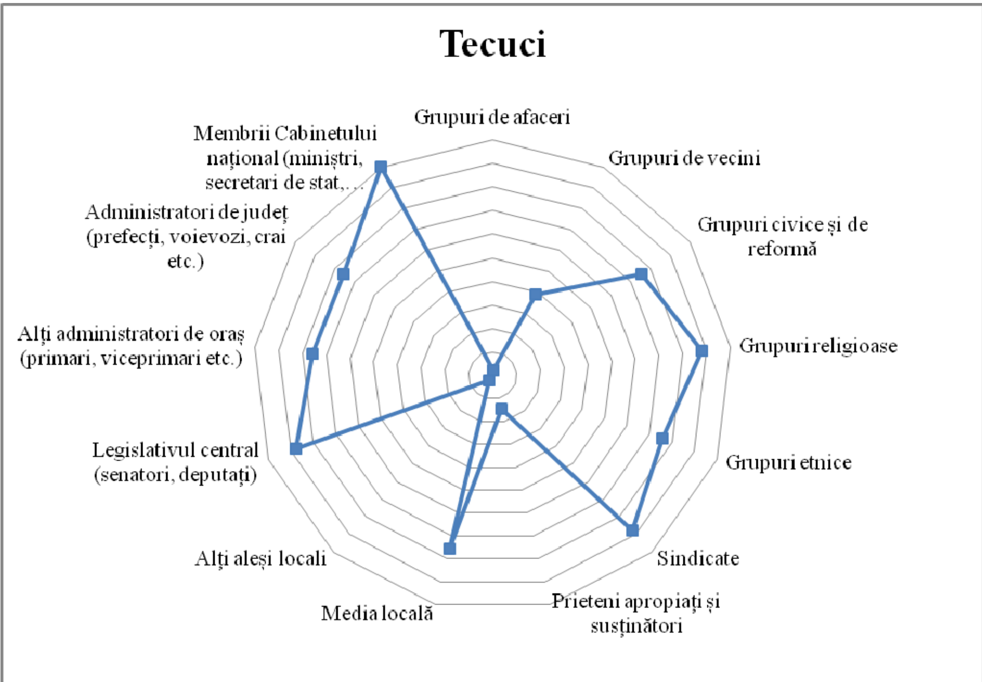
Un caz particular este reprezentat de contactele consilierilor locali/ municipali cu grupurile minoritare (cele etnice şi cele religioase). Pentru modelul consociaţional, consensual de democraţie, - așa cum apare la Lijphart (1999) -, astfel de interacţiuni constituie fundaţia unui tip ideal de guvernare democratică menită să acomodeze interesele unor grupuri foarte diverse, care acţionează într-o societate/ comunitate fragmentată, una a pluralităţilor și a diversităţii (în special, etnice și religioase). De asemenea, grupurile minorităţilor etnice și religioase pot acţiona ca unele dintre cele mai puternice surse de presiune, contestare și critică, chiar și pentru guvernarea locală. Sigur, este de așteptat ca acele comunităţi omogene din punct de vedere etnic și religios să fie guvernate de elite locale cu interacţiuni slabe, rare, circumstanţiale sau ocazionale, cu grupurile minoritarilor religioși și etnici. Este, în mare măsură, și cazul celor șase orașe selectate, unde grupurile religioase și etnice, din considerente numerice, nu pot articula interese și cereri către guvernanţii locali. Frecvenţa interacţiunilor elitelor politice locale cu grupurile etnice este, așadar, nesemnificativă în toate cele șase cazuri: în cazul orașului Tecuci, doar 4,87% dintre interacţiunile elitelor locale sunt stabilite cu grupul etnic al populaţiei rrome; în Česká Lípa, doar 1,58% din interacţiuni sunt rezervate grupului de minoritari slovaci; în Gyula, 4,65% dintre interacţiunile elitei locale sunt stabilite cu grupurile etnicilor români (3,2% din populaţia comunităţii), germani (3,1%) și rromi (0,3%); în Targovishte, interacţiunile consilierilor locali cu grupurile etnice (în special cu etnicii turci, care reprezintă 18% din populaţia orașului) cuprind 5,19% din totalul interacţiunilor elitei (de fapt, cea mai mare pondere dintre cele șase cazuri); în Levice, ponderea interacţiunilor elitei locale cu grupurile etnice constituie 4,95% din totalul contactelor, cu precădere cu minoritarii unguri, care formează o comunitate de 8,4% din populaţia orașului; în fine, elitele politice locale din Oleśnica nu stabilesc niciun fel de contact cu grupurile etnice (deși există un procent foarte scăzut de etnici germani, în urma dobândirii „Teritoriilor Recuperate” după 1945). Totuși, în privinţa reprezentării grupurilor etnice și a existenţei lor ca nod al reţelelor de putere locală, este de remarcat

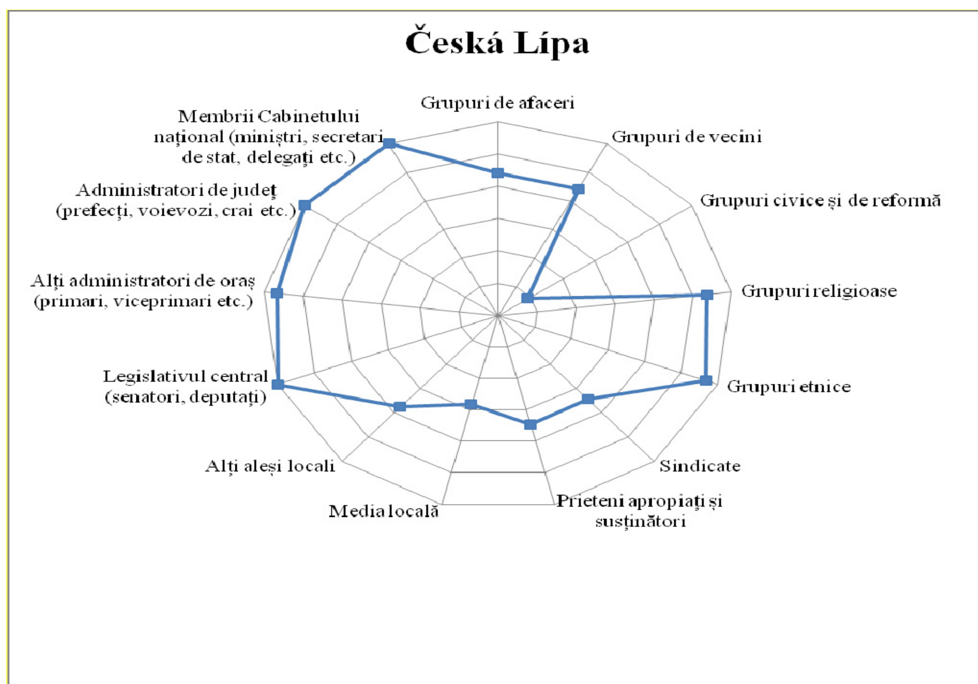
sistemul de reprezentare maghiar, căci în Gyula se formează și funcţionează consilii ale etnicilor minoritari locuitori ai orașului: rolul lor este, mai degrabă, unul consultativ, formal, având o însemnătate, cu precădere, în sfera activităţilor culturale ale citadelei, însă existenţa lor (de altfel, obligatorie, din perspectiva legislaţiei administraţiei locale maghiare) oferă un veritabil fundament de reprezentare și cristalizare a intereselor grupurilor minoritare la nivel local.

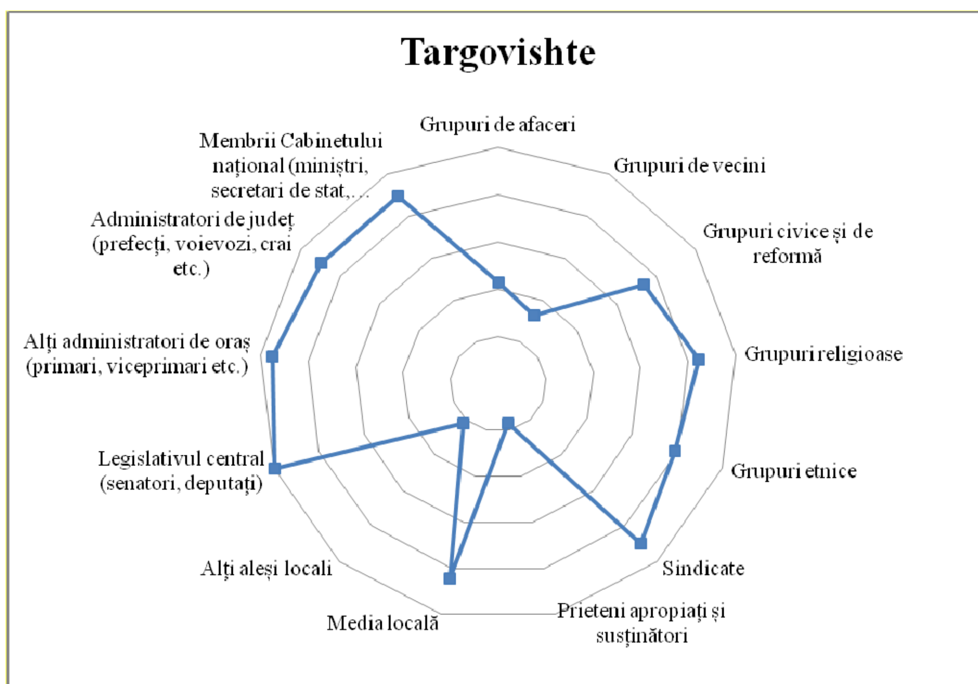
De cealaltă parte, reprezentarea, în reţeaua de interacţiuni și contacte a elitelor politice locale din cele șase orașe, a grupurilor religioase se plasează pe indicatori similari, ponderea acestor grupuri în reţea fiind chiar mai puţin semnificativă decât cea a grupurilor etnice (cu o pondere medie de 2,83% din totalul interacţiunilor, faţă de 3,54% din contacte, în cazul grupurilor etnice). Pentru studiile de caz în discuţie, proporţia (și, inerent, impactul) interacţiunilor consilierilor municipali cu grupurile religioase (îndeobște minoritare, dar și cele ale majoritarilor) se prezintă astfel: pentru Tecuci, 2,43% dintre interacţiuni sunt cele cu grupurile de creștin-ortodocși și neoprotestanţi (adventiști, penticostali); pentru Česká Lípa, 3,17% dintre contactele elitei locale sunt cele cu grupurile minoritare de protestanţi (luterani) și catolici, deși majoritatea membrilor Consiliului municipal și cea a populaţiei orașului se identifică drept atee; pentru Oleśnica, 2,63% dintre interacţiuni sunt constituite de cele cu organizaţiile catolice (care au, în mare măsură, un scop caritabil și social, dar și unul ritualic și ceremonial); pentru Gyula, 2,35% dintre contacte sunt stabilite și menţinute cu grupuri religioase diverse (de la greco-catolici, romano-catolici, calvini și luterani), dar reduse și, deci, fără impact simţitor în cadrul reţelei de putere locală; pentru Levice, 2,45% dintre interacţiuni sunt reprezentate de cele cu grupurile de catolici și protestanţi (luterani); în fine, pentru Targovishte, interacţiunile cu grupurile religioase prezintă cea mai ridicată pondere dintre cele șase cazuri (3,89% din totalul interacţiunilor), explicabil doar prin prisma unei efervescenţe culturale între majoritarii creștin-ortodocși și minoritarii musulmani.

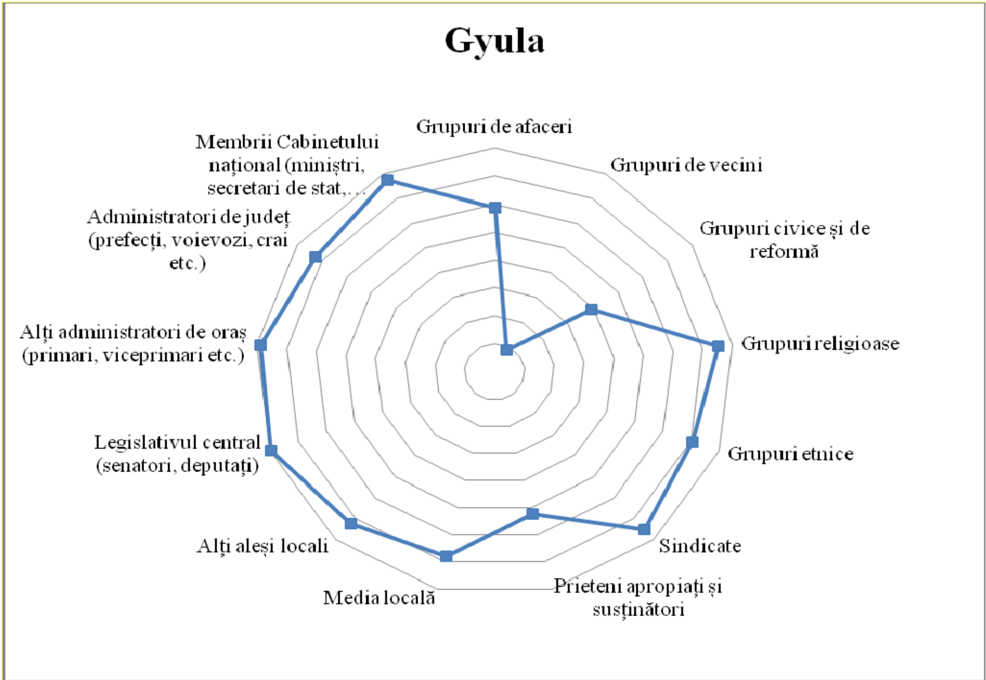
În privinţa creionării reţelelor de putere în cazul celor șase grupuri de elite politice locale, studiul de faţă consideră doar legăturile binomiale (anume, cele stabilite între două noduri, cele mai simple „căi ale reţelei”), fundamentând desenarea reţelelor pe presupunerea că reţeaua este de tip concentric (premisa „reţelei absolute”, în cadrul căreia toate „nodurile” stabilesc legături binomiale cu centrul, însă nu stabilesc contacte binomiale între ele). Având în vedere limitările prezentului studiu, densitatea fiecăreia dintre cele șase reţele este egală cu: $D(K) = \frac{13}{91} = 0{,}14$, astfel că sunt considerate doar legăturile între cele treisprezece grupuri selectate și grupul consilierilor municipali, nu și interacţiunile directe stabilite între ele. Calcularea densităţii reprezintă un extraordinar indicator pentru coeziunea grupului elitar și pentru gradul de integrare a elitelor politice în cadrul comunităţii/ societăţii. Pentru o mai bună imagine asupra centralităţii grupului de consilieri municipali în cadrul reţelei de putere locală, corelată cu densitatea reţelei de tip concentric, se poate calcula densitatea de reţea egocentrică a unui actor, conform formulei prezentate anterior. Datorită structurii reţelei și a limitărilor studiului, indicele de centralitate absolută a fost stabilit la 1, *i.e.* proporţia relaţiilor deja stabilite în cadrul reţelei care îl implică pe actorul *i* (membrii Consiliului municipal) este de 100%.

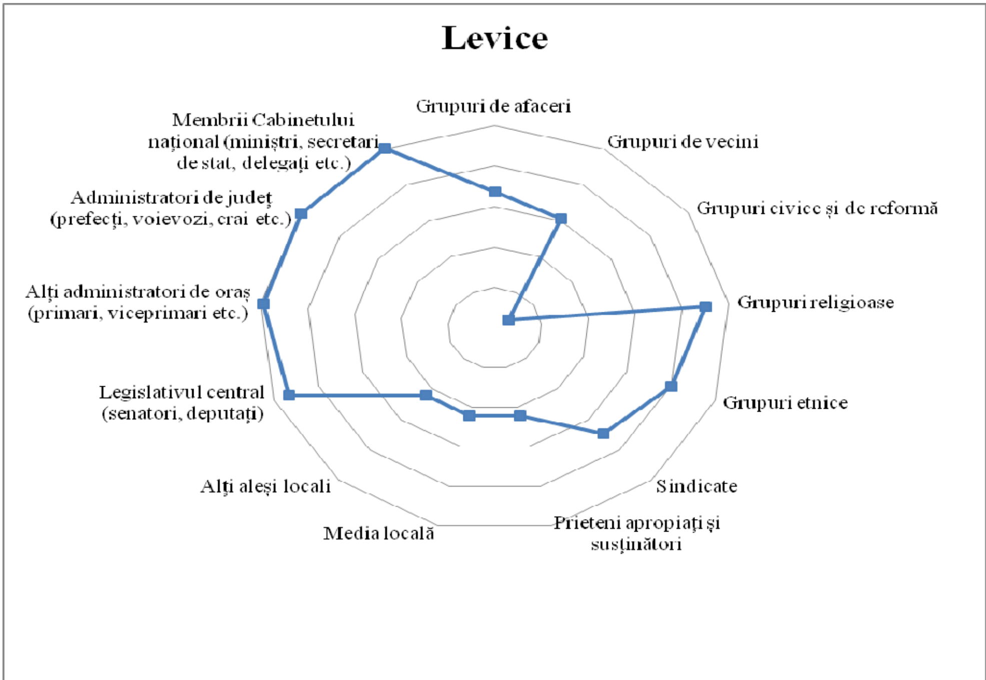

Oleśnica
Grupuri de afaceri
Grupuri de vecini
Grupuri civice și de reformă
Grupuri religioase
Grupuri etnice
Sindicate
Prieteni apropiați și susținători
Media locală
Alți aleși locali
Legislativul central (senatori, deputați
Alți administratori de oraș (primari, viceprimari etc.)
Administratori de județ (prefecți, voievozi, crai etc.)
Membrii Cabinetului național (miniștri, secretari de stat,...

Tecuci
Grupuri de afaceri
Grupuri de vecini
Grupuri civice și de reformă
Grupuri religioase
Grupuri etnice
Sindicate
Prieteni apropiați și susținători
Media locală
Alți aleși locali
Legislativul central (senatori, deputați)
Alți administratori de oraș (primari, viceprimari etc.)
Administratori de județ (prefecți, voievozi, crai etc.)
Membrii Cabinetului național (miniștri, secretari de stat,...

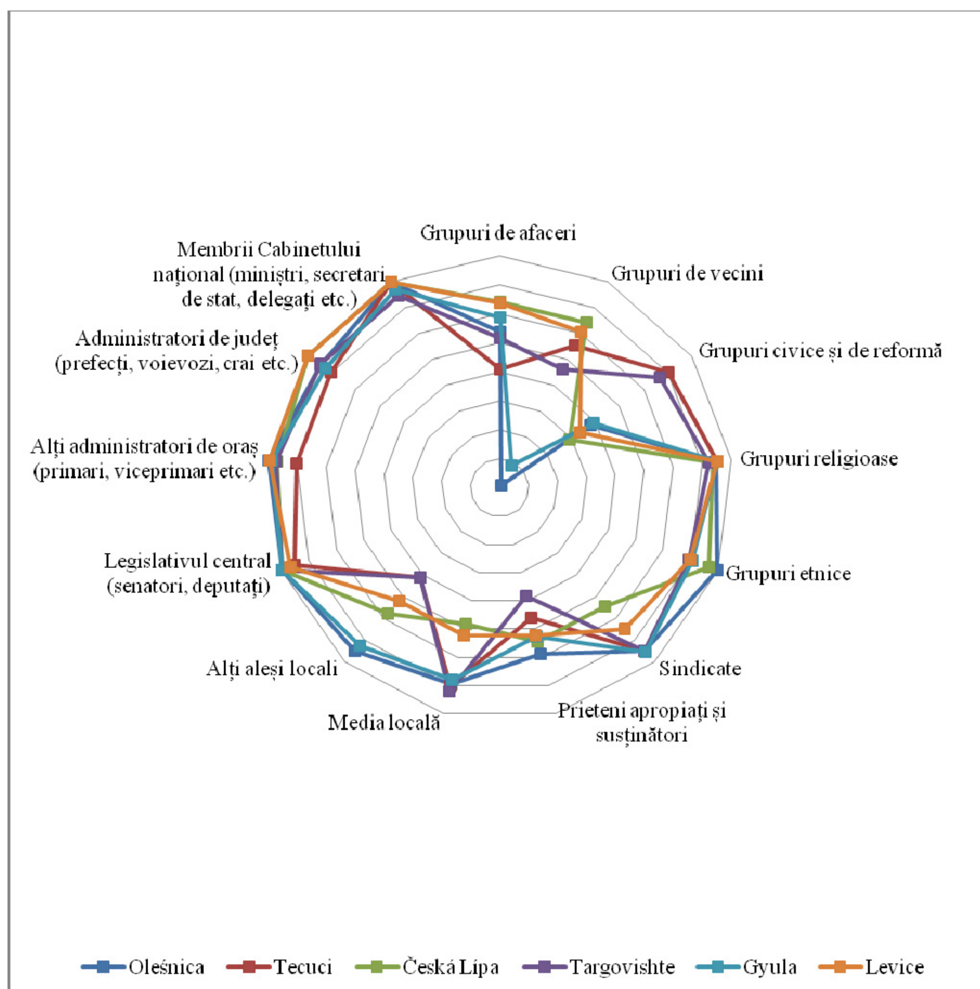

Česká Lípa
Grupuri de afaceri
Grupuri de vecini
Grupuri civice și de reformă
Grupuri religioase
Grupuri etnice
Sindicate
Prieteni apropiați și susținători
Media locală
Alți aleși locali
Legislativul central (senatori, deputați)
Alți administratori de oraș (primari, viceprimari etc.)
Administratori de județ (prefecți, voievozi, crai etc.)
Membrii Cabinetului național (miniștri, secretari de stat, delegați etc.)

Targovishte
Grupuri de afaceri
Grupuri de vecini
Grupuri civice și de reformă
Grupuri religioase
Grupuri etnice
Sindicate
Prieteni apropiați și susținători
Media locală
Alți aleși locali
Legislativul central (senatori, deputați)
Alți administratori de oraș (primari, viceprimari etc.)
Administratori de județ (prefecți, voievozi, crai etc.)
Membrii Cabinetului național (miniștri, secretari de stat,...

Graficele 1, 2, 3, 4, 5 și 6 *Reţele de putere locală (Notă: se consideră centrul ca fiind elita politică locală.) (Sursă: rezultate obţinute din administrarea chestionarului asupra a șase grupuri de consilieri locali/ municipali)*

***Graficul** 7 Reţele de putere locală (Notă: se consideră centrul ca fiind elita politică locală.) (Sursă: rezultate obţinute din administrarea chestionarului asupra a șase grupuri de consilieri locali/ municipali)*

Câteva piste de interpretare rezultatelor

Interacţiunile și contactele elitelor politice locale, cu un impact de netăgăduit asupra procesului de recrutare, prezintă o importanţă deosebită și în privinţa prioritizării la nivel local: conform clasificării ierarhice a interacţiunilor de către fiecare consilier municipal în parte, se pot construi argumente valide asupra manierei în care consilierii locali își prezintă interesele și își coordonează activităţile. În genere, preferinţa pentru anume grupuri denotă un interes al elitei locale spre un anume domeniu de activitate/ set de interese; interacţiunile cotidiene pot, astfel, creiona agenda unui decident local, într-o proporţie semnificativă. Diferenţele dintre cele şase cazuri reclamă câteva încercări de explicaţie. Studiul de faţă propune o traiectorie explicativă majoră, *recte* gradul de

descentralizare al comunităţii reprezentate de către fiecare elită în parte. Ipotezele principale de lucru privind relaţia dintre forma şi natura contactelor şi interacţiunilor elitelor politice locale, a reţelelor de putere la nivel local, pe de o parte, şi nivelul de descentralizare normat şi practicat de către guvernare, au fost construite după cum urmează: H1: Elita politică locală este mai izolată geografic cu cât gradul de descentralizare a comunităţii este mai semnificativ. H2: Elita politică locală este mai izolată elitar cu cât cultura politică a elitelor vechiului regim favoriza o distanţă mare între guvernanţi şi guvernaţi şi cu cât caracterul guvernării vechiului regim este unul monolitic, unitar. De asemenea, apar evidente câteva observaţii care merită subliniate. În primul rând, o serie de interacţiuni şi contacte care apar drept esenţiale pentru consolidarea unei guvernări democratice – chiar şi la nivel local – cum sunt cele cu sindicatele, grupurile de reformă şi cele civice, mass-media locală, se prezintă fragile.

Din analiza comparată a rezultatelor în urma administrării chestionarului, se evidenţează o serie de regularităţi corespunzătoare celor şase cazuri. Prezentul studiu propune o serie de diferenţieri şi taxonomii menite a sistematiza şi sintetiza discrepanţele dintre cazuri, dar şi de a schiţa un cadru teoretic, o schemă conceptuală pentru viitoare generalizări în privinţa contactelor, interacţiunilor şi reţelelor de putere la nivelul elitelor politice locale. Alături de variabila independentă principală a descentralizării pentru explicarea diferenţelor şi a regularităților dintre cele șase cazuri, studiul de față utilizează și variabila „moștenirii vechiului regim" (*cf.* Jowitt 1992; 1999): există o serie de trăsături în modelele atitudinale și comportamentale ale elitelor politice locale din Europa central-estică ce pot fi identificate ca fiind transmise, replicate, reproduse din „cultura politică a (vechiului) regim" și din „cultura politică elitară" sedimentată în timpul jumătăţii de veac de socialism de stat. În acest sens, maniera în care nodurile sunt poziţionate și căile, conexiunile pe care acestea le stabilesc pot fi explicate, în afara cadrului legislativ-administrativ (*recte*, gradul de descentralizare efectivă specific fiecărei din cele șase comunităţi), și de către trăsăturile reproduse din structura mai degrabă informală și din trăsăturile comportamentale ale grupului elitar dinainte de căderea regimului. În privinţa variabilei descentralizării, se observă un grad semnificativ de izolare cu precădere geografică a elitelor descentralizate, contactele și interacţiunile cu elitele de la celelalte nivele de guvernare și administraţie reducându-se considerabil pe măsură ce paleta de responsabilităţi se extinde la nivel local. De cealaltă parte, pentru sistemele de administraţie și guvernare mai puţin descentralizate, elitele politice locale reţin legăturile cu elitele naţionale și regionale, legături care sunt motivate, în special, prin lipsa unui cadru legislativ care să responsabilizeze deplin decidenţii locali și a resurselor financiare, bugetare, care să confere celor din urmă independenţă în luarea deciziilor. În privinţa variabilei „moștenirii vechiului regim", diferenţele dintre cele șase cazuri cu privire la stabilirirea și prezervarea de contacte și interacţiuni ale elitei politice locale și la construcţia reţelelor de putere se pliază pe diferenţierea propusă de Kitschelt *et al.* (1999) între trei tipuri majore de dictaturi comuniste (sau tipuri de socialism de stat): (1) „naţional-acomodative" [„*national-accommodative*"] (Polonia și Ungaria), (2) „birocratic-autoritare" [„*bureaucratic-authritarian*"] sau „ale bunăstării" [„*wellfare*"] (Jarausch 1999) (Cehoslovacia și Germania de Est), și (3) „patrimoniale" [„*patrimonial*"] sau „naţionalizatoare-modernizatoare" [„*natonalizing-modernizing*"] (Petrescu 2010, 48, 404) (România și Bulgaria). Fiecare dintre aceste specii de dictaturi comuniste a generat un soi anume de „cultură politică" elitară și, pe cale de consecinţă, trei seturi diferite de

trăsături ce pot fi considerate ca transmise din „cultura politică” a elitelor politice ale regimului defunct. Un exemplu la îndemână este caracteristica monolitismului grupului de elite politice în cazul fostelor dictaturi comuniste de tip patrimonial, care a generat, în contemporaneitate, o elită (chiar și la nivel local) izolată elitar, cu un dezvoltat simţ al distincţiei (în raport cu populaţia comunităţii pe care o guvernează). A se vedea, în cazul orașelor Tecuci și Targovishte, un grad ridicat de interacţiuni în interiorul grupului de elite (locale) (19,48% și, respectiv, 19,51%), un indicator specific celor două cazuri, traducând o potenţată tendinţă de monolitism al grupului de elite politice locale, lipsa divergenţelor de opinie în cadrul grupului, evitarea conflictului politic în interiorul Consiliului local și preţuirea colegialităţii între membrii Consiliului. De asemenea, semnificaţia, în structura reţei de putere la nivel local, a unor grupuri poate fi, în parte, explicată prin intermediul tipului de „moștenire” rămasă de socialismul de stat: fostele dictaturi „naţional-acomodative” au acordat, prin dinamica lor, o importanţă aparte grupurilor civice și de reformă, dar și sindicatelor, deci, în genere, grupurilor contestatare faţă de putere. Cazurile Poloniei și Ungariei (și, pe alocuri, al Cehiei), prin elitele locale din Oleśnica, Gyula și Česká Lípa, arată o pondere ridicată în ceea ce privește interacţiunile cu astfel de grupuri, neîntâlnită în cazurile fostelor dictaturi „patrimoniale”: 20,35% (pentru Gyula) și 21,05% (pentru Oleśnica) – pentru fostele dictaturi „naţional acomodative” – și 23,23% (pentru Levice) și 25,39% (pentru Česká Lípa) – pentru fostele dictaturi „autoritar-birocratice” –, în privinţa ponderii contactelor elitelor politice locale cu grupurile de reformă și grupurile civice. De cealaltă parte, tendinţa de patrimonialism și monolitism a fost tradusă, la nivel local și în cadrul procesului de consolidare democratică, printr-o accentuare a legăturilor și contactelor elitei politice cu cea economică, ajungându-se astfel la juxtapunerea și confundarea celor două tipuri de elite. Grăitoare este, în acest sens, ponderea pe care interacţiunea consilierilor locali cu antreprenoriatul local o are în totalul interacţiunilor elitelor locale, în cazul orașelor Tecuci și Targovishte: 19,51%, respectiv 14,28%.

Concluzii: Impactul asupra guvernării

În fapt, miza construcţiei reţelelor de putere și a identificării și analizării contactelor și interacţiunilor elitelor politice locale cu celelalte grupuri și instituţii se regăsește nu doar în stabilirea influenţelor variilor grupuri asupra agendei politice locale, dar și în presiunea asupra și, mai apoi, în responsabilizarea elitelor politice locale faţă de comunitatea guvernată. Prin urmare, centrul de greutate al studiilor din perspectivă relaţională este reprezentat tocmai de obiectul guvernării, de formularea de politici publice, de responsabilizarea elitei politice locale. Intensitatea, forţa presiunilor grupurilor (mai degrabă, contestatare) asupra grupului elitar, în cadrul comunităţii, generează un anume grad de impact, de importanţă pe agenda de politici publice și decizii la nivel local, a acelor arii (domenii) de activitate cheie pentru care grupurile au interacţionat ţintit cu elita politică. Este de așteptat, deci, ca un nivel mai ridicat de interacţiuni ale consilierilor locali cu grupurile religioase sau etnice să determine un grad ridicat de valorizare, de către elitele însele, a importanţei deciziilor în sfera relaţiilor interetnice sau interconfesionale; prioritizarea la nivel local este, poate, dinamica de

decizie politică cea mai profund influenţată de presiunile, interacţiunile, contactele şi legăturile grupurilor cu elita politică locală.

Prin urmare, în cele ce urmează, studiul de faţă va încerca să testeze două teorii fundamentate pe analiza interacţiunii elitelor cu alte grupuri şi pe cea a relaţiilor de putere, anume: (1) abordarea potrivit căreia rezultanta relaţiilor de putere şi a interacţiunilor reprezintă o anumită schemă, strategie, de prioritizare a politicilor la nivel local, pe domenii-cheie; (2) perspectiva conform căreia un anume model relaţional determină un anumit tipar valoric, al cărui impact asupra guvernării rămâne un teren neexplorat până acum. În cazul celei de-a doua abordări, rămâne, de asemenea, problematic sensul cauzalităţii, acesta fiind unul dintre aspectele asupra cărora polemica este departe de a fi tranşată: este încărcătura valorică a personalităţii elitei cea care generează orientarea şi frecvenţa interacţiunilor sale sau tocmai intensitatea şi natura relaţiilor sale cu alte grupuri determină orientarea valorică a elitei? Mai exact, interacţiunea frecventă cu grupurile civice şi de reformă este de aşteptat să determine nu doar un grad mare de integrare socială a elitelor, dar şi un grad mai mare de pozitivare a participării cetăţeneşti ca valoare democratică. Se poate presupune, de asemenea, că o frecvenţă sporită şi consistentă cu grupurile de antreprenoriat local (grupurile de afaceri) să genereze, în rândurile elitei politice, un nivel mai scăzut de acceptabilitate a egalităţii economice ca valoare a democraţiei.

Pentru cele şase cazuri selectate, studiul consideră prioritizarea politicilor la nivel local pe baza răspunsurilor înregistrate, pentru chestionarul aplicat asupra membrilor Consiliilor locale/ municipale, calculate ca o medie aritmentică, la întrebările Q4 şi Q6: „Cărora dintre domeniile de mai jos credeţi că le trebuie acordată o atenţie specială?" şi „În care dintre domeniile de mai jos consideraţi că măsuri eficiente şi benefice au fost luate deja în oraşul d-voastră, în ultimii doi ani?" De cealaltă parte, în privinţa valorilor îmbrăţişate de elitele politice locale, analiza de faţă izolează valorile: participare cetăţenească, egalitate economică, evitarea conflictului politic.

Cât priveşte strategiile de prioritizare ale elitelor locale, funcţie de frecvenţa interacţiunilor cu alte grupuri, se pot observa o serie de regularităţi ce pot nuanţa impactul contactelor elitelor politice locale asupra stabilirii agendei de lucru. Mai întâi, o interacţiune constantă şi mai frecventă cu vecinii, susţinătorii şi grupurile civice şi de reformă poate genera o privire mai pragmatică asupra agendei de lucru la nivel local şi asupra trebuinţelor specifice ale comunităţii. Se presupune că legăturile frecvente cu aceste grupuri nu doar informează elita locală asupra nevoilor majore ale oraşului, dar o şi responsabilizează în luarea deciziilor în acele domenii problematice pentru orice administraţie mică (aşa-numitele „*hard domains*", în care decizia politică presupune investiţii şi schimbări semnificative şi de durată: îmbunătăţiri infrastructurale, siguranţă publică, dezvoltare economică, sănătate). Legăturile cu grupurile de afaceri prezintă, din nou, o importanţă deosebită, căci ele ar putea genera o prioritizare în direcţia unor domenii precum dezvoltarea economică şi cea infrastructurală. Din datele colectate în urma administrării chestionarului se observă o orientare mai bine conturată a elitelor politice care stabilesc şi întreţin legături cu grupurile mai sus amintite către domeniile „*hard*" ale agendei locale (este cazul oraşului Česká Lípa, dar această tendinţă este prezentă şi în rândurile consilierilor municipali din Levice şi Gyula). Interacţiunile cu elitele economice nu generează, aşa cum s-a presupus iniţial, o reorientare a elitelor politice locale către domeniul dezvoltării economice, de pildă (cazurile cu cele mai

frecvente interacţiuni cu antreprenoriatul local, Tecuci și Targovishte, nu prezintă indici ridicaţi pentru domeniul „dezvoltare economică"); în parte, această inconsistenţă este explicabilă prin suprapunerea celor două tipuri de elite locale, care nu pot reconcilia, astfel, interesul privat cu interesul public. De cealaltă parte, lipsa contactelor consistente cu grupurile etnice în fiecare dintre cele șase cazuri generează un impact corespunzător asupra măsurilor la nivel local, în special în privinţa evaluării importanţei pe care politicile în domeniul drepturilor minorităţilor şi al relaţiilor interetnice le deţin la nivel local. Mai mult, o bună parte din măsurile în acest domeniu se rezumă, la nivel local, la activităţi culturale (festivaluri etnice, târguri şi conferinţe ale „dialogului intercultural" etc.), aspect care divizează ponderea procentuală a acestui domeniu pe agenda elitei locale. Totuși, sunt de remarcat și excepţiile, în această privinţă: Tecuci (10.41%) și Targovishte (12.65%), două comunităţi în care ponderea și frecvenţa interacţiunilor cu grupurile etnice, plasate în jurul valorii de 5%, sunt surclasate de importanţa pe care presiunea lor o reprezintă pentru elita politică locală şi de locul pe agenda de lucru. Altminteri, aceste excepţii, alături de maniera generală în care liderii locali construiesc agenda de politici a comunităţii în cele șase cazuri, își găsesc explicaţia într-o variabilă exogenă (spre exemplu, presiunea jucată de năzuinţa întregii regiuni de a se alinia cerinţelor de democraţie și societate civilă, impuse de apartenenţa la Uniunea Europeană etc.) sau endogenă (de exemplu, activitatea, anterioară mandatului în Consiliu, a unor consilieri locali din Oleśnica, în sfera serviciilor sociale), care poate fi, în fiecare caz, alta.

Scopul contribuţiei de faţă este limitat la a verifica aplicabilitatea, pentru cazurile selectate, a influenţei pe care o poartă consistenţa interacţiunilor elitei locale cu grupuri-cheie în construcţia agendei de politici. Această aplicabilitate se verifică prea puţin, pentru situaţiile date, din analiză lipsind și instrumentele care pot evidenţia mai clar modul de translaţie a presiunilor provenite din interacţiune frecventă în importanţă pe agenda publică. În ciuda aplicabilităţii scăzute a acestei ipoteze pentru situaţiile scrutinate aici, sunt de remarcat o serie de inconsistenţe ce pot oferi o imagine mai amplă asupra modului în care guvernarea se realizează la nivel local: (1) interacţiunile elitei politice locale cu elita economică locală nu sunt de tip contestatar, în special în comunităţile cu o componentă „patrimonială" (ce va fi discutată în concluziile acestui studiu), ca marcă a unui anume tip de regim comunist defunct; (2) interacţiunile cu vecinii, susţinătorii și grupurile civice și de reformă nu sunt, de cele mai multe ori, de tip contestatar, dar pot genera presiuni, în special în cazul unor elite de tip „populist"[5], care să conducă la sporirea importanţei securităţii sociale pe agenda locală (de altfel, cei mai ridicaţi indici de importanţă se înregistrează în acest domeniu); astfel, în urma acestor interacţiuni, se presupune că elita politică extrage doleanţe, nevoi cetăţenești și socio-economice, nu doar sprijin electoral; (3) în aritmetica reţelelor de putere, contactele cu grupurile cu potenţial contestatar au menirea de a redirija, a reorienta traiectoria agendei locale, cu precădere în sfera domeniilor „*hard*", unde politicile au o importanţă deosebită (a se vedea, în acest sens, că membrii Consiliilor municipale scrutinate aici identifică în mod corect semnificaţia prioritară a acestor domenii: dezvoltare economică, îmbunătăţiri în infrastructură, servicii sociale); (4) acest tip de identificare a domeniilor-cheie pentru bunăstarea la nivelul comunităţii se găsește, pe alocuri, în contrapunct cu lipsa frecvenţei contactelor cu elita politică la celelalte niveluri ale guvernării – regional, dar mai ales,

[5] A se vedea modul în care este definit termenul mai jos.

central –, tocmai pentru că legislaţia în privinţa descentralizării şi distribuţia competenţelor în fiecare dintre cele șase ţări presupun – sigur, în măsuri diferite – o serie de dialoguri indispensabile pentru construcţia de politici şi luarea de măsuri în mai-sus-amintitele domenii; altfel spus, fără interacţiunile dintre elita locală și cea regională sau centrală (cel puţin la nivel formal) în domenii precum îmbunătăţirile în infrastructură, foarte multe măsuri rămân blocate de la implementare, în hăţişul distribuţiei responsabilităţilor și atribuţiilor. Lipsa unui contact frecvent cu elitele politice la celelalte niveluri de guvernare este simptomatică mai ales comunităţilor unde gradul de descentralizare este mai avansat, permiţând o discreţie mai mare elitelor locale în luarea deciziilor; chiar și așa, măsuri incluse într-o strategie naţională în domenii-cheie, de pildă, presupun dialogul nemijlocit între administraţia locală și cea centrală. (5) În fine, educaţia și sănătatea înregistrează ponderi medii (9-21%, pentru educaţie; 4-12%, pentru sănătate) în prioritizarea la nivel local, în cele șase cazuri, însă este un hazard a specula ce tip de interacţiuni determină astfel de valori pentru cele două domenii, afară, probabil, de aceleaşi relaţii cu vecinii, grupurile civice şi, în acele situaţii în care ocupă un rol important în comunitate, sindicatele.

	Domenii cărora le trebuie acordată o atenţie specială						Domenii în care măsuri eficiente şi benefice au fost luate deja					
	Tecuci	Česká Lípa	Oleśnica	Gyula	Levice	Targovishte	Tecuci	Česká Lípa	Oleśnica	Gyula	Levice	Targovishte
Îmbunătăţiri în infrastructură	16.98%	24.19%	11.9%	12.65%	19.66%	15.5%	14.58%	19.23%	21.19%	18.25%	18.33%	13.55%
Educaţie	15.09%	9.67%	21.42%	20.45%	12.33%	16.65%	10.41%	0%	19.04%	18.75%	3.33%	10.65%
Sănătate	11.32%	4.83%	9.52%	8.35%	5.66%	12.25%	2.08%	0%	4.76%	3.75%	1.33%	2.65%
Siguranţă publică	16.98%	3.22%	4.76%	4.25%	3.33%	16.65%	8.33%	23.07%	4.76%	9.65%	18.66%	9.05%
Servicii sociale (inclusiv locuinţe şi ajutoare de șomaj)	7.54%	30.64%	16.66%	24.45%	28.33%	8.55%	20.83%	25%	19.04%	19.25%	24.33%	23.75%

Dezvoltare economică	24.52%	22.58%	16.66%	20.35%	21.33%	25.5%	6.25%	7.69%	0%	3.65%	8.66%	5.55%
Poluare	1.88%	1.61%	4.76%	3.25%	1.33%	1.05%	6.25%	1.92%	2.38%	2.35%	1.33%	1.95%
Drepturile minorităţilor și relaţii internetnice	3.77%	1.61%	0%	5.05%	5.66%	4.55%	10.41%	0%	0%	13.75%	10.33%	12.65%
Cultură, sport, activităţi recreative și de tineret	1.88%	1.61%	14.28%	13.25%	2.37%	7.65%	20.83%	23.07%	23.8%	23.05%	13.7%	22.55%

Tabelul 1 *Ponderea/ prioritizarea acordată unor domenii-cheie de către elitele politice locale în cele șase cazuri (Sursă: rezultatele aplicării chestionarului asupra consilierilor locali/ municipali)*

În ceea ce privește cea de-a doua perspectivă (cea conform căreia un anume model relaţional determină un anumit tipar valoric al elitelor politice), este de presupus ca frecvenţa și intensitatea unor interacţiuni și contacte să genereze schimbări în orientarea valorică a membrilor elitei politice. Acest tip de dependenţă a orientării valorice a elitelor politice a fost teoretizat de Putnam (1976, 80), care diferenţează, în acest sens, patru tipuri de „orientări" în construcţia atitudinilor elitare: (a) „orientări cognitive", (b) „orientări normative", (c) „orientări interpersonale" (centrale pentru analiza de faţă) și (d) „orientări stilistice". Fiind centrată pe studiul interacţiunilor elitelor politice locale și al reţelelor de putere rezultate, analiza de faţă se limitează doar la patru tipuri de „orientări" valorice, anume atitudinile faţă de: participarea cetăţenească, conflictul politic, intervenţia statului în economie și egalitatea economică; doi câte doi, cei patru indici valorici sunt analizaţi ca în tabelul de mai jos, în manieră agregată. Din administrarea chestionarului asupra membrilor Consiliilor locale/ municipale din cele șase orașe, a rezultat următoarea distribuţie: Tecuci, Targovishte, Oleśnica, Gyula – „populiști"; Česká Lípa, Levice – „democraţi"; Tecuci, Targovishte, Gyula – „etatiști-antiegalitariști"; Oleśnica, Česká Lípa, Levice – „etatiști-egalitariști". Cum se pot explica aceste orientări prin modelul relaţional rezultat? Se pot avansa o serie de ipoteze sau corespondenţe:

IV. elitele politice locale care se suprapun elitelor economice locale sau care au contacte frecvente cu antreprenoriatul local dezvoltă o atitudine în genere anti-egalitaristă, apreciind, cu precădere, competiţia, iniţiativa privată individuală (este cazul consilierilor locali din Tecuci și Targovishte);

V. elitele politice locale care întreţin interacţiuni frecvente și consistente cu grupurile de reformă, grupurile civice, grupurile etnice și religioase, sindicatele (în comunităţile unde acestea sunt vocale), sunt mai dispuse a accepta contestaţia, opoziţia și conflictul politic, pe care le văd necesare oricărei guvernări democratice, acceptând,

aproape ca adjuvant, și participarea cetăţenească (tipul „democraţilor”, cazul consilierilor municipali din Česká Lípa și Levice);

VI. elitele politice locale care plasează interacţiunea cu vecinii şi grupurile de susţinători printre primele cele mai importante legături în comunitatea pe care o guvernează au tendinţa de a dezvolta o atitudine de tip „populist”, îmbrăţişând principiul *sine qua non* al participării cetăţenești, dar evitând grupurile cu potenţial contestatar (din a căror interacţiune conflictul politic este de neevitat), preferând dialogul cu susţinătorii în detrimentul opozanţilor (este cazul celor mai multe dintre elitele scrutinate: Tecuci, Targovishte, Gyula, Oleśnica, deși fiecare grup de elite, în parte, prezintă motivaţii diferite și fundamente diverse atât pentru încurajarea participării cetăţenești în treburile publice ale comunităţii, cât și pentru evitarea conflictului politic în cadrul aceleiași comunităţi);

VII. elitele politice locale care stabilesc contacte frecvente cu grupurile cu vocaţie socială și socio-economică (în special, sindicatele, dar și grupurile de reformă socială), dar şi cu vecinii (atunci când grupul acestora este divers, din punct de vedere socio-economic) tind să dezvolte, cel puţin la nivel declarativ, o atitudine favorabilă unui aranjament socio-economic mai echitabil și „justiţiei sociale” (cazurile elitelor din orașele ceh, polonez și slovac);

VIII. în fine, este de aşteptat ca elitele politice locale care prioritizează relaţiile cu grupurile de afaceri să prezinte o atitudine refractară în privinţa statului intervenţionist (mai ales, în situaţiile în care cele două grupuri se întrepătrund): observaţiile empirice colectate arată, însă, o atitudine pozitivă faţă de „statul bunăstării”, probabil ca rezultat al unei variabile exogene, cea a crizei economice, ale cărei efecte s-au resimţit cu precădere în orașele mijlocii ale Europei central-estice, pe tot parcursul efectuării analizei empirice (perioada decembrie 2010 – august 2014). Practic, toate cele șase grupuri de consilieri locali/ municipali sunt preponderent „etatiste”, aspect simptomatic pentru elita politică locală a regiunii, mai degrabă conservatoare din punct de vedere economic, în ciuda trecutului de asemenea profund etatic.

		Conflictul politic	
		Acceptare	Evitare
Participarea cetăţenească	Acceptare	Democraţi	Populiști
	Respingere	Pluraliști	Autoritariști

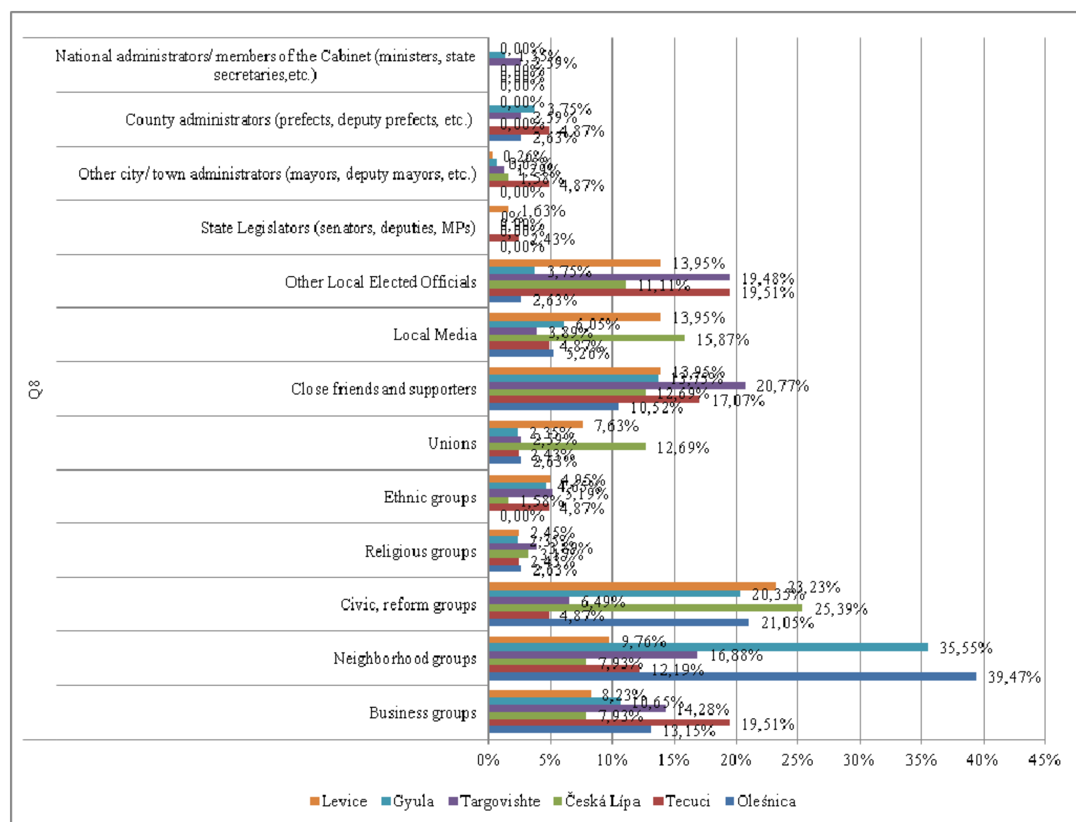
Tabelul 2 *Tipuri de elite, funcţie de orientarea valorică faţă de două principii democratice: participarea cetăţenească și conflictul politic (Sursă: rezultatele aplicării chestionarului asupra consilierilor locali/ municipali în șase orașe mijlocii)*

		Egalitatea economică	
		Acceptare	Respingere
Intervenţia statului în economie	Acceptare	Etatiști-egalitariști	Etatiști-antiegalitariști
	Respingere	Antietatiști-egalitariști	Antietatiști-antiegalitariști

Tabelul 3 *Tipuri de elite, funcţie de orientarea valorică faţă de două principii economice: intervenţia statului în economie și egalitatea economică (Sursă: rezultatele aplicării chestionarului asupra consilierilor locali/ municipali în șase orașe mijlocii)*

Desigur, în cazul unui număr relativ mic de cazuri scrutinate (cu o populaţie eşantionată de *n* ≈ 120 de consilieri) şi confruntând un număr incontrolabil de variabile exogene, impactul modelului relaţional al elitelor politice locale asupra (a) strategiilor de prioritizare şi a agendei de lucru la nivel local şi (b) orientărilor valorice rămâne doar un demers exploratoriu, mai degrabă speculativ, decât fundamentat statistic. Intenţia principală a celor două încercări este aceea de a arăta două dimensiuni din profilul guvernării locale asupra cărora specificul interacţiunilor, al contactelor elitelor locale şi al reţelelor de putere astfel rezultate poate avea un impact semnificativ şi poate constitui o explicaţie validă în interpretarea acţiunilor conducerii locale. Altminteri, distribuţia frecvenţelor şi a consistenţei interacţiunilor elitelor locale cu alte grupuri poate explica poziţionarea unor actori locali pe o anume treaptă pe scara guvernării şi administraţiei locale. Cum studiul avansează doar piste de explicare, rolul modelului relaţional asupra celor două sfere mai sus amintite rămâne o temă neexplorată de cercetare.

Anexa 1. Frecvenţa şi importanţa interacţiunilor şi contactelor elitei politice locale în şase oraşe cu alte treisprezece grupuri (*Sursă*: rezultate provenite din administrarea chestionarului asupra populaţiei de consilieri locali din cele şase oraşe)

Referinţe bibliografice:

Aberbach, Joel, Robert Putnam și Bert Rockman. 1981. *Bureaucrats and Politicians in Western Democracies*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.

Berend, Iván T. 1986. "The historical evolution of Eastern Europe as a region". In *Power, Purpose, and Collective Choice. Economic Strategy in Socialist States*, eds. Ellen Comisso, Laura D'Andreea Tyson, 153-170. Ithaca (New York) & London: Cornell University Press.

Berend, Iván T. 2003. *History Derailed.Central and Eastern European in the Long Nineteenth Century*. Berkeley (California): University of California Press.

Boissevain, Jeremy și James Clyde Mitchell, eds. 1973. *Network Analysis Studies in Human Interaction*. The Hague (the Netherlands): Mouton.

Boissevain, Jeremy. 1989. "Networks". In *The Social Science Encyclopedia*, eds. Adam Kuper and Jessica Kuper, 557-558. London: Routledge.

Burton, Michael G. și John Higley. 1987. "Invitation to Elite Theory: The Basic Contentions Reconsidered". In *Power Elites and Organizations*. eds. George William Domhoff and Thomas R. Dye, 219-238. Newbury Park (California): Sage Publications.

Dahl, Robert. 1961. *Who Governs ? Democracy and Power in an American City*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.

Dahl, Robert A. 1971. *Poliarchy; Participation and opposition*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.

Eldersveld, Samuel. 1989. *Political Elites in Modern Societies. Empirical Research and Democratic Theory*. Ann Arbor (Michigan): The University of Michigan Press.

Farkas, Gergei M., ed. 2012. *Essays on Elite Networks in Sweden* (Stockholm Studies in Sociology, New Series, No. 52). Stockholm (Sweden): Stockholm University Press.

Galaskiewicz, Joseph. 1979. *Exchange Networks and Community Politics*. Beverly Hills (California): Sage Publications.

Gamson, William Anthony. 1968. *Power and Discontent*. Homewood (Illinois): Dorsey Press.

Granovetter, Mark. 1974. *Getting a Job: A Study of Contacts and Careers*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.

Harary, Frank, Robert Zane Norman și Dorwin Cartwright. 1965. *Structural Models: An Introduction to the Theory of Directed Graphs*. New York: J. Wileu & Sons.

Heinz, John P., Edward O. Laumann, Robert H. Salisbury și Robert L. Nelson. 1990. "Inner Circles or Hollow Cores? Elite Networks in National Policy Systems". *Journal of Politics* 52(2) (May): 356-390.

Higley, John, Ursula Hoffmann-Lange, Charles Kadushin și Gwen Moore. 1991. "Elite Integration in Stable Democracies: A Reconsideration". *European Sociological Review* 7(1) (May): 35-53.

Higley, John și Michael G. Burton. 2006. *Elite Foundations of Liberal Democracy*. Boulder (Colorado): Rowman & Littlefield.

Homans, George C. 1951. *The Human Group*. London & New York: Routledge & Kegan Paul.

Hunter, Floyd. 1953. *Community Power Structure. A Study of Decision Makers*. Chapel Hill (North Carolina): University of North Carolina Press.

Hunter, Floyd, Ruth C. Schaffer și Cecil G. Sheps. 1956. *Community Organization: Action and Inaction*. Chapel Hill (North Carolina): University of North Carolina Press.

Iluţ, Petru și Irina Culic. 1997. „Analiza reţelelor sociale". În *Abordarea calitativă a socioumanului: concepte și metode*, coord. Petru Iluţ, 113-133. Iași: Polirom.

Jackson, Matthew O. 2010. *Social and Economic Networks*. Princeton (New Jersey): Princeton University Press.

Jarausch, Konrad Hugo, ed. 1999. *Dictatorship as Experience: Towards a Socio-Cultural History of the GDR* (transl. by Eve Duffy). New York: Berghahn Books.

Jowitt, Kenneth. 1992. *The New World Disorder: The Leninist Extinction*. Berkeley (California): University of California Press.

Jowitt, Kenneth. 1999. "The Leninist Legacy". In *Revolutions of 1989*, ed. Vladimir Tismăneanu, 207-223. London & New York: Routledge.

Kitschelt, Herbert, Zdenka Mansfeldova, Radoslaw Markowski și Gábor Tóka. 1999. *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Knoke, David și Edward O. Laumann. 1982. "The Social Organization of National Policy Domains: An Exploration of Some Structural Hypotheses". In *Social Structure and Network Analysis*, ed. Peter V. Marsden și Nan Lin, 255-270. Beverly Hills (California): Sage Publications.

Knoke, David. 1993. "Networks of Elite Structure and Decision-Making". *Sociological Methods and Research* 22(1) (August): 23-45.

Laumann, Edward O., and Franz Urban Pappi. 1976. *Networks of Collective Action: A Perspective on Community Influence Systems*. New York: Academic Press.

Laumann, Edward O., Peter V. Marsden, and David Prensky. 1992. "The Boundary Specification Problem in Network Analysis". In *Research Methods in Social Network Analysis*, eds. Linton C. Freeman, Douglas R. White și A. Kimball Romney, 61-87. New Brunswick (New Jersey): Transaction Publishers.

Lewin, Kurt. 1951. *Field Theory in the Social Sciences*. New York: Harper & Row.

Lijphart, Arendt. 1999. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-six Countries*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.

Linz, Juan L. și Alfred C. Stepan. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore (Maryland): The Johns Hopkins University Press.

Malia, Martin E. 2006. *History's Locomotives: Revolutions and the Making of the Modern World*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.

Mayo, Elton. 1933. *The Human Problems of an Industrial Civilization*. Cambridge (Massachusetts): Macmillan.

Meisel, James. 1962. *The Myth of the Ruling Class*. Ann Arbor (Michigan): University of Michigan Press.

Michels, Roberto. 1962. *Political Parties*. New York: Free Press.

Moreno, Jacob Levy. 1934. *Who Shall Survive? A New Approach to the Problem of Human Interrelations*. New York: Beacon Press.

Mosca, Gaetano. 1939. *The Ruling Class* (trad. Hannah D. Kahn). New York: McGraw-Hill.

Nadel, Siegfried Frederick. 1957. *The Theory of Social Structure*. London: Cohen and West.

Padgett, John F., and Christopher K. Ansell. 1993. "Robust Action and the Rise of the Medici, 1400-1434". *American Journal of Sociology*. 98(6) (May): 1259-1319.

Petrescu, Dragoş. 2010. *Explaining the Romanian Revolution of 1989: Culture, Structure, and Contingency*. Bucharest: Editura Enciclopedică.
Presthus, Robert Vance. 1974. *Elites in the Policy Process*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
Putnam, Robert. 1976. *The Comparative Study of Political Elites*. Englewood Cliffs (New Jersey): Prentice-Hall.
Schumpeter, Joseph. 1942. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper & Row.
Steen, Anton. 1997. *Between Past and Future: Elites, Democracy and the State in Post-communist Countries. A Comparison of Estonia, Latvia and Lithuania*. Aldershot (UK): Ashgate.
Steen, Anton. 2003. *Political Elites and the New Russia: The Power Basis of Yeltsin's and Putin's Regimes*. London: Routledge-Curzon.
Steen, Anton. 2007. "Do Elite Beliefs Matter? Elites and Economic Reforms in the Baltic States and Russia". In *Comparative Studies of Social and Political Elites* ("*Comparative Social Research*", Vol. 23), ed. Fredrik Engelstad și Trygve Gulbrandsen, 79-102. Oxford and Amsterdam: Elsevier Science.
Stoica, Virgil. 2002. „Reţele politice locale". In *Instituţii şi mentalităţi: Carenţe de mentalitate şi înapoiere instituţională în România modernă*, coord. Adrian Paul Iliescu. București: Ars Docendi.
Stoica, Virgil. 2003. *Cine conduce Iașiul?* Iași: Fundaţia Axis Publishing House.
Szelényi, Iván, and Szonja Szelényi. 1995. "Circulation or Reproduction of Elites during the Postcommunist Transformation of Eastern Europe: Introduction". *Theory and Society* 24(5) ("Special Issue on Circulation *vs.* Reproduction of Elites during the Postcommunist Transformation of Eastern Europe" (October): 615-638.
Van Waarden, Frans. 1992. "Dimensions and types of policy networks". *European Journal of Political Research* 21(1-2) (February): 29-52.
Warner, William Lloyd, and Paul Sanborn Lunt. 1941. *The Social Life of a Modern Community. Yankee City Series, Vol. I*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.
Warner, William Lloyd, and Paul Sanborn Lunt. 1942. *The Status System of a Modern Community. Yankee City Series, Vol. II*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.
Warner, William Lloyd, and Leo Strole. 1945. *The Social Systems of American Ethnic Groups. Yankee City Series, Vol. III*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.
Warner, William Lloyd, and Josiah Orne Low. 1947. *The Social System of a Modern Factory. Yankee City Series, Vol. IV*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.
Warner, William Lloyd. 1959. *The Living and the Dead: A Study in the Symbolic Life of Americans. Yankee City Series, Vol. V*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.
Warner, William Lloyd. 1963. *Yankee City*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.
Wright-Mills, Charles. 1969. *Power Elite*. Paris: Maspero.

Partea a IV-a

Momente de criză a guvernării

Marx, Nietzsche și critica guvernării*

Dan Cuzmici

Două întrebări mi-am propus să ghideze în ansamblu articolul meu şi anume: cum se construiesc raporturile dintre guvernanţi şi guvernaţi, şi, respectiv, cum operează discursurile *despre* putere pentru a deduce şi indica aceste raporturi şi natura lor? Prin restrângerea deschiderii ample oferite de asemenea interogaţii, urmăresc doar aria demersului critic definit, în primă instanţă, ca o manieră care are în vedere dimensiunea tacită şi implicitul actului guvernării. Mai exact, interesul meu vizează atitudinea radicală a lui Marx şi Nietzsche, adică modul în care chipurile luate de putere şi raporturile specifice impuse ajung sub incidenţa discursului critic al acestora. Prin interogarea şi deconstruirea acestei istorii intelectuale a criticii radicale în deschiderea ei faţă de problematica instituirii puterii am în vedere modurile în care această dispoziţie critică se orientează, îşi articulează propriile concepe şi reaşază astfel problematica raportului dintre guvernanţi şi guvernaţi pentru a ajunge să vorbească despre un obiect numit putere, relevându-i valenţe inedite.

Accentul va fi pus pe felul în care cei doi autori evidenţiază şi construiesc *momentul de criză* al guvernării, înţeles în ansamblu prin afiliere cu ceea ce Nietzsche numeşte nihilism al valorilor şi cu contradicţia economico-socială la Marx. Câmpul de adversitate conturat supus chestionării critice este constituit atât de valorile politice, economice şi culturale ale momentului mai mult sau mai puţin liberale, dar aflate în descendenţa spectrului ideilor clasice ale acestui proiect politic, cât şi de emergenţa şi persistenţa sentimentelor datorate Revoluţiei Franceze. Pentru a răspunde întrebării *ce înseamnă a guverna* nu intenţionez o analiză a unor teorii ale statului sau ale unor modele particulare ale artei de a guverna pentru simplul motiv că nici la Marx, nici la Nietzsche nu găsim asemenea certitudini în sens pozitiv sau pretenţii de „a analiza în ele însele şi pentru ele însele natura, structura şi funcţiile statului" (Foucault 2007, 77), ci mai degrabă eboşe ale unor asemenea teorii însumate unor încercări preponderent critice de a deschide un sens dat, considerat de aceştia contingent şi chestionabil, nicidecum imuabil şi cu o toleranţă scăzută la orice formă de critică. De aceea ipoteza pe care o avansez pleacă de la faptul că în procesul maturării unei instabilităţi cronice a raportului dintre criză şi sens specific modernităţii în ceea ce priveşte enigma politicii, Marx şi Nietzsche rămân două limite critice prin care sunt revizitate resursele gândirii asupra crizei pentru a fi asamblat şi fixat cultural un cumul de înţelesuri ale crizei fundamentelor şi valorilor guvernării

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea şi reprezentarea cunoaşterii prin burse doctorale şi postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

moderne. Plecând de la acest dublu moment este deschis un spaţiu intelectual şi politic radical remaniat în ceea ce priveşte contradicţiile inerente, dezirabilitatea şi speranţele de posibilitate ale raportului dintre guvernanţi şi guvernaţi. Această perspectivă poate fi sancţionată dacă ţinem seama că interpretările istorice şi politico-filosofice privind geneza şi devenirea sistemelor politice puse sub umbrela conceptuală a ceea ce numim azi *totalitarism*, îl decantează conceptual şi îl situează pe acesta cu preponderenţă în descendenţa ideilor dezvoltate plecând tocmai de la opera celor doi. Însă chiar acest ricoşeu hermeneutic retrospectiv care îşi caută genetico-istoric continuităţile introduce, prin interpretare abuzivă, repere şi criterii politice eterogene concepţiilor lui Marx şi Nietzsche şi deschide o amplă analiză asupra istoricităţii gândirii celor doi şi mai ales a *istoriei eficienţei* operei acestora. Pentru a nu intra în aceaste dezbateri îi vom considera pe cei doi mai degrabă teoreticieni ai crizei statului, în ideea de a reliefa relaţia critică cu acute accente radicale şi revoluţionare faţă de un sistem dat.

Prin aceasta, însă, nu propun o suspendare a istoriei şi considerarea moştenirilor lui Marx şi Nietzsche ca două obiecte ready-made care aşteaptă să fie instrumentalizate şi reproduse prin reluarea proiectelor lor. Ceea ce am în vedere este o chestionare a felului în care suntem încă traversaţi de gândirea asupra crizei specifică celor doi în încercarea contemporană de a surprinde şi pozitiviza momentul şi elementele modului în care ne raportăm azi la criză. O criză caracterizată de mizantropia politicului şi de abulie socială căreia i se contrapune, şi poate chiar prin acest fapt este până la urmă constituită, încercarea de a cumula disparitatea unor efecte de suveranitate ocultate, datorită desolidarizării, de detenta universalizării în lipsa unui orizont de sens hegemonic, altfel spus a unei metanaraţiuni lipsite însă de ascendentul metafizic.

Cele două întrebări directoare amintite la început pot părea formale în sensul că pot indica necesitatea unor răspunsuri care să formeze o imagine abstractă, strict sistemică, despre reprezentarea raporturilor dintre guvernanţi şi guvernaţi. Nici Marx, nici Nietzsche nu sunt interesaţi de o arhitectură funcţională a statului sau de un demers care să corijeze aspectele deficitare ale sistemului politico-social pentru a-l perpetua. O astfel de atitudine este, de altfel, considerată ca simptomatică, indicând un real deficit critic. Obiectul criticii lor vizează cu predilecţie decolmatarea acelor aspecte şi tendinţe inconsistente ale unui sistem care produc criza. Faţă de *discursul de putere* care vehiculează mai mult sau mai puţin conştient un demers şi interese juridico-legale privind funcţionalităţile chiar şi marginale ale statului, *discursul despre putere* se instanţiază plecând de la afirmarea unei exigenţe. Aceasta priveşte actul de guvernare şi raportul pe care îl implică exclusiv ca posibile constructe social-politice, ale căror legitimări şi instrumentalizări juridice specifice pot fi deconstruite urmând nu propria tradiţie, ci genealogia idiosincraziilor şi a sedimentărilor care determină parcursul devenirii istorice a statului. Astfel, atât pentru Marx, cât şi pentru Nietzsche întrebarea ce este guvernarea este redeschisă pentru a interoga politicul pornind de la o lectură specifică problematizărilor filosofiei germane de secol XIX asupra tendinţelor şi mai ales asupra a ceea ce a fost fixat ca gândire politică modernă. Aceasta din urmă îşi află un cadru de inteligibilitate în două determinaţii care i-au marcat posibilitatea sa de construcţie. În primul rând, eludarea machiavelliană a diferenţei dintre tiran şi rege care, pe lângă faptul că anunţă arbitrarietatea puterii în raport cu vechiul principiu transcendent al fundamentării sale şi coborârea sa la nivelul opiniei, trimite mai ales şi către o postură

angajată a puterii în a-şi consolida propriul statut prin mijloace mai mult sau mai puţin agreate. În al doilea rând, ca o altă determinaţie, am în vedere soluţia lockeană propusă ca mediere politică prin imposibila identitate dintre reprezentarea politică şi suveranitate. Acestea ar putea fi două puncte care încearcă să jaloneze liniile de fugă ale gândirii asupra raportului dintre guvernanţi şi guvernaţi sub toate aspectele sale, acoperind tot spectrul de la problematica constituirii la cea a crizei guvernării, fără a stabili raporturi de anterioritate între cele două momente.

Rodajul istoric în privinţa gândirii şi ieşirii din criză a stabilizat două direcţii între care pendulează diversele abordări. Pe de o parte, criza este percepută ca prezenţă sistemică, fiind pozitivată tocmai pentru a păstra forma sau cadrul în care aceasta se manifestă pentru a suporta remedii instrumentaliste şi reforme sau ponderări de conţinut. Acesta ar fi un înţeles care îi reduce crizei efectele pentru a accentua revalorizarea continuităţii date. Pe de altă parte, o abordare radicală a crizei afirmă necesitatea schimbării de paradigmă, înţeleasă ca moment de ruptură datorat imposibilităţii de a valorifica pe viitor datele prezentului şi care propune implicit deschiderea spre alternative. Dincolo de prea invocatul *denkverbot* de către Žižek (Žižek 2005, 7), abordările actuale ale posibilităţii alternativelor merg, spre sintetizarea unor reţineri, neajunsuri şi limite ale constituirii acestora. Cei care promovează această dorinţă consideră că orice revoluţionare a paradigmei este posibilă numai în cazul în care deţinem deja un anumit capital fix intelectual de la care plecând putem avea certitudinea unei altfel de practici care ar putea fi transpusă în realitate. Foarte aproape de sensul acestei prime obiecţii înţeleasă ca nevoie de implinit de cei care susţin necesitatea alternativei se află perspectiva criticilor. Aceştia tolerează discuţia despre alternativă numai în măsura în care pornesc de la aşteptarea ca aceasta să fie un proiect funcţional şi sustenabil asemeni unui plan de afaceri care să pezinte un calcul detaliat al eventualelor riscuri şi mai ales să aşeze profiturile într-un cadru măsurabil.

Plecând de la aceste consideraţii introductive, ceea ce încerc să argumentez porneşte de la lectura laclauniană a constatării crizei postfundaţioniste a politicului (Marchart 2011, 132-3) care priveşte direct actul guvernării în raport cu noua configuraţie economico-socială a globalizării. Acest loc de plecare va fi unul marginal în economia prezentului demers, considerat strict pentru actualitatea ambiţiilor sale de a depăşi „orizontul de nedepăşit a secolului XX” după Sartre printr-un examen critico-istoric al acesteia şi pentru asumarea şi conturarea unei dorinţe politico-hegemonice, ca expresie şi moştenire ascunsă a poststructuralismului. După trista eră a extremelor (Hobsbawm), în era centrului (Sloterdijk) problema disoluţiei sau a crizei constituirii unui pol de hegemonie dizidentă sunt marcate de lipsa unui punct de focalizare pe lentila rezistenţelor izolate, moleculare care să declanşeze cel puţin o palidă flacără a revoltei. Însă, deşi resursele post-marxiste ale decriptării şi fundamentării acestei crize create prin răsturnarea priorităţii dintre politic şi social (Laclau 1990, 160) vizează punctual datele imediate ale realităţii prezente pe care încearcă să o surprindă în concept, ele se suprapun şi descriu în ansamblu – dacă apelăm la interpretarile lui Karl Löwith (Löwith, 2013), Jürgen Habermas (Habermas, 2000) şi Foucault (Foucault, 2001) –, o persistenţă şi un conţinut al unei crize a cărei emergenţă în înţelesul său actual este situată în siajul gândirii hegeliene asupra statului. Fără a trasa continuităţi forţate şi a indica angajamente politice care riscă să deturneze şi să interpreteze unilateral interesele lui Laclau, această constatare

trimite şi atrage atenţia faţă de momentul critic reprezentat de Marx şi Nietzsche, ca două dintre modalităţile de a evalua şi gândi criza guvernării, ca răspuns la chestiunea hegeliană, modalităţi care au marcat însăşi posibilităţile şi chiar limitările actuale de a ne situa în raport cu această problematică. Urmându-i pe cei doi nu putem spera să repetăm naiv sau dogmatic răspunsurile la întrebarea ce înseamnă a guverna, ci să conturăm pe cât posibil punerea în inteligibilitate a acelui parcurs şi decupaj intelectual dat de procesele critice de delegitimare a ficţiunii politicii ale căror efecte trimit către constituirea crizei, către delegitimarea ontologică a guvernării.

Istoricitatea criticii radicale şi teoriile crizei

O modalitate francă, dar totuşi mai puţin firescă de a plonja în problematica operei lui Marx şi Nietzsche este aceea de a surprinde istoricitatea radicalităţii acestora. Deşi această abordare are deja propria tradiţie punctată de excluderi şi deraieri care au marcat o bună parte din exegeza operei celor doi, maniera aceasta poate face posibilă chestionarea implicaţiilor critice pe care această atitudine radicală o face manifestă în ceea ce priveşte puterea şi fenomenul crizei. În procesul decolmatării acestor coerenţe trecute, a motivelor care au făcut posibilă această abordare, acel *ce pot să ştiu* din *Logica* kantiană care limita trancendental lumea experienţei posibile devine marcat istoric pentru a chestiona posibilitatea de indicare, agregare şi înţelegere în prezent a *lucrurilor pe care le puteau spera* cei anteriori nouă. Iar aici, marele semn de întrebare priveşte lizibilitatea acestor lucruri căutate considerate azi iluzii sau erori şi a radicalităţii lor în raport cu idiosincraziile şi aşteptările noastre actuale.

Ne putem întreba căror posibile problematici ar fi putut să răspundă şi ce speranţe sau angrenaje ar fi pus în mişcare cândva radicalitatea? Însă suita acestor întrebări rămâne astăzi indiferentă, atunci când nu inhibă sau contrariază, în mare măsură deoarece uzura confiscată politic a radicalităţii este marcată de spectrul a ceea ce evenimenţialul sau mersul alambicat şi deloc previzibil al istoriei a înfăptuit şi inovat sub auspiciile sale. Poate că tocmai banalitatea teoretică a unor răspunsuri cu accese culpabilizatoare sau chiar incriminatoare, atunci când nu rezistau tentaţiei determinismului retrospectiv, au făcut contemporaneităţii inconfortabilă radicalitatea, de nesusţinit sau apanajul exclusiv spectacular al unor strategii anarhiste sau populiste. Excluzând acele exacerbări sau paroxisme care dau măsura cotidianului, radicalitatea rămâne în consecinţă o specie rară, nefrecventabilă, desuetă, eşuată într-un registru minor al unui habitus filosofic (Sloterdijk 2014, 249) pentru care propriile sensuri şi lizibilităţi au rămas colmatate sau blocate în marasmul devenirii istoriei sale deja prăfuite.

Însă, dincolo de aceste consideraţii, trebuie remarcat faptul că posibilitatea de a contextualiza nu oferă şi certitudinea motivelor pentru care demersul critic specific lui Marx şi Nietzsche se instanţiază, irupe. Ştim care au fost rezultatele, dar în privinţa motivelor nu putem invoca prestaţia ireală a unei hermeneutici divinatorii care, prin pretenţia unui interpret empatic, surprinde desenul din covorul operei celor doi. Nu ştim în ce măsură aceştia s-ar fi lăsat influenţaţi de ceea ce noi azi, apelând la o serie de grupaje interpretative istorice, considerăm a fi problematicile timpului lor. Deciziile, de orice natură ar fi fost acestea, critice sau strategice, îşi asumă cu precădere opţiunile

contextului, chiar dacă la Marx şi Nietzsche întâlnim încă o lectură a istoriei de amplitudinea celei hegeliene. Posibilitatea şi verosimilitatea motivelor şi faptelor acestora nu poate fi decât cea dată de ordinea particulară în care acestea se produc. Chestiunea posibilităţii de a îi plia pe naraţiunea istorică a perspectivei noastre fără a abuza de interesele interpretative actuale rămâne deschisă şi acest lucru se întâmplă nu în dauna unei obiectivităţi istorice imposibile, ci în posibila recuperare a acelei sarcini critice care făcea ca propriile sale instanţe să fie lucrative şi nu doar simplă anchetă.

Problemele majore care indică ambiguităţile şi interpretările ireconciliabile ale momentului actual sunt legate de moştenirea politică şi intelectuală a celor doi. Marxismul este un nume până la urmă imposibil dat multitudinii de direcţii mai mult sau mai puţin voit ortodoxe care îşi asumă ca origine de cele mai multe ori anumite părţi din opera lui Marx sau mai de grabă un corpus Marx-Engels. Acest termen, în istoria sa, a prilejuit dezvoltarea politică a socialismului de stat şi a comunismului specific pentru a se închide total în stalinism. Acest moment declanşează printre o parte dintre intelectualii occidentali declinarea apartenenţei ideologice şi începutul disoluţiei angajamentului pur politic, urmând un traseu care începe cu critica stalinismului continuat de uitarea leninismului şi împlinit prin ruptura cu marxismul. Nietzsche, pe de altă parte, se naşte postum ca un gânditor în care se originează fascismul sau hitlerismul. Din punct de vedere al cercetării istorice, influenţele istorice, afinităţile şi disparităţile dintre comunism şi naţional-socialism rămân obscure în spatele unei abordări la comun, sub umbrela conceptuală a totalitarismului, care încearcă să se substituie acelei lipse de înţelegere a tiraniilor moderne indicate de Leo Strauss (Strauss 2014, 25). Toate aceste împliniri nu privesc doar simpla problemă a ascunderii originalului, a operei lui Marx şi Nietzsche, ci atestă ca fapt istoric ceea ce s-a putut experimenta folosind ideatica celor doi. Din punct de vedere intelectual putem sesiza o simbioză critică cu accente culturale şi hermeneutice a celor două filosofii, făcută cu preţul renunţări resemnate la angajarea politică, în cadrul teoriei critice a Şcolii de la Frankfurt şi mai recent în spaţiul poststructuralismului francez, cu precădere la Foucault sau Deleuze. Fără a mai aminti de eclectismul studiilor culturale postbelice, toate aceste prestaţii intelectuale, atunci când nu eşuează în criticii locale ale puterii care rămân discutabile din punctul de vedere al amplitudinii politice, au tendinţa de a nuanţa un echilibru liminal între două obiecte pe care însăşi demersul lor neo-critic îl consacră: trecutul revoluţionar şi prezentul impersonal al consumismului. Etalonul acestei noi articulări critice nu-şi reclamă forţa plecând de la idealul emancipării, ci din necesitatea nouă a prezervării.

Această devenire, care nu se opreşte la ceea ce am schiţat mai sus, face posibilă o revenire la momentul critic definit de Marx şi Nietzsche plecând de la actualitatea diferenţei postfundaţionistă lansată de Laclau între societate şi social. Asumându-şi antologica problematizare heideggeriană a diferenţei ontologice, această situare interpretativă, cu o tradiţie deja nuanţată în spaţiul francez al gândirii heideggerienilor de stânga, presupune o logică a fundamentului, dar păstrează în acelaşi timp distanţa negativă a fixării sale imposibile, adică tocmai valenţele criticii gândirii fundamentului. Miza acestuia este reprezentată de către posibilitatea discuţiei despre recuperarea universalului ca „un loc gol, un vid care poate fi umplut doar de particular, dar care, prin însăşi lipsa sa de conţinut, produce o serie de efecte cruciale în structurarea / destructurarea relaţiilor sociale” (Laclau 2012a, 94). Negând astfel posibilitatea impunerii

unui universal dat de sus, Laclau statuează considerarea universalului ca imposibil, dar totuşi necesar, ca fundament pentru o construcţie socială, o *democraţie radicală* văzută ca „un proiect politic ce regândeşte strategia hegemonică în noile condiţii istorice ale societăţilor contemporane” (Laclau 2012b, 394). Ceea ce indică Laclau este faptul că politicul, ca fundament absent al socialului, a fost şi este sistematic absorbit de social, cu înţelesul său de impolitică (Rosanvallon) ca „versiune atomistă a visului totalitarist” (Laclau 2012a, 132) prin proliferarea limbajelor şi inflaţia particularismelor lipsite de identitate autentică. Şi trecând peste soluţiile asociative (Arendt) sau disociative (Schmidt) în ceea ce priveşte politicul, Laclau afirmă că multitudinea jocurilor de limbaj ale marginalităţilor care nu se lasă cuprinse şi închise ca societate pot produce acea omogenitate ca posibil universal, doar în măsura în care înţelegem societatea ca universalitate hegemonică, adică aceea universalitate restrânsă, contaminată de particular (Laclau 2012a, 85). În consecinţă, Laclau susţine că conceptele de totalitate socială sau de universal au intrat istoric în criză, tocmai datorită faptului că nu se mai suprapun realităţii.

Chiar dacă Laclau resuscitează critic forme metafizice în limitele provocării gândirii postmoderne ca „semnificanţi goi”, consider că indicarea aceastei crize nu este una a cărei contemporani privilegiaţi îi suntem. Aceste concepte, prin însăşi construcţia lor, au fost mereu istoric în criză, modernitatea însăşi fiind mediul de constituire, de desfăşurare a liniilor lor de fugă şi totodată de încercare de a practica şi înţelege efectele acestora. Fiind cadrul propriu de înţelegere a acestei crize, filosofia îşi anulează sfârşitul prin ratarea realizării acestui deziderat. În acest sens, lectura pe care o face Habermas discursului filosofic al modernităţii având în vedere tema sa predilectă a reluării proiectului iluminist neterminat, vede emergenţa plenară a acestor probleme interpretative care revelează criza într-o strategie hegeliană ca o cerinţă de constituire a unor sensuri pentru modernitatea lipsită de ele datorită tocmai faptului că le neagă critic pe cele ale trecutului. De aceea, nevoia de filozofie, ca asigurare în privinţa constituirii sensului, clamată de Hegel, va fi conjugată cu faptul paradoxal că „prima încercare de a aduce la concept modernitatea e legată, la origine, de o critică a modernităţii” (Habermas 2000, 33). Iar în privinţa rezolvării acestui moment de criză datorat nevoii de a închide hegemonic modernitatea într-un sens de căutat rămânem contemporanii tinerilor hegelieni (Habermas 2000, 66). Această şcoală posthegeliană de gândire decriptează criza punând accentul pe impasul dat de sentinţa hegeliană că *ceea ce este raţional este real şi ceea ce este real este raţional* impusă de Hegel în celebra prefaţă a *Principiilor filosofiei dreptului* (Hegel 1996, 17), care, în viziunea acestora, joacă rolul unui manifest politic conservator. Aici este indicat conflictul interpretărilor în ceea ce priveşte problema guvernării şi criza care o defineşte plecând de la contradicţiile evidente dintre realitate şi ceea ce se poate gândi despre stat şi societatea civilă, altfel spus dintre *este* şi *cum trebuie să fie*.

Detaliind această perspectivă, Karl Löwith surprinde şi alte implicaţii în amplul său studiu asupra valenţelor gândirii asupra revoluţiei din secolul al XIX-lea. Acesta îşi centrează demersul pornind de la caracterul decisiv al amintitului moment hegelian de reconciliere al filosofiei cu statul afirmând că: „Hegel a constituit realmente un sfârşit şi un punct de cotitură în istoria […] culturii europene. În locul medierii hegeliene a apărut *o voinţă de decizie* (*sub.m.*), care să despartă din nou ceea ce Hegel reunise” în planul gândirii (Löwith 2013, 69). Pentru conturarea acestui moment, Löwith pune în oglindă două istorii asemănătoare, dar cu efecte diferite. Prima este cea a tânărului Hegel care, datorită imboldurilor momentelor de început ale Revoluţiei Franceze şi a unei dispoziţii

intelectuale cu precădere romantice, trece printr-o criză a incompatibilităţii dintre raţiune şi realitate. Însă, urmele acestei crize rămân mai apoi suspendate în sistemul filosofic de maturitate, unde Hegel înlocuieşte critica realităţii cu o înţelegere şi reconciliere cu aceasta prin mediere speculativă (Löwith 2013, 236), rezervând filosofiei doar momentul postfactum de apariţie „abia după ce realitatea a terminat procesul ei de formare şi este gata săvârşită" (Hegel 1996, 19). Cea de a doua istorie urmăreşte parcursul critic al tinerilor hegelieni care repetă, fără să aibă cunoştinţă de întreaga operă a maestrului, reperele crizei tânărului Hegel, însă pentru a decide în privinţa hiatului dintre concept şi existenţă şi a tranşa astfel ruptura din gândirea politicului. Activismul critic al acestora era şi o consecinţă a momentului revoluţionar din iunie 1830 care arăta epocii că „abisul căscat de Revoluţia Franceză nu se închisese decât aparent şi că lumea se afla, de fapt, abia la începutul unui întreg *ev de revoluţii*" (Löwith 2013, 44).

Păstrând remanenţele unor nevoi definite iluminist, imperativul critic prilejuit de această decorticare a înţelesurilor de învelişul superstiţiei sau al supoziţiei constă în a face vizibile lucrurile care nu ar fi fost astfel în condiţiile în care firescul şi uzajul acestora ar fi făcut ca tocmai „ceea ce e obişnuit [să fie] cel mai greu de *recunoscut*, de văzut ca problemă, deci ca ceva străin, îndepărtat, aflat *în afara noastră*" (Nietzsche 2006a, 242). De altfel, Foucault îi aşază pe Marx şi Nietzsche în compania lui Freud pentru a-i introduce pe toţi într-o istorie particulară, de criză, a interpretării semnului. Aportul celor „trei exerciţii de neîncredere" (Ricœur 1999, 140) este indicat de către Foucault prin prezenţa unei rupturi faţă de tradiţia hermeneutică generată de considerarea „că există în semn un mod ambiguu şi oarecum suspect de a vrea rău şi de a *veghea rău*" (Foucault 2001, 88). Forţa care întemeiază posibilitatea acestei noi *téchne hermeneutikē* decurge din considerarea faptului că semnul nu este prim, ci este deja interpretare, ceea ce trimite către un sens impus. Apoi, că însăşi interpretarea este o sarcină infinită a cărei imposibilă concretizare, în sensul împlinirii ei, frizează nebunia sau cheamă chiar distrugerea, că există mai degrabă un joc fals al unei profunzimi lipsite de adâncime sau chiar plate către care semnul ar trimite constant deoarece, în fapt, principiul interpretării este chiar interpretul. Înrudirea lui Nietzsche, Freud şi Marx, căci aceasta este *ordinea* din titlul prezentării lui Foucault în cadrul colocviului de la Royaumont, este propusă aşadar ca agregare a unor lizibilităţi care evocă o ciudată schimbare a polarităţii semnelor, moment care se lasă indicat şi conturat istoric, îşi explică remanenţele ulterioare lui din lumina intrigii în care Foucault îl introduce, dar nu dă seama şi de forţa prezenţei sale. Semnul pare doar că are înscrisă în codul său o strategie fatală care îi descentrează milenara sa istorie pozitivă printr-o mutaţie violentă, reîntemeietoare, căreia Marx, Nietzsche şi Freud i-au fost martori privilegiaţi. De ce această răsturnare, exhibare şi chiar anatemizare a semnului ca fiind răuvoitor în practica acestui nou gen de interpretare? Perspectiva anamorfică a lui Foucault, care dă seama doar de alegerea spontană a acestui nou statut al *semnului*, prilejuieşte iminenţa acestui loc gol şi apariţia acestui semn de întrebare în ideea că „interpretarea lui […] este, în fond, corectă, numai că ea ratează prealabilul chestiunii pe care o tratează. [...], prezentînd mutaţia produsă […] ca pe o alternativă faţă de modul anterior de a gândi, o alternativă provenind însă din ... nimic" (Bondor 2005, 95). Orbit poate de pozitivismul latent al structuralismului, Foucault nu lasă nici o şansă de afirmare.

Perspectivei care accentuează rolul revoluţiei în soluţionarea crizei i se contrapune însă interpretarea lui Furet care constată sfârşitul Revoluţiei Franceze în momentul împlinirii revoluţiilor din '89. Prezenţa istorică împlinită a recentelor revoluţii din gulagul

socialist trage astfel cortina peste scenariul istoric amalgamat al ultimelor două secole, care le subîntind genetic devenirea, pe frontispiciul cărora fixează embleme deloc măgulitoare ca *iluzie* sau *eroare* (Furet 2012, 223). Revoluţia Franceză, eveniment care rupe istoria în două, este înţeles ca un moment plenar şi fascinant mai ales prin impunerea fracturii propriei sale istorii ghidată de sintagma transgresivă *Liberté*, *Égalité, Fraternité* al cărei tăvălug vrea să şteargă vechile cutume şi moravuri politice perene. În acelaşi timp, datorită extraordinarei sale capacităţi de contagiune, a considerării ei duale ca origine vinovată, grad zero al erorii sau terorii , această revoluţie devine o moştenire ambiguă rămânând prototipul cu care orice altă revoluţie ulterioară ei doreşte să se compare, să o continue şi chiar să o depăşească deoarece, pornind de la momentul întâmplării sale, au fost diseminate posterităţii idealuri şi mărci niciodată cu înţelesuri statuate, dar mai întotdeauna cu intenţia sinceră sau demagogică a recuperării lor. Aceste ultime evenimente sosite, aşadar, pe scena istoriei contemporane, pentru a se alătura unei salbe deja exotice a conflictelor revoluţionare a căror strălucire a apus de mult, sunt percepute de către Habermas ca răspunzînd unei logici aparte care nu mai speră să implinească evenimentul originar. Ele par să preia sensul tradiţional al contrarevoluţiilor fiind nimic altceva decât revoluţii care ajung sau vin din urmă, cu intenţia de a recupera şi nicidecum de a inova, de a încerca o alternativă la ceea ce realitatea şi istoria oferă deja (apud. Buden 2012, 56). Acest lucru indică de fapt, tocmai prin încercarea de a repera şi recupera „evoluţii ratate", o închidere de sens, o suspendare. În lectura lui Rorty, Habermas înţelege prin această derulare înapoi renunţarea la vocabularul marxist atunci când vorbim despre posibile alternative la societatea existentă, fără ca acest fapt să însemne şi abandonarea speranţei de emancipare (Rorty 2003, 171). Este astfel afirmat finalul unei fabule imposibile prin punerea între paranteze a propriei deraieri, pentru ca mai apoi spaţiul lăsat liber, golit de caducele sale balizaje socialiste, să fie traversat şi infestat euforic cu brandurile politice ale optimismului candid al *sfârşitului istoriei*.

Ca urmare a acestor evenimente se impune o viziune care constată „un uimitor consens în privinţa legitimităţii democraţiei liberale – ca formă finală de guvernare –, pe măsură ce aceasta învingea ideologii rivale, ca monarhia ereditară, fascismul şi, cel mai recent, comunismul" (Fukuyama 1997, 5). Ironic, „ajungem la această concluzie *obosiţi* (*sub.n.*) […] să tot căutăm alternative despre care am crezut că *trebuie* să fie mai bune" (Fukuyama 1997, 49), motiv pentru care, în noua coerenţă a *Marelui Lanţ* al democraţiei liberale, totalitarismul este doar o boală de tranziţie şi nici măcar Holocaustul nu-i descentrează continuitatea (Fukuyama 1997, 118-120). Dincolo de rizibilul unei asemenea reîncălziri a posibilităţii unei istorii universale pentru care geneza nu e la început, ci la sfârşit, rămânem cu pretenţia şi preconcepţia evidentă „că prezentul este întotdeauna punctul final (şi, implicit, singurul punct final posibil) al naraţiunii" (Ferguson 2013, 50) istorice, că toate cauzele şi urmele trecutului trebuie să se închidă cu necesitate în punctul incert, dar exclusiv, al explicaţiei prezente pentru care viitorul nu mai există, ci, în cazul de faţă, doar oboseala de a-l mai privi.

Simptomul care anunţă criza contemporană este dat de imposibilitatea şi „refuzul intelectualilor de a extrage valori pozitive din situaţiile medii" (Sloterdijk 2014, 256) specifice actualităţii lipsită de concurenţă politică pe care se vede silită să şi-o construiască. Această persistenţă face manifestă uzura acelor vocabulare care vehiculau valorificarea criticii, revoluţiei sau a alternativei. Din instrument propus şi perfectibil care

pretindea decolmatarea diverselor particularităţi reziduale ale gândirii şi societăţii pentru a desţeleni calea alternativelor, critica ajunge la o deposedare a semnificaţiei sale operaţionale prin inflaţia conceptului său, devenind astfel un panaceu, un bun comun, o prejudecată chiar, care se vrea prezentă în orice prestaţie intelectuală, sucombînd astfel în propria sa instrumentalizare şi absolutizare. În privinţa acestui aspect, Boris Groys surprinde standardizarea şi omogenizarea date de o acută tendinţă de comodificare a discursului critic prin reglarea acestuia de către piaţa mediatică (Groys 2009, 66). Sensul vechiului *krísis*, legat de cel al termenului critică, a evalua pentru a lua o decizie (Koselleck 2013, 129-131), este uitat tocmai prin înţelegerea sa paroxistică. Această situare nu încearcă să emuleze radicalitatea în sensul tare al conceptului, ci propune o pozitivare a crizei prin transformarea ei în prezenţă sistemică ca revoluţie permanentă, cel puţin pe planul economico-social.

Sfârşitul filosofiei şi al statului

Interesul plural pe care îl acordăm spectrului larg de problematici cuprins de umbrela conceptuală a ceea ce astăzi încă mai putem numi putere, tradiţia îl limita şi concepea strict ca analiză şi studiere a formelor juridice care reglementează ceea ce este permis şi ceea ce este interzis. Cu toate că nu îl putem numi altfel decât anacronic, un alt interes decât cel pur hermeneutic acordat de tradiţie puterii, această modalitate specifică de analiză a aparatului juridic şi chiar a jurisprudenţei ar fi ratat două chestiuni importante în ceea ce priveşte mecanismul de putere. În primul rând, nu ar fi implinit exigenţele unei posibile întrebări nepuse, marcate metafizic – *ce este* puterea? În al doilea rând, nu ar fi reuşit să treacă dincolo de limitele acelui cadru al exerciţiului ritualic al puterii descrise profan de norme şi legi pentru a numi chiar puterea şi nu doar efectele de putere. Până la urmă întrebările nici nu ar fi avut sens deoarece locul puterii era fix, marcat de corpul regelui a cărui prezenţă era sacră.

În derivarea conceptului modern al puterii şi totodată a gândirii asupra sa, secolul al XVIII-lea introduce o ruptură sau inovează prin modul diferit de legitimare contractualistă a formelor statale care încep, o dată cu acest moment, să se justifice “mult mai mult în termeni de libertate garantată decât de mecanism de putere implantat” (Foucault 2005, 37). Din acceptarea acestor două instanţe, prima dintre ele considerată ca ideal de implinit, iar cealaltă ca evidenţă de corijat a unor remanenţe date de preconcepţii sau de persistenţe ale unor superstiţii ale vechiului regim, se lasă surprinsă o tensiune care va marca istoria ce îi va urma cu tumultoasele sale compromisuri politice şi intelectuale privind posibilitatea reformei sau a revoluţiei. În cetatea lui Dumnezeu libertatea exista, însă nu era un concept lucrativ, dublat şi sancţionat de o posibilă experienţa politică. Teodiceea înţelegea şi folosea autonomia omului numai pentru a explica existenţa răului în lume. Libertatea exista aşadar, dar nu pentru sine sau pentru a fi realizată, ci pentru a explica şi susţine un sistem dat. În timp se naşte o ambiguitate conflictuală între libertate şi emancipare, loc în care poate fi situat incipitul criticii radicale care chestionează instituţionalizarea unor valori, iar prin întrebarea *cine?* urmăreşte numirea puterii care susţine acest eşafodaj. Aici nu vom avea de-a face cu o critică a legitimităţii, ci cu un partaj al realităţilor ficţionale sau ideologice prin critica lumii ca sistem, o deconspirare a

unei modalităţi suspecte de subiectivizare. Voi încerca să prezint modalităţile discursive prin care se instanţiază critica radicală, felul în care îşi inventează obiectele şi relaţiile dintre ele pentru a da seama de însăşi natura guvernării.

Un loc simbolic ca punct de plecare pentru o posibilă lectură a lizibilităţii acestei istorii nu atât a crizei în sine, cât a iminenţei sale, ar putea fi constituit de două texte, mult timp marginale, ale lui Kant, *Ce sunt luminile?* şi *Ideea unei istorii universale în intenţie cosmopolită*. Foucault, intuindu-le importanţa specifică raportată la modul în care interpelează cotidianul, spune că trebuie să vedem în ele „apărînd problema prezentului ca eveniment filosofic la care participă însuşi filosoful care vorbeşte despre el" (Foucault 2004, 82) impunând astfel un raport critic faţă de propria actualitate. Kant impune vechii lumi imperativul iluminist *sapere aude*, accentuând faptul că „luminarea este ieşirea omului dintr-o stare de minorat a cărui vină o poartă el însuşi. Minoratul este incapacitatea omului de a se sluji de inteligenţa proprie fără a fi condus de un altul" (Kant 2010a, 57). În acest text nu sunt detaliate şi nici măcar inventariate alte posibile cauze ale acestei stări, în afara celor deja impuse de tradiţia iluminismul francez. Sunt indicate forţele şi uzanţele sociale care subîntind cadrul artificial constituit sau cătuşele minoratului care îngrădesc libertatea omului, considerând că „punctul central al luminării, […] [este, *n.m.*] situat cu deosebire în *chestiunile religioase*" (Kant 2010a, 68). Kant reiterează necesitatea de a aduce în agora problema religiei, a educaţiei şi a tipului de om pe care aceasta le produce în spaţiul culturii germane. Alte idei care se desprind din aceste două mici scrieri kantiene pentru a străbate întreg secolul al XIX-lea sunt, în primul rând, faptul că istoria poate fi explicată plecînd de la o lege care se lasă decantată în propria ei devenire trecînd peste contradicţiile inerente ale existenţei lucrurilor. Kant afirmă:

> "[…], faptele omului sunt determinate de legi naturale universale. Istoria care se ocupă cu povestirea acestor manifestări, oricât de adânc ascunse ar fi cauzele lor, ne lasă totuşi să nădăjduim că, observând jocul libertăţii voinţei omeneşti *pe o întindere mare*, ea va putea descoperi o regularitate a manifestărilor ei." (Kant 2010b, 91)

Cealaltă idee, care aminteşte de intenţiile critice cu tentă antiiluministă ale lui Rousseau, afirmă existenţa unui disconfort în cultură care are la bază antagonismul dintre omul natural şi cel artificial, constituit în societatea care constrânge patologic omul prin dominaţia sa. Aceste idei fixează direcţii de urmat la capătul cărora îi găsim pe Marx şi Nietzsche. Particularitatea celor două texte kantiene constă în faptul că sesizează şi punctează o anumită eficienţă deplasată a unui sistem de gândire şi invită, în acelaşi timp, la o considerare critică a acestei normalităţi contradictorii.

Reluând aceste teme, hegelieni de stînga îşi vor concentra aplombul critic împotriva iluziilor religiei şi în principal asupra provenienţei acelor idei care dau atributele lui Dumnezeu. Ludwig Feuerbach, mentorul din umbră al cercului tinerilor hegelieni, porneşte torentul de foc prin critica naturalistă a religiei formulată în limbaj hegelian, emblemă şi limită a acelor vremuri. Prin *critica transformativă* a dialecticii hegeliene care presupunea că pentru a ajunge la adevăr trebuie inversate propoziţiile fundamentale ale lei Hegel (Tucker 2011, 104), Feuerbach ajunge să gândească faptul că

acel Dumnezeu hegelian înstrăinat de sine nu este decât omul înstrăinat de sine, deoarece omul ajunge să-şi obiectiveze propria fiinţă în Dumnezeu:

> „Religia este dezbinarea omului cu sine însuşi: el aşază în faţa sa pe Dumnezeu ca pe o fiinţă opusă lui. Dumnezeu nu este ceea ce este omul – omul nu este ceea ce este Dumnezeu. Dumnezeu este fiinţă infinită, omul – fiinţa finită; Dumnezeu este perfect, omul – imperfect; Dumnezeu este etern, omul – trecător; Dumnezeu e atotputernic, omul e neputincios; Dumnezeu e sfânt, omul e păcătos. Dumnezeu şi om sunt extreme: Dumnezeu este pozitivul în mod absolut, ansamblul tuturor realităţilor, omul e negativul în mod absolut, ansamblul tuturor nimicniciilor." (Feuerbach 1961, 69)

Noua perspectivă a omului religios înstrăinat de sine, numită antropologie, consideră că acţiunea creatoare a omului duce la propria sa alienare prin viaţă religioasă care

> „este o dedublare a omului, a raţiunii şi a sensibilităţii sale, este transferul calităţilor lui intelectuale şi afective asupra unei imaginare fiinţe divine, care îşi afirmă propria independenţă şi începe să-şi tiranizeze creatorul" (Kołakowski 2009, 99).

Feuerbach, descurcând iţele misticismului raţional hegelian, vede o posibilitate de a ieşi din acest cerc al alienării în apariţia a ceea ce numeşte om postreligios, emancipat de religie, care îşi caută menirea ca omenie în comuniune, în prietenia faţă de celălalt.

Tânărul Marx preia premisele acestei transformări antropologice în care Dumnezeu este Om, dar critică rezultatele ei şi mai ales imposibila renunţare a lui Feuerbach la idealism, spunînd că acesta: „consideră oamenii nu în conexiunea lor socială dată, nu legaţi de condiţiile lor de viaţă existente care fac din ei ceea ce sunt – el [Feuerbach, *i.e.*] nu ajunge niciodată până la oamenii reali, activi, ci se opreşte la abstracţia *om*", şi în continuare, pentru acest lucru fiind nevoit "să recurgă la o *contemplare superioară* şi la o ideală *compensare în specie*, deci să cadă din nou în idealism" (Marx 1956a, 42 – 43), „Feuerbach nu vede că însuşi *sentimentul religios* este un produs social" (Marx 1956b, 615). Cu toate că textul *Ideologiei germane* grefează pentru Althusser momentul de ruptură în biografia intelectuală a lui Marx prin ceea ce numeşte *coupure épistémologique* (Althusser 1970, 53), încă sunt evidente aici motivele critice ale problematicii antropologice ale înstrăinării datorită acestei referinţe la omul generic. Marx imputase formalismul şi limitele date ale abstractizării plate prin care se gândeşte asupra omului ca simplu obiect în critica muncii la Hegel în *Manuscrisele economico-filosofice din 1844*:

> „Aşadar, Hegel, care concepe – deşi, [...] , numai într-o formă *înstrăinată* (*sub. n.*) – sensul pozitiv al negaţiei raportate la sine însăşi, concepe totodată şi autoînstrăinarea omului, înstrăinarea esenţei lui, dezobiectivarea şi privarea de realizare a omului ca dobândire de sine, ca transformare a esenţei umane, ca obiectivare, ca realizare. Pe scurt, el concepe – în limitele abstracţiei (*sub. n.*) – munca drept actul prin care omul *se creează pe sine însuşi*, iar *relaţia omului cu sine ca relaţie cu o esenţă străină* (*sub. n.*)." (Marx 1968, 623)

Mai târziu Marx va reveni asupra acestei critici, spunând acelaşi lucru, dar fără să folosească terminologia hegeliană: „dialectica este limbajul acestei raţiuni atât de pure, rupte de individ. La Hegel există acest fel absolut pur al gândirii, *minus individul*" (Marx 1963, 127). Dacă critica religiei nu atinsese decât probleme care priveau relaţia om – Dumnezeu, la Marx, începând de timpuriu, din crochiul *Contribuţii la critica filosofiei hegeliene a dreptului. Introducere*, eliberarea omului de religie este asimilată ieşirii kantiene din minorat. Dincolo de faptul că „religia este opiu pentru popor" (Marx 1960a, 413) şi reiterarea necesităţii criticii făcute religiei pentru a accentua că omul creează religia, ca realizare fantastică a esenţei umane, şi nu religia îl creează pe om, Marx afirmă că această critică a religiei este fundamentul oricărei critici viitoare, indicând şi făcând legătura cu statul. Eliberarea omului de religie presupune suprimarea religiei, adică renunţarea la o situaţie care are nevoie de iluzii, iar sarcina de a „demasca forma sfântă a înstrăinării de sine şi pe cea din formele ei profane" îi revine filosofiei – „critica cerului se transformă în critica pământului" (Marx 1960a, 414). Atât în acest text cât şi în *Contribuţii la problema evreiască*, scris în aceeaşi perioadă, apare o concepţie a relaţiei stat – religie la care Marx va renunţa începând cu *Ideologia germană*, atunci când tandemul bază – suprastructură o va face inoperabilă, preluându-i din înţelesuri. Curios este faptul că în cele două texte amintite statul creează religia ca o concepţie răsturnată despre om, exact la fel cum societatea este o lume întoarsă pe dos, unde religia este un *status quo* de moment în devenirea istorică a statului (Marx 1960b, 392). Legătura firească pe care o putem face, cunoscând deja teoria ideologiei dezvoltată mai târziu, este că Marx identifică aici religia exact cu rolul pe care îl va atribui mai apoi ideologiei, când va folosi aceeaşi metaforă a camerei obscure pentru a exprima faptul că „oamenii şi relaţiile dintre ei apar cu capul în jos" (Marx 1956a, 22), având deja datele acesteia dar nu şi diferenţa dintre forţele de producţie şi relaţiile sociale de producţie. Însă, întrebarea care rămâne este ce înţelege atunci Marx prin religie? Religia este doar un mijloc de dominare pentru stat, unde nu omul contează, ci înstrăinarea acestuia (Marx 1956a, 395). În *Manuscrisele* pariziene este afirmată perspectiva umanistă: „Dacă eu ştiu că religia este conştiinţa se sine *înstrăinată* a omului, înseamnă că ştiu că în ea, ca religie, se afirmă nu conştiinţa mea de sine, ci *conştiinţa mea de sine înstrăinată* (*sub. m.*)" (Marx 1968, 620).

Urmând gândul tânărului Marx, critica religiei, drept captivitate religioasă, devine critica statului, ca emancipare politică. Critica se transformă astfel într-o armă de luptă împotriva opresiunii puterii, devine *critică de încăierare* care face în aşa fel încât „apăsarea reală să pară mai apăsătoare, adăugându-i conştiinţa apăsată" (Marx 1960a, 416), făcându-i pe oameni să-şi conştientizeze situaţia politică. Într-o scrisoare către A. Ruge, Marx nota că, în fond, critica este confesiune, adică „autolămurirea prin filozofie critică a epocii asupra sensului luptelor şi năzuinţelor ei" (Marx 1960c, 381). Noua sarcină a criticii astfel conturată îşi va fixa totuşi o exigenţă care trimite la Hegel şi un criteriu care depăşeşte istoria ideală a conceptului dat asupra lucrurilor postume: „critica filosofiei dreptului nu se adânceşte în sine însăşi, ci se îndreaptă spre probleme pentru a căror dezlegare nu există decât un singur mijloc – practica" (Marx 1960a, 420). Trimiterea la Hegel este dată de rezerva acestuia faţă de sentimentalismul şi convingerile idealiste romantice care îndemnau la revoltă împotriva realului care este raţional –

> „asupra *învăţăturii* despre cum trebuie să fie lumea, filosofia ajunge la aceasta în orice caz prea târziu. Ca *gând* al lumii, ea apare în timp abia după ce realitatea a terminat procesul ei de formare şi este gata săvârşită" (Hegel 1996, 19).

Practica, văzută ca manieră critică de a acţiona asupra realităţii sau altfel spus de interpretare a realităţii, nu se instituie pe dogme care anticipează viitorul, ci trimite radical către rădăcina lucrurilor, către tragedia lumii vechi pentru a găsi lumea nouă. În consecinţă, Marx propune imperativul radical al revoluţiei care constă în „a răsturna toate relaţiile în care omul este o fiinţă înjosită, înrobită, părăsită, dispreţuită" (Marx 1960a, 421). Astfel, critica se va identifica de fapt cu lupta reală de pe scena statului, care, deşi „trăieşte din conservarea tuturor mârşăviilor, fiind mârşăvia la putere" (Marx 1960a, 416), îşi exprimă contradicţia evidentă dintre menirea lui ideală şi premisele sale reale. Aceste premise dau măsura vieţii egoiste din sfera societăţii civile, în cadrul căreia omul este relevat ca fiinţă profană care „acţionează ca persoană privată, ca mijloc al unor nevoi şi forţe" (Marx 1960b, 390) independente de controlul său, transformându-l în obiect manipulabil şi alienabil. În această lume profană, capitalismul este religia necesităţii şi ca în orice religie dată, după cum consideră Marx, „omul îşi obiectivează esenţa în ceva exterior, străin lui" (Marx 1960b, 412). Acest ceva exterior omului şi noua sursă a mistificării este intuit a fi „banul", zeu al necesităţii şi al egoismului, care transformă totul în marfă, ca măsură a înstrăinării omului (Marx 1960b, 410), datorită faptului că până şi virtutea, convingerile, conştiinţa, totul este de vânzare şi evaluat la justa lui valoare de schimb. În măsura în care Marx va considera apoi că înstrăinarea nu este un concept care să explice suficient natura banilor, va reveni, atunci când va face critica valorii, pentru a spune că „banii nu sunt lucruri, ci *raport social*" (Marx 1963, 73, 130).

Ca o contrapondere faţă de această perspectivă delirantă, Marx umanistul vizează emanciparea, ca ieşire din minoratul dat de tutela puterii statului, „ca o readucere a lumii omeneşti, a relaţiilor la omul însuşi" (Marx 1960b, 405) plecând de la o formă de rezistenţă:

> „Omul care şi-a dat seama că în domeniul dreptului, politicii etc. duce o viaţă înstrăinată îşi duce, în această viaţă înstrăinată ca atare, viaţa sa cu adevărat omenească. Reiese astfel că adevărata *cunoaştere* şi adevărata *viaţă* este autoafirmarea, autoconfirmarea *în contradicţie* cu sine însăşi" (Marx 1968, 620).

În acest sens, organizarea forţelor proprii sau simplu fapt al gândirii care tinde să realizeze această schimbare nu sunt suficiente, fiind necesare coagularea condiţiilor materiale ca premise şi răspuns a unor nevoi radicale, altfel existând riscul ca „această suprimare în gând, care lasă neatins obiectul său în realitate, să creadă că l-a depăşit în mod obiectiv" (Marx 1968, 622). Nevoia de practică radicală este dată şi de trimiterea pe care o face Marx la istoria hegeliană a spiritului, cea care îşi înţelegea devenirea ca fiind revoluţionară, dar o refuza în fapt.

Deşi laconic, încă din primele scrieri şi articole publicate, Marx anunţă aşadar marile teme germinative ale interpretării materialiste a istoriei urmate mai apoi. Exigenţa renunţării de a mai inventa o frazeologie nouă pentru interpretarea lumii şi de a pune accentul pe schimbarea ei, exprimată în celebra teză 11 din *Teze despre Feuerbach*, va fi pusă în practică, în primă instanță, prin *critica criticii critice* întreprinse în *Sfânta familie*,

unde împreună cu Engels, Marx, într-un stil ironic şi nu de puţine ori plin de sarcasm şi calambururi, se răfuieşte radical cu ideile tinerilor hegelieni pentru a scoate în evidenţă naivitatea şi lipsa de impact real, ca răsturnare practică, a criticii speculative practicate de aceştia, încă tributară hegelianismului. A schimba conştiinţa oamenilor se rezumă, în primă instanţă, „la cerinţa de a interpreta altfel ceea ce există, adică de a recunoaşte existentul prin mijlocirea unei alte interpretări” (Marx 1956a, 16), în speţă cea materialistă. În acest fel este diferenţiată şi delimitată strict critica pe care Marx o are în vedere, care „nu este o critică spirituală care se ocupă de fantome, idei produse ideologic, pentru că astfel nu surprinde realitatea” (Marx 1956a, 35). Astfel, este anunţat discutabilul moment de turnură intelectuală reprezentat de scrierea *Ideologiei germane*.

Modalitatea prin care poate fi relevat principiul realităţii în noua concepţie materialistă este dată de apelul la istorie, nu numai ca teren real care explică formarea ideilor prin practica spontană materială, ci intuind faptul că însăşi producerea şi reproducerea vieţii este un produs marcat istoric:

> „Această concepţie a istoriei constă în a dezvolta procesul real de producţie luând ca punct de plecare producţia materială a vieţii nemijlocite şi în a concepe forma de relaţii legată şi produsă de acest mod de producţie, deci societatea civilă pe diferitele ei trepte, ca bază a întregii istorii, în a prezenta această societate în activitatea ei ca stat şi a explica prin ea totalitatea diferitelor produse teoretice şi forme ale conştiinţei, ca religie, filozofie, morală etc., etc., precum şi în a urmări procesul naşterii lor din aceste diferite trepte” (Marx 1956a, 34 – 35).

Dacă înainte istoria ignora premisele date de producerea condiţiilor de viaţă şi era explicată prin modele exterioare ei fiind scrisă prin apelul la superstiţie, acum Marx explică superstiţia prin istorie (Marx 1960b, 387), adică raportul social al indivizilor este constituit istoric de suma forţelor materiale productive şi de condiţiile materiale de existenţă, neputând fi înţelese hegelian ca dezvoltare generală a spiritului omenesc. Marx va fi mult mai explicit, în acest sens, în celebra *Prefaţă* la *Contribuţii la critica economiei politice*:

> „În producţia socială a vieţii lor, oamenii intră în relaţii determinate, necesare, independente de voinţa lor, relaţii de producţie care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forţelor lor materiale de producţie. Totalitatea acestor relaţii de producţie formează structura economică a societăţii, baza ei reală pe care se înalţă o suprastructură juridică şi politică şi căreia îi corespund forme determinate ale conştiinţei sociale. Modul de producţie al vieţii materiale condiţionează în genere procesul vieţii sociale, politice şi spirituale. Nu conştiinţa oamenilor determină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa” (Marx 1954, 9).

Aşadar, istoria reală ne arată că fiecare treaptă a ei este un rezultat material şi un raport între indivizi, ambele reluate în succesiunea diferitelor generaţii care continuă în împrejurări complet schimbate activitatea transmisă şi pe de altă parte, modifică vechile împrejurări într-o activitate complet schimbată. Tradiţia, deşi imprimă istoriei o anumită dezvoltare şi prescrie condiţii de viaţă specifice prin faptul că „modul în care oamenii îşi produc mijloacele de trai depinde de felul mijloacelor de trai pe care le-au găsit şi pe care trebuie să le reproducă” (Marx 1956a, 17) şi prin aceasta „apasă ca un coşmar asupra

minţii celor vii" (Marx 1966, 207), poate fi modificată deoarece condiţiile formării sale nu sunt imuabile, oamenii creându-şi singuri istoria.

Senzaţia acestei imponderabilităţi este dată de ideologie, pentru care relaţiile dintre oameni apar cu capul în jos. Dar cum nu conştiinţa determină viaţa, toate produsele sale, morala, religia, metafizica nefiind independente ca apariţie, ci viaţa determină conştiinţa, ideologia fiind de aceea considerată de Marx o sublimare necesară tocmai a procesului de viaţă (Marx 1956a, 17), o ficţiune necesară. Conştiinţa fiind un produs social nu are cum să se dezvolte, ideologia neavând altă istorie decât cea strict determinată de condiţiile materiale ale forţelor de producţie. Aici Marx introduce o diferenţiere esenţială între ideologie şi limbaj, acesta din urmă fiind considerat adevărata conştiinţă practică, deoarece „limba se naşte ca şi conştiinţa tocmai din nevoia şi din necesitatea de a comunica real cu alţi oameni" (Marx 1956a, 27). Tema necesităţii unui nou limbaj cumulat cu o nouă conştiinţă, plecând de la care poate fi posibilă alternativa, Marx o va dezvolta mai ales în scrierile istorice despre revoluţiile franceze.

Genealogia valorii şi a apariţiei ideologiei ca o conştiinţă falsă, Marx o va situa şi pune pe seama faptului că distanţa instituită prin diviziunea muncii între munca materială şi cea intelectuală determină conştiinţa să-şi închipuie că „este altceva decât conştiinţa practicii existente, că poate reprezenta realmente ceva fără să reprezinte ceva *real*" (Marx 1956a, 28). În acest mod, conştiinţa, metaforic spus, se emancipează de lume pentru a construi teorie pură şi până la urmă numai o mistificare a realităţii. Marx nu explică exact distanţa care separă acest incipit al emancipării conştiinţei de ideologia propriu-zisă şi mai ales legătura dintre ele. Aflăm doar că ideologia este o reflecţie a ideilor clasei dominante, care dispun de mijloacele de producţie spirituală, ca expresie ideală a intereselor şi relaţiilor materiale dominante (Marx 1956a, 44; 1963, 130). Dar, făcând apel la teoria revoluţiei, pe care Marx o dezvoltă în continuare introducând pe scena istoriei lupta de clasă, vom înţelege că în istorie „orice clasă nouă care ia locul unei alte clase trebuie să prezinte interesele sale ca interese comune ale societăţii, să le facă generale şi singurele raţionale" (Marx 1956a, 45). Orice clasă revoluţionară devine conservatoare atunci când îşi distruge formele tradiţionale în cadrul cărora au fost produse condiţiile de emergenţă a contradicţiei din care s-a instituit (Marx 1966, 139 – 140). În consecinţă, statul se va constitui ca formă care reprezintă ceva iluzoriu ca fiind de interes general. Luptele din interiorul statului, susţinute de oameni care se lasă vrăjiţi de fantome drapate ca idealuri politice, sunt iluzorii pentru că fiecare clasă vrea dominaţia, deci intenţia va fi de a cuceri puterea politică pentru a prezenta apoi propriile interese drept cel general, ca ideologie.

Faţă de stat, ca formă iluzorie a unui interes particular desemnat prin forţa impunerii ca fiind general, omul se simte alienat ca „faţă de o putere străină [...], despre care nu ştie de unde provine şi încotro se îndreaptă, care nu poate fi stăpânită de oameni, ci suportă o dezvoltare specifică independenţă de voinţa oamenilor" (Marx 1956a, 31). De aceea statul devine o existenţă de sine stătătoare ca o comunitate aparentă, o formă de organizare impusă, care garantează drepturile şi interesele clasei dominante. În această lume orice om este definit ca cetăţean abstract, care există din punct de vedere strict juridic, raportul cel mai înalt fiind cel legal (Marx 1960b, 397 – 400), orice drept transformându-se în lege. Legislaţia este doar expresia ca suprastructură a datelor şi cerinţelor bazei, având ca efect generalizarea şi uniformizarea unui mod de producţie

(Marx 2009, 497, 509). De altfel, pe tot cuprinsul *Capitalului* sunt prezente mai multe micro-genealogii ale legii, iar una dintre ele (Marx 2009, 301) pleacă de la existenţa unui mod de producţie care presupune ca necesară o suprastructură, nişte relaţii de producţie sociale care se dezvoltă în exces şi cheamă reacţiunea societăţii care reglementează relaţiile de producţie tocmai pentru a salva baza, de aici efectul de uniformizare a unui mod de producţie dat pe care doar posibilitatea unui profit mai mare îl poate schimba sau, după cum spera Marx, o revoluţie proletară. În *Naşterea biopoliticii*, ca ecou al acestei genealogii marxiste, Foucault vorbeşte despre relaţia *drept* versus *guvernare a lucrurilor* şi indică faptul că dreptul, dincolo de medierea pe care încearcă să o instituie, este o formă de opoziţie (Foucault 2007, 16 – 20). Însă, la Marx rămâne posibilitatea acestei pendulări între certitudinea că un mod de producţie este consfinţit politic prin *amprenta* legii impusă de clasa dominantă (Marx 1963, 110) şi faptul că legea este acţiune conştientă a societăţii asupra dezvoltării spontane, inconştiente a relaţiilor de producţie (Marx 2009, 490).

Îngropând metafizica cu ale sale fantome, ca producţii ale conştiinţei emancipate de lume, care au hăituit minţile „industriaşilor filosofiei" pentru a surprinde mişcarea reală a bazei, demersul lui Marx se va contura prin concentrarea pe critica ideologiei economice şi mai cu seamă pe modalitatea specifică în care este înţeleasă şi folosită istoria în determinarea categoriilor care explică economia. Prin realizarea acestei critici, Marx intenţiona de fapt să găsească posibilitatea de a „degaja anumite trăsături comune ale producţiei şi repartiţiei, precum şi posibilitatea de a confunda şi dizolva toate deosebirile istorice în legi general-umane" (Marx 1972, 21). Şi pentru a înţelege, dincolo de manifestările contingente, mişcarea reală a producţiei, Marx critică tendinţa economiştilor de a importa modalitatea prin care ştiinţele naturii îşi gândesc obiectul, afirmând „imposibilitatea de a gândi condiţiile generale ale oricărei producţii, [deoarece, *n.m.*] sunt abstracţii care nu ţin cont de istoria reală" (Marx 1972, 22).

Încă din *Ideologia germană* este criticată istoria ca robinsoniadă, o istorie a reprezentărilor rupte de fapte şi de procesele reale pentru care realitatea şi viaţa sunt condiţii preistorice. În *Mizeria filosofiei*, Marx va critica metoda de analiză şi de expunere a lui Proudhon în privinţa schimbului economic pentru a da la o parte acea metafizică a economiei politice pentru care categoriile nu au spontaneitate şi prin funcţionarea lor nu dau măsura vieţii (Marx 1963, 133), deoarece se lasă încadrate de legi naturale veşnice, pentru care elementul istoric văzut în dezvoltarea sa nu are valoare de explicaţie. Marx susţine că:

> „În orice ştiinţă istorică, socială trebuie să avem întotdeauna în vedere că subiectul (*i.e.* societatea) este dat şi că, în virtutea acestui fapt, categoriile exprimă forme de existenţă, condiţii de existenţă şi de aceea nici pentru *ştiinţă* societatea nicidecum nu începe să existe abia în momentul când prima oară se vorbeşte desprea ea ca atare" (Marx 1972, 39).

Recursul la istoria descriptivă este sancţionat atunci când, în cercetare, este presupus deja lucrul care este chestionat, neexplicându-se de unde şi cum au apărut acele nevoi desemnate prin categorii economice de schimb sau diviziunea muncii ca expresii teoretice abstracte ale relaţiilor sociale de producţie. Economiştii consideră aceste categorii fixe şi eterne explicând doar ideologic modul în care funcţionează relaţiile de

producţie existente şi ratând astfel mişcarea reală, adică exact cadrul în care se produc aceste relaţii de producţie în devenirea lor istorică (Marx 1963, 123 – 126). Pentru a ajunge la posibilitatea decriptării acestui cadru, Marx crede în necesitatea unei genealogii (Marx 1963, 73), care, înainte de toate, să considere că relaţiile de producţie ale oricărei societăţi istorice formează un întreg, un organism în care aceste relaţii coexistă simultan (Marx 1963, 130), perspectivă pe care o va reitera şi în prefaţa primului volum al *Capitalului*: „societatea [...] nu este un cristal solid, ci un organism capabil să se transforme şi aflat în continuu proces de transformare” (Marx 2009, 12). Genealogia încearcă să afle specificităţile unui astfel de „bloc istoric” (Gramsci 1969, 58, 69) prin chestionarea şi conturarea nevoilor existente, a forţelor de producţie, a modului de producţie şi a relaţiilor sociale (Marx 1963, 134). Toate aceste atribute dau măsura istoriei reale sau profane, manierele descriptive, dialectice sau comparate de a face istorie rămân în umbra acestei „ştiinţe adevărate”, care cu noul său limbaj surprinde discursul spontan al vieţii.

Am încercat până în acest punct să indic constituirea perspectivei lui Marx pentru a sublinia faptul că radicalitatea vine din critica iluziei că statul are o realitate specifică ce îşi are în ea însăşi propria putere, percepţie sintetizată foarte exact de Foucault astfel: „statul nu are esenţă, statul nu este universal, nu este prin el însuşi o sursă autonomă de putere, statul nu este altceva decât efectul, profilul, decupajul mobil al unei permanente etatizări” (Foucault2007, 77). Ulterior Marx va dezvolta şi fixa contradicţia capital – muncă tocmai pentru a contura mai exact ideea de sistem şi faţetele puterii sale. În această optică, problema guvernării nu apare ca un consimţământ voluntar, ca un concurs de interese arbitrate neutru de stat, ci ca impunere a unui sistem abstract, dominat de fetişism.

Critica sistemului şi invenţia puterii

Într-o scrisoare către prietenul său Franz Overbeck, Nietzsche, notează: „în cele din urmă, ajung cu neîncrederea mea până la întrebarea dacă istoria este în principiu posibilă? Ce constatare se doreşte? – ceva care în clipa însăşi în care s-a petrecut faptul nu *era cert*?” (Nietzsche 1992, 253). Pornind de la acest citat plonjăm direct în vertijul labirintului care conturează şi implică motivele interpretării la Nietzsche, anunţând faptul că semnul, deşi încearcă să dea seama de evidenţa propriei sale realităţi este, înainte de toate, un simptom care trimite către un regim subteran al sensului. După cum am amintit deja, Foucault evidenţiază faptul că semnul îşi pierde primordialitatea, pentru a lăsa loc altor posibile instanţieri care trebuie indicate şi chestionate, semnul rămânând, de aceea, doar forma fluidă sau corpul uzat în care au fost încastrate intenţiile acestora. A încerca să urmăreşti istoria unui lucru, fără a înţelege că acesta este ceea ce este tocmai datorită devenirii sale în acea istorie care i-a subîntins intenţiile, este pentru Nietzsche o imposibilitate sau motiv pentru crearea unor fantezii demne de lipsa simţului istoric, gratulate drept egipţianism (Nietzsche 2008a, 29). Dincolo de faptul că este criticată astfel acea tendinţa devenită obişnuită de a vedea istoria ca o împlinire a unui scop iniţial, fapt care este coroborat cu evidenţa că între impunerea primă a unui ţel şi conturarea sa finală nu există nici o diferenţă (Nietzsche 2006b, 83), Nietzsche afirmă că acest gen de istorie nu poate fi avut decât de acele lucruri definibile sau considerate eterne. Orice lucru sau valoare nefiind fixe sau imuabile, ci impuse şi folosite de către om, vor descrie, în

consecinţă, o altfel de istorie, a cărei lizibilitate rămâne să fie aflată şi să contureze unitatea lucrului sau a valorii în acele noi raţionalităţi, cristalizări, chiar sublimări date de uzura parcursului istoric (Nietzsche 2006a, 247). Această altfel de istorie, *historia abscondita*, încă nescrisă, ar trebui să aibă în vedere critica acestui cumul de aprecieri istorice ale formării lucrurilor. Aici este afirmată o primă necesitate a ceea ce va fi numit apoi genealogie, cumulând atribute ale fiziologiei, psihologiei sau filologiei.

Interpretarea valorii la Nietzsche face obiectul unor aşezări exegetice care traversează teme ca păstrarea unor remanenţe metafizice sau acuzarea unor direcţii iraţionale. Poate că niciun alt filosof nu a fost aşa de preocupat de problema valorii şi de înţelesurile sale multiple aşa cum a fost Nietzsche. Pentru a statua totuşi un înţeles vom accepta norma deleuziană care face foarte explicită legătura dintre valoare şi putere: „nu vom afla niciodată sensul unui lucru (fenomen uman, biologic sau chiar fizic) dacă nu vom şti care e forţa care se înstăpâneşte asupra acestui lucru, îl exploatează, şi-l aserveşte şi se exprimă prin el” (Deleuze 2006, 7). Orice instinct al vieţii are în vedere extinderea puterii (Nietzsche 2006a, 233) fiind ideea prezenţei universale a voinţelor de putere, deoarece devenirea este teatrul în care are loc însăşi procesul conflictual al forţelor. Fiecare dintre aceste voinţe de putere îşi dispută, în propriul proces de creştere sau descreştere, impunerea propriilor diferenţe. În acest *topos atopos* al universului „caracterul general [...] este haos pentru veşnicie, nu în sensul absenţei necesităţii, ci al absenţei ordinii, structurii, formei, frumuseţii, înţelepciunii […]. Există doar necesităţi; aici nu există nimeni care comandă, nimeni care se supune, nimeni care încalcă” (Nietzsche 2006a, 126). Dincolo de orice ordine estetizantă, Nietzsche aşază aşadar cosmologia într-o anomie necesară şi nu ca asumare a unei legi naturale.

Considerând cele afirmate, a vorbi despre dreptate sau nedreptate, cu un înţeles fix determinat, este un nonsens pentru Nietzsche, deoarece nu există dreptate în sine – „viaţa în existenţă, [...] acţionând vătămând, violentând, jefuind, distrugând şi nici nu poate fi închipuită altfel”. Stimulul cel mai puternic al vieţii fiind opoziţia, Nietzsche va înţelege dreptatea ca „luând naştere printre oamenii puternici, aproximativ egali, [între ei născându-se][...] ideea de a ajunge la o înţelegere şi de a se negocia pretenţiile ambelor părţi, […], dreptatea fiind compensaţie şi schimb” (Nietzsche 2000, 92). Dar această situaţie a emergenţei dreptului, prin uzură şi crearea unei obişnuinţe, duce la apariţia juridicului – „dreptul care se bazează pe contracte între egali durează atâta timp cât puterea celor ce au căzut la învoială este chiar egală sau asemănătoare, [...] şi când o parte a devenit mai slabă decât cealaltă: atunci survine supunerea şi dreptul încetează” (Nietzsche 2000, 377), pentru că „din punctul de vedere eminamente biologic, stările de drept nu pot fi niciodată decât *stări excepţionale*, ca limitări parţiale ale voinţei de viaţă” (Nietzsche 2006b, 82). În spiritul acestei interpretări, Foucault va reevalua teoria contractualistă a lui Hobbes afirmând: „ceea ce caracterizează starea de război este un fel de diplomaţie infinită a unor rivalităţi care sunt în mod natural egalitare” (Foucault 2009, 81). În *Aurora*, Nietzsche va pune în legătură această înţelegere a dreptăţii cu asumarea datoriei, nu ca sentiment coercitiv, ci ca păstrare a respectului şi a puterii: „datoriile noastre – sunt drepturile altora asupra noastră [...]. Ne îndeplinim datoria – adică: justificăm acea reprezentare despre puterea noastră în virtutea căreia ne-a fost acordat totul, înapoiem cu aceeaşi măsură cu care ni s-a dat.” Dreptatea este aici un joc al

prudenţei prin care „se menţine un statut şi un *grad de putere* (*sub.m.*)” (Nietzsche 2001, 71 – 73). Dreptatea este aici înţeleasă ca echilibru al forţelor, un limbaj comun al puterii.

Ştim că Nietzsche acordă excepţiei un rol exclusiv în afirmarea şi sporirea vieţii, cu specificaţia că este bună atâta timp cât nu devine normă sau mască (Nietzsche 2006a, 93). Ce înseamnă acest lucru şi care este posibila devenire pe care o incriminează? Norma este legea, iar aceasta este excepţia impusă de impunerea unei voinţe dominante. Nietzsche oferă o scurtă genealogie a apariţiei statului înţeles tocmai ca excepţia din anomia puterilor. În lupta forţelor intervine un moment ca ruptură, simţit ca un puternic act de violenţă care impune transformarea şi cere ca totul să fie modelat, supus, dominat (Nietzsche 2006b, 94 – 95). O dată cu acest nou complex de putere impus, „viaţa prin invenţii, ficţiuni îşi justifică răul” (Nietzsche 2006b, 73) necesar. Opera acestei voinţe cuceritoare, imediat ce se simte puternică, este de a crea instinctiv tipare pentru forme, o lege care cere adaptare şi instituie diferenţa dintre drept şi nedrept. Pentru acomodarea acestor noi cerinţe este nevoie de o memprie, pe care puterea o dezvoltă şi o imprimă prin mnemotehnica durerii. Apariţia acestei puteri care caută să îşi consolideze poziţia, duce la slăbirea acelor forţe care i se opun. În cazul în care acestea nu sunt transformate în forţe reactive, se dezvoltă, prin interiorizarea omului, conştiinţa încărcată.

Ceea ce se arată, ceea ce rămâne pentru a putea fi cuprins este fantoma semnului care veghează rău. Nietzsche, înainte de a vorbi de *Leiblichkeit*, va numi *Hautlichkeit* ca acel ceva care ne reţine la „partea cea mai de suprafaţă, cea mai exterioară a existenţei – ceea ce este mai vizibil, învelişul şi materializarea sa [şi care nu poate trimite decât spre] cea mai săracă ca sens dintre toate interpretările posibile ale lumii” (Nietzsche 2006a, 168). Acest *Hautlichkeit* este plăcerea suprafeţei (Nietzsche 2000, 15) pentru care profunzimile sunt doar cele ale propriilor cute, ţesătura fantomatică în care adevărul se deghizează (Nietzsche 2001, 216), formă fluidă, adaptare, simplă reactivitate „care, ca orice epidermă, trădează câte ceva, dar mai mult tăinuieşte” (Nietzsche 2011, 47), fiind limită şi transparenţă în acelaşi timp. *Hautlichkeit*, deşi se arată, nu ne poate spune nimic deoarece este o stare de fapt, interpretare (Nietzsche 1999a, 172), este amprentă a instituirii, a numirii lucrurilor.

La începutul celei de a doua dizertaţii din *Genealogia moralei*, Nietzsche inserează o micro-genealogie în care analizează legătura dintre putere şi mnemotehnica durerii pentru a reliefa tocmai devenirea şi instituirea palimpsestului dat de sensurile pedepsei ca vinovăţie. Aici amintirea durerii amprentării iniţiale sau a personalizării (Nietzsche 2001, 76), prin impunere brutală sau prin repetiţii susţinute, are capacitatea de a inhiba orice acţiune care contravine şi este sancţionată prin lege şi creează astfel prin frică o anumită obişnuinţă dată de un uzaj moral (Nietzsche 2006b, 62 – 65). Nietzsche susţine că deşi „astăzi durerea este mai chinuitoare, [deoarece este sublimată şi subtilizată] să apară mai cu seamă transpusă în plan imaginativ şi sufletesc, împodobită cu o mulţime de nume atât de liniştitoare încât să nu poată stârni bănuieli” (Nietzsche 2006b, 72), durerea ar putea fi şi catalizatorul unei forţe active, ca împotrivire a vieţii faţă de durere (Nietzsche 2000, 254), atunci când în acest raport cu aceeaşi putere, cu exercitarea sa, „fiecare suferind caută instinctiv o cauză a suferinţei sale”, deoarece „durerea caută întotdeauna motivul, în timp ce plăcerea este înclinată să se oprească la ea însăşi, fără a mai privi înapoi” (Nietzsche 2006a, 48). Datorită acestei tiranii a durerii este inevitabilă „suprema dezmeticire” dată de întrebarea – *ce este, de fapt, ceea ce fac eu*?

(Nietzsche 2001, 120) Durerea, trimiţând către calea de ieşire din labirint, devine un principiu al developării semnului ca fiind răuvoitor, „durerea este marea propovăduitoare a suspiciunii, [...]. Ea ne sileşte să coborâm odată în ultimul nostru hău şi să ne descotorosim de orice încredere, de orice blândeţe, valoare, bunătate” (Nietzsche 2006a, 492), de toate valorile care reprezintă magia invizibilă a lui *la folie circulaire* (Nietzsche 1999a, 152).

Dar ce şi cum putem fixa ceva ca fiind o certitudine ca fisură în această *la folie circulaire* din moment ce, „ceva cunoscut este obişnuit, iar ceea ce e obişnuit este cel mai greu de *recunoscut*, de văzut ca problemă, deci ca ceva *străin*, îndepărtat, aflat *în afara noastră*” (Nietzsche 2006a, 242)? Este momentul nud care instituie valoarea suspiciunii ca instinct de a nu accepta un răspuns dinainte fixat şi definitiv – „datorită unei *îndoieli* (*sub.m.*) care îmi este proprie […] [care se referă] […] la tot ceea ce a fost preamărit până acum pe pământ” (Nietzsche 2006b, 9). Datorită suspiciunii ajungem să coborâm în subteranele acelor lucruri pe care le consideram drepte, pentru ca, prin luminarea neîncrederii radicale (Nietzsche 2000, 101), „să vrem să ne înstrăinăm şi să ne depersonalizăm” de această tiranie a legii sau moralităţii pentru a asculta o altă muzică (Nietzsche 2001, 76), pe cea a vieţii. Şi, o dată ce acest văl a căzut, ce adevărul lui *la folie circulaire* a fost răsturnat, adevărul nu mai este adevăr, iar faptul că „lumea nu valorează ceea ce am crezut, este poate lucrul cel mai sigur pe care neîncrederea noastră l-a dobândit în sfârşit. *Câtă neîncredere, atâta filosofie* (*sub.m.*)” (Nietzsche 2006a, 229). Această nevoie de o nouă filosofie, ca experimentare a suspiciunii, trimite către încercarea de a creea un nou sens, o nouă ficţiune, de a impune un alt gust. Iar a experimenta nu înseamnă, pentru Nietzsche, nimic altceva decât a încerca şi alte variante de a vedea lucrurile, de a explora implicaţiile şi consecinţele acestor noi posibilităţi prin care „propria ta viaţă capătă valoarea unui instrument şi a unui mijloc de cunoaștere” (Nietzsche 2000, 160) pentru a vedea care alternativă este mai folositoare vieţii.

Nu de puţine ori, Nietzsche va prezenta moralitatea, creştinismul sau metafizica ca pe imagini răsturnate, consecinţe ale unei erori intelectuale, de la care plecând s-a constituit o istorie particulară a sensului, „eroarea l-a făcut pe om atât de profund, de tandru, de inventiv, încât să dea la iveală o asemenea floare ca religiile şi artele” (Nietzsche 2000, 39). Erorile care au pus în mişcare tot acest iureş al istoriei, Nietzsche le va inventaria şi va căuta să le pună în raportul lor cu aportul negativ faţă de viaţă, pentru a indica renunţarea la ele. În *Ecce homo*, vorbind despre ateismul său, Nietzsche aduce în discuţie înţelesul morţii lui Dumnezeu ca refuz de a accepta viaţa prin medierea imaginii sau a conceptului. Înțelegem că ateismul său nu este unul care să fie combativ prin argument, ci de natură pur instinctuală:

> „*Dumnezeu*, *nemurirea sufletului*, *mântuirea*, *lumea de dincolo*, simple noţiuni […]. Nu cunosc defel ateismul ca rezultat, şi mai puţin ca eveniment: el rezultă la mine din instinct. Sunt prea curios, prea înclinat spre îndoială, prea cutezător pentru a accepta un răspuns gata făcut. Dumnezeu este un răspuns gata făcut, […], doar o interdicţie gata făcută pentru noi: nu aveţi voie să gândiţi” (Nietzsche 1999b, 17).

Metafora morţii lui Dumnezeu reprezintă deschiderea către *marea sănătate* sau o altă evaluare prin ieşirea din religie. Dar această faptă uriaşă a refuzului acceptării

răspunsului gata făcut înseamnă desfiinţarea aprecierilor moralei ducând astfel spre un moment de înţelegere opacă asupra vieţii şi a viitorului omului:

> „Cum am putut să bem marea? Cine ne-a dat buretele pentru a şterge întregul orizont? Ce-am făcut când am desprins pământul acesta din lanţurile soarelui său? Încotro se îndreaptă acum? Încotro ne îndreptăm noi? [...] Mai există oare un sus şi un jos? Nu rătăcim ca printr-un neant nesfârșit? […] Ce ispăşiri, ce jocuri sfinte va trebui să inventăm? […] orice se va naşte după noi va pătrunde, datorită acestei fapte, într-o istorie mai înaltă decât a fost toată istoria de până acum" (Nietzsche 2006a, 138).

Toate cadrele vechii lumii fiind năruite, fumegânde încă, aşază omul într-o poziţie inconfortabilă, poate tragică, dar care anunţă o nouă nevoie, fiind obligat astfel să-şi caute, să-şi inventeze şi să-şi anunţe alte ispăşiri, un nou orizont sau ţel.

Nebunul, un adevărat personaj filosofic în *Ştiinţa voioasă*, care înlesneşte noua idee învingând puterea obişnuinţei şi a superstiţiei (Nietzsche 2001, 21), menit să nu se adapteze societăţii, ci să expună adevărul în agora, să exprime tocmai contradicţia lui *la folie circulaire*, spune mai mult: „această faptă uriaşă mai este încă pe drum şi umblă [...], faptele au nevoie de timp, chiar şi după ce au fost înfăptuite, pentru a fi văzute şi auzite" (Nietzsche 2006a, 138). Anunţul morţii lui Dumnezeu ne instalează într-un regim de transparenţă, dar acest fapt nu înlătură total anumite rezistenţe. Trebuie luptat cu umbra moralităţii sau mai bine spus cu umbra acelei moralizări care dă măsura muncii moralităţii omului asupra sa (Nietzsche 2006b, 61), cu remanenţele nihiliste ale sale, practic o luptă a omului cu omul. Nemaiavând nici un semn de la Dumnezeu, omul trebuie să-şi preia sarcina guvernării (Nietzsche 2000, 140). Critica se instituie astfel ca nouă ştiinţă a conştiinţei care, nu numai că înlătură acel *Hautlichkeit* pentru a scormoni în subterană, dar caută şi cuvintele unui nou limbaj (Nietzsche 2006a, 228 – 229) care să poată surprinde această schimbare radicală şi să poată crea o deschidere din care să pornească noul sens. Necesitatea unui alt limbaj, ca un felinar care să ne arate tipul om (Nietzsche 2000, 372), este avută în vedere deoarece nu vedem acolo unde nu avem cuvinte, pentru că limbajul disponibil surprinde doar ceea ce este obişnuit, numai faptele împlinite, adică cele deja interpretate. Critica faptei vine cu acest aport al introducerii sensului, ca sarcină mereu actuală, modelând fapticul în raport cu ţelul (Nietzsche 1999a, 393). Critica este necesară pentru că „în noi sălăşluiesc forţe vii, roditoare, care îndepărtează un înveliş. Negăm şi trebuie să negăm, pentru că ceva în noi *vrea* să trăiască şi să se afirme, ceva ce poate nu cunoaştem, nu vedem încă!" (Nietzsche 2006a, 196). De aceea noul limbaj nu va chestiona adevărul sau falsitatea unui judecăţi, ci va considera măsura în care viaţa este susţinută sau ameliorată. Constituirea acestui nou limbaj critic presupune pentru Nietzsche o altfel de conştiinţă intelectuală care să gândească asupra sa şi asupra condiţiei sale de existenţă, care să lucreze într-un regim conştiinţă încărcată activă (Nietzsche 2006b, 96). Drumeţul este figura în care Nietzsche va încastra tot acest demers. Acesta părăseşte oraşul, pentru a se afla într-o anume distanţă în sensul unei situări dincolo de Bine şi de Rău. Îşi „croieşte ochi" tocmai pentru a se dezlega de vechea lume şi pentru a depăşi în el însăşi această epocă (Nietzsche 2006a, 277). Din subterana criticii trebuie ţintite valorile care conduc societatea şi chestionate în privinţa originii şi valorii lor (Nietzsche 2011, 11) instituind un criticism intern sau o destrucţie psihologică

(Fink 2003, 111) a acestora, „filosoful trebuie să oglindească conştiinţa vinovată a timpului său, iar pentru asta i se cere cea mai desăvârşită cunoaştere a epocii" (Nietzsche 2008b, 8).

Atât poziţia lui Marx, cât şi critica lui Nietzsche sesizează o anumită disonanţă în câmpul politic, decriptată prin chestionarea liantului dintre existenţa dată a suveranităţii şi dorinţa contractualistă a reprezentării, dar mai ales prin evaluarea acelor forţe care subîntind şi menţin ordinea dată. Atunci când este chestionată ordinea dată, nu este interogată legitimitatea acesteia, care provine şi este expresie a formelor juridice, ci ordinea este considerată un sistem care poate fi gândit, în primă instanţă ca apariţie şi dezvoltare spontană şi, apoi, ca impunere dictată de o putere sau un centru de raţionalitate specifică.

Chestionarea legitimităţii, spun atât Marx şi cât Nietzsche, se referă întotdeauna la altceva decât la sine, producând forme ideale de cauzalitate, fără a explica procesul real de producţie şi mai ales au întotdeauna o detentă transcendentală prin faptul că se consideră imuabile, lipsite de istorie. Acestea nu dau seama apariţia lor, sunt suspendate în istorie creându-şi propria tradiţie pentru a răspunde cerinţelor formale ale acesteia. Astfel, înţelegerea ordinii ca spontană este eliminată pentru că sistemul nu mai este doar un fapt spontan, de moment, ci devine sistem pentru că este deja sursă a unor definiţii juridice şi politice – constituite ca ideologie sau ficţiune, care îşi protejează spaţiul ocupat, excepţia impusă sau echilibrul prin faptul că începe să se autoproducă, să-şi deducă propriile condiţii de existenţă. Marx şi Nietzsche vor vedea transformările juridice ca simptome ale modificărilor constituţiei biopolitice a societăţii în care acestea au loc. Şi în acest caz vor căuta să înţeleagă această imagine a ordinii căutând alte mijloace care să le explice existenţa, indicând condiţiile materiale de existenţă sau folosind mijloace psihologice sau fiziologice pentru a le indica incipitul, emergenţa şi a urmării sensul intrinsec. Puterea pe care este astfel indicată nu este una transcendentă, ci imanentă, ea este pusă la lucru şi făcută vizibilă tocmai de constituirea sistemului. Sistemul este lentila prin care vedem puterea. Prin procesul instituţional al normalizării, puterea mai degrabă îşi ascunde decât îşi arată mijloacele şi ţelurile, interpelând (în sensul lui Althusser) relaţiile care caracterizează controlul său asupra societăţii şi asupra vieţii. Sistemul îşi creează continuu propria autoritate. Puterea organizează şi impune, cât timp nu are o contrapondere reală, creiere şi corpuri şi reglează astfel viaţa socială. Viaţa este obiectul puterii organizat prin sistemul dat. Puterea este producţie de limbaj care nu numai că dă expresie, dar şi organizează mişcările sistemului prin însăşi faptul că îi controlează sensul, reglează astfel dimensiunea imaginarului specific, a propriei ideologii sau ficţiuni. Critica lui Marx la adresa lumii capitaliste priveşte în primul rând obiectivitatea sa ireală, fantasmatică. Nu există nevoi imuabile, există dorinţă de capital care formează o lume în care sunt produse şi au sens nevoile, sensul nu este al sistemului, ci aparţine nevoilor. Ieşirea din acest sistem relevă chiar specificitatea acestor nevoi, faptul că nu pot fi înţelese decât în sistem.

Momentul în care istoria este suspendată este cel al vizibilităţii contradicţiei – mizeria sau durerea, când viaţa este negată. Critica aduce la lumină contradicţia, criza. Ce constată atât Marx, cât şi Nietzsche? Pe măsură ce sistemul îşi consolidează propria sutură, el devine vulnerabil, ducând nu numai la apariţia contradicţiilor, ci la accentuarea acestora, prin faptul că-şi „creează proprii gropari". Este accentuat faptul că forţa reală de

producţie a puterii, pentru că puterea din spatele sistemului rămâne totuşi doar o iluzie (ideologia este o imagine răsturnată a realităţii), este muncitorul sau ceea ce Nietzsche numeşte corpul, faţă de care sistemul este doar un aparat de captură, ca să folosim un termen deleuzian. Acel „oamenii fac, dar nu ştiu ce fac" al lui Marx trimite către alienarea atomizantă a muncitorului, este inconştienţa datorată faptului că nu se regăsesc în ideologie. Numai prin formarea unei „conştiinţe proletare" (Marx) sau a „spiritelor libere" (Nietzsche) poate fi înţeleasă, cu adevărat, situaţia. Nu este prezentă aici doar o dorinţă profetică, ci deschiderea către o alternativă care este edificată plecând de la resursele sistemului dat.

Referinţe bibliografice:

Althusser, Louis. 1970. „Marxism şi umanism". În *Citindu-l pe Marx*. Bucureşti: Politică.

Bondor, George. 2005. „Genealogia şi istoria. Nietzsche în lectura lui Foucault". *Hermeneia* 5: 88 – 107.

Buden, Boris. 2012. *Zonă de trecere. Despre sfârşitul postcomunismului*. Cluj-Napoca: Tact.

Deleuze, Gilles. 2005. *Nietzsche şi filosofia*. Bucureşti: Fundaţia Culturală Ideea Europeană.

Ferguson, Niall. 2013. „Istorie virtuală. Spre o teorie *haotică* a trecutului". În *Istorie virtuală. Evoluţii alternative şi ipoteze contrafactuale*, ed. Niall Ferguson, Iaşi: Polirom.

Feuerbach, Ludwig. 1961. *Esenţa creştinismului*. Bucureşti: Ştiinţifică.

Foucault, Michel. 1998. *Naşterea clinicii*. Bucureşti: Ştiinţifică.

Foucault, Michel. 2001. „Nietzsche, Freud, Marx". În *Theatrum philosophicum. Studii, eseuri, interviuri 1963 – 1984*. Cluj-Napoca: Casa cărţii de ştiinţă.

Foucault, Michel. 2004. „Ce sunt luminile (II)?" În *Ce este un autor? Studii şi conferinţe*. Cluj-Napoca: Idea Design & Print.

Foucault, Michel. 2005. „Filosofia analitică a politicii" În *Lumea e un mare azil. Studii despre putere*. Cluj-Napoca: Idea Design & Print.

Foucault, Michel. 2007. *Naşterea biopoliticii*. Cluj-Napoca: Idea Design & Print.

Foucault, Michel. 2009. *„Trebuie să apărăm societatea"*. Cluj-Napoca: Idea Design & Print.

Fukuyama, Francis. 1992. *Sfârşitul istoriei şi ultimul om*. Bucureşti: Paideia.

Furet, François. 2012. *Reflecţii asupra Revoluţiei Franceze*. Bucureşti: Humanitas.

Groys, Boris. 2009. *Post-scriptumul comunist*. Cluj-Napoca: Idea Design & Print.

Habermas, Jürgen. 2000. *Discursul filosofic al modernităţii. 12 prelegeri*. Bucureşti: ALL educaţional.

Hegel, G. W. F. 1996. *Principiile filosofiei dreptului sau elemente de drept natural şi de ştiinţă a statului*. Bucureşti: IRI.

Kant, Immanuel. 2010a. „Răspuns la întrebarea: Ce este luminarea?" În *Ce este luminarea? şi alte scrieri*. Cluj-Napoca: Grinta.

Kant, Immanuel. 2010b. „Ideea unei istorii universale în intenţie cosmopolită" În *Ce este luminarea? şi alte scrieri*. Cluj-Napoca: Grinta.

Kołakowski, Leszek. 2009. *Principalele curente ale marxismului*, vol. I, *Fondatorii*. Bucureşti: Curtea Veche.

Koselleck, Reinhart. 2013. *Critică şi criză. O contribuţie la patogeneza lumii burgheze*. Cluj-Napoca: Tact.

Laclau, Ernesto. 1990. *New Reflection on the Revolution Our Time*. London: Verso.

Laclau, Ernesto. 2012a. „Identitate şi hegemonie: rolul universalităţii în constituirea logicii politice". În Judith Butler, Ernesto Laclau şi Slavoj Žižek. *Contingenţă, hegemonie, universalitate. Dialoguri contemporane despre stânga*. Cluj-Napoca: Tact.

Laclau, Ernesto. 2012b. „Construind universalitatea". În Judith Butler, Ernesto Laclau şi Slavoj Žižek. *Contingenţă, hegemonie, universalitate. Dialoguri contemporane despre stânga*. Cluj-Napoca: Tact.

Löwith, Karl. 2013. *De la Hegel la Nietzsche. Ruptura revoluţionară în gândirea secolului al nouăsprezecelea*. Cluj-Napoca: Tact.

Marchart, Oliver. 2011. *Gândirea politică postfundaţionistă. Diferenţa politică la Nancy, Lefort, Badiou şi Laclau*. Cluj-Napoca: Idea Design & Print.

Marx, Karl. 1956a. „Ideologia germană. Critica filosofiei germane moderne în persoana reprezentanţilor ei Feuerbach, B. Bauer şi Stierner şi a socialismului german în persoana diferiţilor lui profeţi". În K. Marx, F. Engels. *Ideologia germană*. Bucureşti: Editura de Stat pentru literatură politică.

Marx, Karl. 1956b. „Teze despre Feuerbach". În K. Marx, F. Engels. *Ideologia germană*. Bucureşti: Editura de Stat pentru literatură politică.

Marx, Karl. 1960a. „Contribuţii la critica filosofiei hegeliene a dreptului. Introducere". În Marx, Engels. *Opere 1*. Bucureşti: Politică.

Marx, Karl. 1960b. „Contribuţii la problema evreiască". În Marx, Engels. *Opere 1*. Bucureşti: Politică.

Marx, Karl. 1960c. „Scrisoare către Ruge, septembrie 1843". În Marx, Engels. *Opere 1*. Bucureşti: Politică.

Marx, Karl. 1963. „Mizeria filosofiei". În Marx, Engels. *Opere 1*. Bucureşti: Politică.

Marx, Karl. 1966. „Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte". În Marx, Engels. *Opere alese în două volume*, vol. I. Bucureşti: Politică.

Marx, Karl. 1968. „Manuscrise economico-filosofice din 1844". În Marx, Engels. *Scrieri din tinereţe*. Bucureşti: Politică.

Marx, Karl. 1972. *Bazele criticii economiei politice*, vol. I. Bucureşti: Politică.

Marx, Karl. 2009. *Capitalul*, vol. I, *Critica economiei politice*. Suceava: Alexandria PH.

Nietzsche, Friedrich. 1992. *Aforisme. Scrisori*. Bucureşti: Humanitas.

Nietzsche, Friedrich. 1999a. *Ecce Homo*. Cluj-Napoca: Dacia.

Nietzsche, Friedrich. 1999b. *Voinţa de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor. (Fragmente postume)*. Oradea: Aion.

Nietzsche, Friedrich. 2000. „Omenesc, prea omenesc", I şi II. În *Opere complete 3*. Timişoara: Hestia.

Nietzsche, Friedrich. 2001. „Aurora. Gânduri despre prejudecăţile morale". În *Opere complete 4*. Timişoara: Hestia.

Nietzsche, Friedrich. 2006a. *Ştiinţa voioasă („la gaya scienza")*. Bucureşti: Humanitas.

Nietzsche, Friedrich. 2006b. *Genealogia moralei. O scriere polemică*. Bucureşti: Humanitas.
Nietzsche, Friedrich. 2008a. *Amurgul idolilor sau cum se filosofează cu ciocanul*. Bucureşti: Humanitas.
Nietzsche, Friedrich. 2008b. *Cazul Wagner*. Bucureşti: Humanitas.
Nietzsche, Friedrich. 2011. *Dincolo de Bine şi de Rău. Preludiu la o filosofie a viitorului*. Bucureşti: Humanitas.
Ricœur, Paul. 1999. *Conflictul interpretărilor (Eseuri de hermeneutică)*. Cluj-Napoca: Echinox.
Rorty, Richard. 2003. „Sfârşitul leninismului, Havel şi speranţa socială” În *Adevăr şi progres. Eseuri filosofice 3*. Bucureşti: Univers.
Sloterdijk, Peter. 2014. *Mânie şi timp. Eseu politico-psihologic*. Bucureşti: Art.
Strauss, Leo. 2014. *Despre tiranie*. Cluj-Napoca: Tact.
Tucker, Robert C. 2011. *Filozofie şi mit la Karl Marx*. Bucureşti: Curtea Veche.
Žižek, Slavoj. 2005. *Aţi spus cumva totalitarism? Cinci amendamente la (ab)uzul unei noţiuni*. Bucureşti: Curtea Veche.

Guvernare și autoritate: despre redefinirea subiectului politic*

Matei Demetrescu

Introducere

Pe 17 mai 2013, președintele Republicii Franceze promulgă legea 404/2013, adoptată de cele două camere ale legislativului. Acest act normativ, cunoscut sub titulatura de „loi ouvrant le mariage aux couples de personnes de même sexe", pune capăt, cel puţin pentru moment, unei controverse care a scindat societatea franceză a ultimelor decenii. Se regăseau angrenaţi cei care, pe de-o parte, considerau într-o manieră pe care am putea-o cataloga, în mod desigur simplist, ca fiind tradiţională, că există o finalitate intrinsecă instituţiei căsătoriei, procrearea; cuplurile formate din două persoane de același sex ar fi, pe cale de consecinţă sau *ex definitio*, excluse din categoria beneficiarilor de drept ai acestei instituţii. De cealaltă parte sunt implicate în primul rând minorităţile sexuale, ai căror membri militează pentru ceea ce am putea numi, într-o manieră (aparent) reducţionistă, „drepturi egale". Dar și alţi membri ai societăţii franceze care citesc, conștient sau nu, dreptul într-o cheie de factură kelseniană, ca artificiu produs de om. Astfel înţeles, dreptul nu ar putea și nu ar trebui să fie legat în mod indelebil de presupoziţii care își au originea în afara sa. Cu alte cuvinte, dreptul pozitiv nu trebuie să funcţioneze ca un instrument al excluderii sau al producerii de inegalităţi sociale statutare bizuindu-se pe conformitatea cu un „drept natural" sau cu o viziune globală, întrucâtva ontologică, asupra „condiţiei umane". Dreptul, în măsura în care participă la producerea şi perpetuarea legăturii sociale, nu trebuie să prescrie identităţi sexuale (logica care subîntinde acest argument fiind una eminamente pozitivistă: nomele, care sunt elementele constitutive ale dreptului, nu pot fi inferate din fapte; singura origine posibilă a unei norme este o altă normă juridică, care îi este superioară celei dintâi).

Urmând expunerea de mai sus, am putea fi tentaţi să rezumăm această controversă prin analogia cu dezbaterea medievală care opunea teologia scolastică a Sfântului Toma monismului unui Duns Scotus sau William Occam (Gilson 1988; Strauss 1994; Villey 2003). „O lege nedreaptă nu este o lege", dreptatea legii deducându-se din conformitatea acesteia cu dreptul natural (legea divină). Contra-argumentul monist invocă *potentia absoluta Dei*: Dumnezeu este atotputernic si, ca atare, nu poate fi constrâns nici măcar de iubirea pe care o nutrește pentru oameni. În faţa puterii absolute a divinităţii, existenţa

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/133675 „Inovare şi dezvoltare în structurarea şi reprezentarea cunoaşterii prin burse doctorale şi postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

omului este autoreferenţială: nu există niciun „drept natural” care să constituie sursa existenţei în comun a oamenilor. Dreptul, prin urmare, nu poate fi decât pozitiv, artificial, emanaţie a oamenilor și, ca atare, perpetualmente amendabil.

Această filieră interpretativă nu pare a fi cea mai oportună în cazul cercetării noastre, problematică fiind însăși pertinenţa sa intelectuală. Exploatând-o am ajunge, într-un demers euristic de factura straussiană, să încadrăm „terenul” cercetării într-o anumită cheie de lectură a evoluţiei filosofiei juridice și politice occidentale. Putem construi un argument invocând un contra-exemplu: dacă miza inerentă instituţiei căsătoriei este paternitatea – înţeleasă ca termen generic susceptibil să dea seama de raporturile de drept între părinţi și copii – de ce nu am recurge, bunăoară, la referinţa dreptului roman (despre care știm că se află la originea codurilor de drept civil continentale), care permitea transferul drepturilor de *pater familias* în vederea desemnării unui moștenitor. Mecanismul adopţiei producea astfel anumite situaţii în care adoptatul era mai în vârstă decât cel care adopta (cazurile extreme fiind cele în care un copil adopta un adult). Această procedură nu avea să se modifice decât în Evul-Mediu, prin introducerea în Codul Iustinian a principiului de *adoptio sequitum naturam*.

Mai mult decât atât, o atare trasare a unor surse, sau locuri de sens care constituie originile intelectuale ale filosofiei juridice contemporane lasă neelucidate două probleme. Pornind de la premisa ca subiectul este un produs eminamente juridic, această perspectivă ocolește problema guvernării pe care o înţelegem, în cheie foucauldiană, ca demers de producere a subiectului-obiect guvernat, dar și a instanţei care guvernează (Foucault 2009 a). Subiectul politic se constituie ca produs al guvernării moderne (Chevallier 2014). Pe de altă parte, investigarea originilor intelectuale nu dă seama de complexificarea instanţelor de autoritate care jalonează și modifică ipostaza subiectului. Autoritatea politică ca funcţie simbolică a puterii (cazul roman) sau ca punct originar, legitimator, al existenţei în comun în cadrul corpului politic (autoritatea politică ca derivat, ca emanaţie a actului individual de autorizare) nu poate fi suprapusă autorităţii în accepţiunea sa contemporană. Aceasta din urmă este una politică doar în măsura în care reflectă o dimensiune procedurală, o modalitate raţional-legală de instituire a relaţiilor „legitime” de comandă și supunere (Weber 1922). Non-politică este autoritatea întemeiată pe expertiză, pe cunoașterea aprofundată a unui anumit domeniu sau a unei anumite probleme. O persoană *este* o autoritate într-un domeniu dacă posedă „expertiză” în domeniul respectiv, dar și în măsura în care există cel puţin o a doua persoană care re-cunoaște atributul celei dintâi. Autoritatea apare, în ambele cazuri, ca o structură relaţională, care comportă minim trei puncte: posesorul autorităţii, principiul care conferă autoritatea și subiectul autorităţii (Bochenski 2006).

Ceea ce putem reţine din dezbaterea asupra originilor și a statutului dreptului (filosofia dreptului *vs.* teoria dreptului, jusnaturalism *vs.* monism, etc.) ca punct de plecare al analizei problemei pe care am putea să o numim a „gestiunii (co)existenţelor” este conceptul de *natură* și multiplele sale accepţiuni. O primă raţiune ţine întrucâtva de ordinul evidenţei, dar are capacitatea de a pune în lumină o aporie a dreptului contemporan care se dorește universal și non-exclusiv. Dreptul pozitiv (în cazul de faţă producţia normativă în spaţiul francez) este legitim în măsura în care este dedus din Constituţie și corespunde, implicit, postulatului universalizant al Declaraţiei Drepturilor Omului. Problema apare odată ce se poate constata că dreptul pozitiv nu este întotdeauna

un „drept la indiferenţă” (Lochak in Badie, Sadoun 1996,), ci un mecanism care, din diferite raţiuni (adeseori paternaliste), exclude și/sau discriminează. Aporia logică a „drepturilor omului” rezultă din însăși pretenţia lor la un caracter universal, care face ca figura Celuilalt să nu existe. Ipoteza universalismului care excede orice diferenţe implică inexistenţa oricărei linii de demarcaţie care să facă partajul între „noi” şi „restul lumii”, între subiecţii și beneficiarii drepturilor și figura Celuilalt, a exclusului, a celui care nu are acces la drepturi. Impasul este unul factual și totodată logic: pentru ca dreptul să se poată afirma ca „drept la indiferenţă”, el este nevoit să indice, să numească diferenţele.

Pe de altă parte, există un alt nivel al realităţilor care ne apare ca fiind relevant în problema „gestiunii (co)existenţelor” – problema persoanelor transsexuale. Un episod din istoria recentă a dreptului francez poate fi menţionat aici ca punct de reper. Este vorba de Avizul din 31.07.2013 al Conseil National Consultatif des Droits de l'Homme[1], *Avis sur l'identité de genre et sur le changement de sexe à l'état civil*.

Luând act de existenţa discriminărilor în raport cu orientarea sexuală și identitatea genului, CNCDH face două propuneri: prima propunere se referă la definirea și includerea noţiunii de „identitate a genului” în dreptul francez; a doua propunere vizează condiţiile modificării menţiunii sexului în starea civilă, în sensul unei regândiri și amendări. Trei aspecte trebuie reţinute:

În primul rând, conceptul de *transidentitate*. Acesta se aplică în cazurile persoanelor care resimt un decalaj între sexul lor biologic și „identitatea lor psihosocială” (sau *identitate a genului*). Conotaţiile conceptului acoperă o serie de realităţi: persoane care au beneficiat de un tratament chirurgical sau hormonal în scopul modificării sexului; persoane care, resimţind decalajul mai sus menţionat, aleg să nu recurgă la proceduri medicale pentru modificarea sexului; persoane care refuză caracterizarea în termeni binari – barbat/femeie.

În al doilea rând, sintagma *identitatea genului*, forjată prin opoziţia la identitatea biologică. Această categorie ar permite înscrierea persoanlor transidentitare în limbajul dreptului. Dar identitatea genului trimite și la un proces de inedit de subiectivare, prin raportarea la materialitatea biologică și ereditară a corpului.

În al treilea rând, modificarea procedurii de menţiune a sexului în starea civilă. În momentul de faţă, această procedura este posibilă, dar nereglementată (pentru că ţine de jurisprudenţa curţilor la nivel local). Durata procedurii este extrem de lungă (până la 9 ani) și implică investigații menită să verifice întemeierea revendicării (din punct de vedere medical, psihologic, psihiatric, etc.).

Avizul CNCDH pledează în favoarea introducerii noţiunii de *identitate a genului* în condificarea juridică și a modificării, în sensul simplificării, demedicalizării și dejuridizării parţiale a procedurii de schimbare a sexului în starea civilă. Prima recomandare decurge în mod implicit din ideea că dreptul nu este chemat să prescrie identităţi sexuale, ci să codifice realități (perspectiva fiind, în acest caz, una asumat-pozitivistă). A doua recomandare se referă explicit la modalităţile guvernării. Statul stabilește, recurgând la autoritatea medicinei, în ce măsura revendicarea unei persoane transsexuale este legitimă.

[1] Pe care îl vom denumi, în cele ce urmează, „CNCDH”, pentru o simplificare a lecturii.

Avizul CNCDH se bizuie pe ipoteza conform căreia persoanele transsexuale sunt singurele în măsură să spună adevărul despre ele însele. O definiţie, deci, aproape performativă a subiectului individual – în pofida „naturii” (codificare genetică a substratului biologic) şi a discursului ştiinţific despre natură, cel puţin aşa cum este el chemat să participe la procesul guvernării (printr-o acţiune mai degrabă normalizatoare). Această relaţie inedită la sine (în care corpul apare ca fiind străin, asupra căruia se cere o intervenţie modificatoare), devenită revendicare politică este exemplul de la care porneşte acest studiu. Perspectiva metodologică abordată este cea a teoriei politice (dar nu neapărat într-un sens normativ). Teza demersului ar putea fi rezumată în felul următor: la intersecţia dintre guvernare (ale cărei modalităţi sunt contestate) şi diferitele sfere ale autorităţii (cea individuală, autoritatea ştiinţifică, autoritatea formal-politică) se renegociază statutul subiectului. Un aspect merită reţinut: în primul rând relaţia inedită de auto-cunoaştere din care *nu* izvorăşte un curent „revoluţionar”; ceea ce se contestă nu este autoritatea *per se*, ca formă de alienare a unei libertăţi inalienabile, sau guvernarea ca organizare istorică a relaţiilor de putere (şi cunoaştere). Modalităţile concrete de subiectivare (prin medicină sau drept) fac obiectul contestării.

Ipostazele subiectului politic

„Vreme de milenii întregi omul a rămas ceea ce era el pentru Aristotel: un animal viu şi în plus capabil de o existenţă politică; omul modern este un animal în a cărui politică este pusă în cauză viaţa sa de fiinţă vie.” (Foucault 1976, 188). Acest citat din primul volum al *Istoriei sexualităţii*, poate unul dintre cele mai cunoscute din întreaga operă a lui Michel Foucault, are meritul de a reproblematiza, într-o formulă sintetică, diferenţa dintre curentele majore ale gândirii politice occidentale. În mod tradiţional, aceste „curente” erau circumscrise de către hermeneutica al cărei obiect sunt textele consacrate politicului în categoriile „Anticilor” şi „Modernilor” – diferenţa specifică fiecăruia dintre ele articulându-se îndeobşte în jurul unor concepte precum libertatea, egalitatea sau drepturile, graţie cărora devenea posibilă o definiţie a politicii (în sensul de capacitate sau activitate umană) sau a politicului (ca spaţiu privilegiat în care se consumă cea dintâi). Spre deosebire de acest efort, normativ în esenţa sa, ipoteza biopoliticii, aşa cum a fost enunţată de către Foucault, permite articularea dintre politică (sau guvernare) şi corpul uman. Meritul acestei perspective este dublu. În mod pozitiv, datorită faptului că evidenţiază specificul biopoliticii, a guvernării moderne al cărei subiect şi obiect este un individ care nu mai este conceput sub specie strict juridică (depozitarul unor drepturi fundamentale sau punct de imputabilitate al legilor şi normelor): viaţa biologică, ţesutul natural al omului devine obiectul guvernat. Dar şi în mod negativ, căci ipoteza biopoliticii închide în sine ideea că până la apariţia guvernării moderne, existenţa biologică a oamenilor nu a avut o relevanţă politică propriu-zisă.

Deşi încercarea de a identifica definiţii specifice *politicului* în epoci istorice şi curente de gândire diferite îşi arată limitele euristice din simplul motiv că semnificantul generic are semnificate imposibil de unificat într-o sinteză structurală (Sartori 1973), putem stabili o departajare între diversele teorii ale politicului, articulând-o în jurul relevanţei corpului uman. Dacă alegem să definim, în mod desigur arbitrar, *subiectul* ca

imagine reflectată de oglinda politicii, ca element constitutiv pentru orânduirea existenţei în comun a oamenilor, va trebui să aşteptăm apariţia Modernităţii pentru a surprinde includerea materialităţii biologice a omului în acest ordin al relevanţei. *Athropos physei zoon politikon*, definiţia aristotelică a omului ca „animal politic” este, probabil, exemplul cel mai celebru care poate fi invocat – cu atât mai mult cu cât este adesea interpretat în mod eronat. Căci „politic” nu este nicidecum un atribut intrinsec „omului” (Arendt 1972, *passim*). Această definiţie se încadrează, din punct de vedere al construcţiei sale logice și formale, într-un demers ontologic – înţeles în sens larg ca modalitate euristică, cadru de inteligibilitate a lumii, dar și ca „revoluţie a gândirii, ale cărei consecinţe se resimt și în ziua de azi” (Manent 2008, 45) – a cărui caracteristică este de a stipula că lucrurile există în conformitate cu propria lor definiţie. Politica însă nu se numără printre atributele care ar putea fi înscrise într-o ontologie a omului. Altfel spus, omul este *capabil* de o existenţă politică, dar acest lucru nu reprezintă un imperativ. Politicul, în sensul pe care grecii antici îl dădeau acestui concept (care ar putea fi tradus cu mai multă acurateţe în termeni moderni prin „social”) este exterior omului. Politicul se naşte în spaţiul de întâlnire între oameni asemenea (cetăţenii, acei membri ai *Politeei* capabili de o existenţă politică) și egali (*isoi* și *onimoi*). În termenii Hannei Arendt, „politica decurge din faptul pluralităţii: Dumnezeu a creat *omul*, dar *oamenii* sunt un produs „uman”, terestru” (Arendt 1995, 39). Iar apartenenţa la acest subiect politic colectiv presupune, în termenii gândirii politice antice, eliberarea de necesităţile corpului. Subiectivitatea politică antică se construiește prin antiteză cu materialitatea biologică a omului, iar „libertatea” nu are o accepţiune strict juridică, căci este vorba de e-liberarea de *oikos* (domeniul necesităţii, al reproducerii corpurilor și a vieţii biologice, a omului indistict ca parte integrată a naturii). Două elemente de natură lingvistică sunt susceptibile să clarifice această definiţie a subiectului politic conceput de Antici. Pe de-o parte, dinstincţia între doi termeni care ar putea fi traduși prin substantivul „viaţă”, *bios* și *zoe*. În vreme ce *zoe* se referă la simplul fapt de „a fi în viaţă”, de a trăi, în accepţiunea strict biologică a termenului, *bios* trimite la o formă de viaţă calificată. *Bios* este viaţa calificată din punct de vedere politic sau filosofic. *Bios*, altfel spus, este un termen care suportă, în jargonul aristotelic, atributul „politic”: *bios politikos*, dar în niciun caz *zoe politike* (Agamben 1997, 9; Aristotel 1990). Pe de altă parte, substantivul „corp” nu are un echivalent în greaca veche. *Brotos*, termenul cel mai apropiat, desemnează cadavrul (Manent 2010; Foucault 2009 b). Totul se petrece ca și cum în spaţiul politicii, structurat de *logos* (raţiune dar și limbaj) și acţiune există o singură ocurenţă care transformă corpul într-un obiect potenţialmente relevant: moartea[2].

O privire superficială asupra gândirii politice medievale ar putea să inducă concluzia că subiectul politic configurat de teologia creștină se construiește nu atât prin excluderea totală a materialităţii biologice a corpului, cât prin relativizarea importanţei acesteia. „Cetatea lui Dumnezeu” nu este, în definit, organizarea politică efectivă a existenţei, ci o formă de structurare etică a subiectului. Este vorba, în termeni augustinieni, de mântuirea subiectului care alege să îl iubească pe Dumnezeu în mod absolut și necondiţionat, ignorându-și totodată sinele lumesc. Pelerin *in hac lacrimorum*

[2] Mai exact moartea pentru cetate, sacrificiul care încoronează acțiunile curajoase ale eroului. Răsplata acestuia va fi ne-murirea, viața prelungită prin intermediul limbajului comun și prin suportul memoriei.

valle care este lumea terestră, creştinul trăieşte într-o relaţie dialectică: el este, pe de-o parte subiectul resemnat al puterii politice, necesarmente imperfecte și corupte, care orânduieşte această lume; pe de altă parte, el se face receptaclul singurei suveranităţi autentice, care este cea a lui Dumnezeu (Elshtain 2010).

Dar, în egală măsură, în epoca medievală apare o nouă formă de putere, care îşi are originile în religiile orientale şi se hrăneşte din creştinism, o putere care, nefiind politică în esenţa sa, imprimă un raport de supunere a corpurilor înţelese ca suprafaţă de înscriere a solicitudinii: „puterea pastorală". Interesul puterii pastorale rezidă în caracterul său, deopotrivă paradoxal şi productiv. Paradoxul este subsumat de principiul *omnes et singulatim*: puterea pastorală este o putere care se exercită asupra unei „multiplicităţi în mişcare" (Foucault 2009 a, 112), turma oamenilor, a credincioșilor, care trebuie salvată (condusă, altfel spus, pe drumul al cărui *terminus* este mântuirea). Dar salvarea presupune subzistenţa, astfel încât puterea pastorală este o putere tămăduitoare. Or, obiectul acţiunii salvatoare este deopotrivă colectiv și individual, turma în ansamblul său și fiecare membru în parte. Puterea pastorală este o putere individualizantă. Deşi natura sa nu este una politică, puterea pastorală apare ca un „preludiu al guvernării moderne" (Foucault 2009 a, 159): călăuzirea sufletelor presupune o „intervenţie permanentă în gestiunea cotidiană a corpurilor, conduitei, vieţii şi bunurilor" (Foucault 2009 a, 135), o construcţie a subiectului, subordonat în reţele continue de supunere care se instaurează sub lege (Foucault 2009 a, 159-160).

Începând cu secolul al XVII-lea, o nouă ipostază se adaugă la istoria subiectului. În contextul unei (re)inventări a istoriei, caracteristică pentru Modernitate (Manent 1994; Strauss 1994), teoriile dreptului natural şi ale contractului social reprezintă exemple paradigmatice ale unei filosofii a politicului în centru căreia se află individul. Ceea ce îl transformă pe acesta din urmă din obiect al puterii suverane – legitimată printr-un discurs teologic, care îi trasează originile în dreptul divin (Filmer 1860; Locke 1824) – în *subiect* sunt drepturile, concepute ca fiind naturale (Renaut 1998). Conceput deci sub specie filosofico-juridică, individul este subiectul *par excellence* al modernităţii politice liberale, deoarece se află la originea construcţiei politicului (contractul social este momentul instituirii, prin autorizare, a orânduirii politice legitime). În acelaşi timp, individul este instanţa care trasează limita exerciţiului puterii legitime. Or, în această construcţie intelectuală a liberalismului clasic, viaţa naturală a omului joacă, probabil pentru prima oară în istoria gândirii politice, un rol politic fundamental. Asistăm la o inversare a logicii Anticilor, deoarece ceva de ordinul vieţii, în sensul de *zoe*, devine relevant din punct de vedre politic.

Ceea ce nu înseamnă, însă, că liberalismul politic ar fi o teorie ordonată în jurul materialităţii, a naturalităţii biologice, înţeleasă în sensul obiectiv al ştiinţei moderne. Liberalismul este o teorie a guvernării, fără să recurgă la o ipoteză „bio-politică". Viaţa individului joacă un rol important în construcţia politicului, dar este vorba de viaţa filtrată prin perspectiva dreptului natural. Viaţa, altfel spus, este una din formele *proprietăţii* care, la rândul său, face parte din drepturile „naturale", inalienabile, ale individului[3]. Pe

[3] Cf. spre exemplu capitolul V, paragraful 27 din *Al doilea tratat despre guvernare*: „Cu toate că pământul și creaturile inferioare sunt în posesia comună a tuturor oamenilor, se poate spune că fiecare om are proprietate asupra propriei sale persoane, asupra căreia nimeni, în afara sa, nu are vreun drept. Munca corpului său și lucrările mâinilor sale îi aparțin." (Locke 1824)

de altă parte, în logica proprie teoriei liberale, politicului îi este impusă o finalitate, care îi limitează posibilităţile de acţiune. Este vorba de garantarea drepturilor fundamentale ale individului, printre care se numără și dreptul la viaţa. Viaţa nu se află, încă, „în politică”, ci constituie limita acesteia.

Figura subiectului juridic individual – punct de origine, dar și de limitare a politicului – este dublată pe această cale de o noua ipostază a subiectului, politic de această dată, în accepţiunea cea mai modernă a acestui atribut. Un subiect artificial, construit pe fundamentul imperativelor dreptului natural: Statul. Conceptul care îl transformă pe acesta în subiect politic este *securitatea* (Gros 2012). Statul modern este subiectul politic a cărui finalitate este garantarea, prezervarea, securizarea drepturilor naturale. Putem constata o dublă valorizare a vieţii biologice a oamenilor. Prima, pe care am amintit-o mai sus, se datorează filtrării vieţii prin criteriul dreptului natural: viaţa ca proprietate inalienabilă, viaţa ca obiect al dreptului de proprietate. A doua valorizare a vieţii poate fi dedusă dintr-o concepţie inedită despre istorie, care ar putea fi rezumată sub specia sfârșitului teleologiei. Spre deosebire de concepţia antică a timpului, care era istorică doar în măsura în care acţiunile oamenilor introduceau o dimensiune lineară în ciclicitatatea temporalităţii naturii (o temporalitate an-istorică, marcată de eterna reîntoarcere, de regenerarea perpetuă a vieţii biologice – *zoe*, prin urmare, fiind viaţa anonimă, indistinctă, înscrisă în ciclurile întotdeauna asemenea ale naşterii și morţii), filosofia creştină a Evului-Mediu concepe timpul prin înscrierea într-un continuum linear, originând în Creaţie și atingând-şi apogeul în momentul Judecăţii ultime. Între cele două puncte ale liniei se desfăşoară „istoria”, o istorie ordonată (de voinţa divină) unui *telos* – mântuirea anunţată în Scripturi. Or, din această concepţie a istoriei rezultă o raportare la viaţa lumească în termenii, tutelari, ai solicitudinii: intervenţia permanentă a păstorului asupra turmei oamenilor, care trebuie condusă pe calea mântuirii. În egală măsură, există o dimensiune propriu-zis politică a acestei teleologii: istoria Statelor este comandată de ideea „restaurării Imperiului” – *restauratio imperii*. Semnificantul își schimbă semnificatul, imperiul roman (ca matrice conceptuală) devenind „imperiul ultimelor zile”; unificarea teritorială este concepută ca precondiţie sau chiar ca moment de coincidenţă cu instaurarea Cetăţii lui Dumnezeu pe Pământ (Kantorowicz 1984; Gros 2012). Viaţa, pe cale de consecinţă, este o viaţă-în-așteptare, nicidecum un atribut al subiectului autonom. Viaţa biologică a omului este fie o suprafaţă de intervenție a acţiunii păstorului, fie un motor de acţiune, menit să accelereze istoria, pentru a o aduce la *terminus*. Relevante în acest sens sunt curentele milenariste medievale – spre exemplu cruciadele zise „minore”, ale săracilor sau copiilor. Având ambiţia de a cuceri cetatea Ierusalimului, aceste mişcări mobilizează un puternic mesaj social. Promisiunea care le animă este că la finele periplului se va instaura sfârșitul istoriei, regatul bunăstării și al păcii, în care vor fi dispărut sărăcia, boala, nedreptatea, suferinţa. „Duminica istoriei” reprezintă dezideratul unei securităţi providenţiale, o securitate a trupului eliberat, printr-o răsturnare dialectică, de necesitate și a sufletului, care comunică în mod nemijlocit cu divinitatea (Gros 2012).

Or, timpul Modernităţii este un timp „dezvrăjit”, lipsit de o finalitate care să poată fi cunoscută sau anticipată de individ (Manent 2007; Weber 1963; Aron 1967). În absenţa unui trecut, care să restituie integral sensul prezentului, sau a unui viitor, susceptibil să comande articularea acestuia, Modernitatea se inventează pe sine prin raportarea la un timp care nu este eterogen (Aron 1967). Istoria se desfăşoară *hic et nunc*, ceea ce are

meritul de a reconfirma importanţa subiectului politic. A Statului, ca unic actor pe scena istoriei (Foucault 2009 a, 243-246) care nu se mai articulează sub specia, unificatoare, a escatologiei. Această concepţie despre timp se răsfrânge asupra percepţiei spaţiului – un spaţiu, la rândul sau, imposibil de unificat, structurat de multiplicitatea Statelor (singurii actori care îl mai pot popula în mod legitim). Statul devine pe cale de consecinţa un subiect politic autorefenţial, a cărui existenţă nu mai poate fi garantată de Istorie și a cărui securitate trebuie dobândită prin sporirea neîncetată a propriilor forţe, în contextul unei permanente concurenţe, ameninţătoare, cu celelalte state.

Pe de altă parte, aceiași concepţie a istoriei se răsfrânge asupra subiectului individual. Din perspectiva teoriei politice, liberalismul clasic valorizează existenţa-în-lume a individului prin relativizarea Universalilor care o devalorizau. Altfel spus, dacă nu există un Principiu unic (Dumnezeu) care se află la originea lumii și a modurilor de existenţă a oamenilor, se poate deduce că indivizii sunt cei care își construiesc, *ex nihilo*, lumea în care trăiesc[4]. Viaţa, calificată prin prisma dreptului natural, se află la temelia acestei construcţii. Dintr-o perspectivă sensibilă la evoluţia guvernării (precum cea a lui Michel Foucault), se poate constata că apariţia Statului, ca subiect politic într-un timp lipsit de finalitate, se răsfrânge asupra individului, conceput nu atât sub specia drepturilor sale fundamentale, ci ca spaţiu de intervenţie a guvernării moderne. Corpul uman devine o resursă care trebuie guvernată – ordonată, disciplinată, încadrată, securizată; finalitatea guvernării nu are legătură cu drepturile naturale (sau cu orice altă concepţie de tipul *Principia Naturae*), ci cu Raţiunea de Stat. Or, *Ratio Status* nu este nimic altceva decât principiul guvernării moderne care, circumscrisă în planul imanenţei, este obligată să își găsească propria raţionalitate (Foucault 2009 a, 199).

În fine, o ultimă perspectivă, de această dată de factura istorică și sociologică, dezvăluie o ipostază a individului ca subiect al unei politici – și guvernări – care si-a schimbat, de-a lungul ultimelor decenii, în mod radical modalităţile de acţiune. O analiză a acquis-urilor democraţiilor liberale s-ar dovedi o încercare imposibil de sintetizat în limitele demersului de faţă. Putem însă să reţinem două aspecte, relevante pentru optica pe care am utilizat-o în acest capitol.

În primul rând, o analogie structurală cu teoria politică a liberalismului clasic, care ar putea fi subsumată (desigur, în mod reducţionist) conceptului de constructivism. Regimurile democratice contemporane își extrag legitimitatea din principiul reprezentării care, rezumat la esenţa sa, poate fi tradus prin ideea conform căreia indivizii cu drept de cetate se află, fie și în mod simbolic, la originea lumii politice pe care o locuiesc. O relaţie de cauzalitate directă între teoria politică și democratizarea regimurilor politice occidentale (adesea paradoxală) nu are cum să fie trasată. Rămâne însă ideea tocquevilliană conform căreia gândirea politică, teoria sau filosofia politicului exercită o influenţă, indirectă, insidioasă, asupra „lucrurilor politice” (Tocqueville 1866). Evoluţia statutului subiectului politic individual poate fi restituită în această optică. Dreptul de cetate evoluează, de la o accepţiune strict juridică, constând în recunoașterea drepturilor fundamentale, la o ipostază propriu-zis politică (extinderea drepturilor politice, prin

[4] Este sugestivă aici ideea hobbesiana a omului ca *matter* și *artificer*. În această a doua calitate, individul este conceput ca o forța de creație atotputernică – omul-*artificer* dezvoltă în lume o energie creatoare asemenea *hybris*-ului divin în raport cu spațiul lipsit de formă al Genezei (Manent 1984).

instaurarea sufragiului universal), dar și socială (graţie evoluţiei drepturilor de a doua generaţie). Definiţia cetăţeniei în termenii drepturilor civile, politice și sociale este binecunoscută (Marshall). Această dinamică evolutivă a drepturilor ne spune însă ceva și despre viaţa subiectului, ca materialitate biologică: de la limită a politicului, ea devine, prin intermediul drepturilor sociale și legitimată, totodată, de universalizarea reprezentării, opozabilă Statului. Decenţa, sănătatea, educaţia, bunăstarea (sau măcar protecţia de sărăcia extremă) devin tot atâtea calificări ale vieţii care pot fi opuse Statului. Or, după cum am arătat în introducerea acestui articol, revendicările drepturilor sociale stau la baza demersului al cărui scop este introducerea noţiunii de „identitate a genului" în dreptul civil francez.

Putem remarca, în al doilea rând, că politica democratică a celei de-a doua jumătăţi a secolului XX se construiește (și) prin raportarea la experienţele totalitare. Unul din elementele inedite ale sistemelor totalitare, care le diferențiază în raport cu regimurile politice care au putut fi înscrise, în trecut, în categoriile „tiraniei" sau „despotismului", este un *topos* al excepţiei absolute, în care puterea suverană s-a exercitat asupra *vieţii nude* (Agamben 2003). Lagărul de concentrare este acel spaţiu în interiorul căruia viaţa a fost redusă la stadiul de *zoe*. Nu este vorba aici de privarea de drepturi, ci de faptul ca lagărul a produs figura „Musulmanului", a omului care, deși trăia în accepţiunea biologică a termenului, se afla deja „în moarte" (Levi 1987). „Demnitatea omului este intangibilă", întâiul articol al preambulului constituţiei Republicii Federale Germane, pare să fie leitmotivul care subîntinde reconstrucţia politicii occidentale în lumina experienţei totalitare. Făcând abstracţie de conceptul demnităţii, în care rezonează ecourile unei etici creștine, putem constata că raportarea politicii contemporane la viaţă a încetat să mai fie una de extracţie strict liberală. Bioetica, ca dezbatere academică, socială și politică, precum și drepturile omului de a treia generaţie indică o voinţă de calificare a vieţii biologice a omului. Raportat la aceasta din urmă, rolul Statului încetează să mai fie unul de simplu garant. Miza politicului este însuși statutul omului de fiinţă vie – imperativul demnităţii, sau a calificării vieţii participând la configurarea unei ipostaze paternaliste a exerciţiului puterii politice care ajunge să acţioneze, adeseori, în pofida voinţei individuale a subiectului.

Guvernarea ca mod de producţie a subiectului

În cele ce urmează vom încerca să abordăm al doilea concept central al acestui demers – conceptul de guvernare. Dacă în prima secţiune, perspectiva pe care am ales-o se apropia de teoria sau filosofia politică (în încercarea de a sonda relevanţa vieţii biologice a individului-subiect, în calitate de entitate prinsă în relaţii de putere structurate în jurul binomului comandă-supunere), vom încerca în această secţiune să reordonăm problema subiectului în jurul unei abordări diferite, care se construiește pornind de la conceptul de *guvernare*. Inaugurată de Michel Foucault, în cursurile pe care acesta le-a ţinut la Collège de France în 1978 și 1979 (*Securitate, teritoriu, populaţie* și *Nașterea biopoliticii*), precum și în primul volum al *Istoriei sexualităţii*, și dezvoltată în ultimele două decenii cu precădere în spaţiul anglosaxon, „analitica guvernamentalităţii" are un

dublu merit (pentru o perspectivă asupra evoluţiei acestui șantier intelectual, vezi Demetrescu, Tăut 2013).

În primul rând acela de a propune o clarificare conceptuală a noţiunii de guvernare. Utilizată în mod recurent în practicile politice, în polemici și dezbateri de societate, adesea confundată sau suprapusă noţiunii paronime de „guvernanţă”, diluată în contextul organizării spaţiului politic supra-statal, *guvernarea* tinde din ce în ce mai mult să devină un concept esenţialmente contestat[5]. Subiectul și obiectul guvernării, cine guvernează, cine sau ce este guvernat, cum sau în ce mod se guvernează, care sunt nivelurile la care se consumă acţiunea guvernării, care sunt limitele acesteia și cine le stabilește – iată tot atâtea întrebări ale căror răspunsuri variază în funcţie de perspectiva adoptată. Natura relaţiei dintre cetăţean și cetate are legătură cu guvernarea (să ne amintim că una din cele mai cunoscute definiţii ale democraţiei, propusă de Aristotel în Politica, problematizează relaţiile de supunere și comandă în termenii guvernării: „democraţia este regimul politic în care fiecare cetăţean este, concomitent, guvernant și guvernat”)? Dacă răspunsul este afirmativ, atunci „politică” este sinonim cu „guvernare”? Ce semnificaţie are în acest caz ideea „guvernării sufletelor” sau a guvernării familiei/a sinelui? Perspectiva foucauldiană clarifică întrucâtva aceste probleme. Guvernarea este tratată, în primul rând, ca o modalitate de exercitare a *puterii*, care nu se rezumă la problemele consensului sau ale violenţei (Lemke 2000, 3).

În al doilea rând, conceptul de guvernare se constituie, în economia demersului foucauldian, ca element de legătură între tehnicile sinelui și tehnicile de dominaţie, între constituirea subiectului și formarea Statului. Întrebarea care subîntinde cursul din 1978 este „cine guvernează și ce se guvernează?” iar răspunsul este că, până în secolul al XVII-lea ceea ce *nu* se guvernează sunt Statul, teritoriul și populaţia (Foucault 2009 a, 108). Odată constituită, perspectiva lui Michel Foucault ne permite să regândim guvernarea modernă în raport cu conceptele de subiect și obiect, sau cele de Stat și individ – care vor apărea ca tehnici de guvernare (Statul) sau elemente productive ale unui câmp discursiv, autoreferenţial, în care exercițiul puterii apare ca fiind raţional (Lemke 2000, 8). Vom încerca, în acest capitol, să retrasăm premisele metodologice care stau la baza studiului guvernamentalităţii, pentru putea sesiza, mai apoi, modul în care guvernarea modernă se exercită asupra corpurilor umane. Miza aici va fi de a verifica modalităţile prin care guvernarea încorporează în tehnicile sale un discurs ştiinţific, graţie căruia puterea poate interveni asupra corpurilor. Vom încerca să arătăm că, odată prinsă în mecanismul de guvernare, autoritatea discursului ştiinţific (înţeleasă ca autoritate fodantă în competenţa subiectului locutor) se dizolvă. În momentul în care este chemată să guverneze, știinţa își pierde caracterul retrospectiv; ea nu mai intervine asupra unui obiect dat (bunăoară corpul uman), ci *produce* subiectul guvernat, inserându-l într-un cadru de inteligibilitate.

O lectură a ședinţei din 8 februarie 1978 (a cursului *Securitate, teritoriu, populaţie*) ne permite să sesizăm articularea logică și metodologică a șantierului foucauldian dedicat problemei guvernării moderne. Rezumând premisele studiilor sale

[5] Conceptul esențialmente contestat, *essentially contested concept*, nu este un concept, o idee a cărei contestare să se consume, activ, în sfera politică sau socială. Este vorba de acele concepte utilizate în mod recurent de limbajul comun, dar și de jargonul specializat, în absența unei definiții care să facă autoritate și să fie, pe cale de consecință, unanim acceptate. Un exemplu de concept esențialmente contestat este cel de „capodoperă” (Gallie 1956).

anterioare, Michel Foucault observa că discursul despre discipline implica o „triplă deplasare în exterior” (Foucault 2009 a, 102). În primul rând, o trecere spre exteriorul *instituţiei*, al cărei sens poate fi decelat în contextul unui proiect general de societate. Puterea, studiată ca tehnologie, presupune o analiză genealogică, al cărei scop nu este de a retrasa o filiaţie (instituţională), ci de a reconstitui o reţea. În al doilea rând, o trecere spre exterior în raport cu *funcţia*. O depășire, altfel spus, a perspectivei „funcţionaliste”. Odată ce a fost încadrată într-o economie generală a puterii, instituţia este înscrisă în tactici care sunt capabile să includă, în articularea lor, însuși eșecul funcţional. În fine, o a treia trecere spre exterior, în raport cu *obiectul*: nu există obiecte gata construite, „date” ca atare, susceptibile să funcţioneze ca norme pentru instituţii, practici sau forme de cunoaștere. Interogaţia se referă aici la „mișcarea prin care s-au construit, prin intermediul tehnicilor dinamice, un câmp de adevăr cu obiecte ale cunoașterii” (Foucault 2009 a, 104).

Trei moduri de analiză (din punctul de vedere al tehnologiilor; o analiză strategică; o analiză a constituirii câmpurilor și domeniilor de cunoaștere) care fac posibilă „trecerea spre exterior” în raport cu instituţiile, funcţiile, obiectele din perspectiva, totalizantă, a disciplinelor. Or, întrebarea pe care Foucault o pune este în ce măsură este posibil același tip de operaţie în raport cu Statul. Poate fi încadrat Statul modern într-o tehnologie generală a puterii, care i-ar fi asigurat dezvoltarea, mutaţiile, modurile de funcţionare? Există ceva de ordinul „guvernamentalităţii” care ar fi, în raport cu Statul, ceea ce disciplinele sunt în raport cu instituţiile? (Foucault 2009 a, 105)

Acest tip de abordare îi permite lui Michel Foucault să departajeze între două denotaţii ale conceptului de guvernare. Jalonul istoric în care este identificată cezura corespunde secolelor al XVI-lea și al XVII-lea. Până în acel moment, guvernarea avea o multitudine de obiecte și denotaţii, unificate prin caracterul lor a-politic. „A guverna” (a cărui etimologie pare să se afle în substantivul grec *kybernetes*, cârma sau *kybernao*, a cârmui, a dirija) însemna, în sens restrâns, „a conduce”, a duce pe drumul cel bun. Într-un sens mai larg, a guverna se referea la buna gestiune a unui oraș sau a unei familii. În sens spiritual, guvernarea era legată de conducerea cuiva pe calea „cea bună” – conducerea sufletului către mântuire. A guverna mai putea însemna a trata, bunăoară un bolnav, a-i impune un anumit regim. În accepţiunea sa morală, guvernarea era sinonimă cu conduita. În fine, ca noţiune relaţională, guvernarea putea să mai descrie o relaţie inter-umană – a guverna, în secolul al XV-lea semnifica a întreţine pe cineva, a discuta (Foucault 2009 a, 106-107).

> Observăm că acest cuvânt „a guverna”, înainte de a-și căpăta semnificaţia propriu-zis politică, acoperă un domeniu semantic foarte larg (...). Oricum, prin intermediul acestor sensuri, un lucru se conturează cu claritate, anume că nu se guvernează niciodată un stat, nu se guvernează niciodată un teritoriu, nu se guvernează niciodată o structură politică. Cei guvernaţi sunt lumea, oamenii, sunt indivizii sau colectivităţile. (Foucault 2009 a, 108)

Rezumând, putem vedea că până în secolele XVI-XVII, guvernarea *nu* reprezintă, sub nicio formă, o modalitate de gestiune a unei structuri politice (guvernarea orașului, bunăoară, se referă la capacitatea de a oferi locuitorilor mijloace de subzistenţă, dar nu la gestiunea unui aranjament politic efectiv). Guvernarea trimite, deci, la guvernarea sinelui,

la o serie de relaţii de putere al căror obiect erau *conduitele*. Accepţiunea politică a guvernării apare în momentul unei modificări a modalităţilor puterii, care se va declina ca acţiune asupra unor obiecte care trebuie întâi construite, pentru a putea fi mai apoi „guvernate”, într-o manieră indirectă (de conduită a conduitelor). Conceptul de putere dă seama de specificitatea guvernării moderne: puterea ca guvernare a formelor de auto-guvernare, ca modalitate de structurare a câmpului de posibilităţi al acţiunii subiecţilor (Lemke 2000, 4).

Operaţionalizarea conceptului de putere merită reţinută în acest punct, deoarece guvernarea modernă ca organizare a relaţiilor de putere produce procese de subiectivare. O scurtă paranteză, în care ne vom raporta la puterea (pre-modernă, în sensul de pre-politică) pastorală, este relevantă în măsura în care pastorala creştină pote fi interpretată ca un „preludiu al guvernării” (Foucault 2009 a, 159-160). Miza și totodată inovaţia pastoralei nu constă în mobilizarea ideilor de mântuire, lege sau adevăr, ci în producerea unei noi forme de putere, cu moduri specifice de individualizare. Individualizare prin identificare analitică, prin supunere și prin subiectivare.

> Și el (pastoratul) preludează de asemenea guvernamentalitatea prin construirea atât de specifică a unui subiect, a unui subiect ale cărui merite sunt identificate într-un mod analitic, a unui subiect care este subordonat în reţele continue de supunere, a unui subiect care este subiectivat de exacerbarea de adevăr care i se impune. (Foucault 2009 a, 159)

Privită din acest unghi, istoria procedurilor de individualizare umană în Occident este angajată de istoria pastoratului – aici nefiind vorba de nimic altceva decât de *istoria subiectului*. Or, formulată din perspectiva analiticii guvernamentalităţii, răspunsul la întrebarea „ce este subiectul?”, așa cum am formulat-o în mod implicit în primul capitol, nu este relevantă. Genealogia subiectului implică răspunsul la întrebarea „în ce mod devine subiectul o problemă într-un anumit moment istoric și ce soluţii au fost găsite?” (Bröckling, Krasmann, Lemke 2011, 14-15) Pentru Foucault, analiza guvernării moderne se realizează prin conexiunea dintre tehnicile sinelui și tehnicile de dominaţie, între formele de autocontrol individual și cele ale guvernării politice sau economice. Guvernarea răspunde problemei genalogiei subiectului deoarece guvernarea produce câmpurile de posibilitate în care se consumă tehnicile de subiectivare. Altfel spus, nu există o figură originară a subiectului. Subiectul este produsul tehnicilor de subiectivare, fiind întotdeauna deja-înscris în câmpul guvernării. Guvernarea modernă produce subiectul.

Guvernarea, pe de altă parte, mobilizează o formă specifică de cunoaștere – dar nu în sensul unui demers de producere a adevărului „ştiinţific” despre realitatea guvernată. Guvernarea articulează, la intersecţia dintre politică și cunoaștere, o formă de raţionalitate propriu-zis politică, a cărei miză nu constă în adecvarea, legitimatoare, a puterii la o Raţiune situată în planul transcendenţei. Raţionalitatea guvernării este un concept pur instrumental, legat de practici istorice și relaţii sociale; nu cunoaștere „pură” sau „obiectivă” care ar „reprezenta” realitatea și nici un mod de cunoaștere exterior guverării, ci un *element al* guvernării, care produce un câmp discursiv, în cadrul căruia exerciţiul puterii apare ca fiind raţional (Lemke 2000, 8). Este bine ştiut că guvernarea modernă înclude în structurile, tehnicile și strategiile sale forme ale cunoașterii care își au

originea în exteriorul său (spre exemplu statistica sau medicina). Însă, odată mobilizate în cadrul guvernării, aceste forme ale *epistemei* își pierd caracterul propriu-zis ştiinţific. Ele nu mai sunt producţii discursive obiective, neutre, care trebuie să „facă autoritate" prin adecvarea la rigorile unei metode specifice și asupra unei comunităţi care este de acord cu premisele care îi stau la bază. Raţionalitatea guvernării devine un element care produce o politică a adevărului și noi forme de cunoaştere, noţiuni și concepte care contribuie la extinderea guvernării asupra unor domenii în permanenţă redefinite, care trebuie regularizate și asupra cărora trebuie intervenit.

Analitica guvernamentalităţii permite evidenţierea caracterului *strategic* al guvernării. Avem, pe de-o parte, o formă de raţionalitate situată în planul imanenţei, un mod pur formal de cunoaștere. Pe de altă parte, există domeniul realităţii, asupră căruia trebuie intervenit în mod constant. Distincţia dintre raţionalităţi și tehnologiile de guvernare nu este însă tot una cu confruntarea dintre un program („lumea discursivă") și „realitate" (ansamblul practicilor) în termenii aplicării sau ai transferului. Perspectiva funcţionalistă, care se cere depășită, confruntă de regulă programele cu aplicarea lor efectivă asupra realităţii; puritatea programului ar fi minată de imperfecţiunea realului, ceea ce produce cel mai adesea eșecul (parţial sau total) al celui dintâi. În optica foucauldiană, diferenţa dintre scopul unui program și efectele sale trimite la realităţi diferite și strategii eterogene: istoria nu este realizarea unui program, ci se joacă între aceste niveluri – raţionalităţile fiind parte a unei realităţi caracterizate de eșecul permanent al programelor (Lemke 2000, 9-10).

Odată parcurse aceste etape, putem înţelege modul în care s-a configurat una din cele mai interesante porţiuni ale șantierului foucauldian, dedicată „biopolitcii". „Omul modern este un animal în a cărui politică este pusă în cauză viaţa sa de fiinţă vie" (Foucault 1976, 188). Tradusă în termenii specifici ai guvernării, această idee trimite la un moment inedit în istoria Occidentului, în care biologicul este gândit pentru prima oară în politică. Faptul de a-fi-în-viaţă nu mai reprezintă un substrat inaccesibil, a cărui relevanţă emerge în momentele nașterii și morţii, supuse în întregime hazardului. Odată cu progresul cunoașterii (a vieţii în general, a modurilor de ameliorare a tehnicilor de subzistenţă, a observaţiilor și intervenţiilor al căror obiect este nu atât viaţa, cât supravieţuirea oamenilor), faptul vieţii biologice trece în mod integral în câmpul controlului cunoașterii și al intervenţiei puterii (Foucault 1976, 187).

> Acest (câmp al controlului prin cunoaștere și al intervenţiei puterii) nu va mai avea de-a face doar cu subiecţi de drept asupra cărora moartea este modalitatea ultimă de intervenţie, ci cu fiinţe vii asupra cărora trebuie intervenit la nivelul vieţii-înseși; această intervenţie asupra vieţii (...) permite accesul puterii la corpul uman. (Foucault 1976, 188)

Prin conceptul de biopolitică, Michel Foucault își rafinează și întregeşte analiza puterii. Palierelor suveranităţii (puterea ca ameninţare a vieţii, ca drept de a condamna la moarte) și disciplinarului („anatomo-politica" indivizilor, puterea care se exercită asupra „corpurilor docile", în scop disciplinar) i se adaugă cel al biopoliticii populaţiilor, prin care este desemnat tocmai faptul intrării vieţii și a mecanismelor sale în domeniul calculelor explicite, momentul în care puterea și cunoașterea devine un agent transformator al vieţii umane. „Pragul modernităţii biologice" nu înseamnă, totuși, că

viaţa umană intră, *sui generis* şi în integralitatea ei, în politică. Ci, mai degrabă, că asistăm la o schimbare a modurilor de reprezentare ale societăţilor, datorată cu precădere includerii speciei umane în strategiile politice.

Subiectul și problema autorităţii

În secţiunea anterioară ne-am referit la problema subiectului ca producţie a mecanismelor de guvernare. Tehnicile de subiectivare, înscrierea într-un spaţiu de intervenţie al puterii și cunoașterii sunt elemente analitice care pot da seama de caracterul strategic, productiv al unei guvernări capabile să își redefinească în permanenţă modalităţile de gestiune a realităţii – în care este înscrisă (și descompusă) inclusiv viaţa biologică a oamenilor. Reţinem, pe de-o parte, dimensiunea epistemică a guvernării, care include acquis-ul științei în modalităţile sale de funcţionare. Pe de altă parte, apare ca relevant faptul că guvernarea, conjugând puterea și cunoașterea, își definește subiectul și obiectul. Statul, individul, populaţiile nu sunt obiecte eterogene, deja construite, care s-ar cere supuse intervenţiei guvernării, ci sunt produse ale acesteia din urmă. Statul, spre exemplu, *este* o tehnică de guvernare, iar populaţiile, indivizii, materialitatea biologică a vieţii devin obiecte ale guvernării odată ce au fost incluse în câmpul de intervenţie structurat de raţionalitatea politică.

În această secţiune vom încerca să analizăm problema subiectului raportându-ne la conceptul de autoritate. Vom opta, în acest scop, pentru o perspectivă similară celei abordate în prima secţiune a articolului – o perspectivă mai degrabă normativă în articularea sa, pe care am putea-o califica ca aparţinând teoriei politice. Prima parte a acestei secţiuni va fi dedicată unei tentative de clarificare conceptuală. Bizuindu-ne pe definiţiile conceptului de autoritate care „fac autoritate" fără să atragă însă consensul comunităţii academice, vom stabili o serie de repere de inteligibilitate susceptibile să ne permită o operaţionalizare lipsită, pe cât se poate, de ambiguităţi. În a doua parte, vom trata autoritatea ca modalitate de subiectivare. Revendicările persoanelor transsexuale (în cazul francez, pe care l-am invocat) ne vor servi pentru a degaja un raport inedit de „autoritate", în care obiectul supus cunoașterii sau, mai degrabă auto-cunoașterii, este corpul uman, în materialitatea sa biologică. În virtutea acestui principiu de autoritate, persoanele transsexuale contestă mecanismele prin intermediul cărora corpul lor dobândește o relevanţă politică. Modalitățile guvernării sunt, altfel spus, puse sub semnul întrebării. Două accepţiuni ale autorităţii sunt semnificative în cadrul acestui proces. Pe de-o parte, noua formă de subiectivare care izvorăște din raportul de autocunoaștere pune sub semnul întrebării autoritatea cunoașterii știinţifice mobilizate în cadrul mecanismelor de guvernare. Redefinindu-și sau reorganizându-și materialitatea biologică (în moduri și profunzimi variabile, care merg de la amendarea, strict estetică și efemeră, a aparenţei până la modificarea, violentă, durabilă și ireversibilă, a structurii corpului), subiectul se exclude din câmpul de intervenţie și din spaţiul de adevăr al guvernării. Finalitatea acestei acţiuni nu pare însă să fie una de natură revoluţionară. Auto-excluderea coincide cu momentul revendicării politice a recunoașterii noii identităţi (o identitate „în pofida naturii biologice"). Recunoaștere (nu „toleranţă", care ar suporta o definiţie, relativ cinică, de „solicitudine condescendentă", de raport de inegalitate între cel care alege să

tolereze și celălalt, care se mulțumește cu statutul de „tolerat”) deci recalibrare a mecanismelor de guvernare. Ceea ce ne indică ca nu guvernarea, ca modalitate de organizare a intervenţiei puterii este pusă sub semnul întrebării, ci o porţiune a *epistemei* care participă la configurarea spaţiului de intervenţie. Al doilea aspect pe care îl vom reţine decurge din această ipoteză: din punct de vedere politic, autoritatea formală care conferă legitimitate structurilor politice și administrative *nu* este negată sau contestată. Subiectul se negociază și re-definește la intersecţia dintre sferele autorităţii și mecanismele de guvernare.

Spre deosebire de concepte precum suveranitatea, puterea, forţa sau violenţa, cărora le-a fost dedicat un corpus exegetic impresionant prin dimensiuni și perspective analitice, autoritatea face notă discordantă. Conceptul de autoritate, ca principiu de inteligibilitate al structurării politice a existenţei în comun a oamenilor rămâne în mare măsură străin de preocupările teoriei, filosofiei sau științei politice – cu excepţia unui număr restrâns texte, remarcabile prin calitatea lor (Weber 1922; Arendt 1972; Kojève 2004, numărându-se printre cele mai cunoscute). Problema autorităţii, sesizată din perspectiva istoriei ideilor politice, este similară cu cea a politicului, ambele concepte născându-se și fiind definite în contexte (istorice și politice) cât se poate de îndepărtate și, de aceea, străine lumii contemporane. Spre deosebire de „politică” – concept care a fost în permanenţă redefinit și articulat – autoritatea rămâne o noţiune care, în pofida unei aparente familiarităţi, întreţine relaţii ambigue și variate de sinonimie cu concepte precum puterea legitimă (sau ilegitimă, caz în care se discută despre caracterul „autoritar”), instituţia (ca modalitate de a sedimenta în timp anumite tipuri de raporturi), ierarhia sau competenţa. Or, această ultimă noţiune pare să fie cea mai problematică, autoritatea *ad originem* excluzând din sfera sa orice relaţie fundamentată în competenţă.

Principiul autorităţii desemnează, în Roma antică, un raport de putere indiscutabil:

> Relaţia de autoritate între cel care comandă și cel care se supune nu se bazează nici pe o raţiune comună, nici pe puterea celui care comandă; elementul comun este însăși ierarhia, pe care ambii o recunosc ca fiind legitimă și justă și care le predetermină poziţionarea (Arendt 1972, 123).

Caracterul aparte al relaţiei de autoritate a avut meritul, dacă urmăm interpretarea Hannei Arendt, să concilieze ideea de ierarhie cu cea de libertate – ultima fiind consubstanţială definiţiei pe care Anticii o dădeau politicii. Autoritatea politică nu se bizuie pe o inegalitate care izvorăște dintr-o disimetrie de cunoaștere sau competenţă (între cel care comandă și cel care se supune). Autoritatea, în sensul său politic, este legată de credinţa în caracterul sacru al actului fondator al cetăţii; derivând din verbul *augere*, a „augmenta”, a spori, *auctoritas* este principiul în virtutea căruia orice acţiune reprezintă o *augmentaţio*, o „sporire” a temeliei cetăţii (Arendt 1972, 158-160; Revault d’Allonnes 2006, 70 *sq*). Această logică, anevoie accesibilă reperelor politice contemporane, are meritul de a concilia noţiunile de ierarhie, comandă și supunere cu principiul libertăţii, excluzând totodată din ecuaţie recursul la forţă, violenţă sau persuasiune. Ceea ce privirea contemporană nu trebuie să omită este că pentru Antici libertatea este libertatea de a acţiona (mai apropiată de conceptul „libertăţii pozitive”

decât de „libertatea-autonomie” a liberalilor). În ierarhia structurată de principiul autorităţii, acţiunile sunt legitime (în ambele registre, al comenzii și supunerii) pentru ca raportate la momentul fondator al cetăţii; „augmentarea”, sporirea temeliilor reprezintă un mod de a lega cetăţeanul de trecut și de a conferi, pe această cale, permanenţă orânduirii politice.

Merită reţinută, în economia demersului de faţă și pentru un plus de precizie, distincţia dintre *auctor* și *artifex*. Acesta din urmă este „arizanul”, cel care creează artefacte în virtutea competenţei sale dar care, în accepţiunea romană, nu dispune de nicio autoritate. *Aritifex* este opusul lui *auctor* – care întemeiază și augmentează o construcţie (Arendt 1972, 161). Pentru Antici, dar si pentru Hannah Arendt, ideea unei persoane care revendică libertatea (și recunoașterea politică a acesteia) de a deveni *artifex*, suveran, în raport cu propriul său corp înţeles ca suprafaţă de impact al unui constructivism potenţialmente radical și, în orice caz, definitoriu, ar părea, pur și simplu, un non-sens. Ideea antică de autoritate are la fel de puţin de-a face cu substratul biologic al omului ca ideea de politică sau cea de libertate. Iată de ce teoretizarea arendtiană a autorităţii în termeni asumat-normativi își revelează limitele explicative.

Liberalismul politic ne oferă o naraţiune despre autoritate care ne este mai accesibilă și promite, totodată, posibilitatea operaţionalizării. După cum am reamintit în primul capitol, liberalismul clasic consacră apariţia subiectului individual prin calificarea acestuia într-un sens juridic. Vom reţine în acest punct caracterul eminamente constructivist al acestor teorii – iar exemplul cel mai evident este cel hobbesian. Pentru Hobbes, individul în starea de natură este concomitent *matter* și *artificer*, substrat pasiv și potenţialitate creatoare absolută. În termenii lui Pierre Manent, individul hobbesian este precum Dumnezeu în raport cu universul lipsit de formă al Genezei (Manent 1984). Altfel spus, în individul liberalilor coexistă, fără contradicţii, *auctor*-ul și *artifex*-ul. Individul întreţine cu lumea un raport de paternitate – raport care produce o mutaţie în definiţia politicului. Acesta nu se mai naște, cum era cazul la Antici, în spaţiul-dintre-oameni ci, bizuindu-se pe figura (ipotetică) a unui individ originar, corent în singularitatea sa, este conceput ca un artefact, ca o construcţie emantă dintr-un act de voinţă unic și primordial (contractul social). Individul-subiect *face* lumea politică în care va trăi, impunându-i ca finalitate securizarea drepturilor sale fundamentale. Autoritatea acestei construcţii își trage, desigur, esenţa din actul originar de autorizare, dar există ca atare doar în măsura în care corpul politic își menţine limitele impuse de contract. Autoritatea devine, din acest moment, sinonimă cu puterea legitimă; logica democratică, care a fost grefată în mod progresiv pe structura liberalismului politic leagă legitimitatea puterii de actul scrutinului universal. Altfel spus, graţie principiului reprezentării, autoritatea instituită este relegitimată prin votul devenit prerogativă politică a tuturor persoanelor cu drept de cetate.

Există, desigur, numeroase critici ale modelului liberal sau, așa cum am arătat în cea de-a doua secţiune, perspective analitice indiferente faţă de problemele drepturilor „naturale” (și, în general, de orice tipare deduse din *Principia Naturae*), ale autorităţii sau puterii legitime. Putem însă să reţinem că, prin intermediul reprezentării, construcţia liberalismului clasic își păstrează o anumită relevanţă (fie ea și de ordin strict simbolic) în legitimarea exerciţiului puterii politice în statele democratice contemporane.

O a treia naraţiune despre autoritate poate fi regăsită în sociologia weberiană. În *Economie și societate*, Max Weber definește autoritatea ca fiind puterea sau dominaţia (după cum ar putea fi tradus, fără conotaţii marxizante, conceptul german de *Herrschaft*) care se exercită în mod legitim (Weber 1922). Citit în cheie sociologică, conceptul de autoritate nu are ambiţii normative ci, mai degrabă, comprehensive: „legitimitatea" puterii nu se măsoară în termenii, filosofici, ai adecvării la o ordine naturală sau la termenii unui contract originar. Exerciţiul puterii este legitim în măsura în care este capabil să genereze supunerea, voluntară dar în niciun caz necesară sau imperativă. Întrebarea fundamentală la care conceptul sociologic al autorităţii este menit să răspundă se referă la raţiunile care pot explica supunerea sau, invers, succesul comenzii și al puterii.

Or, răspunsul la această întrebare nu are cum să fie unic. Nu există o raţionalitate, o logică mono-cauzală susceptibilă să dea seama de orice relaţie de putere ca fiind legitimă sau o autoritate. Pentru a răspunde provocării lansate de complexitatea realităţii, Weber apelează la modelul „tipului ideal". Acest model explicativ răspunde la provocare comprehensivă a demersului sociologic ca formă de ştiinţă. Dacă, în cazul ştiinţelor naturale, înţelegerea (*Verstehen*) rezultă din observarea unor regularităţii, prin intermediul propoziţiilor matematice (în forma și natura lor), o înțelegere mediată deci prin concepte, în cazul ştiinţelor sociale comprehensiunea este i-mediată. Pe de altă parte, caracterul imediat al înțelegerii nu este sinonim cu omniscienţa: actorii nu sunt, adeseori, capabili să înțeleagă toate motivele care i-au determinat să acţioneze într-un anumit mod iar observatorii acestor acţiuni, oamenii de ştiinţă, savanţii, cu atât mai puţin. Tipul ideal, într-o explicaţie simplificatoare, permite înţelegerea unui fenomen, restituind totodată realităţii complexitatea. Este vorba, deci, de o „raţionalizare utopică", un mod de a înțelege și explica obiectiv realitatea, fără să existe însă suprapunere între ordinea logică a demersului comprehensiv și cea, factuală, a realului (Aron 1967, 504-506).

Trei astfel de tipuri ideale au fost concepute de Weber pentru a clasifica și explica puterea legitimă sau autoritatea. Citite în cheie foucauldiană, ele trimit la tot atâtea tipuri și tipare de subiectivare. Autoritatea harismatică este tipul ideal care explică supunerea în termenii devotamentului zelos și ai fascinaţiei oarbe în faţa extraordinarului și al miraculosului. Atunci când supunerea are drept mobil obișnuinţa, dispoziţia pasivă (de ordinul resemnării), autoritatea este una de tip tradiţional. În fine, autoritatea raţional-legală explică supunerea în acele cazuri în care subiecţii sunt convinși de caracterul raţional (în sensul de conform legii, înţeleasă ca formalizare și codificare a raţiunii) al comenzii și al exerciţiului puterii (Gros *s.a.*, 3).

În fine, ne rămâne să redăm o ultimă accepţiune a conceptului de autoritate, oarecum tehnică în construcţia sa. Cuvântul „autoritate" poate desemna pe de-o parte o persoana (A este o autoritate) sau o proprietate (B are o mare autoritate). Date fiind dificultăţile stabilirii genului proxim al autorităţii, se poate încerca stabilirea categoriei (lucruri, proprietăţi sau relaţii) de care aparţine autoritatea. Autoritatea apare ca fiind o *relaţie*, ceea ce implică necesarmente existenţa unui purtător al autorităţii, a unui subiect și a unui domeniu. P (purtătorul) este o autoritate pentru S (subiectul) în domeniul D (Bochenski 2006, 18-26). Autoritatea poate fi gândită ca o relaţie în trei termeni: „P este o autoritate pentru S în domeniul D atunci când S recunoaște în principiul drept adevărat tot ce-i este comunicat de către P și face parte din domeniul D" (Bochenski 2006, 28). Ceea

ce marchează diferenţa specifică dintre autoritate şi orice altă structură formală a comunicării sunt ideile de „aserţiune" şi „adevăr". Astfel spus, o persoană devine purtătoare a unei autorităţi atunci când există cel puţin o a doua persoană, subiectul, care recunoaşte aserţiunile emise de prima (într-un domeniul dat) ca fiind *adevărate* (Bochenski 2006, 31).

În acelaşi siaj poate fi nuanţată dinstincţia dintre *a fi o autoritate* (A este o autoritate pentru B într-un domeniu D, atâta vreme cât: A dispune de o competenţă în domeniul respectiv, recunoscută ca atare de către B) şi *a avea autoritate* (noţiune care trimite la înscrierea într-un registru instituţionalizat şi ordonat al puterii, care s-a sedimentat în timp, instituţionalizându-se; autoritatea are aici un sens formal, procedural şi un caracter autonom în raport cu persoanele concrete care beneficiază, la un anumit moment şi pentru un anumit interval temporar de posesiunea ei). Autoritatea unui profesor într-un anumit moment este limitată de timpul de viaţă al acestuia (sau de alţi factori endogeni, precum capacităţile mentale). Dar instituţia profesoratului dispune în principiu de o autoritate (intrinsecă asupra studentului), care este autonomă în raport cu persoanele care poartă titlu de profesori.

Concluzii: problema identităţii genului şi operaţionalizarea conceptului de autoritate

Iată, deci, patru naraţiuni sau explicaţii posibile ale conceptului de autoritate. În ce măsură pot fi ele operaţionalizate în studiul de caz la care ne referim? Cum pot relaţiile de autoritate să dea seama de particularităţile situaţiilor în care se regăsesc persoanele transsexuale şi în ce măsură autoritatea este capabilă să ne spună ceva despre o posibilă redefinire a subiectului?

Prima explicaţie pe care o vom tenta este legată de autoritate şi subiectivare. Autoritatea poate fi problematizată aici în accepţiunea de „a fi o autoritate". După cum am indicat mai sus, „a fi o autoritate" presupune existenţa, stăpânirea (dar şi recunoaşterea) unui anumit domeniu al competenţei sau al cunoaşterii. Dar, în cazul persoanelor trans-sexuale, domeniul cunoaşterii sau al competenţei pare să coincidă cu persoana purtătorului. Acest raport de auto-cunoaştere gripează întrucâtva schema tridimensională a autorităţii, pentru că P coincide cu D. Să revenim asupra termenilor în care Consiliul Naţional Consultativ pentru Drepturile Omului pune problema: conceptul de *transidentitate* subsumează decalajul resimţit de anumite persoane între identitatea lor biologică şi (ceea ce este sau ar trebui să fie) identitatea lor „psiho-socială". Avem de-a face cu un raport de auto-cunoaştere, de auto-percepţie şi definire a propriei identităţi care prescrie o raportare aparte la corpul biologic. S-ar putea obiecta, în mod justificat, că raportarea individului la propriul său corp nu constituie, mai cu seamă în zilele noastre, un element inedit. Ajunge să aruncăm o privire asupra oricăror publicaţii al căror obiect este estetica cotidiană a vieţii pentru a observa ceea ce ştiam deja, în mod mai mult sau mai puţin intuitiv, anume că trăim într-o epocă a „cultului corpului", în care adecvarea tiparelor noastre biologice, fiziologice, vestimentare, etc. la anumite modele dominante constituie, *per se*, o realizare. Cum să trăim mai mult şi mai sănătos, care sunt instrumentele estetice (de orice factură) în măsură să palieze neajunsurile noastre

constitutive, cum să ne construim o identitate capabilă să genereze o proiecţie a propriului sine, susceptibilă să fie recunoscută și validată în și de societate ca un exemplu al „succesului”? Iată tot atâtea întrebări care ne indică că materialitatea corpurilor noastre este departe de a avea o relevanţă pur politică sau guvernamentală și că factorul subiectiv, psihologic, are un impact decisiv asupra acesteia. Ceea ce marchează diferenţa specifică în cazul persoanelor trans-identitare este faptul ca din raportul de auto-cunoaștere rezultă o intervenţie asupra corpului al cărei vector referenţial nu mai este exclusiv. Nu doar lumea socialului, ci *natura*, naturalitatea biologică devin instanţe în pofida cărora se construiește *identitatea genului*. Altfel spus, intervenţia asupra corpului (în moduri și profunzimi diverse și variabile) este operaţia de adecvare a substratului material la identitatea resimţită, psiho-socială, la identitatea genului. Suntem, deci, în prezenţa unui mod de subiectivare activ sau performativ, care se consumă prin raportarea la corp înţeles ca spaţiu de intervenţie și care se construiește prin opoziţie la sau prin contestarea categoriilor naturalităţii biologice (a codului genetic – deși, fie spus în treacăt, natura nu este, *per se*, o sursă de obiectivitate și, cu atât mai puţin, una de normalizare; deși majoritatea persoanelor se nasc având fie sexul feminin, fie cel masculin, este bine știut că această „identitate” este incerta și indistinctă în momentul apariţiei embrionului; mai mult decât atât, natura nu este un ordin al perfecţiunii – ajunge să ne gândim la persoanele intersexuale sau hermafrodite). Să reţinem, sintetizând, următoarea idee: raportul de auto-cunoaștere care stă la baza identităţii genului permite o acţiune, potenţialmente violentă sau invazivă asupra corpului ca suprafaţă de modelare și adecvare. Individul este *artifex* al propriului său corp și *auctor* al noii sale identităţi.

A doua explicaţie pe care o vom tenta pentru a elucida problema renegocierii statului subiectului are legătură cu conceptul de natură. Natura (cu majusculă, ca universal, ca ordin al Raţiunii și Dreptului) face autoritate într-o construcţie filosofică. Pe de altă parte, un anumit tip de discurs comprehensiv despre natură (înţeleasă de această dată ca ordin al materialităţii și imanenţei) este acceptat ca având autoritate (în sensul lui „a fi o autoritate”) și este mobilizat, ca atare, în mecanismele guvernării. Odată consumată, această includere operează o transformare în logica autorităţii, în direcţia unei formalizări a acesteia: „autoritatea” nu mai relevă de competenţa subiectului locutor, de recunoașterea de care acesta din urmă se bucură în cadrul comunităţii știinţifice, sau de caracterul verificabil al rezultatelor ei euristice, ci de instituirea (politică sau în cadrul structurilor de guvernare). Transformarea autorităţii în guvernare implică o nouă raportare la realitate, care se va consuma in termenii raţionalităţii politice (în accepţiunea pe care o regăsim la Michel Foucault). Altfel spus, această nouă raportare la lumea realului devine una potenţialmente normativă, problema punându-se nu în termenii lui „ceea ce este” (*sein*), ci a „ceea ce ar trebui să fie” (*sollen*).

Or, revendicările persoanelor trans-sexuale vizează tocmai acest ordin al cunoașterii, precum și ordonarea, guvernarea realităţii care îi este implicit. Nu guvernarea în sine, nici autoritatea, formală, a instituţiilor politice, ci modalităţile guvernării sunt cele care se cer recalibrate și regândite. Revendicările persoanelor transsexuale nu vizează medicina, anatomia sau genica *qua* știinţe (sau a dreptului ca modalitate de codificare a relaţiilor sociale), ci a medicinei, anatomiei și geneticii ca forme de autoritate politică, incluse, ca atare, în mecanismele guvernării.

Ne putem întreba, în final, în ce măsura autoritatea care derivă din raportul de auto-cunoaștere nu închide în sine un paradox. În ce măsură se poate utiliza conceptul de autoritate în absenţa interlocutorului social, pe de-o parte, și a Statului/politicului, de cealaltă parte? În măsura în care acest tip de subiectivare derivă dintr-o formă de autoritate, trebuie să existe cu necesitate figura terţului. Identitatea genului este (aparent) o construcţie psiho-socială; or, corpul este nu doar o suprafaţă de înscriere a puterii sau o suprafaţă de intervenţie suverană a individului, ci și o proiecţie implicită în lumea socialului. În măsura în care există o relevanţă politică a acestui proces, trebuie să existe cu necesitate un subiect al autorităţii politice care să recunoască (și să guverneze) noua ipostază a subiectivităţii individuale. Paradoxul „sferelor autorităţii” pare să confirme ipoteza anunţată în titlul acestui articol: renegocierea și redefinirea statutului subiectului devine posibilă și se consumă la intersecţia dintre raporturile de autoritate și mecanismele guvernării.

Referinţe bibliografice:

Agamben, Giorgio. 1997. *Homo Sacer I: Le pouvoir souverain et la vie nue*, Paris: Seuil.
Agamben, Giorgio. 2003. *Ce qui reste d'Auschwitz. L'archive et le témoin. Homo Sacer III*, Paris: Payot&Rivages.
Arendt, Hannah. 1972. *La crise de la culture: Huit exercices de pensée politique*, Paris: Gallimard.
Arendt, Hannah. 1995. *Qu'est-ce que la politique?*, Paris: Seuil.
Aristotel. 1990. *Éthique à Nicomaque*, Paris: Vrin.
Aron, Raymond. 1967. *Les étapes de la pensée sociologique*, Paris: Gallimard.
Bochenski, Joseph-Maria. 2006. *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorității*, București: Humanitas.
Bröckling, Ulrich, Krasmann, Susanne, Lemke, Thomas (eds.). 2011. *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*, New York/London: Routledge.
Chevallier, Philippe. 2014. *Michel Foucault. Le pouvoir et la bataille*, Paris: PUF.
Demetrescu, Matei, Tăut, Codrin. 2014. *Guvernamentalitatea: forme și tehnici ale puterii în Occident*, Iași: Adenium.
Filmer, Robert. 1860. *Patriarcha or the Natural Power of Kings*, London : Richard Chiswell, http://oll.libertyfund.org/titles/filmer-patriarcha-or-the-natural-power-of-kings (consultat pe 8 septembrie 2014).
Foucault, Michel. 1976. *Histoire de la sexualité. La volonté de savoir*, Paris: Gallimard.
Foucault, Michel. 2009a, *Securitate, teritoriu, populație*, Cluj-Napoca: Idea Design&Print.
Foucault, Michel. 2009b. *Le corps utopique, les hétérotopies*, Paris: Lignes.
Gallie,Walter B. 1956. „Essentially contested concepts”. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 56, 167-97.
Gilson, Etienne. 1988. *La Philosophie au Moyen Âge, vol. II: De saint Thomas d'Aquin à Guillaume d'Occam*, Paris: Payot.
Gros, Frédéric. *Le principe sécurité*, Paris: Seuil.

Gros, Frédéric. *s.a*. *Crise et mystères de l'Autorité*, Paris: Université de Créteil, http://www.ac-creteil.fr/enseignements/mercredisdecreteil/eclairages-sur-l-autorite-gros.pdf (consultat pe 10 octombrie 2014).

Elshtain, Jean Bethke. 2010. *Sovereignty: God, State, and Self*, New-York: Basic Books.

Kantorowicz, Ernst H. 1974. *Mourir pour la patrie*, Paris: PUF.

Kojeve, Alexandre. 2004. *La notion de l'autorité*, Paris: PUF.

Lemke, Thomas. 2000. „Foucault, Governmentality, and Critique". *Rethinking Marxism* 14(3): 49–64.

Levi, Primo. 1987. *Si c'est un homme*. Paris: Julliard.

Lochak, Danièle. „L'Autre saisi par le droit" in Badie, Bertrand, Sadoun, Marc. 1996. *L'Autre. Etudes réunies pour Alfred Grosser*, Paris: Presses de Sciences-Po, 179-199.

Locke, John. 1824. *Two Treatises on Civil Government*, London: Rivington, http://oll.libertyfund.org/titles/locke-the-works-of-john-locke-vol-4-economic-writings-and-two-treatises-of-government. (consultatpe 8 septembrie 2014)

Manent, Pierre. 1984. „Le totalitarisme et le problème de la représentation politique" in Hermet, Guy. *Totalitarismes,* Paris: Economica, 89-102.

Manent, Pierre. 1994. *La cité de l'homme*, Paris: Fayard.

Manent, Pierre. 2007. *Naissances de la politique moderne : Machiavel, Hobbes, Rousseau*, Paris: Gallimard.

Manent, Pierre. 2010. *Les métamorphoses de la cité : Essai sur la dynamique de l'Occident*, Paris: Flammarion.

Marshall, Thomas Humphrey.2009. „Citizenship and Social Class", in Manza,Jeff, Sauder,Michael (eds.), *Inequality and Society*, New York:W.W. Norton, 149-154.

Renaut, Alain. 1998. *Era individului*, Iași: Institutul European.

Revault D'allonnes, Myriam. 2006. *Le pouvoir des commencements: Essai sur l'autorité*, Paris: Seuil.

Sartori, Giovanni. 1973. «What is 'Politics'», *Political Theory*, 1, (1): 5-26.

Strauss, Leo. 1994. *Droit naturel et histoire*, Paris: Flammarion.

Tocqueville, Alexis de. 1866. „Discours a la séance publique annuelle (3 avril 1852) de l'Académie des Sciences Morales et Politiques". *Œuvres complètes d'Alexis de Tocqueville*, Paris: Michel Lévy Frères, 116-133.

Villey, Michel. 2003. *La formation de la pensée juridique moderne*, Paris: PUF.

Weber, Max. 1922. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie*, Tübingen: Mohr Siebeck.

Weber, Max. 1963. *Le savant et le politique*, Paris: Plon.

Privatizarea instrumentelor de guvernare. Efectele subcontractării instrumentelor de asigurare a securităţii*

Ruxandra Ivan

„Protecţia este arhetipul dominaţiei”
(Horkheimer 1974)

Suveranitate, guvernare și delegarea violenţei

Noţiunea modernă de suveranitate derivă din două principii afirmate pentru prima dată în negocierile care au dus la Pacea de la Augsburg (1555) și reluate în Tratatul de la Westphalia (1648): *rex imperator in regno suo* și *cujus regio, ejus religio*. Primul dintre aceste principii se referă la exclusivitatea jurisdicţiei asupra unui teritoriu dat, în timp ce al doilea postulează non-intervenţia în afacerile interne ale altui stat. La rândul său, exclusivitatea de jurisdicţie implică monopolul violenţei legitime (Weber 1978). Atunci când au acceptat să fie legaţi prin contractul social, susţine această teorie care subîntinde logica societăţilor moderne, oamenii aflaţi în starea de natură au renunţat și la dreptul lor de a exercita anumite competenţe – precum a-și face dreptate sau a se apăra singuri – în favoarea statului, care a preluat aceste competenţe în sarcina sa. Printre acestea, exercitarea violenţei legitime, cu cele două dimensiuni ale sale: cea internă, a operaţiunilor de poliţie, și cea externă, a operaţiunilor militare și a capacităţii de a purta războaie. Aceste două competenţe se află în nucleul dur al suveranităţii statelor. De fapt însă, după cum au argumentat unii teoreticieni ai relaţiilor internaţionale, violenţa este constitutivă statului suveran, în sensul că acesta își afirmă identitatea mai ales prin capacitatea sa de a delimita prin mijloace coercitive un spaţiu politic interior sau domesticit faţă de unul străin, în care domnește anarhia și pericolul războiului tuturor împotriva tuturor (Devetak 2001, 191). Violenţa „construiește refugiul comunităţii suverane”, și în același timp „este condiţia de care trebuie protejaţi cetăţenii comunităţii respective” (Campbell și Dillon 1993). Exercitarea violenţei în societăţile democratice aparţine, prin natura sa, sferei publice. Atunci când statul își deleagă capacitatea de a purta războaie și de a asigura ordinea publică, el conferă unor actori privaţi un drept care i-a fost concedat de către popor. Acest lucru transformă firmele militare și firmele de

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/133675 „Inovare şi dezvoltare în structurarea şi reprezentarea cunoaşterii prin burse doctorale şi postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)”, cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

securitate privată[1] în membri privilegiaţi ai societăţii, care se bucură de anumite drepturi pe care alţi actori privaţi sau cetăţenii nu le au: exercitarea violenţei legitime. Acest fapt pune sub semnul întrebării esenţa principiului democratic al egalităţii în drepturi a membrilor unei comunităţi politice.

Vom argumenta că cele două ipostaze esenţiale ale suveranităţii statale care au drept instrumente armata și poliţia sunt subminate astăzi de un fenomen din ce în ce mai răspândit: dezvoltarea unor companii militare sau de securitate private și practica subcontractării (*outsourcing*), adică „procesul de contractare externă către firme private a unor sarcini care obișnuiau să fie performate de membrii armatei naţionale" (Pan 2004). Pe scurt, există dovezi consistente ale tendinţei guvernelor de a contracta firme militare private pentru operaţiuni militare în afara graniţelor (cazul Irakului este doar cel mai celebru, dar nicidecum unul singular) (Isenberg 2009), precum și pentru operaţiuni de poliţie în interiorul statului (Ministry of Defence of Great Britain 2010). Fenomenul subcontractării de către guverne a capacităţii lor de a exercita violenţa este și mai comun în Africa (Roessler 2001). Este vorba de un proces relativ recent, aflat în plină desfășurare și care ia amploare, dar care nu a fost încă cercetat suficient. De aceea, întrebarea în jurul căreia gravitează demersul nostru este: care sunt efectele privatizării armatei și poliţiei – și, într-o manieră mai generală, ale privatizării funcţiilor statului? Un prim efect ce se face simţit la nivel intern, care a fost deja identificat (Verkuil 2007), este atrofierea graduală a statului, din punctul de vedere al capacităţii sale de a adresa probleme de securitate în mod independent în viitor. Dar un efect și mai important la nivel intern este pervertirea mecanismelor democratice care survine în urma subcontractării operaţiunilor militare și de poliţie: emergenţa unor actori privaţi privilegiaţi care exercită violenţa legitimă în numele statului; lipsa de transparenţă a contractărilor, care nu trec prin controlul parlamentar; precum și lipsa de responsabilitate democratică (*accountability*) a firmelor private.

Există însă și efecte internaţionale ale „subcontractării războiului" (Singer 2005), precum ponderea din ce în ce mai mare a companiilor militare private ca actori internaţionali; acestea ar putea, în viitor, să se plaseze în competiţie cu statele în politica internaţională. Firmele private pot fi contractate atât de guverne, cât și de alţi actori privaţi și pot servi așadar în același timp interesele unor guverne și pe cele ale unor entităţi private. Ori, actorii privaţi nu sunt părţi la Tratatele și Convenţiile internaţionale care obligă statele să respecte legile războiului; prin urmare aceștia (ca entităţi private) sau cei care le contractează (ca indivizi) nu pot fi aduși în faţa tribunalelor pentru încălcarea *jus in bello*. Este, de asemenea, „greu de spus" ce drept naţional se aplică contractanţilor (Pan 2004), din moment ce ei au un statut de civili, nu sunt neapărat cetăţeni americani – astfel încât să cadă sub incidenţa jurisdicţiei SUA, de exemplu, și nu

[1] Există o distincţie cu caracter mai degrabă tehnic între firmele de securitate privată, care efectuează operaţiuni de poliţie, și firmele militare private, care, în plus faţă de primele, iau parte și la ostilităţi, uneori în mod direct. Această distincţie a fost operată la începutul cercetării acestui fenomen (Singer 2003, de exemplu) dar mai recent se folosește titulatura generală de „companii militare și de securitate privată" (CMSP) (de ex., Cameron și Chetail 2013). Din punctul de vedere al reflecţiei noastre, distincţia dintre firme de securitate și firme militare private nu este utilă, deoarece atât operaţiunile de poliţie, cât și cele militare fac parte din nucleul dur al competenţelor statului.

se supun nici legilor statelor în care operează, beneficiind cel mai adesea de imunitate jurisdicţională.

Acestea sunt doar câteva dintre problemele ridicate de fenomenul subcontractării violenţei legitime, exercitate în mod tradiţional de state, către firme private. Reflecţia noastră va adresa problema efectelor privatizării funcţiilor militare și de securitate ale statului, cu o atenţie specială către modul în care această evoluţie afectează interesul public, precum și democraţia și drepturile omului. Dacă suveranitatea poate fi înţeleasă și drept capacitatea de a decide asupra excepţiei (Schmitt 1988), și dacă subcontractarea a fost, în perioada sa de început din anii 90 și la începutul anilor 2000, o excepţie, ea tinde fie invocată din ce în ce mai frecvent de către o putere politică aflată „pe pragul de indeterminare dintre democraţie și absolutism" (Agamben 2005).

Fiind un atribut al nucleului suveranităţii, exercitarea violenţei legitime în interior și în exterior este în același timp obiectul unor practici de guvernare. Există așadar pe de o parte o dimensiune politică a subcontractării capacităţilor de apărare și ordine publică, ce are reverberaţii asupra naturii raporturilor dintre guvernanţi și guvernaţi, și pe de altă parte o dimensiune tehnică a modalităţilor prin care se operează acest nou tip de exercitare a violenţei legitime. De aceea, pentru înţelegerea fenomenului în complexitatea sa, cercetarea de faţă se vede nevoită să examineze ambele registre. Prin urmare, obiectul teoretic care ne preocupă este modul cum se transformă statul și guvernarea ca relaţie între stat și cetăţean. Obiectul empiric al cercetării sunt însă mecanismele și practicile asociate fenomenului subcontractării asigurării securităţii, ceea ce ne îndreaptă către a încerca să înţelegem ce sunt și cum funcţionează firmele de securitate privată, conform căror reguli juridice, precum și care este relaţia lor juridică și funcţională cu statul. Pornind de la aceste caracteristici ale firmelor de securitate privată și ale raporturilor lor cu statul, vom putea să construim ulterior o reflecţie despre efectele sau consecinţele acestor practici de guvernare asupra naturii relaţiilor între stat și cetăţean.

Dacă emergenţa companiilor militare private a început să atragă interesul cercetătorilor cu câţiva ani în urmă (Singer 2005; Avant 2005; Chesterman și Lehnardt 2007; Verkuil 2007), reflecţiile care li s-au dedicat până acum au avut în vedere mai ales descrierea și înţelegerea fenomenului, studierea unor cazuri particulare (de ex., Dinnen, May și Regan, 1997; Dorney 1998; Howe 1998; Avant 2005; Scahill 2011), și mai puţin punerea sa într-o perspectivă mai largă, care să-i evalueze impactul asupra evoluţiei generale a suveranităţii statului. Mai mult decât atât, mulţi dintre proprietarii companiilor de securitate sau comandanţii trupelor pe teren au publicat propriile lor versiuni asupra activităţilor companiilor pe care le-au condus, care au devenit chiar *best-seller*-uri (Spicer 1999; Barlow 2010; Van Heerden 2012; Prince 2013).

Abia mai recent au început să fie ridicate și problemele teoretice legate de existenţa acestor companii, dreptul care le este aplicabil (Cameron și Chetail 2013; Percy 2007) și perspectiva filosofiei etice asupra lor (Alexandra, Baker și Caparini 2008; Carmola 2010; Pattison 2014). Aceste producţii teoretice însă, după cum vom încerca să sugerăm în contribuţia noastră, nu fac decât să confirme câteva intuiţii de bun simţ legate de acest fenomen: anume că acesta există și nu poate fi ignorat, că nu există prevederi legale care să interzică subcontractarea folosirii forţei, sau că utilizarea forţei de către instanţele publice este preferabilă utilizării ei de către firmele private. Impactul fenomenului asupra transformării statului, guvernării și suveranităţii este, după părerea

noastră, eludat în majoritatea lucrărilor care s-au ocupat de firmele militare private. Așadar, contribuţia noastră va porni de la cercetările făcute până acum despre emergenţa companiilor militare și de securitate private pentru a avansa un argument despre *semnificaţia* acestei evoluţii pentru artele de guvernare (post)moderne.

O ultimă remarcă legată de sursele pe care le-am folosit în această cercetare: pe alocuri, ar putea părea că evenimentele pe care le vom descrie mai jos fac parte dintr-o teorie a conspiraţiei neverosimilă în lumea reală. De aceea, am acordat o mare atenţie verificării surselor și am făcut referinţe doar la cercetări ai căror autori sunt cunoscuţi în lumea academică pentru seriozitatea lor. Scrierile celor direct implicaţi în evenimente nu au fost luate drept sursă de informaţie, ci au fost folosite doar pentru a exemplifica modul în care ei înșiși s-au raportat la propriile lor acţiuni. De asemenea, surse publice oficiale, cum sunt site-urile Congresului american sau Parlamentului britanic, au fost folosite pentru confirmarea unora dintre informaţiile pe care le-am găsit și în alte surse. În sfârșit, atunci când am extras informaţia din presă, am avut grijă să ne referim doar la publicaţii sau agenţii a căror seriozitate este dincolo de orice suspiciune (BBC, *The Independent, The Guardian etc*.).

Până în acest moment, nu avem cunoștinţă de existenţa în spaţiul românesc a unei preocupări pentru cercetarea acestui fenomen. De aceea, contribuţia de faţă ar putea constitui o bază pentru cercetări ulterioare asupra cazurilor autohtone, știind că și în România avem de a face cu o întreagă pletoră de firme de securitate, unele dintre ele destul de dezvoltate și de renumite (cum este cazul BGS, de exemplu), care și-au dezvoltat, pe lângă capacităţile specifice de protecţie a bunurilor și persoanelor, și o ramură medicală. Sentimentul nostru este că se vorbește extrem de puţin în spaţiul public românesc despre acest fenomen și despre consecinţele sale. Or, pentru a ne contura o idee, fie și destul de vagă, despre amploarea lui, este suficient să consultăm portalul afacerilor cu firme militare private accesibil pe internet încă din anul 1999 (www.privatemilitary.org).

În paginile care urmează, vom începe prin a construi un profil al companiilor militare și de securitate private (CMSP), încercând să vedem cine sunt întemeietorii lor și de unde își recrutează angajaţii, cu ce tipuri de activităţi se ocupă, să trasăm o schiţă generală a evoluţiei dinamice a peisajului acestui domeniu la nivel internaţional, precum și să facem o estimare aproximativă a anvergurii fenomenului. Vom exemplifica cu două cazuri menite să faciliteze cititorului o imagine de ansamblu asupra tipului de activităţi pe care aceste firme le desfășoară și problemelor pe care acestea le implică în ceea ce privește relaţia lor cu statele.

O a doua parte a acestui studiu va fi dedicată analizei problemelor de reglementare juridică, internaţională și naţională, pe care le generează explozia fenomenului CMSP. Vom prezenta pe scurt câteva din întrebările juridice care nu și-au aflat, până în acest moment, un răspuns clar din partea legislatorilor și nici măcar a teoreticienilor dreptului. Aceste întrebări ne vor direcţiona, de fapt, către substratul politic al chestiunii, pe care urmează să-l detaliem în cea de-a treia secţiune a studiului nostru.

Profilul CMSP

Companiile de securitate și militare private se comportă, mai mult sau mai puţin, ca orice *business* în lumea globalizată. Adică, cel puţin în aparenţă, existenţa lor este destul de transparentă, au *website*-uri unde își promovează activitatea, scot posturi la concurs prin ofertă publică – cu alte cuvinte, sunt firme care oferă servicii pe piaţa liberă globală. Din punct de vedere economic, existenţa și activitatea lor nu pun probleme speciale.

Angajaţi. Un anume sentiment de disconfort începe să apară însă atunci când examinăm mai îndeaproape aceste companii. Majoritatea au drept angajaţi soldaţi trecuţi în rezervă ale unor contingente naţionale de elită. Două dintre cele mai celebre rezervoare de recruţi sunt Serviciile Speciale Aeriene Britanice (SAS) și fosta South African Defence Force, armata regimului de *apartheid* din Africa de Sud, desfiinţată în 1994. În unele state mai ales din Africa, existenţa CMSP a rezolvat o problemă socială: cea a existenţei unui număr mare de foști soldaţi fără mijloace de trai și fără loc de muncă. Fenomenul este de fapt caracteristic sfârșitului Războiului Rece, care a fost însoţit de un val de reduceri ale personalului militar și de trecerea de la armate de conscripţie universală la armate profesioniste, mult mai mici și, aparent, mai eficiente. Acest lucru a creat un rezervor de cadre militare din care CMSP își pot recruta personalul. Pe de altă parte însă, CMSP păstrează un număr destul de mic de angajaţi permanenţi, dar dispun de baze de date cu persoane pe care le recrutează pentru misiuni specifice (Avant 2005, 16). Acești profesioniști liberi de contract figurează de obicei în bazele de date ale mai multor companii, ceea ce face loc posibilităţii unor conflicte de interese. Adesea, CMSP preferă să lucreze cu localnici, deoarece aceștia au o cunoaștere mai bună a terenului, culturii și structurilor sociale din zona de operaţiuni. Este, de exemplu, cazul Armor Group, contractată în 2007 să asigure securitatea unui șantier al firmei ECC care construia o bază aeriană pentru armata SUA în Afganistan. Neavând personal suficient, Armor Group a contractat doi warlorzi locali, porecliţi cinic, dar nu lipsit de un anume simţ al umorului, Mr. Pink și Mr. White[2]. La un moment dat, aceștia intră în conflict și are loc o reglare de conturi între oamenii lor, ceea ce scoate la iveală faptul că ambii lucrau și pentru talibani, furnizându-le informaţii despre construirea bazei aeriene americane. Incidentul este menţionat în Raportul asupra firmelor militare private din Afganistan, elaborat de un comitet al Senatului american în 2010 (*apud* Cameron și Chetail 2013, 6). Așadar, loialitatea angajaţilor temporari ai CMSP este departe de a fi mai presus de orice îndoială.

Misiuni. Activităţile CMSP acoperă o arie destul de largă. Este vorba de protecţia personalului internaţional și a convoaielor, pregătirea forţelor armate și de poliţie locale, dezvoltarea de strategii militare, *intelligence*, poliţie, logistică, transporturi aeriene locale, curăţarea câmpurilor minate, programarea și întreţinerea armelor de înaltă tehnologie, service pentru vehicule, elicoptere și avioane, și, mai rar, participare directă la ostilităţi (Singer 2003, 88-100). După cum vom explica mai jos, această din urmă activitate este cea mai problematică din punct de vedere al legislaţiei internaţionale. Mai mult, distincţia între acest tipuri de misiuni este uneori destul de greu de făcut, în condiţiile în care, într-

[2] Este o referință la filmul lui Quentin Tarantino *Reservoir Dogs*.

un teatru de război, protecţia persoanelor poate implica în situaţii de criză angajarea directă în ostilităţi, de exemplu.

Metamorfoze, fuziuni, absorbţii și preluări. Pesajul acţionariatului acestor firme, ca și al transferurilor lor dintr-un *holding* în altul, este destul de fluctuant. Preluările unor firme de către altele și schimbarea numelui sunt frecvente. De asemenea, apariţia unor personaje în mai multe firme și situaţii controversate. Astfel, în cele mai multe cazuri, este necesară o cercetare amănunţită pentru a reconstitui istoria acestor firme și continuităţile care există între ele. Odată reconstituite însă, aceste istorii, precum și cartografia legăturilor dintre firmele militare private și alte tipuri de *business* oferă un peisaj fascinant. Vom da aici câteva exemple fără nicio pretenţie de exhaustivitate, ci doar pentru a contura o idee a complexităţii pesajului industriei militare private, urmând ca unele dintre ele să fie discutate mai în detaliu ulterior.

Defence Systems Ltd. (DSL) este o firmă britanică fondată în 1981 de Generalul David Ramsbotham. După un incident în Columbia, unde fusese angajată să protejeze conductele British Petroleum (BP), firma a fost cumpărată de Armor Holdings (înregistrată în SUA) în 1997 și s-a transformat în Armor Group, firma implicată în scandalul din Afganistan relatat mai sus. Firma a lucrat pentru ONU, British Petroleum, Bechtel, De Beers, Shell sau Chevron. Ea a fost absorbită de G4S în 2008, aceasta din urmă fiind astăzi cea mai mare firmă de securitate privată din lume (Pingeot 2012, 11), titulara, în prezent, a mai multor contracte cu guvernul britanic, având ca obiect privatizarea închisorilor.

Blackwater, companie înfiinţată în 1997 și principalul contractannt al guvernului american în timpul războiului din Irak, este vândută de fondatorul său în anul 2009, după un scandal internaţional ce a avut loc în 2007, și redenumită Xe Services; un nou transfer de active către un alt grup de investitori și o nouă schimbare a numelui are loc în 2011 (noul nume este Academi), iar în 2014 firma este revândută holdingului Constellis Group/Triple Canopy, CMSP americană existentă din 2003 și care a deţinut la rândul său contracte cu diferite ramuri ale guvernului american în Irak.

Executive Outcomes (EO) a fost fondată în 1989 de Eeben Barlow împreună cu un grup de foști ofiţeri în South African Defence Forces și ale SAS. Printre membrii fondatori se numără Tony Buckingham și Simon Mann. Tony Buckingham a colaborat ulterior și cu firma de securitate Sandline International (SL), fiind prieten vechi cu Tim Spicer, fondatorul acesteia. El a fost de asemenea unul din acţionarii cei mai importanţi la Branch Energy, firma care a obţinut concesiunile câmpurilor diamantifere din Sierra Leone eliberate de Executive Outcomes (Howe 1998). A fondat, la începutul anilor 90, compania Heritage Oil, care a deţinut concesiuni la început în Angola (zonă în care au acţionat atât EO, cât și SL), apoi în Uganda, iar mai târziu în Libia (Benghazi), Irak (zona kurdă) și Mali. Coincidenţă sau nu, toate aceste regiuni fuseseră teatre de război înainte de obţinerea concesiunilor de către Heritage.

Simon Mann a fost și unul din fondatorii Sandline, împreună cu Tim Spicer. De altfel, se pare că SL și EO împărţeau aceeași clădire de birouri la Londra. În 2004, el este artizanul unei lovituri de stat eșuate în Guineea Ecuatorială, lovitură de stat care a fost finanţată de Mark Thatcher, fiul lui Margaret Thatcher, și în care se pare că a fost implicat și autorul de ficţiune Jeffrey Archer (Roberts 2006, xii). De altfel, sursele de presă susţin că „există dovezi că guvernul britanic și-a dat aprobarea tacită pentru lovitura

împotriva președintelui Teodoro Obiang Nguema...” (*The Independent* 2011). După dejucarea loviturii, Mann a fost condamnat în Zimbabwe la 7 ani de închisoare; extrădat către Guineea Ecuatorială în 2008, a fost judecat și acolo și condamnat la 34 de ani de închisoare (BBC 2008). În 2009, a fost graţiat de același președinte împotriva căruia organizase lovitura de stat, pe considerente umanitare, devenind apoi consultant al acestuia (*The Independent* 2011). Trebuie să menţionăm că unii dintre membrii Parlamentului britanic s-au interesat în câteva rânduri la Secretarul Foreign Office de soarta lui Mann în închisorile din Zimbabwe și Guineea Ecuatorială (House of Commons 2008). Desigur, se poate argumenta că lovitura de stat din Guineea Ecuatorială nu a fost organizată de o firmă militară privată: nu am încercat să insinuăm acest lucru, ci doar să exemplificăm modul în care personajele cheie din industria militară privată circulă între mai multe companii și mai multe tipuri de activităţi.

Legătura dintre EO și SL nu este clară, însă unii autori susţin că SL nu este nimic altceva decât o emanaţie a EO (O'Brian 2000, 60-61). În orice caz, numele celor două personaje evocate mai sus, d-nii Buckingham și Mann, apar în legătură cu ambele companii. Celălalt fondator principal al SL, Tim Spicer, a fondat mai târziu compania Aegis, acum numărul 2 mondial după G4S ca procent din industrie (Pingeot 2012, 11).

Anvergura fenomenului. Dacă în anul 2003, proporţia de angajaţi privaţi în efectivele americane din Irak era de 1 la 10 (Avant 2005, 1), această proporţie ajunge la 1 la 1 în 2008 (Kinsey 2009, 33). În Afganistan, proporţia aceasta este și mai mare, anume de 1,6 angajaţi civili la un soldat (Perry 2012, 45). Numărul personalului contractat în Irak doar de către Statele Unite se ridica, în 2015, la 155 000 de persoane (Scwartz și Swain 2011, 2). O estimare exactă a anvergurii fenomenului de contractare a CMSP nu există însă în acest moment. Ele sunt contractate de state, organizaţii internaţionale, ONG-uri transnaţionale, firme și persoane private. Explozia fenomenului a avut loc la mijlocul anilor 90 în Africa; unii autori estimează că în anul 1997, pe teritoriul african și mai ales în Angola, un fel de zonă de experiment pentru aceste companii, activau cca. 90 de armate private (O'Brien 2012, 51). În 2000 însă, numărul CMSP înregistrate în Africa de Sud atingea 2700 (O'Brien 2012, 63). Un alt exemplu, de data aceasta având ca protagonistă chiar ONU: în anul 2010, organizaţia a semnat contracte cu CMSP în valoare de 76 mil. $, dar „înșiși oficialii ONU nu pot face o estimare a totalului contractelor de securitate din sistemul ONU și nici o listă completă a companiilor angajate. Aceasta sugerează că sistemul nu poate fi controlat sau tras la răspundere” (Pingeot 2012, 7).

O estimare precisă a anvergurii fenomenului firmelor militare private este așadar, în acest moment, imposibilă. Principalul impediment se dovedește a fi lipsa de transparenţă a domeniului, faptul că, în democraţiile consolidate precum SUA, unele dintre contractele statului cu aceste companii sunt secretizate, iar în regimurile autoritare nici nu poate fi vorba de transparenţă în privinţa contractărilor. Pe de altă parte, lipsa unor cadre legislative naţionale care să reglementeze domeniul face imposibilă indexarea acestor firme și a activităţilor lor la nivel naţional. Frecventele metamorfoze CMSP face dificilă urmărirea personajelor-cheie și a capitalurilor care le însoţesc. Nu în ultimul rând, de cele mai multe ori firmele respective preferă să nu atragă prea mult atenţia publică. Cele câteva cazuri în care numele unor CMSP au devenit notorii se datorează mai ales scandalurilor în care ele au fost implicate și imaginii negative pe care au căpătat-o în

presă și în opinia publică. În cele ce urmează, vom detalia două astfel de cazuri, cele mai celebre, de altfel: firma sud-africană Executive Outcomes și firma americană Blackwater. Opţiunea pentru aceste cazuri se datorează exclusiv existenţei unei cantităţi mai mari de informaţii despre acestea, în condiţiile în care o cercetare de teren asupra firmelor militare private care acţionează în acest moment este mult deasupra mijloacelor noastre.

Executive Outcomes

Executive Outcomes este o poveste de succes care părea că relansează practica mercenariatului sau a războiului privat sub auspicii bune. Compania a fost fondată în 1989 și înregistrată în Africa de Sud de către un personaj cu un trecut interesant: Eeben Barlow. Acesta deţinuse o funcţie importantă în forţele speciale ale armatei Africii de Sud în perioada *apartheidului*, mai precis în așa-numitul „Birou de cooperare civilă”, brigadă armată citată frecvent în raportul Comisiei pentru Adevăr și Reconciliere din Africa de Sud pentru crimele comise de membrii săi (Truth and Reconciliation Commission 1998). Dl. Barlow pare să fi fost acuzat de coordonare a operaţiunilor în atentatul Lockerbie din 1988, zvon pe care îl dezminte pe blogul său personal (http://eebenbarlowsmilitaryandsecurityblog.blogspot.ro/2011/08/lockerbie-bombing-another-blog-another.html). Unul din criteriile de angajare la EO este fosta apartenenţă la South African Defence Force, armata regimului de apartheid desfiinţată în 1994, iar angajaţii au făcut parte cu precădere din anumite batalioane cunoscute ca fiind „vârful de lance al Africii de Sud pentru destabilizarea militară a zonei de sud a Africii pe parcursul anilor 80” (Howe 1998, 310).

Imediat după fondarea companiei Executive Outcomes, aceasta este contractată de unul din cei mai mari comercianţi de diamante din lume, firma De Beers, pentru consultanţă în *intelligence* și servicii de securitate (Barlow 2010; O'Brian 2000, 50). Legătura cu industria diamantelor pare să fie puternică în cazul acestei companii: unul din membrii săi fondatori, Tony Buckingham, avea și acţiuni în firma Branch Energy.

În 1993, EO obţine un contract de 40 milioane $ în Angola, cca 9% din bugetul total de apărare al acestei ţări la vremea respectivă (Howe 1998, 318). Misiunile pentru care sunt angajaţi includ antrenarea trupelor angoleze, consilierea, dar și implicarea directă în ostilităţi. EO trimite la faţa locului un contingent de 570 de soldaţi, care obţin un succes rapid împotriva gherilelor UNITA, suferind doar 20 de pierderi în propriile rânduri. EO a fost contractată imediat după ce UNITA ocupase câmpurile petrolifere angoleze. Contractul dintre guvernul Angolei și EO a fost intermediat de Tony Buckingham și Simon Mann, iar după sfârșitul ostilităţilor, firma Heritage Oil a obţinut concesiuni pentru exploatarea petrolului (Roberts 2006, 6-7).

Ca urmare a acestui succes, EO este angajată de guvernul din Sierra Leone, în 1995, pentru a ţine piept grupării de gherilă RUF (Revolutionary United Front). Gruparea acţiona din anul 1992, pusese stăpânire asupra câmpurilor de diamante din Sierra Leone și reușea să se finanţeze din vânzarea ilegală a acestora, și comisese atrocităţi greu de descris pentru a sili populaţia locală să lucreze în minele de diamante pe care le exploata (Bill Brummel Productions 2006). Din cauza războiului civil, situaţia economică ajunsese catastrofală, cu o inflaţie de 35% și o scădere a PIB cu 10% în anul 1995 (Howe 1998, 313). Forţele armate din Sierra Leone erau incapabile să facă faţă acestei grupări, fiind slab pregătite, subfinanţate și adeseori de partea rebelilor, care plăteau mai bine decât

statul leonez. EO a acţionat ca „*force multiplier*" (Howe 1998, 314), având rezultate pozitive și reușind să scoată ţara din haos și să contribuie la restabilizarea economică.

Ambele intervenţii ale EO au fost de scurtă durată, limitate, eficiente și s-au desfășurat într-o manieră general apreciată ca fiind etică (deoarece au lucrat doar pentru guverne legitime) și fără să încalce drepturile omului. Ca nivel de eficienţă, aceste intervenţii s-au situat deasupra celor de *peace-keeping* ale ONU în situaţii similare (Howe 1998, 324).

Ulterior însă, firmele în care Tony Buckingham avea participaţii, respectiv Heritage Oil și Branch Energy, au obţinut contracte de concesiune atât în Angola, cât și în Sierra Leone. Această coincidenţă însă nu a intrat sub incidenţa niciunei legislaţii care să o interzică, motiv pentru care activităţile tuturor firmelor implicate sunt considerate, până în ziua de astăzi, legale: nu există nicio dovadă care să incrimineze pe vreunul din protagoniștii acestor evenimente. Unii autori consideră că strategia iniţială a lui Buckingham, atunci când a fondat companiile Branch Energy și Heritage Oil, a fost tocmai aceasta: de a se prezenta ca intermediar între guvernele statelor deţinătoare de resurse naturale, pentru a obţine mai apoi dreptul de concesiune asupra acestor resurse.

Deși o afacere de succes, EO a fost desfiinţată în 1998, după o implicare total lipsită de glorie în așa-numita „afacere Sandline", în care firma SL a ratat în Papua Noua Guinee preluarea controlului asupra regiunii separatiste Bougainville, în 1997 (Howe 1998, 322-23). Dar unele dintre subsidiarele derivate din firma iniţială, precum Saracen International, continuă să activeze și să fie implicate în scandaluri în Africa.

Blackwater

Un alt caz de companie militară privată extrem de controversată este Blackwater. Totuși, despre această companie s-a scris chiar mai puţin decât despre Executive Outcomes, sau despre Sandline, principala sursă fiind monografia lui Jeremy Scahill (2011), contestabilă la rândul ei din cauza unui *parti-pris* evident al autorului, jurnalist de profesie, împotriva companiilor militare private. O a doua sursă ar fi chiar volumul autobiografic al fondatorului companiei (Prince 2013), însă, în mod evident, este necesară multă precauţie din partea noastră în exploatarea acestei surse.

Blackwater este o companie fondată în 1997 de Erik Prince, fost ofiţer de marină în trupele SEAL, principala forţă de operaţiuni speciale din marina americană și rezervor de cadre pentru CIA (Waller 2003). În această calitate, Prince a participat la războaiele din Balcani în anii 90 și, conform propriei mărturii, a realizat importanţa forţelor militare private în astfel de războaie precum acesta sau cel din Rwanda, desfășurat în aceeași perioadă (Prince 2013).

Primul contract al firmei obţinut de la guvernul american a debutat în 2000 și a vizat securizarea și antrenamentul marinarilor militari ai armatei SUA, după atacul sinucigaș cu bombă împotriva distrugătorului de rachete *USS Cole* în largul coastelor Yemenului. Începând cu anul 2003, compania a obţinut și contracte pe teatrul de operaţiuni din Irak, fiind principalul contractant în această regiune pe tot parcursul războiului. Contractele obţinute de compania Blackwater de la guvernul american în perioada 1997-2010 au o valoare de aproximativ 2 miliarde de dolari, unele dintre ele fiind clasificate ca secrete. Compania a acţionat și în interiorul SUA, în New Orleans, unde a asigurat menţinerea ordinii publice în urma dezastrului provocat de uraganul

Katrina în anul 2005. Există zvonuri conform cărora Blackwater a fost angajată și de guvernul grec pentru a ţine sub control manifestaţiile antiguvernamentale din perioada crizei economice, însă nu am putut identifica nici o sursă oficială care să confirme acest fapt.

Blackwater a intrat în vizorul presei și al opiniei publice în 2004, după ce patru angajaţi ai companiei au fost omorâţi într-o ambuscadă la Fallujah. Trupurile lor au fost arse, târâte pe străzile orașului și în final suspendate deasupra unui pod. Acesta a constituit „momentul Mogadishu al războiului din Irak" (Scahill 2011, 171), fiind urmat de o intensificare fără precedent a atacurilor americane asupra orașului Fallujah, care au radicalizat și mai mult sentimentele antiamericane ale localnicilor.

Incidentul cel mai faimos însă s-a petrecut în anul 2007 la Bagdad. Angajaţii firmei însoţeau un convoi când, crezându-se într-o ambuscadă, au deschis focul asupra civililor aflaţi în calea convoiului în piaţa Nisour, provocând 17 victime, printre care femei și copii. Ancheta ulterioară iniţiată de FBI a demonstrat că nu existaseră provocări, iar convoiul nu se afla în niciun pericol (Zielbauer 2007). Ca urmare, patru angajaţi ai firmei au fost condamnaţi cu titlu individual de curţile americane pentru ucidere în masă și crimă cu premeditare în 2014 (Roberts 2014). Cu ocazia incidentului din Piaţa Nisour însă, opinia publică a constatat că aceștia erau imuni faţă de jurisdicţia irakiană, iar statutul lor din punct de vedere al jurisdicţiei americane era neclar. Incidentul a determinat oficialii irakieni să ridice problema interzicerii activităţii firmelor militare private în Irak și a dus la tensiuni diplomatice cu SUA. Acestea s-au rezolvat însă prin negocieri și, în cele din urmă, nu au existat nici un fel de repercusiuni asupra activităţilor în domeniu. Imaginea negativă creată firmei în urma acestui incident însă a fost decisivă pentru decizia fondatorului Erik Prince de a se retrage și de a vinde compania în anul 2009. Ea a fost preluată de un grup de investitori care îl includea pe fostul Procuror general al SUA John Ashcroft și pe fostul director al National Security Agency, Bobby Ray Inman (Fishel 2011), și a făcut eforturi de a-și crea coduri de etică și responsabilitate corporatistă.

Probleme de reglementare juridică

O primă problemă tehnică ce apare odată cu răspândirea practicii de subcontractare a unor servicii de securitate și apărare către firme private este legată de cadrul juridic ce reglementează existenţa și natura lor, relaţia lor cu contractantul (în acest studiu, vom fi interesaţi cu precădere de relaţia firmelor cu statul; dar există și cazuri când acest contractant este o organizaţie internaţională sau o altă entitate privată), precum și aplicabilitatea unor prevederi de drept internaţional care se referă la situaţiile de conflict armat în cazul acestor entităţi private. Mai precis, apar o serie de neclarităţi, dintre care vom enumera doar câteva, cu specificaţia că schiţele de răspunsuri pe care le vom contura în această secţiune se referă strict la dimensiunea legală, și nu la cea morală sau filosofică, a problemelor ridicate:

O primă întrebare la care s-au străduit să răspundă juriștii internaţionali, mai mult pentru a adresa criticile care s-au adus practicii de subcontractare, este următoarea: este posibilă, din punct de vedere al dreptului internaţional, subcontractarea de către stat a folosirii forţei? Această întrebare a fost ridicată în mai multe studii recente asupra

fenomenului (Cameron și Chetail 2013; Pattison 2014), probabil ca reacţie la valul de indignare pe care l-a stârnit proliferarea practicilor de subcontractare și incidentele legate de acestea (printre criticii privatizării forţei armate, Avant 2005; Leander 2005; Mehlum, Moene şi Torvik 2002). Și, odată ce se știe că tot ceea ce nu este interzis explicit prin lege este permis, teoreticienii dreptului internaţional nu au dificultăţi în a demonstra că nu există nici o prevedere a acestuia care să interzică subcontractarea utilizării legale și legitime a forţei de către state sau organizaţii internaţionale, atunci când această utilizare se face în concordanţă cu prevederile Cartei ONU (dreptul la auto-apărare legitimă): „Am constatat că nu există nicio regulă generală, explicită sau implicită, care să interzică recursul la CMSP, dar că există anumite limite importante" (Cameron și Chetail 2013, 133). Aceste limite se referă la faptul că statele nu pot delega dreptul de a decide iniţierea utilizării forţei împotriva altui stat și nici aplicarea justiţiei sau dreptul de a face arestări. Limitele specificate de cei doi autori sunt însă destul de ambigue în practică: există cazuri în care firme private sunt contractate pentru interogarea deţinuţilor suspectaţi de terorism. Unul din cazurile care a iscat un scandal internaţional este cel al închisorii Abu Ghraib din Irak, în care angajaţii firmelor CACI International şi Titan Corp. au comis abuzuri fizice și sexuale asupra deţinuţilor (Greenberg și Dratel 2005); aceștia nu au putut fi aduși în faţa justiţiei, fiind consideraţi agenţi ai statului contractant care beneficiau de o imunitate în exerciţiul funcţiunii, bazată pe doctrina preempţiunii în teatrele de război. Un apel la acest proces era încă în desfășurare în vara anului 2014 (Stempel 2014). Scandalul iscat în acest caz a dus la limitarea practicii de a asimila contractanţii privaţi cu forţele armate ale statului contractant, chestiune pe care o vom aprofunda mai jos. În sfârșit, legislaţia internaţională prevede că statele trebuie să se ghideze după principiul bunei credinţe în raporturile lor cu firmele militare și de securitate privată (Cameron și Chetail 2013, 133).

O altă serie de neclarităţi juridice planează în jurul statutului angajaţilor firmelor de securitate privată. Pot fi aceștia asimilaţi mercenarilor? Dar forţelor armate ale statului care încheie contractul? (prin urmare, ei sunt militari sau civili? Întrebarea este pertinentă mai ales pentru a determina corpusul juridic care le este aplicabil).

O bună parte din literatura care tratează fenomenul privatizării războiului, mai ales cea scrisă în anii 90, folosește cuvântul „mercenar" pentru a desemna pe angajaţii CMSP. Desigur, cuvântul are o conotaţie negativă, iar folosirea lui mai ales după 2000 indică o poziţie critică faţă de fenomenul subcontractării securităţii. Însă, pe fondul amplorii acestui fenomen și a necesităţii de a normaliza această practică din ce în ce mai utilizată de guverne și de organizaţiile internaţionale, putem constata recent că o serie de teoreticieni, mai ales juriști, încearcă să construiască distincţia conceptuală între mercenariat și companiile militare private, precum și să demonstreze că dreptul internaţional aplicabil mercenarilor nu se aplică și în cazul CMSP (lucru acceptat, de altfel, astăzi). Este vorba, în principal, de Protocolul Adiţional I la Convenţiile de la Geneva din 1977 și de Convenţia Internaţională împotriva Recrutării, Folosirii, Finanţării și Pregătirii Mercenarilor, semnată în 1989 și intrată în vigoare în 2001. Articolul 47 al Protocolului menţionat precizează că statutul de prizonier de război nu se poate aplica mercenarului, care este definit după cum urmează:

„Orice persoană care:

a) este recrutată în mod special, local sau din afara ţării, pentru a lupta într-un conflict armat;

b) ia parte în mod efectiv și direct la ostilităţi;

c) este motivată să participe la ostilităţi mai ales de dorinţa de câștig personal, și i se promite efectiv, de către sau în numele unei Părţi la conflict, o compensaţie materială substanţial mai mare decât cea promisă sau plătită combatanţilor cu grade și funcţii similare din forțele armate ale Părţii respective;

d) nu este cetăţean al niciuneia din Părţile la conflict și nici rezident pe teritoriul controlat de vreuna dintre ele;

e) nu este membru al forţelor armate ale unei Părţi la conflict; și

f) nu a fost trimis de către un Stat care nu este Parte la conflict în misiune oficială ca membru al forțelor sale armate” (Convenția de la Geneva, 1977, Protocolul Adiţional I, art. 47).

Condiţiile de mai sus trebuie îndeplinite în mod cumulativ pentru ca cineva să fie considerat mercenar. Este evident că unele din aceste condiţii au fost negociate pentru a exclude de sub incidenţa definiţiei unele contingente precum Legiunea Străină a Franţei sau regimentul Gurkha al Marii Britanii. O butadă frecvent citată în literatura despre CMSP spune că unul din marii proprietari de firmă militară ar fi declarat, într-un rând, că un angajat de companie militară privată ar trebui să fie realmente un fraier ca să cadă sub incidenţa definiţiei și să poată fi pedepsit pentru activităţi de mercenariat (Percy 2007, 369). Cele două texte juridice amintite mai sus se aplică, de altfel, doar mecenarilor individuali, nu și firmelor (astfel că, dacă un angajat al unei CMSP ar fi judecat ca fiind mercenar, acest lucru nu ar antrena în niciun fel responsabilitatea companiei). Datorită lipsei de relevanţă a acestei legislaţii în contextul fenomenului firmelor militare private, Sarah Percy conchide că în ciuda existenţei unei norme puternice și general acceptate împotriva mercenariatului, acest corpus juridic se dovedește a fi destul de slab („strong norm, weak law”), și că există o cezură între codificarea juridică a normelor și aplicarea lor în practică (Percy 2007, 386). În plus, nici unul din statele în care sunt înregistrate majoritatea CMSP nu este parte la Convenţia împotriva mercenariatului menţionată mai sus (SUA, Marea Britanie, Africa de Sud). Pe de altă parte, o legislaţie internaţională care să reglementeze activitatea CMSP ca atare nu există încă în acest moment, și nici nu pare să fie posibilă într-un interval previzibil. Dimpotrivă, termenii în care se discută la Adunarea Generală a ONU despre posibilitatea reglementării domeniului sunt mai degrabă descurajanţi. Nici tentativele la nivel european, supervizate de Comisia de la Veneția a Consiliului Europei, nu sunt mai promiţătoare (Cameron și Chetail 2013, 572-3).

Și problema asimilării contractanţilor privaţi (*private contractors*) cu forţele militare ale statului contractant a fost îndelung dezbătută. Acest lucru ar garanta scoaterea angajaţilor lor de sub incidenţa legislaţiei anti-mercenariat și le-ar conferi dreptul la statutul de prizonier de război. Însă, deși în teoretic acest lucru este posibil pentru cazurile în care contractanţii privaţi participă în mod direct la ostilităţi (Cameron și Chetail 2013, 223), consecinţa acestui fapt ar fi aceea că statul contractant ar deveni responsabil pentru acţiunile acestora, ceea ce statele de obicei doresc să evite, atât din cauza posibilelor

consecinţe legale, cât și mai ales din cauza deficitului de imagine publică antrenat de aceste scandaluri.

Această problemă ne conduce către cel de-al treilea tip de întrebare la care legislaţia internaţională ar trebui să dea un răspuns, și anume: care sunt procedurile și regulile care reglementează responsabilitatea și mai ales posibilitatea de a trage la răspundere[3] aceste firme?

Situaţiile de conflict cad sub incidenţa a mai multe tipuri de legislaţie internaţională. Există un corpus de norme cu privire la condiţiile în care pot demara ostilităţile (*jus ad bello*), precum și unul care specifică normele de comportament ale combatanţilor în timpul războiului (*jus in bello*). Apoi, în orice conflict, există o obligaţie de a respecta dreptul internaţional al drepturilor omului. În al patrulea rând, un alt corpus juridic, de dată relativ recentă (dar fondat pe Convenţiile de la Geneva din 1949) și aflat în plină evoluţie este dreptul internaţional umanitar. Toate aceste corpusuri juridice se adresează în principal statelor, deoarece statele sunt semnatarele Convenţiilor și Tratatelor interaţionale care codifică acest drept. În calitate de organ al statului, armatele naţionale ce operează în zone de conflict sunt obligate să respecte dreptul asumat de stat; actele militarilor care contravin acestor norme juridice sunt imputabile statului. Ce se întâmplă însă în cazul contractanţilor privaţi, în cazul în care aceștia nu sunt asimilaţi armatelor naţionale?

Distincţiile juridice aplicabile sunt fine, mergând de la tratarea diferită a cazurilor de conflict internaţional propriu-zis și a celor de război civil intern, până la examinarea relaţiei contractuale a statului contractant cu firma. De cele mai multe ori însă, angajaţii firmelor militare private au un statut de *civili*, și nu de *combatanţi,* în aceste conflicte (Cameron și Chetail 2013, 430). De aceea, în cazul în care sunt capturaţi de inamic, ei nu au un statut de prizonieri de război și pot fi judecaţi, conform legilor statului teritorial, pentru folosirea ilegală a forţei. Pe de altă parte, această evoluţie este considerată problematică de specialiștii dreptului internaţional:

> „Îngrijorarea noastră cu privire la utilizarea din ce în ce mai frecventă a unor persoane care nu sunt nici combatanţi, nici luptători în situaţii de conflict armat în roluri care le implică în ostilităţi este aceea că, probabil, această participare contribuie în mod inevitabil la o fragilizare a principiului distincţiei. Atunci când nu este clar cine poate este ținta legală într-un război, pericolul este ca toată lumea să devină o potenţială ţintă” (Cameron și Chetail 2013, 538).

De cele mai multe ori, atunci când se ajunge la tribunal, angajaţii firmelor de securitate privată invocă legitima apărare ca principal argument pentru a nu fi incriminaţi. Este și cazul angajaţilor Blackwater în incidentul din Bagdad în 2007, când au fost uciși 17 civili (Scahill 2011). Aceasta este de fapt o strategie privilegiată a companiilor private, consiliată probabil de avocaţii lor, și care dă, de obicei, rezultate, deoarece este foarte greu de probat lipsa ameninţării (ameninţarea este până la urmă și o chestiune de percepţie).

[3] Limba engleză face distincția între două sensuri ale termenului românesc de „răspundere”: *responsibility* și *accountability*. Ambele sensuri ale termenului vor fi luate în considerare aici.

O categorie specială de drept aplicabil este dreptul penal internaţional, al cărui subiecţi sunt indivizii, și nu statele. Acest corpus juridic general ar fi cel care se aplică în mod nemijlocit (și) angajaţilor PMSC. El se referă însă doar la violările cele mai grave ale drepturilor omului, și în acest moment este aplicabil doar indivizilor, nu și companiilor ca persoane juridice, deși există opinii printre juriștii internaţionali conform cărora un drept penal care să se adreseze direct entităţilor corporatiste ar trebui să se constituie (Cameron și Chetail 2013, 583-4). Prin urmare, dacă în unele cazuri statele contractante pot fi trase la răspundere în conformitate cu dreptul internaţional, iar angajaţii individuali ai PMSC pot avea răspundere penală cu titlu individual, firmele ca entităţi juridice par să eludeze complet orice prevedere legală care le-ar putea plasa într-o situaţie în care să poată fi trase la răspundere.

Cât despre dreptul naţional, se pare că există extrem de puţine cazuri în care există legislaţie naţională cu privire la reglementarea activităţii companiilor militare private (Schreier și Caparini 2005, 104-115), însă în unele cazuri este aplicabilă legislaţia ce reglementează companiile de securitate privată. Totuși, această legislaţie se referă la companiile care asigură servicii de pază și securitate pe teritoriul statului respectiv, nu și la oferirea acestor servicii în alte state. Din acest punct de vedere, este relevantă distincţia între statul contractant, statul teritorial și statul de reședinţă al companiei. Presupunem următorul caz ipotetic: SUA angajează o firmă înregistrată în Africa de Sud să ofere servicii de securitate în Irak. Dreptul cărui stat ar trebui aplicat? Reglementarea domeniului ar presupune crearea unui sistem de licenţe acordate de statul de reședinţă, care să permită companiei furnizarea de servicii pe plan internaţional; reglementări din partea statului contractant prin care să se asigure că doar firmele posesoare de licenţă pot fi contractate; legislaţie care să permită controlul subcontractărilor, în cazurile în care firmele angajate de un guvern decid să subcontracteze către alte firme; în sfârșit, un sistem de licenţe din partea statului teritorial care să permită monitorizarea activităţilor companiilor străine. Progresele extrem de limitate făcute în toate aceste domenii demonstrează disponibilitatea limitată a statelor de a reglementa această zonă ambiguă care le permite o mare libertate de mișcare tocmai datorită vidului legislativ.

În concluzie, în privinţa posibilităţii de a trage la răspundere CMSP pentru activitatea lor, aceasta este extrem de limitată. Există, foarte rar, cazuri în care se poate demara o procedură legală împotriva statului contractant, și mai frecvent posibilitatea pedepsirii individuale a angajaţilor CMSP sub incidenţa dreptului penal internaţional. Companiile ca entităţi corporatiste, însă, par să scape oricărui drept aplicabil existent până în acest moment.

Din păcate, opusul magistral al lui Lindsey Cameron și Vincent Chetail (2013) nu reușește, în cele 758 de pagini ale sale, să dea răspunsuri tranșante la multe din întrebările schiţate mai sus. Pe parcursul cărţii, autorii fac apel în numeroase rânduri la aplicarea „principiului bunei credinţe", principiu cutumiar consacrat al dreptului internaţional. Acest tip de discurs este însă specific unei epoci revolute: cunoscând cazurile de abuzuri în care au fost implicate CMSP, evocarea bunei credinţe pare a fi la limita cinismului. Cauzele principale ale imposibilităţii definirii unui cadru legal precis par să fie legate de diversitatea cazurilor întâlnite în practică, dar și de o anumită predilecţie a statelor de a accepta un statut ambiguu din punct de vedere juridic pentru acest domeniu, statut care le permite o marjă de manevră mai mare pentru îndeplinirea eficientă a obiectivelor lor fără

a fi trase la răspundere. Nevoia de eficienţă pare să primeze, în logica gestiunii situaţiilor internaţionale actuale, în faţa nevoii de legalitate. Aceasta este una din ipostazele guvernării contemporane. Pe de altă parte, nici una din cercetările publicate până acum nu a adresat rezistenţa companiilor însele la reglementare, sub formă de *lobby,* înregistrare în paradisuri fiscale *etc.*, or, bănuim că acesta ar fi un teren de investigaţie destul de fertil.

Privatizarea funcţiei de apărare și asigurare a securităţii naţionale

Dezbaterea dintre criticii și susţinătorii procesului de privatizare a forţei armate este un dialog al surzilor. O parte din critici pun accentul pe problemele de responsabilitate (*accountability*) democratică a acestor firme și a angajaţilor lor (Silverstein 2000); alţii, pe efectele negative legate de utilizarea forţei armate private în scopuri nedemocratice sau pur și simplu imorale. Există și demonstraţii conform cărora aceste firme private sunt legate de alte interese de afaceri în *holding*-uri, care acţionează concertat: în timp ce firma militară asigură securitatea unui perimetru bogat în resurse minerale, celelalte firme din concern preiau contracte de concesiune pentru exploatarea resurselor respective. Este ceea ce s-a întâmplat în cazul minelor de diamant din Sierra Leone sau a petrolului din Irak. De partea cealaltă, susţinătorii acestei evoluţii spun că recursul la armatele private este cea mai eficientă economic (dar și simbolic) opţiune a unor state nevoite să poarte războaie departe de propriul teritoriu și împotriva unei opinii publice ostile, dar servind interese naţionale mai bine înţelese de elite decât de această opinie publică prea puţin informată (Cohen 2000). În plus, s-ar părea că eficienţa CMSP este mai mare decât cea a forţelor de *peace-keeping* ale ONU: „spre deosebire de grupurile de menţinere a păcii multilaterale, EO are un lanţ de comandă clar, nu adăpostește interese naţionale aflate în conflict și nu are seturi de echipamente sau doctrine militare non-complementare” (Howe 1998, 326). Orientarea către eficienţă în defavoarea legalităţii și legitimităţii pare să fie o caracteristică a modernităţii târzii (Neumann 1996), însă ea nu face decât să oblitereze substratul *politic* al tuturor acţiunilor întreprinse de stat prin intermediul companiilor de securitate privată. Caracterul neutru, tehnic al acestora pare să plaseze într-o zonă a gestiunii depolitizate a unor probleme precise cu care se confruntă anumite societăţi; or, pe fond, natura problemelor în care sunt implicate aceste firme este profund politică. De exemplu, ne putem întreba în ce măsură este legitim ca un guvern să folosească banii publici pentru a angaja o firmă de securitate care să înăbușe manifestaţiile populare împotriva sa? Practic, manifestanţii înșiși ar fi cei care plătesc aceste costuri. Cazul Greciei/Blackwater nu este confirmat, însă scenariul este extrem de probabil în statele autoritariste. Mai mult decât atât, în mod frecvent în statele africane, guvernele, temându-se de loviturile de stat ale armatei, sabotează în mod intenţionat dezvoltarea acesteia (Schatzberg 1988), preferând să lucreze cu companiile private.

O altă dimensiune tehnică, dar cu consecinţe politice, a practicii subcontractării securităţii este legată de scăderea capacităţilor forţelor publice naţionale pentru securitate și apărare. De fapt, avem aici un cerc vicios: companiile private sunt contractate *pentru că* armata sau poliţia naţională nu sunt suficient de dotate sau pregătite pentru a performa anumite sarcini; ulterior însă, chiar alocarea de resurse către firmele private în detrimentul

forţelor publice naţionale le fragilizează și mai mult pe acestea din urmă. În statele în care *lobby*-ul este reglementat, în mod evident vor exista presiuni mari pentru oferirea de contracte unor firme private aflate în proprietatea unor mari *holding*-uri, în timp ce *lobby*-ul pentru armata publică va fi, cel mai probabil, limitat. Pe termen lung, această evoluţie duce la transferul din ce în ce mai multor sarcini de la armată și poliţie către firmele private.

În societăţile contemporane, monopolul violenţei legitime aparţine statului învestit cu o autoritate raţional-legală (Weber 1978, 212-54). Legitimitatea însăși a statului și a guvernării se bazează, prin urmare, pe existenţa unui corpus juridic clar și precis. Ori, caracterul dereglementat al situaţiei firmelor militare private și lipsa de interes a statelor pentru reglementarea acestui domeniu este o primă pistă ce ne conduce către concluzia că legitimitatea practicilor de guvernare bazate pe subcontractarea securităţii către firme private este foarte îndoielnică, în însăși logica dreptului. Dar dimensiunea juridică nu este de fapt decât vârful unui aisberg. Ceea ce se întâmplă dincolo de suprafaţă este că modificarea mecanismelor și practicilor de guvernare pe dimensiunea lor tehnică (în speţă, privatizarea forţei), evoluţie pe care am încercat să o descriem în acest studiu, duce, în realitate, la modificarea guvernării în dimensiunea ei de raport între guvernanţi și guvernaţi. Fiind vorba de guvernare ca ansamblu de practici prin care sunt gestionate problemele societăţii, de fapt este întotdeauna vorba, în mod implicit, *și* de guvernare ca raport între stat și cetăţean, doar că această din urmă dimensiune pare să fie întotdeauna eludată în dezbaterile despre eficienţa politicilor publice în general și a chestiunii subcontractării forţei, în cazul de faţă. Acest lucru nu pare să fie conștientizat pe deplin de către elitele politice și nici nu pare să fie explicat pe deplin de către cercetători.

Concluzii

Argumentul dezvoltat în acest studiu este parte a unei reflecţii mai vaste pe care o întreprindem asupra transformării suveranităţii statelor în secolul al XXI-lea. Într-o serie de articole pe care le-am publicat pe parcursul anului 2012 (Ivan 2012a, 2012b etc.) am încercat să demonstrăm că suveranitatea statală este pusă sub presiune și fragilizată de mai multe fenomene aflate în derulare la nivel internaţional, precum emergenţa unor instituţii internaţionale a căror logică se află în tensiune cu noţiunea de suveranitate (justiţia penală internaţională sau responsabilitatea de a proteja), sau permeabilizarea frontierelor și fenomenul migraţiei. Studiul de faţă reprezintă un pas suplimentar în examinarea impactului pe care subcontractarea securităţii și a funcţiilor militare către companii private îl are asupra coerenţei statului. Astfel, am încercat să punem în evidenţă modul în care subcontractarea securităţii devine o practică de guvernare din ce în ce mai răspândită, în ciuda faptului că, pe de o parte, ea pune probleme mari de legitimitate democratică, iar pe de altă parte se desfășoară într-o zonă extrem de dereglementată și dificil de controlat a acţiunilor statului.

Deși studiul de faţă se limitează la politicile militare și de securitate, aflate în nucleul dur al suveranităţii statelor și a căror privatizare mai problematică decât a altor domenii, credem că unele dintre problemele politice și etice ridicate aici se pot translata și

către alte zone, precum educaţia, sănătatea sau infrastructurile, zone în care privatizarea pare să fie o tendinţă de neoprit a ultimelor decenii.

Referinţe bibliografice:

Agamben, Giorgio. 2005. *The State of Exception.* Chicago: University of Chicago Press.

Alexandra, Andrew, Deane-Peter Baker, and Marina Caparini (Eds.). 2008. *Private Military and Security Companies: Ethics, Policies and Civil-Military Relations*. London: Routledge.

Avant, Deborah. 2005. *The Market for Force: The Consequences of Privatizing Security.* Cambridge: Cambridge University Press.

Barlow, Eeben. 2010. *Executive Outcomes: Against All Odds*. Alberton: Galago Publishing Ltd.

Bill Brummel Productions, Inc. for the History Channel. 2006. *Blood Diamonds.* Documentar disponibil la https://www.youtube.com/watch?v=_bzMrxVwl74, accesat la 19 ianuarie 2015.

Cameron, Lindsey and Vincent Chetail. 2013. *Privatizing War. Private Military and Security Companies under Public International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.

Campbell, David and Michael Dillon (eds.). 1993. *The Political Subject of Violence.* Manchester: Manchester University Press.

Carmola, Kateri. 2010. *Private Security Contractors and New Wars. Risk, Law and Ethics*. London and New York: Routledge.

Chesterman, Simon and Chia Lenhardt (eds.). 2007. *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulation of Private Military Companies*. Oxford: Oxford University Press.

Cohen, Eliot. 2000. „Defending America in the Twenty-First Century”. *Foreign Affairs,* 79(6), 40-56.

Devetak, Richard. 2001. “Postmodernism”. In Scott Burchill *et al.*, *Theories of International Relations.* New York: Palgrave, 181-208.

Dinnen, Sinclair, Ronald J. May, A. J. Regan. 1997. *Challenging the State: The Sandline Affair in Papua New Guinea*. Canberra: National Centre for Developmnet Studies.

Dorney, Sean. 1998. *The Sandline Affair*. Sydney: ABC Books.

Fishel, Justin. 2011. „Former Blackwater Security Firm Gets New Leaders in Image Makeover”. *Foxnews,* 9 March. Disponibil la http://www.foxnews.com/politics/2011/03/09/blackwater-security-firm-gets-new-leaders-image-makeover/#ixzz1Mj7ghgfu, accesat la 13.12.2014.

Greenberg, Karen J., Joshua L. Dratel. 2005.*The Torture Papers: The Legal Road to Abu Ghraib.* Cambridge and New York: Cambridge University Press.

Howe, Herbert. 1998. “Private Security Forces and African Stability: The Case of Executive Outcomes”. *The Journal of Modern African Studies*, 36(2), 307-31.

Horkheimer, Max. 1974. „Raison et conservation de soi”. In Max Horkheimer, *Eclipse de la raison*. Paris: Payot, 2014-2015.

House of Commons. 2008. Daily Debates Archives. 18 February, Col. 180W. Disponibil la

http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200708/cmhansrd/cm080218/text/80218w0039.htm#08021921001817, accesat la 18 ianuarie 2015.

The Independent. 2011. „Simon Mann: 'My Biggest Mistake Was Approaching Mark Thatcher'". 31 Octombrie. Disponibil la http://www.independent.co.uk/news/people/profiles/simon-mann-my-biggest-mistake-was-approaching-mark-thatcher-6255035.html , accesat 18 ianuarie 2015.

Isenberg, David. 2009. *Shadow Force: Private Security Contractors in Iraq*. Westport, CT: Praeger/Greenwood.

Ivan, Ruxandra. 2012a. „International Politics of Justice. The Political Underpinnings of the Emergence of an International Regime". *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 12(1), 9-22.

Ivan, Ruxandra. 2012b. „Whose Responsibility to Protect Whom? The Notion of 'Responsibility to Protect' in International Politics". *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 12(2), 309-323.

Kinsey, Christoph. 2009. *Private Contractors and the Reconstruction of Iraq*. New York: Routledge/Taylor and Francis.

Leander, Anna. 2005. "The Market for Force and Public Security: The Destabilizing Consequences of Private Military Companies". *Journal of Peace Research*, 42(5), 602-22.

Mehlun, Halvor, Karl Ove Moene, Ragnar Torvik. 2002. "Plunder & Protection Inc.". *Journal of Peace Research*, 39(4), 447-59.

Ministry of Defence, Great Britain. 2010. *Equipment, Support and Technology for UK Defence and Security: A Consultation Paper.* www.official-documents.gov.uk, accessed 30.08.2014.

Neumann, Franz Leopold. 1996. "The Change in the Function of Law in Modern Society" in *The Rule of Law Under Siege: Selected Essays of Franz L. Neumann and Otto Kirchheimer*, Ed. William E. Scheuerman. Los Angeles: University of California Press, 101-41.

O'Brian, Kevin. 2000. „Private Military Companies and African Security". In *Mercenarism. An African Security Dilemma*, ed. Abdel Fatam-Musah, J. Kayode Fayemi. London: Pluto Press, 43-75.

Pan, E. 2004. "Iraq: Military Outsourcing", *Council on Foreign Relations*, http://www.cfr.org/iraq/iraq-military-outsourcing/p7667. Accesat la 17.08.2014.

Pattison, James. 2014. *The Morality of Private War: The Challenge of Private Military and Security Companies*. Oxford: Oxford University Press.

Percy, Sarah V. 2007. "Mercenaries: Strong Norm, Weak Law". *International Organization* 61(2), 367-97.

Perry, David. 2012. „Blackwater *vs.* Bin Laden: The Private Sector's Role in American Counterterrorism". *Comparative Strategy*, 31(1), 41-55.

Pingeot, Lou. 2012. *Dangerous Partnership. Private Military & Security Companies and the UN.* New York: Global Policy Forum Report.

Prince, Erik. 2013. *Civilian Warriors. The Inside Story of Blackwater*. New York: Penguin Books.

Roberts, Adam. 2006. *The Wonga Coup: Guns, Thugs and the Ruthless Determination to Create Mayhem in an Oil-Rich Corner of Africa.* New York: Public Affairs.

Roberts, Dan. 2014. „US jury convicts Blackwater guards in 2007 killing of Iraqi civilians”. In *The Guardian,* 23 October. Disponibil la http://www.theguardian.com/us-news/2014/oct/22/us-jury-convicts-blackwater-security-guards-iraq, accesat la 19.11.2014.

Roessler, P. G. 2005. “Donor-Induced Democratization and the Privatization of State Violence in Kenya and Rwanda”. *Comparative Politics*, 37(2), 207-227.

Scahill, Jeremy. 2011. *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army*. Profile Books.

Schatzberg, Michael. 1988. *The Dialectis of Oppression in Zaire.* Bloomington: Indiana University Press.

Schmitt, Carl. 1988. *Théologie politique.* Paris: Gallimard.

Schreier, F, M. Caparini. 2005. ”Privatizing Security. Law, Practice and Governance of Private Military and Security Companies”. Occasional Paper no. 6, Geneva Center for the Democratic Control of Armed Forces.

Schwartz, Moshe, Joyprada Swain, „Department of Defense Contractors in Afghanistan and Iraq: Background and Analysis”, *US Congressional Research Service Report,* 13 May.

Silverstein, Ken. 2000. *Private Warriors.* New York: Verso.

Singer, Peter. 2003. *Corporate Warriors. The Rise of the Privatized Military Industry.* Ithaca: Cornell University Press, 2003.

Singer, Peter. 2005. “Outsourcing War”. *Foreign Affairs,* March-April.

Spicer, Tim. 1999. *An Unorthodox Soldier: Peace and War and the Sandline Affair*. Edinburgh: Mainstream.

Stempel, Jonathan. 2014. „Abu Ghraib Torture Lawsuit Revived by US Appeals Cours”. Reuters, 30 iunie. Disponibil la http://whtc.com/news/articles/2014/jun/30/us-court-revives-abu-ghraib-detainees-torture-case/, accesat la 13 decembrie 2014.

Truth and Reconsiliation Commission of South Africa Report. 1998. Disponibil la http://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%201.pdf, accesat la 30 decembrie 2014.

Van Heeren, Roelf. 2012. *Four Ball, One Tracer: Commanding Executive Outcomes in Angola and Sierra Leone.* Solihull, West Midlands, UK: Helion & Co Ltd.

Verkuil, P. R. 2007. *Outsourcing Sovereignty: Why Privatization of Government Functions Threatens Democracy and What We Can Do About It.* Cambridge: Cambridge University Press.

Von Zielbauer, Ian. 2007. „FBI Says Guards Killed 14 Iraqis without Cause”. *New York Times,* 14 November. Disponibil la http://www.nytimes.com/2007/11/14/world/middleeast/14blackwater.html?_r=0, accesat la 13.12.2014.

Waller, Douglas. 2003. „The CIA Secret Army”. In *Times Magazine,* 3 February. Disponibil la http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1004145,00.html, accesat la 17.12.2014.

Weber, Max. 1978. *Economy and Society. An Outline of Interpretative Society.* Los Angeles and Berkeley: University of California Press.

Abstract

Although the problem of governance and government is often addressed, either directly or indirectly, by the majority of researches in political science, legal studies, or history, it is seldom consciously and explicitly assumed. By proposing this direction of reflexion, we are precisely making an attempt to shed some light on what is implicit in all these researches, through what we conceived as a challenge to examine the implications of the problem of governance/government for a large spectrum of issues of concern for social sciences and humanities. Thus, the aim of the research team who participated in the writing of this volume is to understand the relation between the state and its citizens through an investigation of the mechanisms and practices associated to governance. At first sight, it would seem that this aim addresses to two different levels of the political: the relations between the state and citizens would pertain to the register of legitimacy, inasmuch as they are impregnated with considerations of power and authority, and are strictly dependent on the legal framework that circumscribes their exercise. On the other hand, governance is about the technical operations of managing territories, individuals and populations. As we will try to suggest, the second level proves to be a very interesting key in understanding the legitimacy *problematique*.

The emergence of the modern state during the 16th century, following the dismantlement of the feudal structures, the centralization of states and the reconfiguration of power structures in Europe according to the model of a territorial state with fixed boundaries, inside which power is evenly exercised, also leads to a change of paradigm in what concerns the management of subjects by the political authority. This is the moment when the problem of modern governance takes shape and when we can observe a transformation in the philosophical approach to the act of governing: the body of medieval literature known as „mirrors of the princes" shifts to a body of treatises and manuals of the art of government. The latter more and more becomes a science with precise rules. The phenomenon is closely linked to the transformation of the way in which political authority is exercised and the shift from the medieval pyramid to the centralized sovereign state. The purpose of governance becomes the perpetuation of the state, but also the management of a new type of (bio)political subject: population.

No doubt that the problem of government/governance changes its hypostases from the 16th century until now, but it does not change its overall purpose. In particular, the transformations linked to globalization, the emergence of new forms of de-territorialized (even virtual) political communities, the increasing permeability of borders change the way governance is managed. The difference between *government* and *governance* emerges, the latter being – at least on a declarative level – a-political, since it suggests a governance without government. In this context, the hypostases of the act of governing branch out to a multitude of different directions, strategies and techniques which call for investigation in order to understand the relation between the state and its citizens.

Abstract

The proposed research in this volume reunites contributions at the intersection of fields such as history, political science, political philosophy, political economy, law and international studies, with the common purpose of bringing different perspectives on the enactment of operations of governance. How are these practices evolving historically? How are they shaping the relations between the governing and the governed? How do power discourses operate in order to produce and maintain these relations? Which are the instruments used by the state to produce the legitimacy of governance? These are only a few of the questions that we encountered during our research and to which we tried to propose some answers.

This book has been conceived as an attempt to investigate, with an archaeological method, the way in which government/governance is produced and operated in Western societies, in order to identify some elements of its inner structure. The authors were confronted with the difficulty of constructing a unitary and coherent narrative that might account for the evolution of modern government; they finally opted for a construction of the subject from bits and pieces – or different hypostases – of government. This approach is not meant to produce an effect of unity, but we hope that it will indicate, at least, a few directions that one can investigate when he tries to understand governance and government.

Thus, the two contributions in the first part of the volume look at two ways in which specific types of society are producing mechanisms of governance. In the contribution of Vasile Pleșca, the contemporary Romanian society is analyzed, as well as the way in which a certain type of decision-making – that is usually referred to as "deliberative democracy" - can be instituted. The article signed by Mihai Lupu addresses the problem of the transformations infiltrated into processes of democratization by the post-totalitarian heritage.

The second part of the volume takes into account the way in which governance constitutes its own objects. The relationship between state and society is double-edged: on one hand, the society produces the state, with its institutions and mechanisms of governance. But at the same time, the process of governing produces and orders, according to its inner logic, certain types of governing objects. The mutations suffered by modern societies as an effect of governing practices have been documented in the works of Michel Foucault; in this volume, Mihai Laurenţiu Fuiorea reflects upon new forms of governmentality on the footsteps of the great French thinker. Either in the form of ideologically-adequate citizens produced by the communist governance (in the chapter signed by Emanuel Copilaș), or of techniques of risk governance (in the contribution of Codrin Tăut), or again of the translation of the processes of governance from national to global level (in the article of Liana Ioniţă), the objects of governance follow a trajectory which is already inscribed in the internal logic of the necessity of managing phenomena and processes specific to certain historical contexts.

One of these necessities any type of governance has to deal with is its own survival and reproduction. This is why the third part of the volume addresses some ways in which governance and government reproduce itself. These mechanisms are, in their turn, particular to different types of societies. The contribution of Ecaterina Artiomov speaks of totalitarian societies, but other forms of reproduction mechanisms exist in democratic societies as well. An example is the phenomenon of elite continuity, which is

facilitated by practices like parliamentary immunity. This is the subject of the article written by Ciprian Negoiţă, who documents the historical evolution of this practice in the Western space. In the same line of argumentation, the contribution of Roxana Marin addresses the structuring of power networks at the local level in Central and Eastern European small towns.

The final part of the volume presents a few elements that can lay at the basis of a critical approach towards (post)modern governance. Dan Cuzmici interprets the critics of government made by Marx and Nietzsche, while Matei Demetrescu investigates the problematic way in which the political subject defines itself in postmodernity, in a way that appears to elude political authority. Finally, the article that closes the volume, signed by Ruxandra Ivan, points to a contradiction of the liberal-democratic systems of government, in which privatization touches the very essence of the reason to be of the state allegedly created by social contract.

Despre autori

Ecaterina Artiomov este bursier doctorand în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", Beneficiar Academia Română, Filiala Iași. Licenţiată în filosofie (2010) la Facultatea de Litere, Universitatea de Nord din Baia Mare. Masterat în Drepturile Omului (2012) la Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Centrul Universitar Nord din Baia Mare. Domeniile fundamentale de interes sunt filosofia și ştiinţele politice, științele sociale, istoria și construcţia conceptelor politice. Tema principală de cercetare din cadrul studiilor doctorale este conceptul și paradigma totalitară. Adresă de contact: artiomov.ecaterina@gmail.com.

Emanuel Copilaş-Ciocianu este bursier postdoctoral în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", Beneficiar Academia Română, Filiala Iași. Este autorul, printre altele, al lucrărilor *Geneza leninismului romantic. O perspectivă teoretică asupra orientării internaţionale a comunismului românesc, 1948-1989*, Iași, Institutul European, 2012; *Incursiuni în istoria politică și intelectuală a secolului XX*, Iași, Adenium, 2014; *Naţiunea socialistă. Politica identităţii în Epoca de Aur*, Iași, Polirom, 2015. A publicat articole în diferite volume colective și reviste de specialitate: *East European Politics and Societies, Sfera Politicii, Studia Europaea, Revista de Stiinte Politice, Revista Romana de Geografie Politica, Impact Strategic, Geopolitica, Annales Universitatis Apulensis Series Historica, Anuarul Institutului de Istorie George Baritiu Series Historica, Valahian Journal of Historical Studies, Romanian Review of International Studies, Political Studies Forum, Geographica Timisensis, Colloquium Politicum, South East European Journal of Political Science, Colocviu Strategic, Symposion*. Domenii majore de interes: teoria relaţiilor internaţionale, ideologii politice, economie politică, sociologie politică, istorie politică, radicalism politic. Adresă de contact. emanuel.copilas@e-uvt.ro.

Dan Cuzmici este bursier doctorand în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", Beneficiar Academia Română, Filiala Iași. Este doctorand al Facultăţii de Filosofie al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iași cu o teză despre uzurile critice ale canonului radical privind puterea. Adresă de contact: 2dan2dan@gmail.com.

Matei Demetrescu este bursier postdoctoral în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", Beneficiar

Academia Română, Filiala Iași. A absolvit Masterul „Histoire et théorie du politique”, specializarea „Pensée politique” la Institut d’Etudes Politiques din Paris (2010) cu o disertaţie dedicată exegezelor totalitarismului. A urmat studiile doctorale în cadrul Școlii Doctorale de Știinţă Politică a Universităţii din Bucureşti, unde și-a susţinut teza de doctorat „*Mourir pour la patrie*. Etude sur l’évolution des concepts d’autorité et souveraineté dans la pensée politique contemporaine” (2013). Începând cu 2011 face parte din comitetul de redacţie al *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. In prezent activitatea sa de cercetare se referă la „Guvernarea identităţilor şi a (co)existenţei cotidiene: despre redefinirea relaţiilor de autoritate”. Adresă de contact: mateidemetrescu@gmail.com.

Mihai Laurentiu Fuiorea este bursier doctorand în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)”, Beneficiar Academia Română, Filiala Iași. Licenţiat în filosofie la Universitatea Babes-Bolyai din Cluj-Napoca, master în Etici publice contemporane la Universitatea Paris Est – Créteil, doctorand in anul II la Facultatea de Filosofie din Bucureşti. În anul 2010, membru al grupului de cercetare Phalanstère-Universitatea Paris 8 Vincennes-Saint-Denis. Din anul 2014 susţine seminariile de „Introducere în etică” şi ”Introducere în estetică” la Facultatea de Filosofie, Universitatea din Bucuresti. Are preocupări legate de filosofia franceza contemporana, in special de problematica noilor forme de subiectivitate politică. Adresa de contact: fuioreamihai@yahoo.com.

Liana Andreea Ioniţă este bursier doctorand în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)”, Beneficiar Academia Română, Filiala Iași. A beneficiat de schimburi academice internaţionale (IEP Bordeaux și Universitatea din Galatasaray) și de cursuri de perfecţionare la Institutul Diplomatic Român (2011-2012). Ariile de interes se orientează către guvernare internaţională, drepturile omului, diplomaţie și securitate. Publicaţii relevante: „Is European Union Law a Fully Self-Contained Regime?” (*Studia Politica.Romanian Political Science Review*, vol.XV, no.1, 2015), „Fragmentation of International Law” (in Elena Druica (ed.), *The International Conference in Economics and Administration*, Editura Universităţii din București, 2015), „The First Fundamental Rights Documents in Romania” (in Kalliope Agapiou-Josephides, Jean-Paul Lehners, Manfred Nowak and Markku Suksi (eds.), *The First Fundamental Rights Documents*, Intersentia, Antwerp, Oxford & Portland, 2015), „Building coherence in the EU – Libyan Relations” (*Monitor Strategic*, ISPAIM, no.1-2, 2012). Adresă de contact: ionita.liana-andreea@fspub.unibuc.ro.

Ruxandra Ivan este conferenţiar universitar doctor la Facultatea de Științe politice, Universitatea București și expert activitate de cercetare în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)”, Academia Română, Filiala Iași. Este doctor în ştiinţe politice al Universităţii Libere din

Bruxelles și al Universităţii din București. Publicaţiile sale includ volumul de autor *La politique étrangère roumaine 1990-2006*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 2009 și volumul coordonat *New Regionalism or No Regionalism? Emerging regionalism in the Black Sea Area*, London, Ashgate, 2012. Interesele sale de cercetare acoperă domenii ca teoria statului, teoriile postmoderne ale relaţiilor internaţionale, politica externă românească.

Mihai Lupu este bursier postdoctoral în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", Beneficiar Academia Română, Filiala Iași. Lucrările ştiinţifice redactate sau comunicate la diverse manifestări ştiinţifice au vizat o tematică diversă: elemente de metodologia cercetării, influenţa ideologiei socialiste asupra sistemului de drept românesc de după 1989, constituţionalizarea dreptului – care a constituit şi tema tezei de doctorat, susţinută la Universitatea din București în 2013, conexiunea drept – morală, constituţionalism și democraţie. Adresă de contact: avmlupu@gmail.com.

Roxana Marin este bursier doctorand în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", Beneficiar Academia Română, Filiala Iași.Teza sa de doctorat are în vedere elitele politice locale din Europa central-estică. Absolventă a Masterului *Comparative Politics* la Universităţile din București și Wrocław. A publicat o serie de contribuţii și recenzii privind elitele politice și istoria conceptuală în reviste ştiinţifice (*Studia Politica*, *Romanian Journal of Political Science*, *Public Reason. Journal of Political and Moral Philosophy*, *Revue des sciences politiques*, *Acta Humana. Emberi Jogi Közlemények*, *Symposion* etc.) și volume colective (*Economy and Society in Central and Eastern Europe*, 2013; *Embracing Multitudes of Meaning*, 2015; *Modern Dilemmas*, 2015 etc.). A prezentat rezultatele preliminarii ale cercetării sale în conferinţe naţionale și internaţionale. Printre celelalte interese de cercetare, se numără studiile tranzitologice și dinamica revoluţionară. Adresă de contact: marin.roxana@fspub.unibuc.ro.

Ionuţ–Ciprian Negoiţă este bursier doctorand în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", Beneficiar Academia Română, Filiala Iași. Este specializat în ştiinţe politice și istorie conceptuală, urmând cursurile de licenţă, master și doctorat în cadrul Facultăţii de Ştiinţe Politice, Universitatea din București și Institutul de Ştiinţe Politice, Universitatea din Wrocław, Polonia. Teza sa de doctorat, *Parliamentary Immunity. A Cross-country Conceptual Analysis for France, Germany, Poland and Romania,* urmărește, dintr-o perspectivă comparată, evoluţia socio-intelectuală a imunităţii parlamentare. Printre cele mai importante publicaţii se numără: „Immunity. A Conceptual Analysis for France and Romania", *Contributions to the History of the Concepts*, Vol. 10(1), 2015, „From the Concept to the Practice of Parliamentary Immunity", *Polish Political Science Review,*

Vol.2, nr. 2, 2014 și „Imunitatea parlamentară. Limită a democrației în România", *Sfera Politicii,* nr. 1(177), ianuarie-februarie, 2014.

Vasile Pleşca este cercetător ştiinţific III la Institutul de Cercetări Economice şi Sociale „Gh. Zane" şi expert activitate de cercetare în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", Academia Română, Filiala Iași. Preocupările sale sunt legate în principal de teoria democraţiei, liberalism (mai ales liberalism clasic şi libertarianism), discursul democratic în România. A publicat volumul *Liberalismul și democraţia în câteva dezbateri contemporane*, Institutul European, Iași, 2011. Dintre studiile recente: „The Consolidation of Democracy", *European Journal of Science and Theology, nr 3, 2012,* „Filosofii și democraţia. Discursul uitat al libertăţii", *Transilvania*, nr 4, 2012 „O constituţie liberală. Separarea puterilor," „O constituţie liberală. Drepturile," Sorin Bocancea (coord.), *Constituţia României. Opinii esenţiale pentru legea fundamentală*, Institutul European, 2013. Adresă de contact: vali_plesca@yahoo.com.

Val Codrin Tăut este bursier postdoctoral în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC – doc postdoc)", Beneficiar Academia Română, Filiala Iași. cu un proiect de cercetare care investighează modalităţile contemporane de guvernare a riscurilor. În anul 2005, a absolvit masteratul de Filosofie Franceză Contemporană (Universitatea Babeș-Bolyai), iar în 2013 a obţinut titlul de doctor în Ştiinţe Politice la Universitatea din București, cu o teză privind evoluţia conceptului de politic în Filosofia politică contemporană. Domeniile sale de interes sunt Filosofia și Teoria politică contemporană, Teoria critică, Teorii ale democraţiei radicale. Ultimele publicaţii: *Guvernamentalitatea. Forme si tehnici ale puterii în Occident*, Adenium, 2014 (cu Matei Demetrescu); "Une science latérale? Economie politique et limites du gouvernement chez Michel Foucault" în *Studia Europaea*, 59 (3)/2014 (cu Matei Demetrescu); "*Conversio ad phantasmata*. Gouvernement, sécurité et imagination" in *Symposion*, 2 (1)/2015. Adresă de contact: tautcodrin@yahoo.fr.

Bun de tipar: 2015 - Apărut: 2015 - Format: ACADEMIC
Pro Universitaria
Bd-ul Iuliu Maniu, Nr 7, Corp A, Etaj 3
editura@prouniversitaria.ro
0733.672.111
Volum elaborat in cadrul Proiectului POSDRU/159/1.5/S/133675.
Se distribuie GRATUIT.